

**ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ**

**ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ
ΑΠΟ ΤΑ ΝΕΟΛΙΘΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ:
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΜΕΣΩ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ**

**ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΚΑΡΑΜΑΛΙΚΗ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΡΕΘΥΜΝΟ
ΙΟΥΛΙΟΣ 2005**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1 Στόχος της Έρευνας	2
1.2 Μεθοδολογία της Έρευνας	3
1.3 Διάρθρωση της Εργασίας	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ	5
2.1 Γεωγραφία	6
2.2 Αρχαιολογικά Δεδομένα	8
2.3 Νεολιθική Περίοδος	9
2.4 Προανακτορική Περίοδος	11
2.5 Παλαιοανακτορική Περίοδος	17
2.6 Νεοανακτορική Περίοδος	23
2.7 Τελική Ανακτορική Περίοδος	27
2.8 Τέλος Εποχής του Χαλκού	38
2.9 Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου-Πρωτογεωμετρική- Γεωμετρική Περίοδος	41
2.10 Αρχαϊκή Περίοδος	42
2.11 Κλασική Περίοδος	47
2.12 Ελληνιστική Περίοδος	51
2.13 Περίοδος Ρωμαϊοκρατίας	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ	62
3.1 Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών	63
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΒΑΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	66
4.1 Βάση Δεδομένων	67
4.2 Εννοιολογικός Σχεδιασμός της Βάσης Δεδομένων- Διαπιστώσεις και Προβλήματα	67
4.3 Βασικές Οντότητες	69
4.4. Σχέσεις Βασικών Οντοτήτων	73
4.5 Εννοιολογικό Διάγραμμα	75
4.6 Υλοποίηση Βάσης Δεδομένων- Μετατροπή σε Σχεσιακό Σχήμα	78
4.7 Παράρτημα SQL : Δημιουργία Πινάκων	80
4.8 Ερωτήματα	84
4.9 Παράρτημα SQL : Σύνταξη Ερωτημάτων	93
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΔΟΡΥΦΟΡΙΚΟΥ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΥ (GPS) ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΣΕ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ (GIS)	111
5.1 Παγκόσμιο Δορυφορικό Σύστημα Εντοπισμού- Λήψη Δεδομένων	112
5.2 Χαρτογραφικά Δεδομένα- Ψηφιοποίηση	114

5.3 Ψηφιακός Γεωλογικός Χάρτης- Χάρτης Χρήσεων Γης	115
5.4 Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους	117
5.5. Αναλύσεις με βάση το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους	118
5.5.1 Μοντέλο Κλίσης Εδάφους	118
5.5.2 Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας	119
5.5.3 Μοντέλο Δαπάνης Απόστασης	122
5.5.4 Ανάλυση Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους	123
5.5.6 Μοντέλο Γεωργικής Γης	125
5.5.7 Ανάλυση Κατανομής Χώρου	127

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ ΜΕΣΩ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

6.1 Εισαγωγή	129
6.2 Νεολιθική Περίοδος	130
6.3 Προανακτορική Περίοδος	134
6.4 Παλαιοανακτορική Περίοδος	141
6.5 Νεοανακτορική Περίοδος	148
6.6 Τελική Ανακτορική Περίοδος	155
6.7 Τέλος Εποχής του Χαλκού	161
6.8 Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου- Πρωτογεωμετρική- Γεωμετρική Περίοδος	165
6.9 Αρχαϊκή Περίοδος	169
6.10 Κλασική Περίοδος	177
6.11 Ελληνιστική Περίοδος	188
6.12 Περίοδος Ρωμαϊοκρατίας	194

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

7.1 Γενικά	203
7.2 Νεολιθική Περίοδος	204
7.3 Προανακτορική Περίοδος	205
7.4 Παλαιοανακτορική Περίοδος	206
7.5 Νεοανακτορική Περίοδος	207
7.6 Τελική Ανακτορική Περίοδος	208
7.7 Τέλος Εποχής του Χαλκού	210
7.8 Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου- Πρωτογεωμετρική- Γεωμετρική Περίοδος	210
7.9 Αρχαϊκή Περίοδος	211
7.10 Κλασική Περίοδος	212
7.11 Ελληνιστική Περίοδος	213
7.12 Περίοδος Ρωμαϊοκρατίας	213
7.13 Κριτική Αποτίμηση	214

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΚΑΤΑΛΟΙΠΩΝ

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Στόχος της έρευνας

Η παρούσα εργασία αφορά στην εξέταση των αρχαιολογικών δεδομένων από την ευρύτερη περιοχή του Ρεθύμνου, με τη χρήση των δυνατοτήτων που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία και ειδικά τα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών. Στόχος μας ήταν να εντοπιστούν και να συγκεντρωθούν οι γνωστές αρχαιολογικές πληροφορίες και εν συνεχεία, μετά την ενσωμάτωσή τους σε Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών, να γίνει μια προσπάθεια προσέγγισης και ερμηνείας τους.

Η μελέτη αφορά στις αρχαιολογικές πληροφορίες από την πρώτη εμφάνιση της ανθρώπινης δραστηριότητας στην περιοχή, κατά τη νεολιθική περίοδο, μέχρι και την εποχή της Ρωμαιοκρατίας. Επίκεντρο της έρευνας είναι η ανίχνευση των μοντέλων κατοίκησης και των κριτηρίων επιλογής των θέσεων ανθρώπινης παρουσίας ανά χρονολογική περίοδο- ιστορική φάση και διαχρονικά. Παράλληλα εκτός από τη διαπίστωση της γεωγραφικής κατανομής των θέσεων έγινε προσπάθεια διερεύνησης του συσχετισμού των οικισμών κάθε χρονολογικής περιόδου και ανίχνευσης των διόδων επικοινωνίας τους. Επίσης βασικό αντικείμενο της έρευνας ήταν η προσπάθεια κατανόησης της χρήσης της γης και της παραγωγικότητάς της σε συσχετισμό με τις οικιστικές εγκαταστάσεις.

Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η επιλογή της συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής, πέρα από λόγους προσωπικού, επαγγελματικού (και συναισθηματικού), ενδιαφέροντος της γράφουσας επελέγη με βάση το σκεπτικό ότι για την περιοχή αυτή δεν έχει πραγματοποιηθεί ως τώρα ανάλογη μελέτη, παρά το ότι πρόκειται για μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα περίπτωση «περιθωριακής» γεωγραφικής ενότητας.¹

Σημειώνεται επίσης ότι η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή αυτή δεν είχε ποτέ συστηματικό χαρακτήρα: οι περισσότερες από τις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν ήταν σωστικές, ενώ οι ελάχιστες επιφανειακές έρευνες που αναφέρονται στη βιβλιογραφία περιορίζονται στον απλό εντοπισμό θέσεων.

¹ Η περιοχή μπορεί να θεωρηθεί περιθωριακή, από την άποψη ότι σε όλες τις περιόδους ιστορίας (και προϊστορίας της) ήταν συμπεσμένη ανάμεσα σε μεγάλα κέντρα: στην Κυδωνία και την Κνωσό ή στη Λάππα και την Ελεύθερνα κατά τους ιστορικούς χρόνους.

1.2 Μεθοδολογία της έρευνας

Προκειμένου να οργανωθεί η μελέτη ακολουθήθηκε η εξής μεθοδολογία:

- Συγκεντρώθηκε και αποδελτιώθηκε η δημοσιευμένη αρχαιολογική πληροφορία. Παράλληλα ερευνήθηκε το αρχείο της αρμόδιας ΚΕ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.²
- Δημιουργήθηκε Βάση Δεδομένων στην οποία καταχωρήθηκε η αρχαιολογική πληροφορία. Εν συνεχεία πραγματοποιήθηκε η χαλαρή σύζευξη της Βάσης σε Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών.
- Δημιουργήθηκε το ψηφιοποιημένο χαρτογραφικό υπόβαθρο, απαραίτητο στο Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών.
- Οι αρχαιολογικές θέσεις εισήχθησαν στο Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών μετά από επιτόπια επίσκεψη και λήψη μετρήσεων μέσω του Παγκόσμιου Συστήματος Εντοπισμού (GPS).
- Πραγματοποιήθηκαν επεξεργασία των δεδομένων και αναλύσεις στο Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών.

1.3 Διάρθρωση της εργασίας

Η παρούσα εργασία έχει διαρθρωθεί ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται συνοπτική περιγραφή του αντικειμένου και των βασικών στόχων της μελέτης. Στη συνέχεια περιγράφεται η μεθοδολογία και η δομή της.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται με συντομία ο γεωγραφικός χώρος της έρευνας. Στη συνέχεια εκτίθενται τα αρχαιολογικά δεδομένα, δηλαδή η αρχαιολογική πληροφορία που προέκυψε από τη βιβλιογραφική έρευνα.

² Από το αρχείο της Υπηρεσίας χρησιμοποιήθηκαν πληροφορίες που αφορούν μόνο σε δημοσιευμένες θέσεις.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται εν συντομία τα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών και μερικές από τις σύγχρονες εφαρμογές τους στην αρχαιολογία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται η περιγραφή του σχεδιασμού και της υλοποίησης της Βάσης Δεδομένων που κατασκευάστηκε για να περιλάβει τα αρχαιολογικά δεδομένα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην τεχνολογία του Παγκόσμιου Συστήματος Εντοπισμού (GPS) και στις επιτόπιες μετρήσεις μ' αυτό. Ακολουθεί η περιγραφή της ψηφιοποίησης των χαρτογραφικών δεδομένων, της επεξεργασίας τους και των αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν.

Στο έκτο κεφάλαιο περιγράφεται η εφαρμογή των αναλύσεων στην υπό μελέτη περιοχή, σε χρονολογική διάρθρωση και αναφέρονται οι παρατηρήσεις που προκύπτουν από τις αναλύσεις αυτές.

Τέλος στο έβδομο κεφάλαιο γίνεται ανακεφαλαίωση των παρατηρήσεων και παρουσιάζονται τα γενικά συμπεράσματα της μελέτης.

2. Γεωγραφία- Αρχαιολογικά Δεδομένα

2.1 Γεωγραφία

Ο γεωγραφικός χώρος στον οποίο εντοπίζονται τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας εργασίας, βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του Νομού Ρεθύμνου. Ο νομός, ο δεύτερος από τα δυτικά νομούς της Κρήτης, εκτείνεται ανάμεσα στα Χανιά και το Ηράκλειο.

(εικ.1 Εικόνα της Κρήτης με εντοπισμένη την περιοχή ενδιαφέροντος)

Πρόκειται για περιοχή μάλλον ορεινή, ειδικότερα στο ανατολικό της τμήμα, όπου ορθώνεται το ψηλότερο βουνό του νησιού, η Ίδη. Μικρές πεδινές εκτάσεις βρίσκονται κυρίως στη βόρεια ακτή και στις κοιλάδες του Αγ. Βασιλείου και του Αμαρίου. Διοικητικό κέντρο του νομού είναι η πόλη του Ρεθύμνου, που βρίσκεται στο κέντρο περίπου της βόρειας ακτογραμμής του.

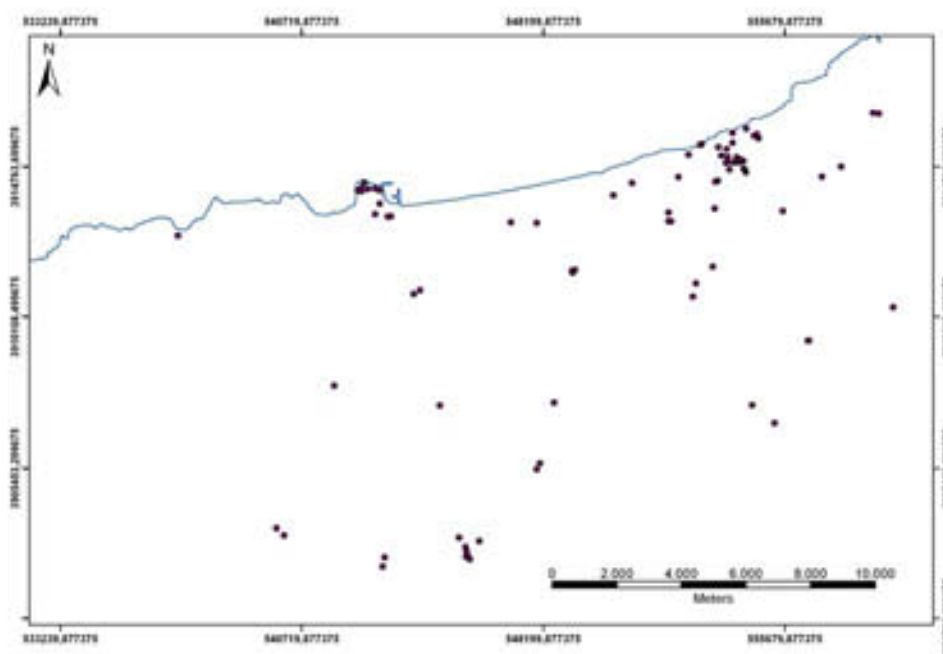
Η περιοχή που μελετάμε εκτείνεται από τη βόρεια ακτή του νομού μέχρι τους ορεινούς όγκους που ορθώνονται περίπου στη μέση του: τον Καρανταλέ, αρχίζοντας την απαρίθμηση από τα δυτικά, την Αγριμοκεφάλα, τον Καραβέλα, το Βιγλοτόπι και τις Πατρέλες, για να καταλήξει στο Σωρό στα ανατολικά. Στα δυτικά όριο της υπό μελέτη περιοχής βρίσκεται ο ποταμός Πετρές, ενώ ανατολικά ορίζεται από τον Γεροπόταμο. Καλύπτει έκταση περίπου 360 τ.χμ.

Ο Βρύσινας (υψόμετρο 857μ.) με την χαρακτηριστική του κορυφή, δεσπόζει στην περιοχή. Η παράλια ζώνη μπορεί να χαρακτηριστεί πεδινή, ενώ ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του τοπίου είναι τα φαράγγια που σχηματίζονται στους ορεινούς όγκους, με κατεύθυνση σχεδόν πάντα βορρά-νότο. Στην περιοχή μας ξεχωρίζουν το Γαλλιανό, το Αρμενιώτικο και το πιο εντυπωσιακό Πρασσιανό φαράγγι.

Όπως διαφάνηκε από την παραπάνω περιγραφή, για τον καθορισμό της περιοχής μελέτης λήφθηκε υπ' όψη η γεωμορφολογία του εδάφους, σε μια προσπάθεια να απομονωθεί ένα τμήμα του χώρου με διακριτά φυσικά όρια.

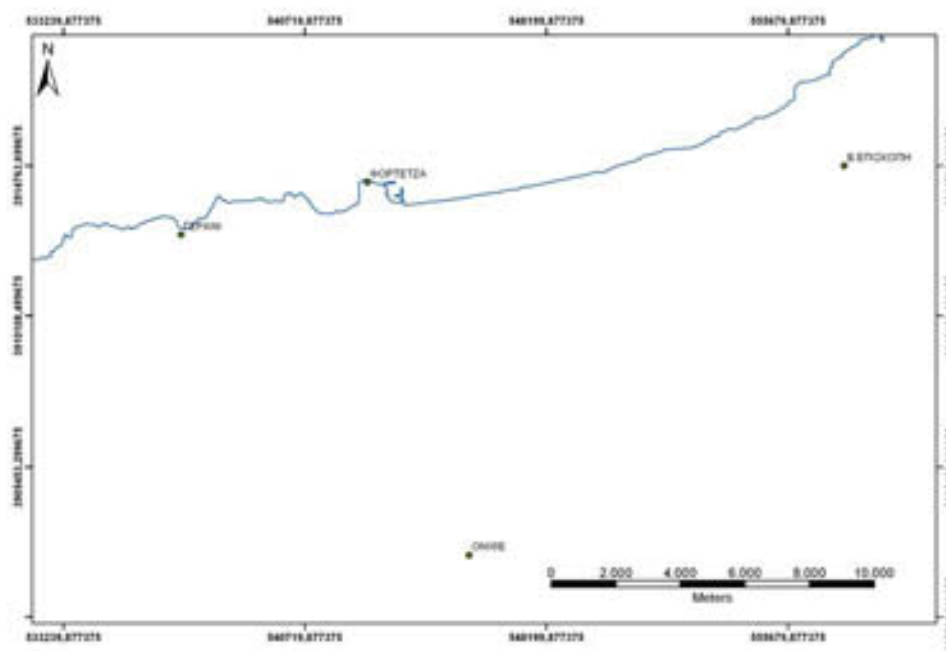
2.2 Αρχαιολογικά Δεδομένα

Στο τμήμα αυτό της εργασίας παρουσιάζονται οι δημοσιευμένες αρχαιολογικές πληροφορίες, κατά χρονολογική περίοδο. Η υπό μελέτη περιοχή, αν και δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας έχει να παρουσιάσει αρκετά σημαντικό αριθμό αρχαιολογικών θέσεων (χάρτης 1).

(χάρτης 1: Αρχαιολογικές θέσεις στην υπό μελέτη περιοχή)

2.3 Νεολιθική Περίοδος (χάρτης 2)

(χάρτης 2: Θέσεις νεολιθικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή)

Τα πρώτα ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας στην περιοχή που εξετάζουμε εντοπίστηκαν στο σπήλαιο του Γερανίου και ανάγονται στην προκεραμική περίοδο, ενώ καλύπτουν και όλη τη διάρκεια της νεολιθικής. Πρόκειται για μια από τις λίγες θέσεις της περιόδου που έχουν ανασκαφεί και δημοσιευτεί λεπτομερώς³. Η ανασκαφή στο σπήλαιο ήταν σωστική και έγινε με αφορμή τον εντοπισμό του θαλάμου του σπηλαίου κατά τη διάνοιξη της εθνικής οδού Χανίων-Ρεθύμνου το 1969.⁴ Το σπήλαιο απέχει 7χλμ. δυτικά του Ρεθύμνου, ενώ βρίσκεται σε απόσταση 300μ. από τη βόρεια ακτή. Λόγω γεωλογικών μεταβολών φαίνεται πως η αρχική είσοδος της σπηλιάς σφραγίστηκε κατά την ύστερη νεολιθική φάση, με αποτέλεσμα να διατηρηθεί αδιατάρακτη η στρωματογραφία.

Η συγκυρία αυτή επέτρεψε τη διαπίστωση διαδοχικών φάσεων από την προκεραμική περίοδο μέχρι την ύστερη νεολιθική, ενώ η διαδοχή των στρωμάτων παρουσιάζει αναλογίες με τα νεολιθικά στρώματα της Κνωσού.

³ Tzedakis 1980

⁴ Τζεδάκης 1970, 475-6

Στο σπήλαιο βρέθηκε κεραμική, εργαλεία από οστό και πέτρα, ειδώλια και λεπίδες οψιδιανού (εικ.2).

(εικ. 2: Godart-Tzedakis 1992, pl. XCIV)

Σύμφωνα με τον ανασκαφέα η σπηλιά χρησιμοποιούνταν ως εποχιακό καταφύγιο, πιθανόν από διαφορετικές ομάδες πληθυσμού κατά περιόδους, όπως διαπιστώθηκε από τη μελέτη της κεραμικής, το σύνολο της οποίας δεν αντιστοιχεί σε μόνιμη εγκατάσταση. Εξαιρετικά σημαντική είναι η εύρεση ημιτελών οστέινων εργαλείων, που αποκαλύπτουν την ύπαρξη εργαστηρίου ήδη από την Αρχαιότερη αλλά και κατά τη Μέση Νεολιθική. Παράλληλα η ύπαρξη οψιδιανού δείχνει επαφές με το Αιγαίο και τη Μήλο ειδικότερα, ή με ένα ενδιάμεσο κέντρο, όπως για παράδειγμα την Κνωσό.⁵

Έκτός από το σπήλαιο του Γερανίου, που ξεχωρίζει για την εξαιρετική διατήρησή του, ίχνη νεολιθικής εγκατάστασης εντοπίστηκαν επίσης στις βόρειες υπώρειες του λόφου της Φορτέζας, στη σημερινή πόλη του Ρεθύμνου. Σε τομή που δημιούργησε ο σύγχρονος δρόμος, που τριγυρίζει το λόφο, εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας θραύσματα νεολιθικής κεραμικής, τα οποία θεωρήθηκε ότι προέρχονται από ψηλότερα σημεία του λόφου.⁶ Αν και δεν δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες για το εύρημα, επισημαίνεται η ομοιότητα της κεραμικής με αγγεία από το σπήλαιο

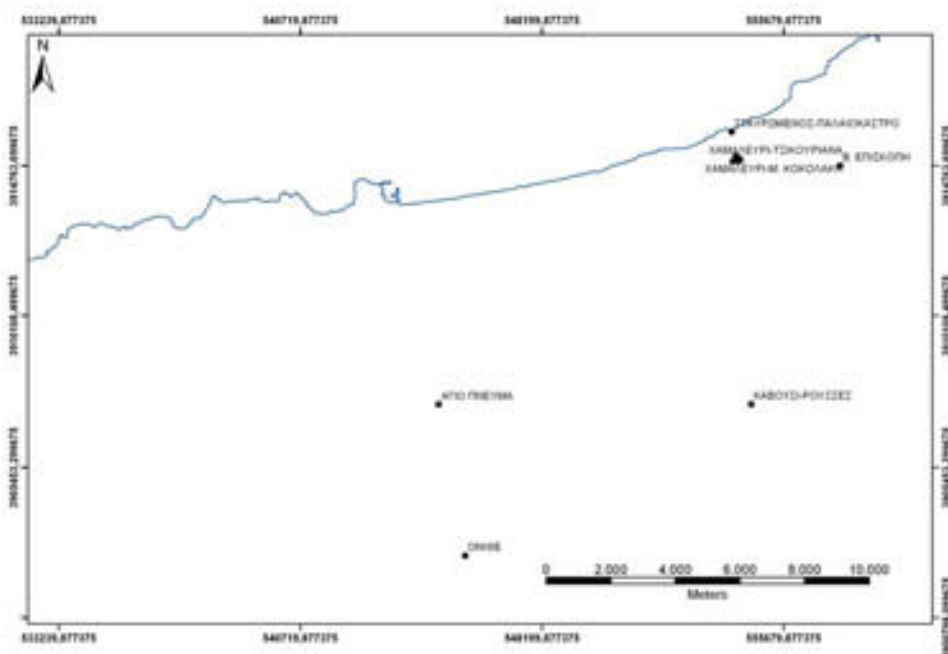
⁵ Godart-Tzedakis 1992, 76-79

⁶ Schiering 1982, 15-16

του Γερανίου, γεγονός που επιτρέπει την υπόθεση για την ύπαρξη εντατικής κατοίκησης στην περιοχή, κατά την Ύστερη Νεολιθική περίοδο.

Τέλος πιθανές ενδείξεις για κατοίκηση κατά τη Νεολιθική περίοδο έχουμε από δυο ακόμη θέσεις: από τη θέση Τάμπια, στην περιοχή Ονιθέ Γουλεδιανών, αναφέρεται η παράδοση στο Μουσείο Ρεθύμνου δυο λίθινων πελέκεων, χωρίς περισσότερες λεπτομέρειες.⁷ Λίγο περισσότερα γνωρίζουμε για τα δεύτερη ένδειξη: στην ευρύτερη περιοχή της Βιράν Επισκοπής, σε θέση Πρωτομινωικού οικισμού, εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας δυο ακόμη πελέκεις, χαρακτηριστικοί της Κρητικής Νεολιθικής.⁸

2.4 Προανακτορική Περίοδος (χάρτης 3)

(χάρτης 3: Θέσεις προανακτορικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή)

Ως προανακτορική περίοδος περιγράφεται το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί από το τέλος της νεολιθικής εποχής μέχρι την εμφάνιση των πρώτων ανακτόρων στην Κρήτη και καλύπτει τις συμβατικά ονομαζόμενες

⁷ Pendlebury 1939, 55, Πλάτων 1954, 378 και Πλάτων 1955, 303

⁸ Hood-Warren-Cadogan 1964, 59

Πρωτομινωική μέχρι και την Μεσομινωική ΙΑ περιόδους. Στην περιοχή που εξετάζουμε οι εντοπισμένες θέσεις της προανακτορικής είναι λίγες και οι ανασκαμμένες ακόμη λιγότερες.

Ασθενείς ενδείξεις για κατοίκηση ήδη από την ΠΜΙ περίοδο έχουμε από την περιοχή «Τάμπια», στα Γουλεδιανά, όπου αναφέρεται ο εντοπισμός κεραμικής της περιόδου.⁹

Επίσης στο Παλαιόκαστρο, στην παραλία του Σταυρωμένου, ανατολικά του Ρεθύμνου, επιφανειακή έρευνα διαπίστωσε την ύπαρξη κεραμικής της ΠΜΙ/ΙΙ περιόδου, στο παλαιότερο στρώμα κατοίκησης, πάνω από το φυσικό έδαφος.¹⁰ Για την ίδια θέση αναφέρεται επίσης η ύπαρξη κεραμικής της ΜΜΙ περιόδου.¹¹ Πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι αν και πρόκειται για μια από τις σημαντικότερες θέσεις της περιοχής με αδιάλειπτη κατοίκηση μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια, δεν έχουμε ανασκαφικά δεδομένα τέτοια που να επιτρέπουν την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη φύση της χρήσης του χώρου στην αρχαιότερη τουλάχιστον περίοδο.

Στις πρωιμότερες χρονολογικά θέσεις ανήκει και ο οικισμός που εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας στην ευρύτερη περιοχή της Βιράν Επισκοπής. Φαίνεται πως πρόκειται για μόνιμη εγκατάσταση στην κορυφή χαμηλού λόφου, ο οποίος υψώνεται στο βορειότερο τμήμα της κοιλάδας του Γεροποτάμου. Υπολογίστηκε ότι καλύπτει έκταση 150X120μ., και πιθανά η πρώτη χρήση του χώρου άρχισε στην Ύστερη Νεολιθική ενώ η κύρια περίοδος εγκατάστασης ήταν η ΠΜΙΙ, όπως χρονολογήθηκε από την κεραμική και τα λίθινα εργαλεία που περισυλλέχθηκαν.¹²

Στην ΠΜΙΙ περίοδο επίσης τοποθετείται χρονολογικά η αρχαιότερη κεραμική, που εντοπίστηκε σε σωστική ανασκαφή αγρού ιδιοκτησίας Μανούσου Κατσανέβα, στην περιοχή Ρουσσά, 2χλμ. νοτιοδυτικά του χωριού Καβούσι Χαρκίων. Η ανασκαφική έρευνα δεν εντόπισε αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, πιθανότατα λόγω του τρόπου καλλιέργειας του αγρού, περισυλλέχθηκε όμως άφθονη κεραμική, λεπίδες οψιδιανού και λίθινοι τριπτήρες.¹³

⁹ Pendlebury 1939, 55

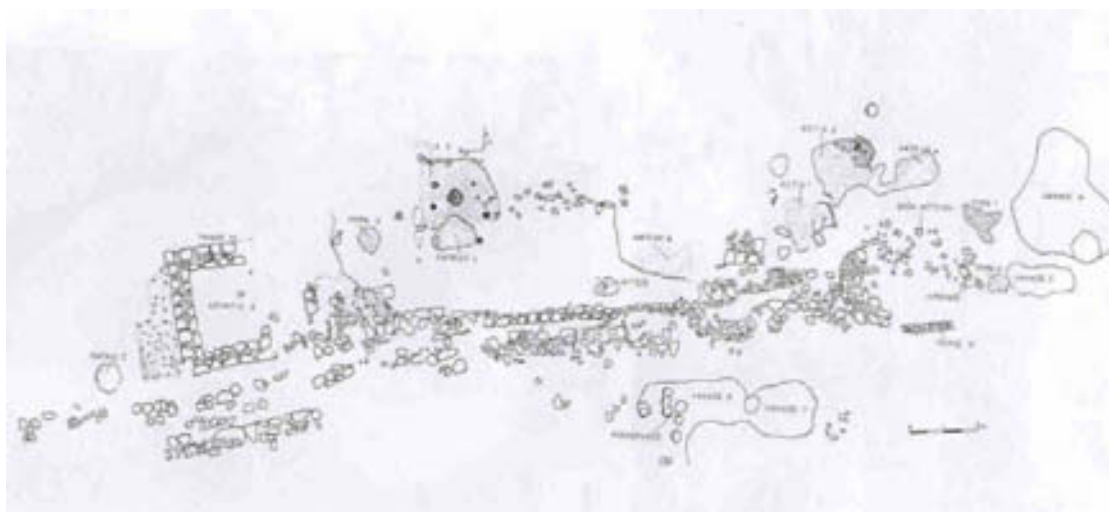
¹⁰ Schiering 1982, 22

¹¹ Hood-Warren-Cadogan 1964, 62

¹² Hood-Warren-Cadogan 1964, 59

¹³ Μπάνου 1994/96, 266-67

Στην περιοχή του Χαμαλευρίου, από τις περιοχές Τσικουριανά, Μπολάνης, Πατέρας και Κακαβέλλα του Χαμαλευρίου, γειτονικές στη θέση Παλαιόκαστρο Σταυρωμένου, προς το εσωτερικό όμως του νησιού, έχουμε επίσης ενδείξεις για κατοίκηση κατά την ΠΜΙΙΙ-ΜΜΙ περίοδο, όπως διαπιστώθηκε από επιφανειακές έρευνες.¹⁴ Τις ενδείξεις επιβεβαίωσε η ανασκαφική έρευνα: στην ευρύτερη περιοχή του Χαμαλευρίου τα τελευταία χρόνια η Εφορεία Αρχαιοτήτων έχει παρουσιάσει σημαντικό ανασκαφικό έργο, με τη διεξαγωγή σωστικών ανασκαφών σε σειρά ιδιοκτησιών. Στον αγρό του Δημ. Στρατιδάκη (θέση Μπολάνης) ανασκάφηκε εργαστηριακή εγκατάσταση με οικοδομικά λείψανα δύο φάσεων, η πρώτη από τις οποίες ανάγεται στα μεταβατικά ΠΜΙΙΙ/ΜΜΙΑ χρόνια ή στην αρχή της ΜΜΙΑ περιόδου και η δεύτερη στην ΜΜΙΑ. (εικ.3)

(εικ.3: Κρ. Εστία Δ5 (1994/96),εικ.2)

Σημαντικό ρόλο για τη χωροταξία παίζει το λιθόστρωτο μονοπάτι που διασχίζει όλον τον ανασκαμμένο χώρο με κατεύθυνση ανατολικά-δυτικά. Στα ανατολικά ξεκινά από ημικυκλική κατασκευή και δυτικά φτάνει μέχρι το όριο της ανασκαφής όπου διαπιστώθηκε η καταστροφή του από την εντατική καλλιέργεια. Στα βόρεια του μονοπατιού εντοπίστηκαν τρεις εστίες, διαφορετικής κατασκευής η καθεμιά, ενώ στα δυτικά του χώρου εντοπίστηκε δωμάτιο με πλακόστρωτο δάπεδο και επικλινής ανοιχτός χώρος στρωμένος με πλάκες από σχιστόλιθο. Διάσπαρτοι λάκκοι εντοπίστηκαν σ' όλο το χώρο. Στα κινητά ευρήματα, εκτός από θραύσματα κεραμικής που χρονολόγησαν τα

¹⁴ Hood-Warren-Cadogan 1964, 64-65 και Schiering 1982, 30-40

οικοδομικά λείψανα, ανήκουν καμένα χρηστικά αγγεία, λεπίδες, φολίδες και απολεπίσματα οφιδιανού και τμήματα λίθινων αγγείων.¹⁵ Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η εύρεση τριών πήλινων σφραγισμάτων, από στρώμα της α΄ φάσης της εγκατάστασης, με παραστάσεις λιονταριού, μοτίβου σχήματος S και φυτικό μοτίβο, το τελευταίο πάνω σε πήλινο σφονδύλι.¹⁶

Στη MMIA περίοδο χρονολογείται το οικοδόμημα που ανασκάφηκε σε αγρό ιδ. Γεωργ. Και Στ. Δευτεραίου, (θέση Πατέρας), στα νότια του εργαστηρίου που μόλις περιγράφηκε (εικ. 4).

(εικ.4: Κρ. Εστία Δ5 (1994/96), πιν.4α)

Πρόκειται για οικοδόμημα, από το οποίο αναγνωρίστηκαν δυο οικοδομικές φάσεις. Αποκαλύφθηκαν τέσσερα μεγάλα δωμάτια, καθώς και σύμπλεγμα μικρών χώρων στα δυτικά, το οποίο θεωρείται ότι στήριζε κλιμακοστάσιο που εξυπηρετούσε την πρόσβαση στον όροφο, όπως συμπεραίνεται και από το μεγάλο πλάτος του εξωτερικού τοίχου (1,60μ.). Τα δάπεδα ήταν φτιαγμένα από χτυπημένο χώμα, ενώ διασώθηκαν αρκετά αγγεία κατά χώραν: κύπελλα, γεφυρόστομος σκύφος (δωμάτιο Α), γραπτή πρόχους και δυο μεγάλα κυλινδρικά αγγεία, καθώς και γωνιωτό κύπελλο (δωμάτιο Β). Στην κεραμική επίσης συγκαταλέγονται άωτα κωνικά κύπελλα, χύτρες, μόνωτα κύπελλα,

¹⁵ Βλαζάκη 1994/96, 251-7, Vlasaki 1997, 37-9, Βλαζάκη 1995α, 373-74, Βλαζάκη 1993β, 241- 44

¹⁶ Vlasaki-Hallager 1995, 259

γεφυρόστομοι σκύφοι ενώ στα κινητά ευρήματα συγκαταλέγονται λίθινα εργαλεία, τμήματα λίθινων σκευών και λεπίδες οψιδιανού.¹⁷

Το σημαντικότερο ίσως οικοδόμημα της MMI περιόδου, που έχει ανασκαφτεί στην περιοχή που μελετούμε, είναι το κτήριο στον αγρό Γεωργ. Ζαχαράκη, στη θέση Τζαμπακάς Χαμαλευρίου (εικ.4). Είναι χτισμένο σε ψηλό σημείο του λόφου των Τσικουριανών, ενώ για την οικοδόμηση του έχει λαξευτεί ο φυσικός βράχος, ώστε να σχηματιστεί ορθογώνιο σκάμμα. Η ανασκαφή αποκάλυψε τη σχεδόν ολοκληρωμένη κάτοψη κτηρίου, με πολλά δωμάτια, με δυο αρχιτεκτονικές φάσεις, η πρώτη απ' τις οποίες χρονολογείται στην MMIA (η άλλη ανήκει στην παλαιοανακτορική περίοδο αφού ανάγεται στην MMIB). Το κατώτερο τμήμα των τοίχων αποτελεί ο φυσικός βράχος, ενώ η ανωδομή είναι κατασκευασμένη από ημίεργους λίθους. Οι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι με λευκό κυρίως κονίαμα και τα δάπεδα είτε ήταν χωμάτινα, είτε καλύπτονταν από ερυθρό κονίαμα. Εντοπίστηκαν κυκλικές εστίες, ενώ στο δυτικό τμήμα του κτηρίου βρέθηκε μαγειρικό συγκρότημα με μεγάλες εστίες και την οικοσκευή κατά χώραν. Ενδιαφέρον είναι ότι στα νότια κυρίως του κτηρίου εντοπίστηκαν απορριμματικοί λάκκοι με άφθονη κεραμική, οστά ζώων και όστρεα, λεπίδες και απολεπίσματα οψιδιανού, λίθινα εργαλεία και σκεύη. Κινητά ευρήματα της ανασκαφής είναι πολλά αγγεία χειροποίητα και τροχήλατα (σε αργό τροχό), όπως άωτα κωνικά κύπελλα, μόνωτα γραπτά κύπελλα, χρηστικά αγγεία, θραύσματα πίθων, δίμυξος λύχνος και φορητές εστίες, λίθινοι τριπτήρες, θραύσματα λίθινων σκευών.¹⁸

Στην ίδια χρονολογική περίοδο τοποθετείται το κτιριακό συγκρότημα που ανασκάφτηκε στην ιδιοκτησία Στέλλας Στρατιδάκη (θέση Κονοστάσι Χαμαλευρίου), για το οποίο όμως δεν έχουμε πλήρη εικόνα καθώς δεν έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή. Έως τώρα έχει αποκαλυφθεί κτιριακό συγκρότημα εκατέρωθεν λιθόστρωτου, ελικοειδή δρόμου, με τοίχους από αργολιθοδομή, πιθανότατα καλυμμένους με κονίαμα. Στα κινητά ευρήματα που απέδωσε η ανασκαφή συγκαταλέγεται κεραμική καθώς και εργαλεία από οψιδιανό και λίθο.¹⁹

¹⁷ Βλαζάκη 1993, 482-84, Βλαζάκη 1994, 730-34, Βλαζάκη 1994/96, 257-59, Βλαζάκη 1995α, 375, Βλαζάκη 1997, 1037-38, Vlasaki 1997, 37-8, Βλαζάκη 2000/01, 296-99

¹⁸ Βλαζάκη 1995, 376-77, Vlasaki 1997, 38, Βλαζάκη 1997, 1035-37 Βλαζάκη 2000/01, 290-94

¹⁹ Βλαζάκη 2000/01, 299-300

Τέλος, για να συμπληρωθεί η εικόνα για την περιοχή του Χαμαλευρίου κατά την MMI περίοδο, αναφέρουμε τους απορριμματοειδείς λάκκους που εντοπίστηκαν κατά τη σωστική ανασκαφή του οικοπέδου ιδιοκτησίας Μιχ. Κοκολάκη στη θέση Πατέρας. Στην ίδια ιδιοκτησία εντοπίστηκαν επίσης οικοδομικά λείψανα της ίδιας περιόδου, τα οποία όμως δεν ανασκάφηκαν.²⁰

Στην προανακτορική περίοδο τοποθετείται επίσης η αρχή λειτουργίας του ιερού Κορυφής του Βρύσινα, στην κορυφή του ομώνυμου βουνού, νότια από το Ρέθυμνο. Το βουνό κυριαρχεί στην πεδιάδα που απλώνεται στα ανατολικά, περιοχή όπου εντοπίζεται το οικιστικό κέντρο του Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου. Το ιερό κορυφής ήταν γνωστό από τη δεκαετία του 1960, όταν εντοπίστηκε από τον P. Faure, στην κορυφή του βουνού, στη θέση που χτίστηκε πολύ αργότερα η εκκλησία του Αγ. Πνεύματος. Μια μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα τη δεκαετία του 1970, έδωσε άφθονα θραύσματα ειδωλίων και κεραμική, τα πρωιμότερα από τα οποία ανάγονται στην προανακτορική περίοδο.²¹ Για τη μορφή του ιερού την περίοδο αυτή δεν έχουμε πολλά στοιχεία, μπορούμε μόνο να εικάσουμε ότι κατ' αναλογία με τις μεταγενέστερες φάσεις επρόκειτο για υπαίθρια λατρεία κατά την οποία πήλινα ζώδια και ειδώλια λατρευτών, τοποθετούνταν σε σχισμές του φυσικού βράχου. Ο πλούτος και η ποσότητα των αναθημάτων (κυρίως στις μεταγενέστερες περιόδους) οδηγούν στην υπόθεση ότι η εμβέλεια του ιερού απλώνεται πέρα από μια στενή γεωγραφική περιοχή. Σύμφωνα μάλιστα με την προτεινόμενη ιεράρχηση των ιερών κορυφής θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι ο Βρύσινας ανήκει στα μεγάλα ιερά, με χαρακτήρα ευρύτερο του επαρχιακού.²²

²⁰ Βλαζάκη 1995β, 743, Βλαζάκη 2000/01, 299

²¹ Faure 1963, 504-7, Δαβάρας 1973, 583-4, Δαβάρας 1974, 210-3

²² Watrous 1994, 195

δύο θέσεις: στη «Βάρδια» και στο «Παλαιόκαστρο», διαπίστωση που μοιάζει να επιβεβαιώνεται από μια ακόμη επιφανειακή έρευνα, σχεδόν μια δεκαετία αργότερα.²⁴

Στην περιοχή του Χαμαλευρίου, κοντά στο Σταυρωμένο, αλλά σε θέση μεσόγεια, οι ίδιες επιφανειακές έρευνες εντόπισαν κεραμική και δομικά κατάλοιπα της περιόδου. Οι επιφανειακές ενδείξεις εκτείνονται στους χαμηλούς λόφους Τσικουριανά, Μπολάνης, Κακαβέλλα και Τζαμπακάς.²⁵ Η διεξαγωγή σωστικών ανασκαφών στην περιοχή επιβεβαίωσε τις επιφανειακές ενδείξεις και αποκάλυψε σημαντικά κατάλοιπα της παλαιοανακτορικής περιόδου.

Σημαντικό για την αρχιτεκτονική του μορφή αλλά και τα κινητά του ευρήματα είναι το κτήριο που ανασκάφηκε στον αγρό Γεωργ. Ζαχαράκη, στη θέση «Τζαμπακάς» Χαμαλευρίου (εικ. 5).

(εικ.5: Βλαζάκη 1995, πιν.5α)

Αν και η πρώτη του φάση χρονολογείται στην προ ανακτόρων φάση (MMIA), η έρευνα διαπίστωσε εκτεταμένες οικοδομικές εργασίες και μετατροπές που χρονολογούνται στην MMIB. Κατεδαφίζονται τοίχοι και παράλληλα ανεγείρονται νέοι, διαμορφώνονται δάπεδα από χτυπητή γη, πιθανόν κατασκευάζεται όροφος και τέλος στο νότιο τοίχο διανοίγεται τριπλό άνοιγμα-παράθυρο, προάγγελος του μινωικού πολύθυρου. Από το χώρο του κτηρίου έχουμε επίσης πληροφορίες για τις δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στο εσωτερικό του: το ανατολικό τμήμα του διαδρόμου 6 ήταν

²⁴ Hood-Warren-Cadogan 1964,62-63, Schiering 1982, 22

²⁵ Hood-Warren-Cadogan 1964,65, Schiering 1982, 24-40

αφιερωμένο στην υφαντική, όπως συμπεραίνεται από τις άφθονες αγνύθες που περισυλλέχθηκαν. Η δραστηριότητα αυτή, για την οποία είναι απαραίτητος ο καλός φωτισμός, συνδέεται ίσως με την κατασκευή του πολύθυρου. Στα εξωτερικά του κτηρίου, κυρίως στο νότιο χώρο προς τον οποίο ανοίγεται το πολύθυρο, εντοπίστηκαν απορριμματικοί λάκκοι με άφθονη κεραμική και οστά ζώων. Κεραμική, κυρίως κύπελλα, εντοπίστηκε επίσης στο εσωτερικό των δωματίων²⁶.

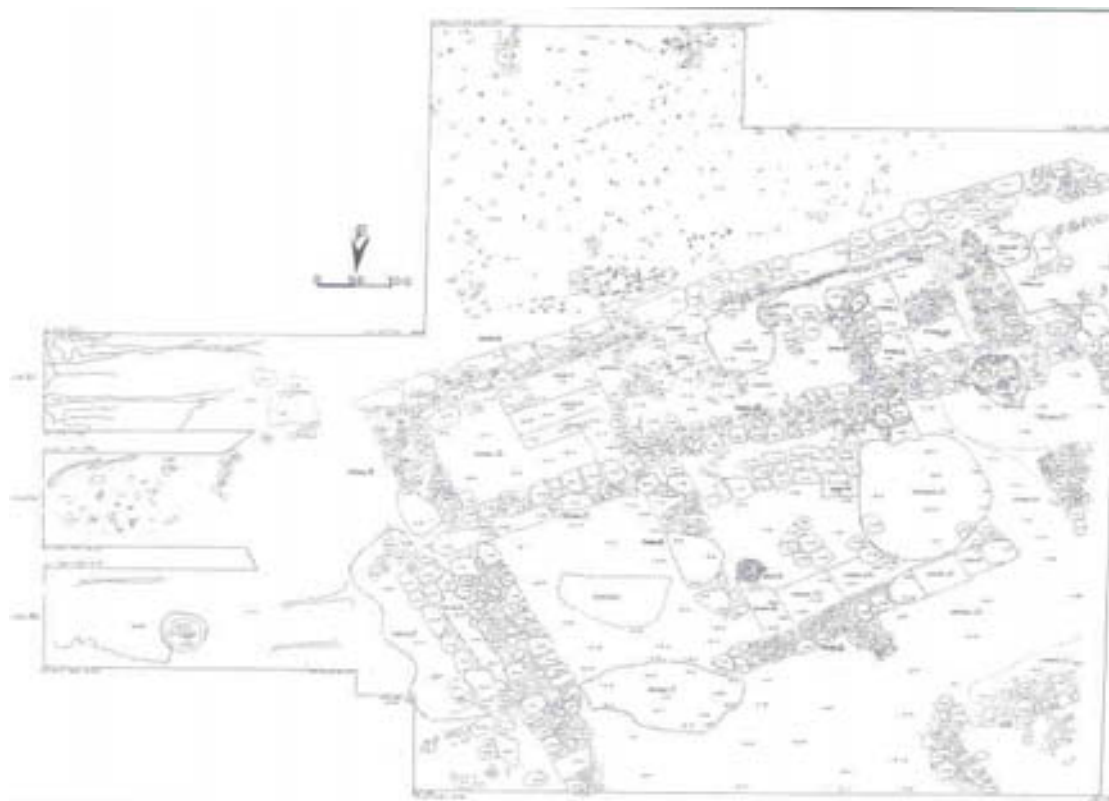
Στην παλαιοανακτορική περίοδο ανάγονται επίσης τα κατάλοιπα που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής, σε αγρό ιδ. Γ. Σκεπετζή, στη θέση «Κονοστάσι» του λόφου των Τσικουριανών. Πρόκειται για τμήμα δωματίου και λιθόστρωτου δρόμου, που συμπληρώνουν τις ενδείξεις για την πιθανή έκταση του οικισμού.²⁷ Στο γειτονικό αγρό, ιδ. Στ. Στρατιδάκη, πάντα στη θέση «Κονοστάσι», το κτιριακό συγκρότημα της ΜΜΙ περιόδου φαίνεται ότι συνεχίζει να είναι σε χρήση και κατά την παλαιοανακτορική περίοδο, όπου χρονολογείται η β' φάση του.²⁸

Στη ΜΜΙΙ περίοδο τοποθετείται η αρχική φάση του μεγάλου κτηρίου που ανασκάπτεται σωστικά στον αγρό ιδιοκτησίας Στ. Σταυρουλάκη, στη θέση «Βατέ» του λόφου της Κακαβέλλας (εικ. 6).

²⁶ Βλαζάκη 1995^a, 376-77, Βλαζάκη 1997, 1035-37, Vlasaki 1997, 38, Βλαζάκη 2000/01, 290-94, Βλαζάκη 1999, 38-39

²⁷ Βλαζάκη 2002, 274

²⁸ Βλαζάκη 2000/01, 299-300

(εικ. 6: Κρ. Εστία Δ9 (2002), 273, σχ.1)

Αν και η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί τα αποτελέσματα της έως τώρα έρευνας φανερώνουν ότι πρόκειται για σημαντικό κτήριο, με τέσσερις οικοδομικές φάσεις. Συνολικά ανασκάφηκαν επτά χώροι με χωμάτινα δάπεδα, κυκλικές εστίες και λάκκους με πληθώρα κεραμικής. Στα κινητά ευρήματα περιλαμβάνονται πολλές αγνύθες και σφονδύλια, θραύσματα λίθινων αγγείων και εργαλεία από οψιδιανό.²⁹

Τα όρια του MMII οικισμού μπορούν να συναχθούν από τα αποτελέσματα σωστικής ανασκαφής στην ιδιοκτησία Ηλ. Λαμπίρη-Ιω. Βασιλειάδη, στις βορειοανατολικές υπώρειες του λόφου της Κακαβέλλας. Η ανασκαφή έδωσε πολύτιμες πληροφορίες για την οργάνωση του χώρου, με την αποκάλυψη θεμελίων αναλημματικών κατασκευών και τοίχου που οριοθετεί υπαίθριο χώρο, τα οποία χρονολογήθηκαν από την κεραμική και τα αγγεία που περισυλλέχθηκαν (κυρίως άωτα κωνικά κύπελλα).³⁰ Στοιχεία τέλος για το μέγεθος του οικισμού δίνουν οι σωστικές ανασκαφές στις ιδιοκτησίες Φρ. Μπατιριδάκη, στη θέση «Αρισμαρί» του λόφου των Τσικουριανών, όπου εντοπίστηκε απορριμματικός λάκκος με κεραμική της παλαιοανακτορικής

²⁹ Βλαζάκη 2002, 272-73

³⁰ Βλαζάκη 2002, 272-74

περιόδου³¹ και Μιχ. Κοκολάκη, στη θέση «Πατέρας», όπου εντοπίστηκαν επίσης απορριμματοί λάκκοι.³²

Ενδείξεις για συνέχεια της κατοίκησης στη θέση «Ρουσσές», στην κτηματική περιφέρεια του χωριού Καβούσι, έδωσε η σωστική ανασκαφή του αγρού ιδιοκτησίας Μ. Κατσανέβα (εικ. 7).

(εικ. 7: Κρ. Εστία Δ5(1994/96), πιν.10)

Ήδη κατά την προανακτορική περίοδο έχουμε ίχνη κατοίκησης, που φαίνεται ότι συνεχίζεται, καθώς περισυλλέχθηκε άφθονη κεραμική της MMII, καθώς και κεφαλή πήλινου ζωδίου και λίθινα εργαλεία. Δυστυχώς τα αρχαία λείψανα είναι πολύ κατεστραμμένα, ώστε δεν είναι δυνατή η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.³³

Σε μικρή σχετικά απόσταση, 1,5 χλμ. προς τα νοτιοδυτικά, στην κτηματική περιφέρεια Χαρκίων, μικρή σωστική ανασκαφή σε αγρό ιδιοκτησίας Γρ. Λαγουδάκη, έφερε στο φως τμήμα δωματίου με πιθάρι και λοπάδα σωζόμενα κατά χώραν, ενώ εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα περισσότερων δωματίων, τα οποία δεν ανασκάφηκαν. Φαίνεται ότι ανήκουν στην MMII περίοδο.³⁴

Η λατρεία με τα χαρακτηριστικά που εντοπίστηκαν ήδη από την προανακτορική περίοδο συνεχίζεται στο ιερό κορυφής του Βρύσινα. Η παλαιοανακτορική περίοδος μάλιστα θεωρείται ως η πρώτη περίοδος ακμής

³¹ Τέγου 1997, 1038-39

³² Βλαζάκη 2000/01, 299

³³ Μπάνου 1994/96, 266-67

³⁴ Μπάνου 1994/96, 267

του ιερού, του οποίου η εμβέλεια φαίνεται να ξεπερνά το στενό γεωγραφικό πλαίσιο της περιοχής.³⁵

Η εξέταση των δεδομένων, όπως εκτέθηκαν παραπάνω, οδηγεί σε μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση: η υπό μελέτη περιοχή εμφανίζει κοινά στοιχεία και συμβαδίζει με τις εξελίξεις που εντοπίστηκαν από την έρευνα να συμβαίνουν σε άλλες περιοχές της Κρήτης. Έχει παρατηρηθεί μια τάση συνέχειας στη ζωή των οικισμών, η οποία διαπιστώνεται και σε ανασκαμμένες θέσεις της περιοχής³⁶: Το μεγάλο κτήριο στον Τζαμπακά Χαμαλευρίου, τα κτιριακά κατάλοιπα στη θέση Κονοστάσι, πάλι στο Χαμαλεύρι, οι ενδείξεις στη θέση Ρουσσές στο Καβούσι, συνεχίζουν να λειτουργούν στη νέα περίοδο παρουσιάζοντας στρωματογραφική διαδοχή χωρίς κενά. Η ίδια παρατήρηση ισχύει για το λατρευτικό κέντρο του Βρύσινα. Παράλληλα διαφαίνεται μια εντατικότερη χρήση του χώρου, πιθανότατα σε μια προσπάθεια αύξησης της γεωργικής παραγωγής, με τη δημιουργία αναλημματικών τοίχων, όπως στις υπώρειες του λόφου τη Κακαβέλλας (αγρός Λαμπίρη-Βασιλειάδη).³⁷ Δυστυχώς η έλλειψη στοιχείων από εντατική επιφανειακή έρευνα στην υπό μελέτη περιοχή, δεν μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε αν παρατηρείται και εδώ η πληθυσμιακή έκρηξη που έχει υποτεθεί για την περίοδο.³⁸

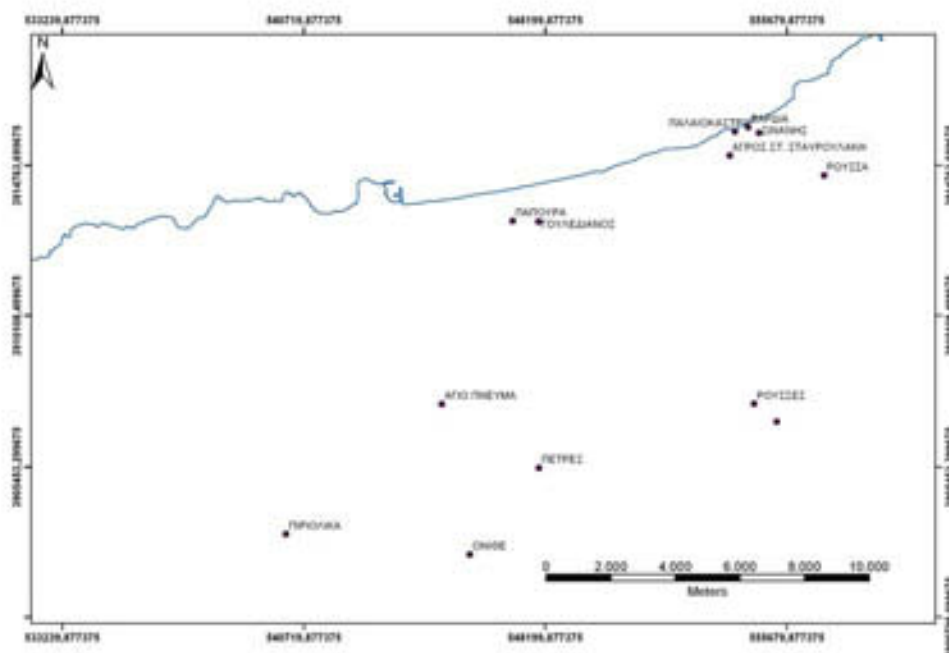
³⁵ Δαβάρας 1973, 583-4, Δαβάρας 1974, 210-3, Godart-Tzedakis 1992, 329, Watrous 1994, 195

³⁶ Godart-Tzedakis 1992, 328-29

³⁷ Watrous 1994, 198, με βιβλιογραφία για ανάλογες κατασκευές.

³⁸ Watrous 1994, 198

2.6 Νεοανακτορική Περίοδος (χάρτης 5)

(χάρτης 5: Θέσεις νεοανακτορικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή)

Η πιο λαμπρή ίσως περίοδος του μινωικού πολιτισμού είναι η περίοδος των νέων ανακτόρων, που αντιστοιχεί στη συμβατική MMIII μέχρι και την ΥΜΙΒ. Στην περιοχή που εξετάζουμε τα λείψανα της περιόδου είναι μάλλον περιορισμένα.

Στη θέση «Παπούρα» Μισιρίων συνεχίζει τη ζωή του ο οικισμός που εντοπίστηκε στην κορυφή χαμηλού λόφου, περίπου 4 χλμ. ανατολικά του Ρεθύμνου. Όπως σημειώθηκε για τον οικισμό κατά την παλαιοανακτορική περίοδο, η θέση του θεωρείται ένδειξη για τον αγροτικό του χαρακτήρα. Από την κεραμική που περισυλλέχθηκε κατά την επιφανειακή έρευνα, όταν πρωτοεντοπίστηκε ο οικισμός, η νεοανακτορική περίοδος φαίνεται να είναι η κύρια χρονολογική του φάση. Σύμφωνα μάλιστα με την εκτίμηση των Hood-Warren-Cadogan, πρόκειται για τη σημαντικότερη θέση της παραθαλάσσιας πεδιάδας ανάμεσα στο Ρέθυμνο και το Σταυρωμένο, υπόθεση που δυστυχώς δεν είναι δυνατό να ερευνηθεί, αφού η θέση έχει πλέον καταστραφεί.³⁹

³⁹ Hood-Warren-Cadogan 1964, 60

Πάντως πρέπει να σημειωθεί ότι αν και για το Σταυρωμένο έχουμε ενδείξεις κατοίκησης αυτήν την περίοδο, δεν ισχύει το ίδιο και για το Ρέθυμνο, όπου παρατηρείται ένα «κενό» ανάμεσα στα αρχαιότερα κατάλοιπα της νεολιθικής που εντοπίστηκαν στη Φορτέτζα και στους μεταγενέστερους τάφους της τελικής ανακτορικής, που εντοπίστηκαν μέσα στα όρια της σύγχρονης πόλης.

Στη θέση «Γουλεδιανός» του Πλατανέ, πολύ κοντά στην «Παπούρα», με το μικρό ποταμάκι να κυλά ανάμεσά τους, η ίδια επιφανειακή έρευνα εντόπισε μικρή θέση, της ΥΜΙ περιόδου. Φαίνεται ότι πρόκειται για μικρή αγροικία, αφού τα ίχνη από δομικό υλικό καλύπτουν μικρή έκταση στην πλαγιά του χαμηλού λόφου.⁴⁰

Στην ίδια στενή γεωγραφική περιοχή, η επιφανειακή έρευνα εντόπισε στη θέση «Βάρδια» στην παραλία του Σταυρωμένου κεραμική που χρονολογήθηκε στο τέλος της ΜΜΙΙΙ ή στην αρχή της ΥΜΙ περιόδου. Στην θέση «Παλαιόκαστρο» μάλιστα, αμέσως ανατολικά της «Βάρδιας», στο μέτωπο που δημιουργεί η θάλασσα και φέρνει στο φως μια εξαιρετική για το βάθος χρόνου που αποκαλύπτει στρωματογραφία, εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής του ΥΜΙΒ ορίζοντα, που σηματοδοτεί το τέλος της περιόδου. Από την περιοχή αυτή προέρχεται πηλίνη πρόχους, πιθανότατα κνωσιακού εργαστηρίου.⁴¹ Μεταγενέστερη επιφανειακή έρευνα διαπίστωσε την ύπαρξη αρχιτεκτονικών λειψάνων κτιρίου που χρονολογήθηκαν στους ΜΜΙΙΙ/ΥΜΙ χρόνους.⁴²

Πολύ κοντά στη θέση «Βάρδια» βρίσκεται ο μοναδικός (για την υπό μελέτη περιοχή) τάφος της περιόδου, στη θέση «Σινάνης» (εικ. 8).

⁴⁰ Hood-Warren-Cadogan 1964, 60-61

⁴¹ Hood-Warren-Cadogan 1964, 63

⁴² Schiering 1982, 22 και 40

(εικ. 8: Βλαζάκη 1987, φωτ.2)

Μετά την παράδοση από ιδιώτη δύο εξαιρετικών αγγείων, μιας ηθμοπυξίδας και μιας πυξίδας-πύραυλου, εντοπίστηκε και ανασκάφηκε ο τάφος. Επρόκειτο για θαλαμωτό τάφο, λαξευμένο στο φυσικό τάφο, πολύ κατεστραμμένο. Για τα αγγεία που προέρχονταν απ' αυτόν, έχει υποστηριχθεί η υπόθεση ότι σχετίζονται με την παραγωγή αρωματικών ουσιών, αποδεικνύοντας το υψηλό βιοτικό επίπεδο του οικισμού της περιόδου.⁴³

Στην περιοχή του Χαμαλευρίου, στην ίδια γεωγραφική ενότητα με τον Σταυρωμένο, στη θέση «Βατέ», του λόφου της Κακαβέλλας η σωστική ανασκαφή στον αγρό του Στ. Σταυρουλάκη, έφερε στο φως λείψανα της νεοανακτορικής περιόδου. Φαίνεται ότι ο χώρος είναι σε χρήση από την παλαιοανακτορική περίοδο (MMII) μέχρι και την τελική ανακτορική καθώς παρουσιάζει διαδοχικές οικοδομικές φάσεις, μέχρι την ΥMIIIΑ. Η σωστική ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί και έτσι δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε περισσότερες λεπτομέρειες για το είδος του κτηρίου, από το οποίο έχουν αποκαλυφθεί επτά χώροι με χωμάτινα δάπεδα σε αλληπάλληλες στρώσεις, κυκλικές εστίες και λάκκοι με άφθονη κεραμική. Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής περιλαμβάνεται πληθώρα από αγνύθες και σφονδύλια, καθώς και λίθινα εργαλεία.⁴⁴

Στην ενδοχώρα της μελετώμενης περιοχής έχει εντοπιστεί μια σειρά θέσεων που χρονολογούνται στη νεοανακτορική περίοδο. Ήδη στη δεκαετία του 1960 η επιφανειακή έρευνα της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής είχε

⁴³ Βλαζάκη 1987, 55-63

⁴⁴ Βλαζάκη 2002, 272

διαπιστώσει την ύπαρξη αρχιτεκτονικών λειψάνων και κεραμικής στη θέση «Πετρέζ», κοντά στο σύγχρονο οικισμό της Μύρθιου. Τα λίγα λείψανα απλώνονται στην πλαγιά λόφου και αποτελούν ενδείξεις για κατοίκηση κατά τη MMIII-YMI περίοδο. Φαίνεται πάντως ότι πρόκειται για περιορισμένης έκτασης κατάλοιπα, ίσως για μια αγροικία.⁴⁵

Μια ακόμα θέση περιγράφεται στην ίδια επιφανειακή έρευνα. Πρόκειται για τη θέση «Ρουσσά» στην κτηματική περιφέρεια της Βιράν Επισκοπής, όπου περισυλλέχθηκαν όστρακα της MMIII/YMI περιόδου. Η θέση εκτείνεται στην κορυφή χαμηλού λόφου, στα ανατολικά του ρέματος Ρουσσά. Στην επιφάνεια του λόφου δεν διαπιστώθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της νεοανακτορικής περιόδου, πράγμα που ίσως οφείλεται στην ύπαρξη οικισμού της ρωμαϊοκρατίας στο χώρο.⁴⁶

Στο Καβούσι, στη θέση «Ρουσσές», στον αγρό του Μ. Κατσανέβα, τα στοιχεία από τη σωστική ανασκαφή υποστηρίζουν συνέχεια στη χρήση του χώρου και κατά τη νεοανακτορική περίοδο, τουλάχιστον στην αρχή της, καθώς εντοπίστηκε κεραμική των MMIII/YMIA χρόνων. Αυτή είναι και η τελευταία φάση χρήσης του χώρου.⁴⁷

Όμοια είναι η εικόνα από την περιοχή Χαρκίων, από τη μικρή σωστική ανασκαφή σε αγρό ιδιοκτησίας Γρ. Λαγουδάκη, που διαφαίνεται να συνεχίζεται η κατοίκηση από τα παλαιοανακτορικά στην αρχή της νεοανακτορικής περιόδου.⁴⁸

Στην περιοχή των Κούμων, πάντα την ενδοχώρα, σε απόσταση περίπου 15χμ., νότια του Ρεθύμνου, επιφανειακή έρευνα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, εντόπισε τα λείψανα ενός αρκετά εκτεταμένου οικήματος, το οποίο ερμηνεύτηκε ως οικία και χρονολογήθηκε στην MMIII ή στην YMI. Το οικοδόμημα, στη θέση «Πιριόλικα», διασώζει σε ικανοποιητικό βαθμό την κάτοψή του, με διάδρομο στο κέντρο, εκατέρωθεν του οποίου χωροθετούνται τα δωμάτια.⁴⁹

Ενδείξεις για χρήση του χώρου στη νεοανακτορική περίοδο έχουμε επίσης από τη θέση «Τάμπια» στην περιοχή Ονιθέ Γουλεδιανών, όπου

⁴⁵ Hood-Warren-50 -Cadogan 1964,70

⁴⁶ Hood-Warren-Cadogan 1964,59

⁴⁷ Μπάνου 1994/96, 266-67

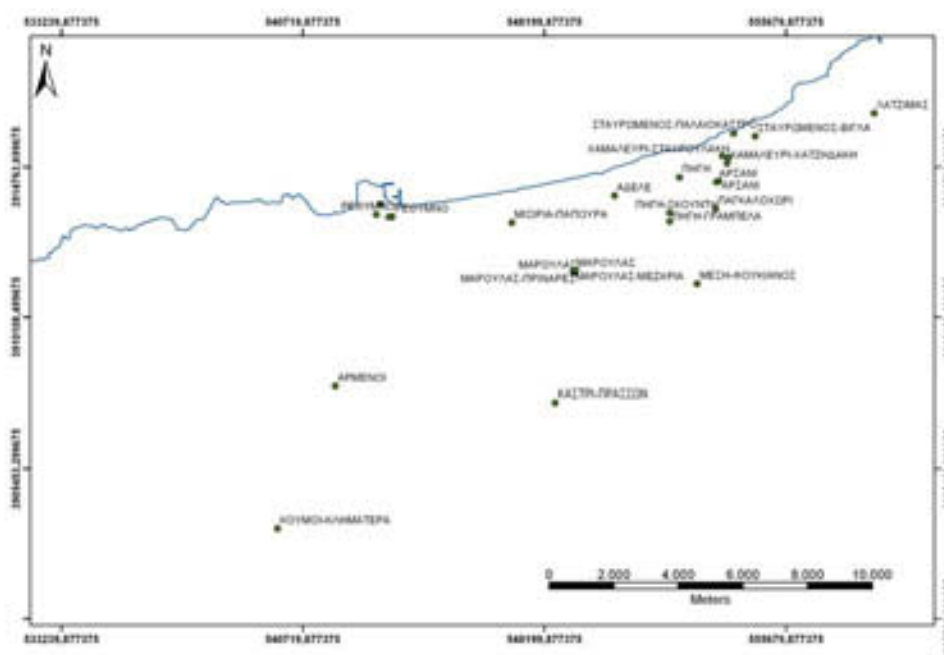
⁴⁸ Μπάνου 1994/96, 267

⁴⁹ Schiering 1980, 554-555 και Schiering 1982, 47

εντοπίστηκε κεραμική και λίθινο αγγείο χρονολογούμενα στην ΥΜΙ. Δυστυχώς δεν δίνονται περισσότερα στοιχεία από την επιφανειακή έρευνα, που πραγματοποιήθηκε σε «ηρωική» για την κρητική αρχαιολογία εποχή.⁵⁰

Το ιερό κορυφής του Βρύσινα συνεχίζει το ρόλο του ως λατρευτικό κέντρο της περιόδου των νέων ανακτόρων, εποχή που χαρακτηρίζεται από την εγκατάλειψη των μικρότερων, περιφερειακών ιερών και τη λατρευτική χρήση των πιο σημαντικών απ' αυτά.⁵¹ Η σημασία και ο κεντρικός χαρακτήρας του ιερού διαφαίνονται επίσης από αναθήματα εξαιρετικά, όπως το θραύσμα λίθινης τράπεζας προσφορών με γραμμική Α.⁵²

2.7 Τελική Ανακτορική (χάρτης 6)

(χάρτης 6: Θέσεις τελικής ανακτορικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή)

Για την περίοδο που ακολουθεί μετά την καταστροφή των νέων ανακτόρων προτιμήθηκε ο όρος Τελική Ανακτορική, από τον παλιότερο

⁵⁰ Pendlebury 1939, 232

⁵¹ Watrous 1994, 195

⁵² Δαβάρας 1973, 583-4, Δαβάρας 1974, 210-3, Godart-Tzedakis 1992, 329

Μεταανατορική, αφού όπως έχει δείξει η σύγχρονη έρευνα, η καταστροφή που σημαδεύει το τέλος των νέων ανακτόρων στην ΥΜΙΒ δεν σημαίνει την εξαφάνιση των διοικητικών δομών, που προσδίδουν των χαρακτηρισμό «ανακτορική» στην ευρύτερη χρονολογική περίοδο.⁵³ Έτσι ως τελική ανακτορική περιγράφεται η περίοδος που συμπίπτει με τις συμβατικά ονομαζόμενες ΥΜΙΙ έως και την ΥΜΙΙΙΒ φάσεις.

Στην περιοχή που εξετάζεται με την παρούσα μελέτη διαπιστώνεται μια αξιοσημείωτη αύξηση του αριθμού των αρχαιολογικών θέσεων με κατάλοιπα της τελικής ανακτορικής. Η αύξηση αυτή αφορά κυρίως σε ταφικά κατάλοιπα, άλλωστε στην περιοχή αυτή εντοπίζεται το μεγαλύτερο στην Κρήτη ανασκαμμένο νεκροταφείο της περιόδου, ενώ λιγότερες είναι οι οικιστικές θέσεις που έχουν εντοπιστεί με επιφανειακή έρευνα και ακόμη λιγότερα τα ανασκαμμένα οικιστικά κατάλοιπα. Η αύξηση των ταφικών θέσεων, φαινόμενο γενικευμένο για την Κρήτη της περιόδου, κατά μια θεωρία αντανakλά αλλαγές στα ταφικά έθιμα και αρχιτεκτονική (και πιθανόν στις δοξασίες για τους νεκρούς).⁵⁴

Και κατά την τελική ανακτορική φαίνεται πως το οικιστικό κέντρο του Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου, διατηρεί την εξέχουσα σημασία του. Το όνομα του οικισμού μαντεύουμε από αρχεία της Κνωσού σωζόμενα σε πινακίδες της γραμμικής Β: da-*22-to.⁵⁵ Προϊόντα που σχετίζονται με την πόλη αυτή είναι τα πρόβατα, τα βοοειδή, το μαλλί, τα σιτηρά, οι ελιές, το λινάρι, τα αρωματικά φυτά και τα υφάσματα. Φαίνεται επίσης ότι σχετίζεται με πλοία και με το θαλάσσιο εμπόριο, φυσικό για μια παραθαλάσσια πόλη.⁵⁶

Στην παραλιακή ζώνη, στη θέση «Παλαιόκαστρο» επιφανειακές έρευνες, εντόπισαν κεραμική της περιόδου⁵⁷, ενώ οι ίδιες επιφανειακές έρευνες διαπίστωσαν την ύπαρξη αρχιτεκτονικών καταλοίπων και κεραμικής στους ομαλούς λόφους του Χαμαλευρίου.⁵⁸

Οι σωστικές ανασκαφές της Εφορείας Αρχαιοτήτων τα τελευταία χρόνια, στην περιοχή του Χαμαλευρίου, επιβεβαιώνουν τις επιφανειακές

⁵³ Rehak and Younger 1998, 384(με βιβλιογραφία για το ζήτημα) και 441

⁵⁴ Rehak and Younger 1998, 444-447 και 456-7 (με συνοπτική αναφορά και σύντομη βιβλιογραφία για το θέμα)

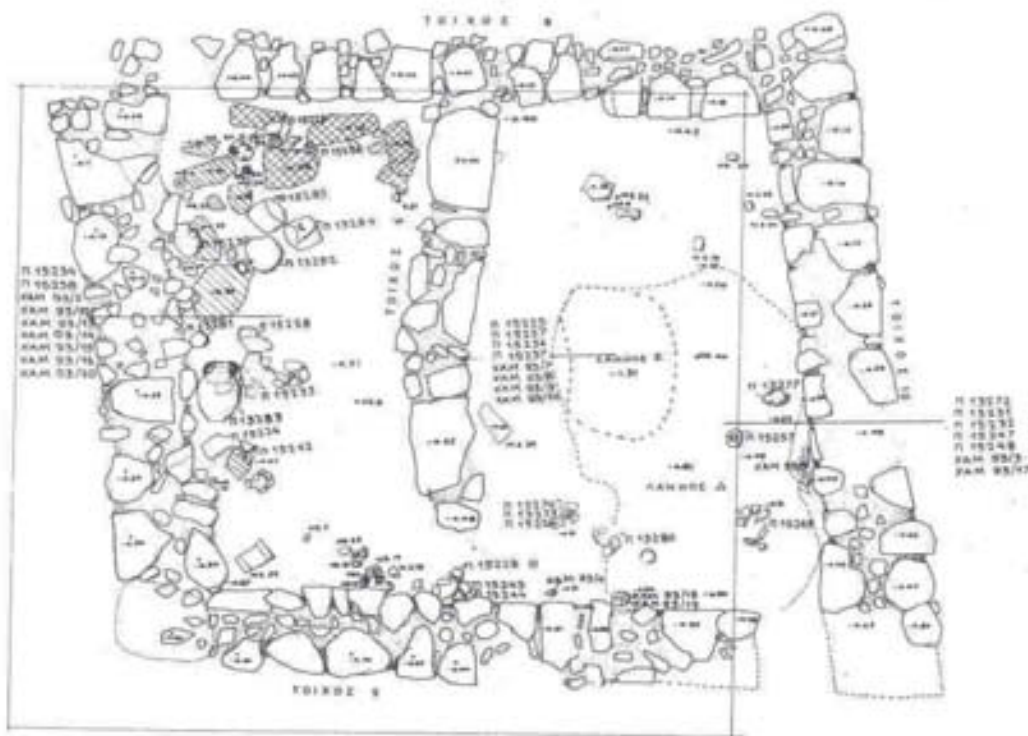
⁵⁵ Bennet 1985, 243 και Godart-Tzedakis 1992,262, 266-86

⁵⁶ Βλαζάκη 1995α, 367-368

⁵⁷ Hood-Warren-Cadogan 1964,62 και Schiering 1982, 22-23

⁵⁸ Hood-Warren-Cadogan 1964,64-65 και Schiering 1982, 41-44

έρευνες και επιτρέπουν τη διαπίστωση της μορφής του οικισμού (ή τμήματός του ακριβέστερα). Στον αγρό ιδιοκτησίας Στέλλας Στρατιδάκη, στη θέση «Κακαβέλλα-Μαντράκια» ήρθε στο φως τμήμα κτηρίου της ΥΜΙΙΑ1 περιόδου (εικ. 9).

(εικ. 9: Vlasaki & Papadopoulou 1997,112,fig.2)

Πρόκειται για ένα διπλό δωμάτιο, με υπολείμματα από το πλακόστρωτο δάπεδό του και μια εστία κατά χώραν. Η οικοσκευή του δωματίου - πολλά αγγεία (αποθηκευτικά, μαγειρικά, καθημερινής χρήσης), λίθινα εργαλεία, υφαντικά βάρη – βρέθηκε πεσμένη στο δάπεδο, πράγμα που οδηγεί στην υπόθεση ότι το κτήριο καταστράφηκε ξαφνικά, ίσως από σεισμό. Το δωμάτιο ερμηνεύτηκε ως εργαστήριο ή αποθήκη.⁵⁹

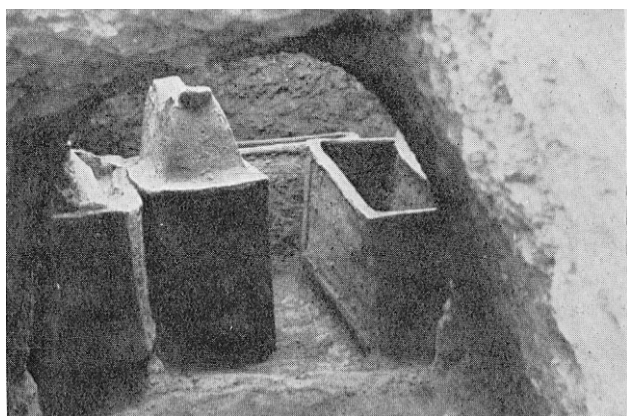
Την ίδια περίοδο ΥΜΙΙΑ χρονολογείται η τελική φάση του κτηρίου που ανασκάπτεται στην ιδιοκτησία Στ. Σταυρουλάκη, στη θέση «Βατέ» του λόφου της Κακαβέλλας. Σημειώνεται ότι η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί, αλλά φαίνεται ότι πρόκειται για σημαντικό κτήριο, με τέσσερις οικοδομικές φάσεις.

⁵⁹Βλαζάκη 1995α, 377, Vlasaki & Papadopoulou 1997,112-115

(Η αρχική φάση τοποθετείται στην MMII). Έχουν αποκαλυφθεί συνολικά επτά χώροι με χωμάτινα δάπεδα, κυκλικές εστίες και λάκκους με πληθώρα κεραμικής.⁶⁰

Τέλος ενδείξεις για κατοίκηση στην ύστερη φάση της περιόδου, κατά την ΥΜΙΙΒ, βρέθηκαν στη σωστική ανασκαφή της ιδιοκτησίας Ελ. Χατζηδάκη, στη θέση «Παλαιόλουτρα» του λόφου Κακαβέλλα. Αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, αν και πολύ κατεστραμμένα από την άροση καθώς και πολλοί απορριμματικοί λάκκοι, με άφθονη κεραμική της περιόδου.⁶¹ Από τα αποτελέσματα των σωστικών ανασκαφών γίνεται φανερό ότι ο λόφος της Κακαβέλλας κατοικήθηκε εντατικά την ΥΜΙΙΑ και Β περίοδο.

Πιθανόν με τον ανθηρό οικισμό da-*22-to να σχετίζεται ο τάφος της ΥΜΙΙΑ φάσης, που ανασκάφηκε στη θέση «Βίγλα» στα ανατολικά του Σταυρωμένου (εικ. 10).

(εικ.10: ΑΔ 16(1962) Χρονικά, πιν. 234δ)

Πρόκειται για λαξευτό θαλαμωτό τάφο με δρόμο, ο οποίος περιείχε πέντε λάρνακες και πήλινα αγγεία, δύο από τα οποία μυκηναϊκά, εισηγμένα από την ηπειρωτική Ελλάδα.⁶²

Όμοια πιθανή μπορεί να θεωρηθεί η σύνδεση με τον ίδιο οικισμό της συστάδας τάφων που έχουν εντοπιστεί στην περιοχή του μοναστηριού του Αρσανίου, σε απόσταση περίπου 500μ. νότια του Χαμαλευρίου. Ο πρώτος από τους τάφους βρέθηκε το 1940: είναι λαξευτός, θαλαμωτός με δρόμο και περιείχε μια λάρνακα και τρία αγγεία, ενώ χρονολογήθηκε γενικά στην ΥΜΙΙΙ.⁶³ Ο δεύτερος ανασκάφηκε τη δεκαετία του 1970, από την Εφορεία

⁶⁰ Βλαζάκη 2002, 272-73

⁶¹ Βλαζάκη 1995β, 742-743

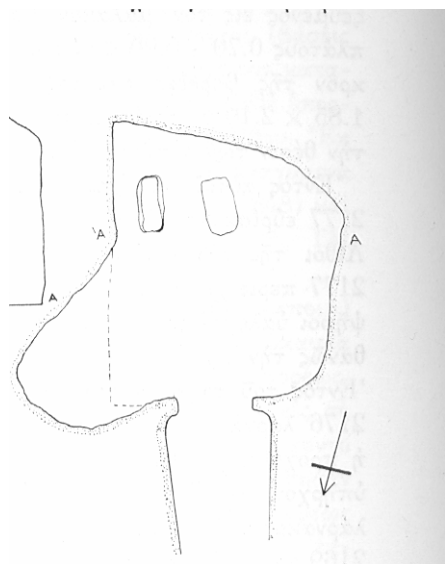
⁶² Αλεξίου 1960, 272 Kanta 1980, 211-212

⁶³ Θεοφανείδης 1941, 268-269

Αρχαιοτήτων. Είναι λαξευτός, θαλαμωτός με θάλαμο σχήματος σχεδόν κυκλικού και στα κτερίσματα του περιλαμβάνεται αρκετή κεραμική (πρόχοι, μια κύλικα, όπως και ένας εισηγμένος, μυκηναϊκός αμφορίσκος). Και αυτός χρονολογήθηκε γενικά στην ΥΜΙΙΙ περίοδο.⁶⁴

Στην εύφορη πεδιάδα που απλώνεται στα ανατολικά του Ρεθύμνου, διοικητικό κέντρο της οποίας πρέπει να θεωρηθεί ο οικισμός Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου, έχουν εντοπιστεί αρκετές θέσεις της τελικής ανακτορικής. Οι περισσότερες είναι ταφικές, αν και δεν λείπουν οι ενδείξεις για οικιστικά κατάλοιπα⁶⁵.

Στο Άδελε, στην παράλια πεδιάδα δυτικά του Σταυρωμένου, ανασκάφηκε τη δεκαετία του 1970 τάφος της ΥΜΙΙΙΑ2/Β (εικ. 11).

(εικ. 11: Παπαποστόλου 1974, 248. εικ.1)

Ανήκε στο γνωστό τύπο του λαξευτού, θαλαμωτού, με θάλαμο τετράπλευρο. Περιείχε δυο λάρνακες κι εννέα αγγεία, χαρακτηριστικά της ύστερης φάσης της περιόδου.⁶⁶

Στο Παγκαλοχώρι, σε μικρή απόσταση νότια από τους τάφους του Αρσανίου, βρέθηκε ένας πολύ ενδιαφέρον τάφος της μεταβατικής φάσης ΥΜΙΙΙΑ/αρχής της ΥΜΙΙΙΒ (εικ.12).

⁶⁴ Τζεδάκις 1970, 477-478

⁶⁵ Πρέπει να συνυπολογιστεί ότι οι σωστικές ανασκαφές των τάφων είναι πολύ περισσότερες απ' αυτές σε οικιστικά κατάλοιπα, λόγω του φόβου σύλησης και αρχαιοκαπηλίας.

⁶⁶ Παπαποστόλου 1974, 252-256

(εικ. 12: Baxevani-Markoulaki 1996, 643, fig.3)

Ανήκει κι αυτός στον τύπο του λαξευτού, θαλαμωτού, με μακρύ δρόμο. Βρέθηκε αδιατάρακτος με το φράγμα της εισόδου στη θέση του. Ο τραπεζιόσχημος θάλαμος περιείχε τρεις σαρκοφάγους και μια μάλλον ασυνήθιστα πλούσια κτέριση: δεκατρία αγγεία, χάλκινο καθρέφτη με οστέινη λαβή με δαιμονική παράσταση, έναν χάλκινο ζυγό, πολλές χάνδρες από ημιπολύτιμους λίθους, φαγεντιανή και λίγους χρυσούς ρόδακες, καθώς και μερικά ακόμη κοσμήματα, όπως και ένα οστέινο πλακίδιο από διακόσμηση ξύλινου αντικειμένου.⁶⁷ Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι από τον σύγχρονο οικισμό του Παγκαλοχωρίου, από τα θεμέλια οικοδομής, χωρίς άλλες ενδείξεις για αρχαία κατάλοιπα, προέρχεται μεγάλο πήλινο ειδώλιο «θεάς με υψωμένα χέρια», που χρονολογείται στην ΥΜΙΙΙ. Φαίνεται πιθανό ότι στην περιοχή του Παγκαλοχωρίου υπήρχε χώρος λατρείας, αυτή την περίοδο, ο οποίος μένει να εντοπιστεί.⁶⁸

Από την περιοχή της Μέσης, στην ίδια πεδιάδα, η έρευνα έχει εντοπίσει τάφους σε δυο τουλάχιστον θέσεις: στη θέση «Φουκιανός» και στη θέση «Λίσματα». Στο Φουκιανό η επιφανειακή έρευνα της Αγγλικής Αρχαιολογικής σχολής αναφέρει πιθανές ενδείξεις για θαλαμωτό τάφο.⁶⁹ Η Εφορεία Αρχαιοτήτων ανάσκαψε το 1976 το συλημένο θαλαμωτό τάφο, που απέδωσε

⁶⁷ Baxevani-Markoulaki 1996, 641-703

⁶⁸ Αλεξίου 1958, 187 κ.ε.

⁶⁹ Hood-Warren-Cadogan 1964, 66

θραύσματα λάρνακας και χάνδρα. Ήταν λαξευτός με θάλαμο τετράγωνης κάτοψης και δρόμο. Χρονολογήθηκε στην ΥΜΙΙΒ.⁷⁰ Στη θέση «Λίσματα» ανασκάφηκαν δυο πολύ κατεστραμμένοι, θαλαμωτοί τάφοι από τους οποίους σώζονταν μόνο ίχνη των θαλάμων. Περισυλλέχθηκαν θραύσματα λαρνάκων, κεραμική, ένα σφονδύλι και χάνδρες που χρονολογούν τους τάφους στην ΥΜΙΙΑ/Β.⁷¹ Εκτός από τους τάφους αυτούς μια ακόμη θέση στην περιοχή της Μέσης θεωρείται ότι έδωσε ενδείξεις για κατοίκηση στην τελική ανακτορική: η θέση «Σελλί», στα νοτιοδυτικά του χωριού, σε βραχώδες ύψωμα, στο οποίο επιφανειακή έρευνα εντόπισε συγκέντρωση κεραμικής.⁷²

Στην ίδια γεωγραφική περιοχή, στην Πηγή ανασκάφηκαν τρεις τάφοι της περιόδου. Στη θέση «Σκουντή» 500μ. βορειοανατολικά του χωριού βρέθηκε θαλαμωτός τάφος, ο οποίος φαίνεται πως είχε δυο φάσεις χρήσης, στην ΥΜΙΙΑ2/Β. Περιείχε μια λάρνακα, και αρκετά αγγεία ανάμεσα στα οποία ψευδόστομους, πρόχους και ένα θυμιατήρι.⁷³ Στη θέση «Γραμπέλα» ανασκάφηκε τάφος λαξευτός, θαλαμωτός με θάλαμο τετράπλευρο και δρόμο, ο οποίος φαίνεται να είχε μεγάλη διάρκεια χρήσης στην ΥΜΙΙΑ και ΙΙΒ. Βρέθηκαν επτά λάρνακες με ισάριθμες ταφές, τρεις λάκκοι ανακομιδών και σαράντα δύο αγγεία.⁷⁴ Τέλος σε απόσταση δυο χιλιομέτρων βόρεια του σύγχρονου οικισμού, ανασκάφηκε ένας ακόμη κατεστραμμένος τάφος του ίδιου τύπου: λαξευτός, θαλαμωτός, με δρόμο και δυο φάσεις χρήσης μέσα στην ΥΜΙΙΑ. Βρέθηκε μια λάρνακα, κεραμική και χάλκινα όπλα (ξίφη και μαχαίρι).⁷⁵

Ανατολικότερα, πάντα στην ίδια γεωγραφική περιοχή, στον Μαρουλά, αποκαλύπτονται κατά διαστήματα δυο νεκροταφεία της τελικής ανακτορικής. Το πρώτο (σε χρονική σειρά εντοπισμού) στη θέση Μεζάρια νεκροταφείο αποτελείται από λαξευτούς, θαλαμωτούς τάφους. Ο πρώτος, συλημένος, αποκαλύφθηκε το 1963 και περιείχε λάρνακες και κεραμική της ΥΜΙΙΒ.⁷⁶ Ένας ακόμη ανασκάφηκε το 1973 (εικ. 13).

⁷⁰ Τζεδάκις 1976,372

⁷¹ Τζεδάκις 1981, 402

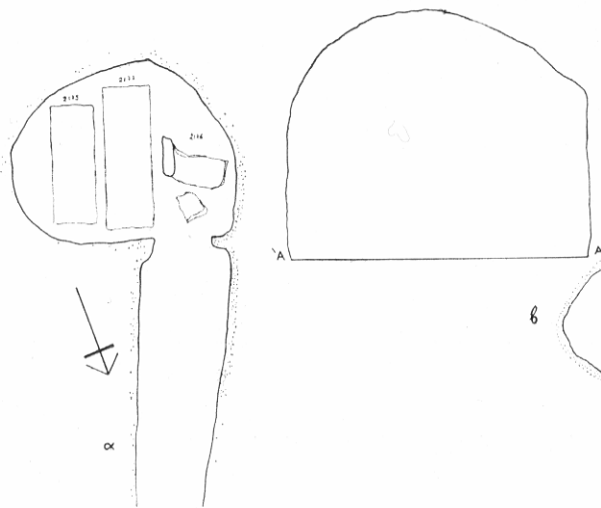
⁷² Hood-Warren-Cadogan 1964,67 Πρέπει να σημειωθεί ότι η θέση δεν εντοπίστηκε σε επίσκεψη στο χώρο, ενώ η περιγραφή της δείχνει ότι η συγκέντρωση κεραμικής θα μπορούσε να είναι τυχαία.

⁷³ Θεοφανείδης 1948/49, 6-9

⁷⁴ Τζεδάκις 1969, 435-436

⁷⁵ Τζεδάκις 1971, 516-517

⁷⁶ Αλεξίου 1963, 412 και Αλεξίου 1964, 447

(εικ. 13: Παπαποστόλου 1974, 248. εικ.1)

Είχε θάλαμο σε σχήμα σχεδόν ωοειδές κι δρόμο. Περιείχε τρεις λάρνακες, κεραμική και κοσμήματα από υαλόμαζα. Ενδιαφέρον εύρημα είναι ένας σκαραβαίος. Χρονολογήθηκε στην ύστερη ΥΜΙΙΑ2/αρχή της ΥΜΙΙΒ.⁷⁷ Ο τελευταίος αποκαλύφθηκε το 1996. Εδώ ο θάλαμος ήταν σχεδόν τετράγωνος και είχε δρόμο έντονα κατηφορικό. Περιείχε αρκετά αγγεία, (αμφορίσκους, αλάβαστρα, κύπελλα, σκύφους και κύλικες) ανάμεσα στα οποία τέσσερα επικασσιτερωμένα. Η πλούσια κτέριση συμπληρώνεται από χάλκινα σκεύη, εργαλεία και όπλα και χρονολογεί τον τάφο στην ΥΜΙΙΑ2.⁷⁸

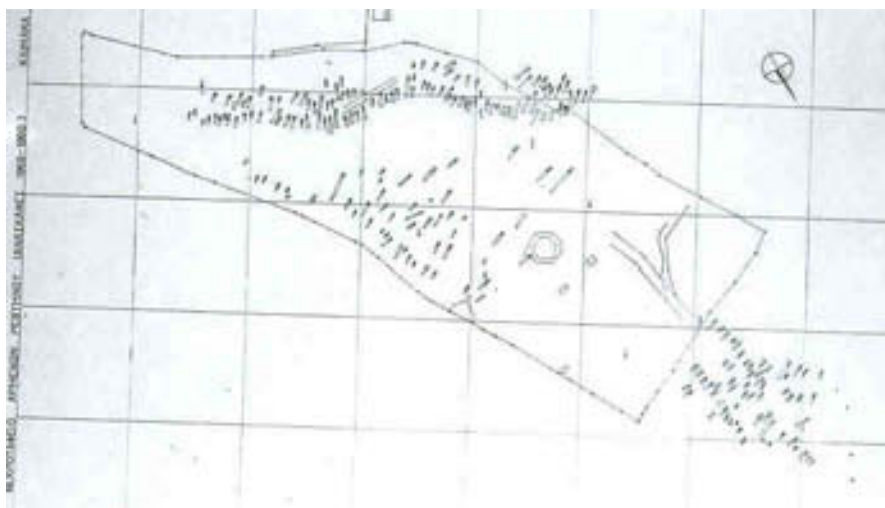
Το δεύτερο νεκροταφείο της περιοχής, στη θέση «Πριναρές», λίγο νοτιότερα από το νεκροταφείο των θαλαμωτών, φαίνεται ότι είναι νεκροταφείο εγγυτρισμών και ανήκει και αυτό χρονολογικά την ίδια φάση (ΥΜΙΙΙ). Ανασκάφηκαν δυο πίθοι, ο ένας κλεισμένος με λίθινη πλάκα και ο δεύτερος με κρατήρα. Οι ταφές ήταν κτερισμένες με χάνδρες και περόνες.⁷⁹

Στους Αρμένους, στη θέση Πρινοκέφαλο, περίπου 10χμ. νότια του Ρεθύμνου, ανασκάφηκε το μεγαλύτερο νεκροταφείο της τελικής ανακτορικής της Κρήτης (εικ. 14).

⁷⁷ Παπαποστόλου 1974, 247-252

⁷⁸ Παπαδοπούλου 1997, 1033-34, Παπαδοπούλου 2000/01, 287-288

⁷⁹ Μαρκουλάκη 1982, 383

(εικ. 14: Godart-Tzedakis 1992, pl. CXVII,2)

Η παλαιότερη ταφή που έχει εντοπιστεί φανερώνει ότι το νεκροταφείο εμφανίζεται σε χρήση ήδη από την αρχή της περιόδου: πρόκειται για θολωτό τάφο της ΥΜΙΙ, εντελώς ιδιαίτερο ως προς τη μορφή του σε σχέση με τους υπόλοιπους τάφους του νεκροταφείου.⁸⁰ Η κύρια περίοδος χρήσης του νεκροταφείου εκτείνεται από την ΥΜΙΙΙΑ μέχρι και την ΥΜΙΙΙΒ. Έως σήμερα έχουν έρθει στο φως 220 τάφοι, θαλαμωτοί, με δρόμο, λαξευμένοι στον ασβεστόλιθο (κούσκουρα), προσανατολισμένοι όλοι προς τα βορειοανατολικά, προς το ιερό κορυφής του Βρύσινα. Η ανασκαφή αποκάλυψε την πρόθεση σχεδιασμού του νεκροταφείου, με εκτεταμένες λαξεύσεις του φυσικού βράχου και τη χάραξη οδού-διαδρόμου μετακίνησης των ανθρώπων. Οι τάφοι διευθετημένοι σε συστάδες, ανήκουν σε δυο διακριτούς τύπους: ο ένας είναι ο τύπος των μεγάλων θαλάμων με μακρύ δρόμο, διαμορφωμένο σε κλίμακα στην αρχή του και στον άλλο εντάσσονται οι μικροί τάφοι με υποτυπώδεις δρόμους. Συχνή είναι η εύρεση κοιλοτήτων σκαμμένων στα τοιχώματα των δρόμων, κοντά στην είσοδο των τάφων, οι οποίες συνήθως περιέχουν λίγες χάνδρες ή ένα αγγείο. Οι θάλαμοι έχουν κάτοψη κυκλική, ημικυκλική ή τετράπλευρη με θρανίο και συχνά με πεσσό (η περίπτωση των πιο μεγάλων τάφων).

Οι τάφοι του νεκροταφείου των Αρμένων ήταν οικογενειακοί και παρουσιάζουν διαδοχικές χρήσεις: για κάθε νέα ταφή παραμερίζονταν προς τα τοιχώματα του τάφου τα λείψανα και τα κτερίσματα παλιότερων ταφών. Έτσι είναι αδύνατο να διαπιστωθεί πόσες φορές ξαναχρησιμοποιήθηκαν οι

⁸⁰ Godart-Tzedakis 1992, 89

τάφοι ή ποια κτερίσματα ανήκουν σε κάθε ταφή. Οι νεκροί τοποθετούνταν στο δάπεδο των θαλάμων ή σε πήλινες λάρνακες (σε μια περίπτωση σε ξύλινο φορείο).

Η μελέτη του οστεολογικού υλικού του νεκροταφείου αποκάλυψε ότι ο μέσος όρος ζωής των ανθρώπων της περιόδου (τουλάχιστον του σχετιζόμενου οικισμού) ήταν σχετικά χαμηλός: 31 χρόνια για τους άνδρες και 28 για τις γυναίκες. Αποκάλυψε επίσης σημαντικά στοιχεία για το ύψος, τη φυσική κατάσταση και τις ασθένειες των ανθρώπων.⁸¹

Στα κτερίσματα του νεκροταφείου περιλαμβάνεται κεραμική, χάλκινα εργαλεία, όπλα και κοσμήματα, κοσμήματα από υαλόμαζα και ημιπολύτιμους λίθους, σφραγίδες, αντικείμενα ελεφάντινα και από φαγεντιανή, όπως και ένα καλάθι ενισχυμένο με χάλκινους κρίκους και ένα «οδοντόφρακτο» κράνος. Η κεραμική παρουσιάζει σημαντικό αριθμό σχημάτων (κυρίως ψευδόστομοι αμφορείς, κύλικες, αμφορίσκοι, πρόχοι, κρατήρες) και η μελέτη της απέδειξε ότι εκτός από την τοπική παραγωγή υπάρχουν αγγεία από το εργαστήρι της Κυδωνίας, την Κνωσό, την Ανατολική Κρήτη και την ηπειρωτική Ελλάδα. Εξαιρετικά σημαντικό εύρημα από το νεκροταφείο είναι ο μεγάλος αριθμός πήλινων λαρνάκων, που συχνά φέρουν γραπτή εικονιστική διακόσμηση: σκηνές κυνηγιού, ζώα, ιερά σύμβολα, γυναικείες θεότητες.

Μια ομάδα θαλαμωτών τάφων, που χρονολογούνται στην ύστερη φάση της τελικής ανακτορικής, ήρθαν στο φως μέσα στα όρια της σύγχρονης πόλης του Ρεθύμνου. Δυστυχώς είτε δεν πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα, είτε ακόμα κι αν πραγματοποιήθηκε τα αποτελέσματά της δεν δημοσιεύτηκαν, έτσι που οι πληροφορίες γι' αυτούς να περιορίζονται σε ελάχιστα στοιχεία. Στην περιοχή του Μασταμπά, νότια δηλαδή της παλιάς πόλης του Ρεθύμνου, χωρίς να δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες για την ακριβή τοποθεσία, εντοπίστηκε κατά τη διάνοιξη θεμελίων οικοδομής, το 1947 θαλαμωτός τάφος. Ο τότε επιμελητής του Μουσείου Ρεθύμνου, κατάφερε να διασώσει τα κτερίσματα (έναν μεγάλο κρατήρα, μια κύλικα και τρεις ψευδόστομους αμφορείς, όλα χρονολογούμενα στην ΥΜΙΙΒ) και αναφέρει ότι ο θάλαμος είχε σχήμα πεταλοειδές.⁸² Ο τάφος αυτός, όπως και ένας πιθανός

⁸¹ Mac George 1987, 9-13, Mac George 1988, 11

⁸² Πλάτων 1947, 638-39, Καλοκύρης 1998²,30

δεύτερος από τον οποίο βρέθηκε μόνο ένας αμφορέας σε θραύσματα⁸³, πρέπει να τοποθετηθούν στη περιοχή των «Βομβόπληκτων» πίσω από τη σχολή Χωροφυλακής. Άλλωστε η θέση αυτή ταιριάζει με τις αναφερόμενες αποστάσεις μεταξύ των τάφων αυτών και μιας δεύτερης συστάδας τάφων, που αποκαλύφθηκαν στο νότιο μέτωπο της σύγχρονης οδού ΧατζηΜιχάλη Γιάνναρη (νότια της παλιάς πόλης), η μοναδική αναφορά για τους οποίους γίνεται από την επιφανειακή έρευνα της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής τη δεκαετία του 1960.⁸⁴ Ένας ακόμη τάφος της ΥΜΙΙΒ, ανασκάφηκε το 1968 από την Εφορεία Αρχαιοτήτων, στην πλατεία Μητροπόλεως, στο κέντρο της παλιάς πόλης. Επρόκειτο για θαλαμωτό τάφο κτερισμένο με δυο ψευδόστομους.⁸⁵

Εκτός από τα διάσπαρτα νεκροταφεία και μεμονωμένους τάφους της περιόδου, στην ενδοχώρα της περιοχής που εξετάζουμε έχουν εντοπιστεί λίγες θέσεις με οικιστικό χαρακτήρα. Στα νοτιοδυτικά των Αρμένων, στους Κούμους η επιφανειακή έρευνα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου εντόπισε τα κατάλοιπα σπιτιού, στη θέση «Κληματερά». Φαίνεται πως πρόκειται για μεμονωμένη οικιστική θέση, στα βόρεια του χωριού, όπου εντοπίζονται τα λείψανα σπιτιού με μορφή «μεγάρου», τα οποία έχουν υποστεί σύγχρονες επεμβάσεις. Το οίκημα χρονολογήθηκε, κυρίως από την αρχιτεκτονική του μορφή, στην ΥΜΙΙΙ.⁸⁶ Από την περιοχή των Κούμων, έχουμε μια ακόμη πληροφορία, για αρχαιολογικά κατάλοιπα της ίδια περιόδου. Ο Ν. Πλάτων αναφέρει την ανεύρεση ενός θαλαμωτού τάφου, χωρίς ευρήματα, για τον οποίο αναφέρει ως πιθανή χρονολόγηση την ΥΜΙΙΙ. Δυστυχώς δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες ούτε για τη θέση, ούτε για τη μορφή του.⁸⁷

Στην περιοχή των Πρασσών, στα νοτιοανατολικά του Ρεθύμνου, πάντα στην ενδοχώρα, έχουν εντοπιστεί δυο θέσεις της τελικής ανακτορικής. Η μία βρίσκεται στην κορυφή του λόφου «Καστρί», στα νότια του χωριού, σε θέση που ελέγχει την κοιλάδα των Ποταμών. Στην κορυφή του λόφου, στο πλάτωμα που δημιουργείται, διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχιτεκτονικών

⁸³ Αλεξίου 1963, 412

⁸⁴ Hood-Warren-Cadogan 1964, 60. Την οδό μπορέσαμε να εντοπίσουμε μετά από έρευνα στο αρχείο του κ. Μακρή παλιού επιμελητή του Μουσείου Ρεθύμνου. Από τους τάφους αυτούς δεν σώθηκε κανένα ίχνος, ούτε γνωρίζουμε τίποτα για πιθανά κτερίσματα.

⁸⁵ Τζεδάκις 1968, 419

⁸⁶ Schiering 1980, 556-558 και Schiering 1982, 50-54

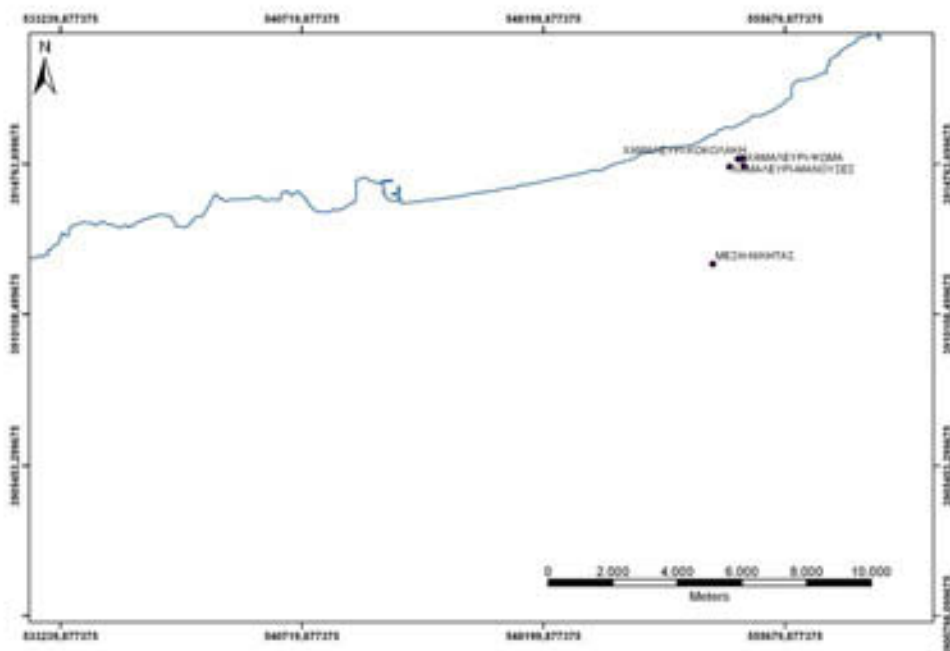
⁸⁷ Πλάτων 1948, 589

καταλοίπων και κεραμικής. Ίχνη από αναλημματικούς τοίχους και οικοδομικά λείψανα εντοπίστηκαν επίσης στις πλαγιές του λόφου. Φαίνεται ότι πρόκειται για τη θέση ενός αρκετά εκτεταμένου οικισμού, η παλιότερη φάση του οποίου χρονολογήθηκε στην ΥΜΙΙΙ.⁸⁸

Η ίδια επιφανειακή έρευνα εντόπισε ελάχιστη κεραμική της ΥΜΙΙΙ, σε λόφο νότια των Πρασσών, σε απόσταση 2χμ. Η θέση αυτή, μάλλον αβέβαιη κρίνοντας από την περιγραφή, δε στάθηκε δυνατό να εντοπιστεί.⁸⁹

Κλείνοντας την παράθεση των θέσεων που ανήκουν στην τελική ανακτορική πρέπει να αναφερθεί κανείς στα δύο σπήλαια που εντοπίστηκαν στο λόφο «Κουλέ» του Λατζιμά, σε απόσταση 16χμ. ανατολικά του Ρεθύμνου. Αν και δεν πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα φαίνεται πιθανό και τα δυο σπήλαια, η «Φανταξοσπηλιάρα» και το «Ανώνυμο», να είχαν λατρευτική χρήση κατά την ΥΜΙΙΙ περίοδο. Μέσα στα σπήλαια βρέθηκαν ακέραια αγγεία και στο δεύτερο εκτός από τα αγγεία περισυλλέχθηκε και χάλκινη αιχμή δόρατος.⁹⁰

2.8 Τέλος Εποχής του Χαλκού (χάρτης 7)

⁸⁸ Hood-Warren-Cadogan 1964, 69-70

⁸⁹ Hood-Warren-Cadogan 1964, 69

⁹⁰ Faure 1964, 13,28, 29,38,61, 218,241 και Πολογιώργη 1984, 301-302

(χάρτης 7: Θέσεις τέλους Εποχής του Χαλκού στην υπό μελέτη περιοχή)

Από το τέλος της ΥΜΙΙΒ και κατά την ΥΜΙΙΓ περίοδο εξαφανίζονται σταδιακά οι δομές που χαρακτήριζαν τη μινωική και μυκηναϊκή Κρήτη. Για την περίοδο αυτή η σύγχρονη έρευνα υποθέτει μείωση του πληθυσμού του νησιού, ενώ τις περισσότερες πληροφορίες αντλούμε από ταφικά σύνολα, αφού λίγες είναι οι γνωστές και ερευνημένες θέσεις κατοίκησης.⁹¹

Αν και η διαπίστωση αυτή ισχύει γενικά, στη συγκεκριμένη περίπτωση, δηλαδή στη στην γεωγραφική ενότητα που εξετάζουμε, η εικόνα εμφανίζεται αντεστραμμένη: από τις έξι γνωστές θέσεις της περιόδου μόνο η μία είναι τάφος, ενώ στις υπόλοιπες υπάρχουν οικιστικά κατάλοιπα.

Στη θέση «Νικήτας», κοντά στη Μέση, στον εύφορο κάμπο που εκτείνεται ανατολικά του Ρεθύμνου, η επιφανειακή έρευνα της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής εντόπισε τάφο, ο οποίος ανασκάφηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων το 1964. Διαπιστώθηκε ότι ήταν λαξευτός με τετράπλευρο θάλαμο και δρόμο, ενώ περιείχε μια λάρνακα και κεραμική που χρονολογήθηκε μεταβατική ΥΜΙΙΒ/Γ.⁹²

Η ίδια επιφανειακή έρευνα είχε διαπιστώσει την ύπαρξη αρχιτεκτονικών καταλοίπων και κεραμικής της περιόδου στις θέσεις «Μανουσές» και «Χατζαμέτης» του Χαμαλευρίου.⁹³ Η ίδια παρατήρηση έγινε κατά την επιφανειακή έρευνα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου.⁹⁴ Οι σωστικές ανασκαφές από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, επιβεβαιώνοντας τις έρευνες, έφεραν στο φως μια σειρά θέσεων στους λόφους του Χαμαλευρίου. Στη θέση «Μπολάνης», στην ιδιοκτησία του Δημ. Στρατιδάκη, όπου αποκαλύφθηκε το πρώιμο, προανακτορικό, εργαστήριο, εντοπίστηκαν επίσης ορύγματα, που ερμηνεύτηκαν ως απορριμματικοί λάκκοι με άφθονη κεραμική της ΥΜΙΙΓ.⁹⁵ Κατοίκηση στην ΥΜΙΙΒ/Γ βεβαιώνεται νοτιότερα στη θέση «Χατζαμέτης», στην ιδιοκτησία Ευ. Ψωμά. Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε τα υπολείμματα ενός πολύ κατεστραμμένου από την άροση κτηρίου: ερευνήθηκαν δυο χώροι,

⁹¹ Rehak and Younger 1998, 458

⁹² Hood-Warren-Cadogan 1964, 66-67, Αλεξίου 1964, 447

⁹³ Hood-Warren-Cadogan 1964, 64-65

⁹⁴ Schiering 1982, 25-26, 45

⁹⁵ Βλαζάκη 1994/96, 251-7, Vlasaki 1997, 37-9, Βλαζάκη 1995α, 373-74, Βλαζάκη 1993β, 241-44

οι οποίοι απέδωσαν άφθονη κεραμική, λίθινα και πήλινα εργαλεία και καθώς οστά ζώων. Έξω από το οικοδόμημα ανασκάφηκαν τρεις λάκκοι απορριμμάτων. Στα κινητά ευρήματα περιλαμβάνονται εκτός από άφθονη κεραμική, σφονδύλια, λίθινα εργαλεία και πήλινα ειδώλια.⁹⁶

Ίχνη κατοίκησης της περιόδου εντοπίστηκαν επίσης στη θέση «Πατέρας», στην ιδιοκτησία Γεωργ. και Στ. Δευτεραίου, όπου ανασκάφηκε οικοδόμημα των MMIA χρόνων. Διαπιστώθηκε ότι ορύγματα, με άφθονη κεραμική της ΥMIIIΓ περιόδου διατάραξαν τα μεσομινωικά στρώματα. Η χρήση αυτών των ορυγμάτων παραμένει ερωτηματικό, ενώ δεν μπορεί να αποκλειστεί κάποια τελετουργική δραστηριότητα. Περισσότερο ενδιαφέρον έχει η εύρεση στην ίδια ιδιοκτησία μικρού τμήματος οικοδομήματος που χρονολογείται στην ΥMIIIΓ1. Αποκαλύφθηκαν δυο χωμάτινα δάπεδα και τμήμα τοίχου.⁹⁷

Πάντα στη θέση «Πατέρας», στην ιδιοκτησία Μιχ. Κοκολάκη, εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν ελάχιστα, κακοδιατηρημένα τμήματα οικοδομήματος και απορριμματικοί λάκκοι της ΥMIIIΓ1.⁹⁸

Ένας ακόμη λάκκος απορριμμάτων της περιόδου εντοπίστηκε στο λόφο των Τσικουριανών, στη σωστική ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στην ιδιοκτησία Φρ. Μπατιριδάκη, στη θέση «Αρισμαρή», με άφθονη κεραμική και λίγα πήλινα ειδώλια της ΥMIIIΓ.⁹⁹ Σημειώνεται ότι στον ίδιο χώρο έχει εντοπιστεί (και ανασκαφεί) απορριμματικός λάκκος, ο οποίος χρονολογήθηκε στα μεσομινωικά χρόνια.

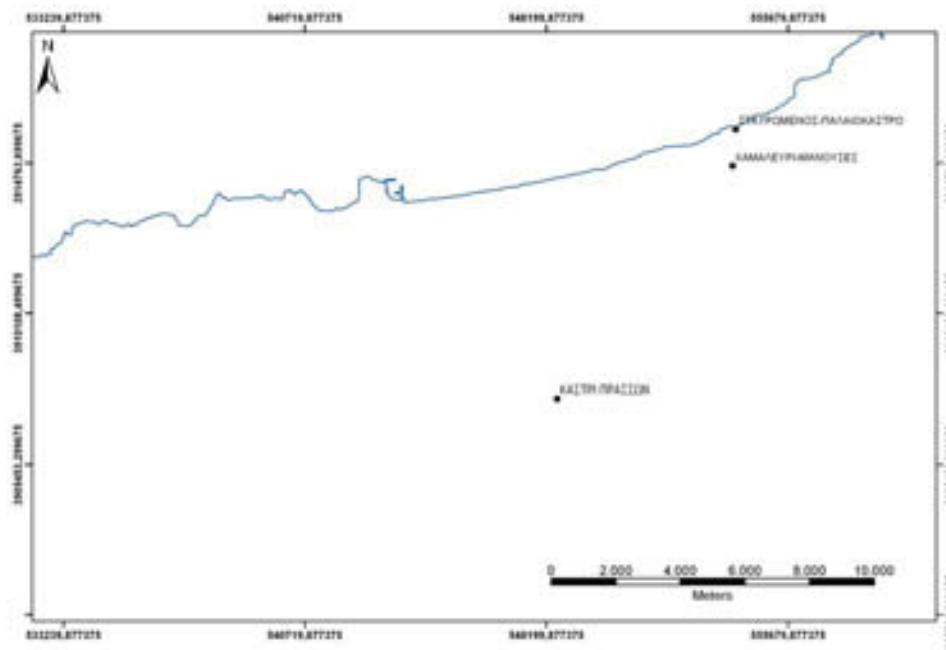
⁹⁶ Βλαζάκη 1994, 735-737, Βλαζάκη 1995α, 375-376

⁹⁷ Βλαζάκη 1993, 482- 84, Βλαζάκη 1994, 730-34, Βλαζάκη 1994/96, 257-59, Βλαζάκη 1995α, 375, 296-99, Βλαζάκη 1997, 1037-38, Βλαζάκη 2000/01

⁹⁸ Βλαζάκη 2000/01, 299

⁹⁹ Βλαζάκη 2000/01, 300 και Τέγου 1997, 1038-1039

2.9 Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου-Πρωτογεωμετρική-Γεωμετρική Περίοδος (χάρτης 8)

(χάρτης 8: Θέσεις πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην υπό μελέτη περιοχή)

Ελάχιστες είναι οι θέσεις στην περιοχή που εξετάζουμε, στις οποίες έχουν ανεβρεθεί αρχαιολογικά κατάλοιπα της περιόδου. Οι πληροφορίες που συλλέγουμε από τις θέσεις αυτές είναι πενιχρές, αφού καμία από τις ελάχιστες αυτές θέσεις δεν είναι ανασκαμμένη.

Στο Χαμαλεύρι στη θέση «Μανουσές», η επιφανειακή έρευνα της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής εντόπισε κεραμική και δομικό υλικό, που ερμήνευσε ως υλικά κατάλοιπα ιερού. Ο χώρος, σύμφωνα με την κεραμική, πρέπει να είχε αδιάκοπη χρήση, από τα ΥΜΙΙΙΓ χρόνια και εξής, ίσως μέχρι την κλασική περίοδο. Σε κάθε περίπτωση πάντως υπάρχει κεραμική των γεωμετρικών χρόνων. Τις ίδιες πληροφορίες αντλούμε από την επιφανειακή έρευνα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου.¹⁰⁰

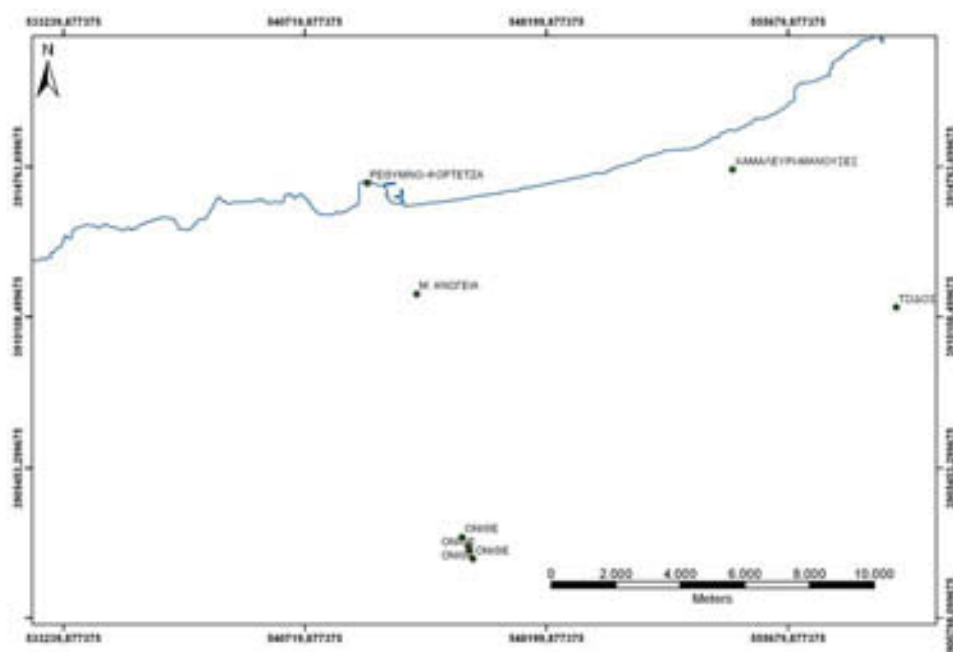
Στην ίδια γεωγραφική ενότητα, στα παράλια, στην περιοχή Παλαιόκαστρου Σταυρωμένου, έχει εντοπιστεί επίσης κεραμική της περιόδου,

¹⁰⁰ Hood-Warren-Cadogan 1964, 64-65, Schiering 1982, 45-46

σε διαδοχή στρωμάτων όλων των περιόδων από τη Μεσομινωική περίοδο μέχρι και την εποχή της ρωμαϊοκρατίας.¹⁰¹

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο οικισμός που εντοπίστηκε στη θέση «Καστρί» Πρασσών. Φαίνεται ότι ο οικισμός εμφανίζεται στην τελική ανακτορική, αλλά γνωρίζει ακμή και κατά τη Γεωμετρική περίοδο. Καταλαμβάνει την κορυφή και τα ανώτερα άνθηρα του λόφου και έχει εξαιρετική θέση στο πέρασμα προς την κοιλάδα των Ποταμών, την οποία κατοπτεύει.¹⁰²

2.10 Αρχαϊκή Περίοδος (χάρτης 9)

(χάρτης 9: Θέσεις αρχαϊκής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή)

Κατά την αρχαϊκή περίοδο αυξάνεται ο αριθμός των γνωστών θέσεων, σε σχέση με την αμέσως παλαιότερη περίοδο, παραμένει ωστόσο αισθητά μικρότερος συγκρινόμενος με το πλήθος των θέσεων της τελικής ανακτορικής.

Στα χρόνια αυτά εμφανίζεται εντατική κατοίκηση στη θέση «Ονιθέ» των Γουλεδιανών. Η γεωγραφική θέση παρουσιάζει σημαντικά πλεονεκτήματα,

¹⁰¹ Hood-Warren-Cadogan 1964, 62, Schiering 1982, 22-23

¹⁰² Hood-Warren-Cadogan 1964, 69-70

αφού καταλαμβάνει ένα εκτεταμένο πλάτωμα στα νοτιοανατολικά των Γουλεδιανών, σε απόσταση 18χμ. από το Ρέθυμνο, σε σημείο φυσικά οχυρό, που ελέγχει το πέρασμα από τη βόρεια ακτή προς το νότο και την επικοινωνία από την κοιλάδα του Αγ. Βασιλείου στην κοιλάδα του Αμαρίου. Στην περιοχή αυτή έχουν εντοπιστεί ενδείξεις για κατοίκηση ήδη από τη νεολιθική, πρωτομινωική και ΥΜΙ.¹⁰³ Όμως φαίνεται πως τη μεγάλη του άνθηση γνωρίζει ο οικισμός κατά την αρχαϊκή περίοδο. Για την αρχαία πόλη έχουν προταθεί δυο πιθανές ταυτίσεις με ονόματα πόλεων που παραδίδονται από τις πηγές: η πρόταση ταύτισης με την Όσμιδα υποστηρίχθηκε από τους Pendlebury και Faure, που ήταν από τους πρώτους που ασχολήθηκαν με την περιοχή.¹⁰⁴ Επικρατέστερη φαίνεται η ταύτιση με τη Φάλαννα, πόλη που αναφέρεται από το Στέφανο Βυζάντιο και που στις επιγραφές των θεωροδόκων (SEG 26 624) αναγράφεται ανάμεσα στη Ρίθυμνα και την Σύβριτα.¹⁰⁵ Πρόσφατα προτάθηκε η ταύτιση του αρχαίου οικισμού με τη Ρίθυμνα. Σύμφωνα με τη θεωρία ότι μια πόλη προκειμένου να είναι αυτόνομη απαιτεί μια γεωγραφική ενότητα (επικράτεια) την οποία να νέμεται, υποτέθηκε ότι η θέση Ονιθέ ανήκει στην επικράτεια της αρχαίας Ρίθυμνας, αποτελεί μάλιστα το πρώιμο διοικητικό κέντρο της. Στο πλαίσιο αυτής της ερμηνείας υποτέθηκαν για την ευρύτερη περιοχή διαδοχικές μετατοπίσεις του κεντρικού, σε σημασία, οικισμού: από την περιοχή των Αρμένων στα υστερομινωικά χρόνια, στην Ονιθέ κατά την πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και την αρχαϊκή περίοδο, στο Ρέθυμνο κατά την ελληνιστική-ρωμαϊκή εποχή.¹⁰⁶

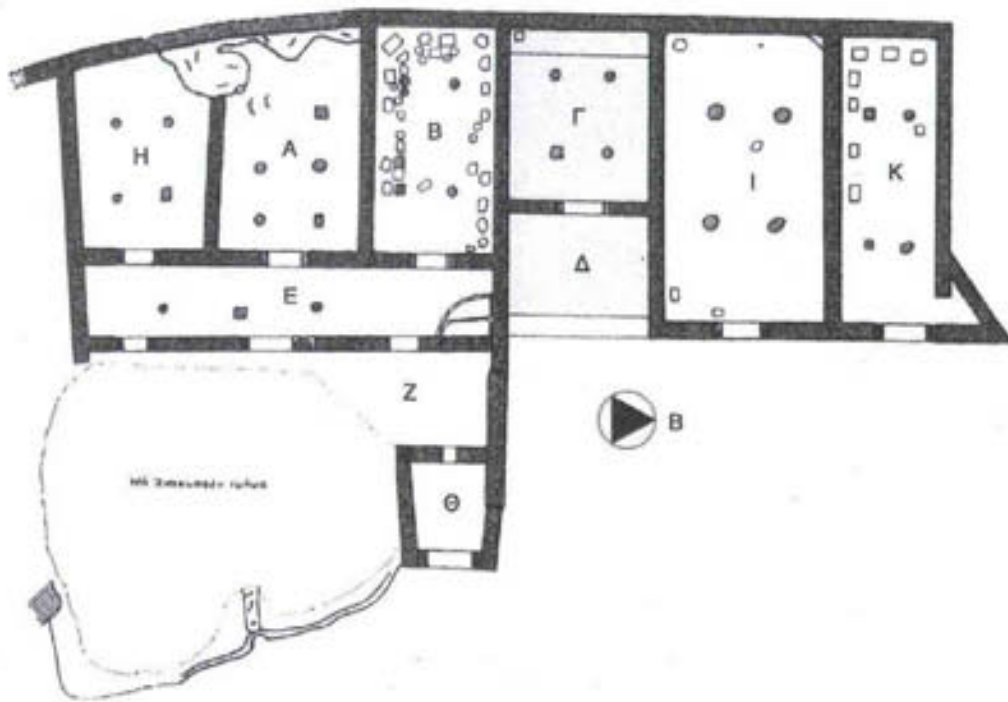
Η τυχαία εύρεση και παράδοση στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου θραυσμάτων ανάγλυφων πίων της αρχαϊκής περιόδου, αποτέλεσε το έναυσμα για συστηματική ανασκαφή στην περιοχή. Ο Νικόλαος Πλάτων επέλεξε τη θέση «Τσίγκουνας» και ανέσκαψε σε δυο συνεχόμενες περιόδους κατάλοιπα αρχαϊκών οικιών. Η «οικία Α» αποτελείται από οχτώ δωμάτια, σε παρατακτική διάταξη με πρόσοψη προς τα ανατολικά (εικ.15).

¹⁰³ βλ. παραπάνω, στις αντίστοιχες περιόδους.

¹⁰⁴ Pendlebury 1939, 34, Faure 1959, 199

¹⁰⁵ Kirsten 1951, 134, Πλάτων 1955, 298 Για διαφορετική άποψη Φαράκλας 1998, 67-68

¹⁰⁶ Ψαρουδάκης 2004, 30-35

(εικ. 15: Ψαρουδάκης 2004, 41, εικ.3)

Είναι θεμελιωμένη στο φυσικό βράχο, ο οποίος κατά τόπους λαξεύτηκε για να χρησιμοποιηθεί ως κρηπίδα των τοίχων. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα πρόκειται για μια από τις μεγαλύτερες οικίες της περιόδου.¹⁰⁷ Η σύγχρονη έρευνα τείνει να αναγνωρίσει στα ανασκαμμένα κατάλοιπα δύο ή ακόμη και τέσσερις οικίες.¹⁰⁸ Στο εσωτερικό των δωματίων βρέθηκαν κατά χώραν αποθηκευτικά κυρίως αγγεία (διαφόρων μεγεθών πίθοι και μικρότερα αγγεία), στηριγμένα σε ξεχωριστές βάσεις. Στα κινητά ευρήματα περιλαμβάνονται επίσης μεταλλικά και λίθινα αγγεία. Ο ανασκαφέας χρονολόγησε το κτήριο στα τέλη του 7^{ου} ή τις αρχές του 6^{ου} π.Χ. αιώνα, πρόσφατη όμως μελέτη, που επανεξετάζει τα ανασκαφικά δεδομένα, θεωρεί πιθανότερη μεταγενέστερη χρονολόγηση, χωρίς να καταλήγει σε πιο συγκεκριμένη πρόταση. Η ίδια μελέτη υποθέτει για το κτήριο ή καλύτερα τη συστάδα κτηρίων, δημόσιο-κοινοτικό χαρακτήρα.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Πλάτων 1955, 298

¹⁰⁸ Ψαρουδάκης 2004, 14-15, με σχετική συζήτηση και βιβλιογραφία. Πρέπει να σημειωθεί ότι η ανασκαφική έρευνα δεν έχει ολοκληρωθεί, οπότε δεν είναι δυνατή η εξαγωγή συμπερασμάτων παρά μόνο η διατύπωση υποθέσεων.

¹⁰⁹ Ψαρουδάκης 19-26

Σε απόσταση 50μ. βορειοανατολικά από την «οικία Α» εντοπίστηκε δεύτερο οικιστικό σύνολο, η «οικία Β», από την οποία αποκαλύφθηκαν περιμετρικά οι τοίχοι, χωρίς να προχωρήσει η ανασκαφική έρευνα. Αποτελείται από δυο παράλληλες σειρές τουλάχιστον δέκα δωματίων, που συνδέονται με ευρύ περίβολο. Ο ανασκαφέας είχε υποθέσει ότι τα κατάλοιπα ήταν στην πραγματικότητα δυο ξεχωριστές, αν και όχι διακρινόμενες οικίες.¹¹⁰

Την ακμή της πόλης κατά την αρχαϊκή περίοδο φανερώνει η κατασκευή της μνημειακής κρήνης που εντοπίστηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του πλατώματος, το οποίο καταλαμβάνει η αρχαία πόλη. Αν και το μνημείο έχει υποστεί σημαντικές μετασκευές, διακρίνεται η αρχική κατασκευή με αγωγό λαξευμένο στο φυσικό βράχο, ο οποίος τροφοδοτούσε μικρή δεξαμενή. Στην πρόσοψη της κρήνης το νερό έτρεχε από τρία μικρά στόμια, στα οποία ίσως να υπήρχαν προσαρμοσμένοι χαμένοι σήμερα κρουνοί. Κοντά στην κρήνη βρέθηκε και παραδόθηκε στο Μουσείο Ρεθύμνου, το πώρινο άγαλμα καθιστής γυναικείας μορφής, που χρονολογείται στο α΄ μισό του 7^{ου} αι. π.Χ.¹¹¹ Η εύρεση του αγάλματος πιθανά υποδεικνύει την ύπαρξη ιερού, ίσως σχετιζόμενου με την κρήνη. Η κρήνη είναι το μοναδικό γνωστό δείγμα ανάλογης κατασκευής στην αρχαϊκή Κρήτη, εποχή κατά την οποία τα υδραυλικά έργα γνωρίζουν ιδιαίτερη ανάπτυξη.

Στο νοτιότερο τμήμα του πλατώματος, στο τοπογραφικά ψηλότερα σημείο, επιφανειακές έρευνες έχουν εντοπίσει τμήματα αμυντικού τείχους, χτισμένα με ορθογώνιο ισοδομικό σύστημα. Έχουν ερμηνευτεί ως τα υπολείμματα της αρχαίας Ακρόπολης, για τα οποία έχει προταθεί χρονολόγηση, μάλλον απίθανη, στην αρχαϊκή περίοδο.¹¹²

Εκτός από τον οικισμό της Ονιθέ, που πράγματι φαίνεται να είναι ο σημαντικότερος της περιόδου για την περιοχή που εξετάζουμε, ενδείξεις για κατοίκηση ή γενικά χρήση του χώρου στα αρχαϊκά χρόνια, έχουν εντοπιστεί σε μερικές ακόμη θέσεις. Από τη Φορτέτσα του Ρεθύμνου, στη φυσική χερσόνησο που ξεχωρίζει στη βόρεια ακτή και που αργότερα κατέλαβε το βενετικό φρούριο, προέρχεται θραύσμα αρχαϊκού κρατήρα.¹¹³

¹¹⁰ Πλάτων 1954, 382

¹¹¹ Πλάτων 1955,302

¹¹² Pendlebury 1939, 340,350,360, Kirsten 1951, 134-135, Πλάτων 1954, 378 για τη χρονολόγηση στην αρχαϊκή περίοδο.

¹¹³ Schiering 1980, 544 και Schiering 1982, 16-17

Λίγο περισσότερες πληροφορίες έχουμε για το εύρημα από την κοντινή περιοχή «Λιβιάδι» στα Μικρά Ανώγεια. Σε απόσταση μόλις τριών χιλιομέτρων νοτιοανατολικά της πόλης του Ρεθύμνου, εντοπίστηκε, τυχαία, ομάδα ειδωλίων. Αν και δεν πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα, ο Faure, συνέλεξε και κατέγραψε πολύτιμες πληροφορίες: Η θέση βρίσκεται στο βάθος της ρεματιάς ανάμεσα στα χωριά Μικρά Ανώγεια και Αγ. Ειρήνη. Εντοπίστηκε η γωνία αρχαίου οικοδομήματος, ενώ το έδαφος από το οποίο προήρθαν τα ειδώλια φαίνεται ότι ήταν καμένο. Τα ειδώλια ανήκουν σε διάφορους τύπους (ένθρονη γυναικεία μορφή, φαλλοί, θραύσματα ζωδίων, κυρίως τροχήλατων ταύρων), ενώ τα παλιότερα ανάγονται στην αρχαϊκή περίοδο. Η περιγραφή αλλά και τα ευρήματα παραπέμπουν σε ιερό γυναικείας θεότητας, της Άρτεμης- Δίκτυνας ή Νύμφης.¹¹⁴

Ως ιερό ερμηνεύτηκαν επίσης τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στη θέση «Μανουσές», στο Χαμαλεύρι, το οποίο, όπως φαίνεται, συνεχίζει την ύπαρξή του και κατά την αρχαϊκή περίοδο¹¹⁵, ενώ στη θέση « Χατζαμέτης» ανασκάφηκε σωστικά ο αγρός Ευ. Ψωμά, στον οποίο εκτός από το οικοδόμημα της ΥΜΙΙΙΓ1 περιόδου, εντοπίστηκε ποσότητα αρχαϊκής κεραμικής.¹¹⁶

Τέλος ενδείξεις για κατοίκηση σε άγνωστη έως πρόσφατα θέση εντοπίστηκαν στη θέση «Τσίδος», κοντά στη μεγάλη πόλη της Ελεύθερας. Στην κορυφή λόφου, που έχει εποπτεία σε μεγάλο τμήμα της βόρειας ακτής και που την καταλαμβάνει οικισμός της ελληνιστικής περιόδου, εντοπίστηκαν θραύσματα αρχαϊκής κεραμικής που δηλώνουν χρήση του χώρου ήδη από την περίοδο αυτή.¹¹⁷ Δυστυχώς δεν έχει πραγματοποιηθεί ανασκαφή, που θα μας έδινε περισσότερα στοιχεία.

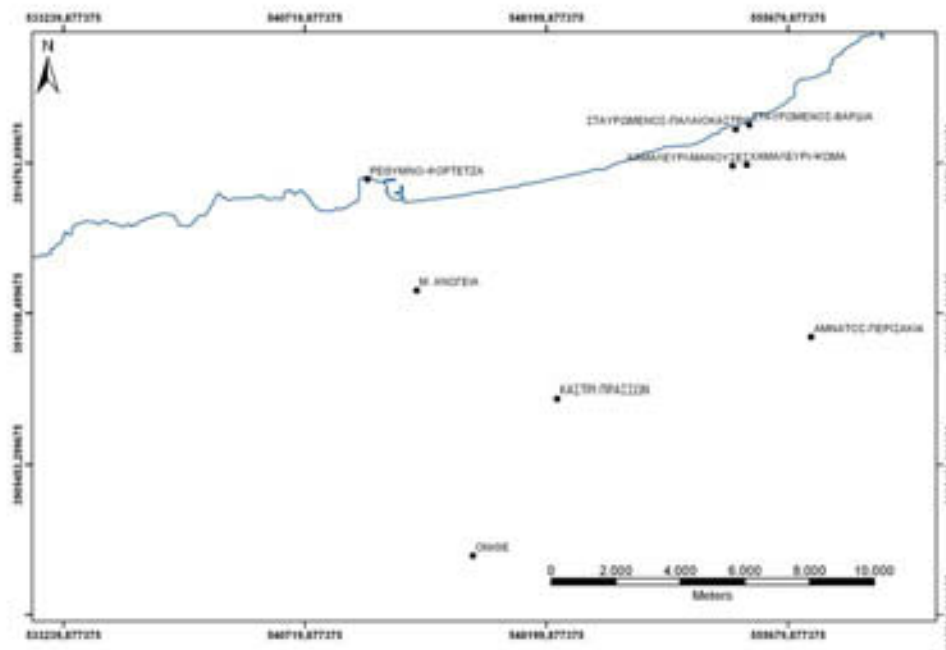
¹¹⁴ Faure 1969, 210-211

¹¹⁵ Βλ. παραπάνω στη συζήτηση για τη πρώιμη εποχή του σιδήρου και υποσημείωση 99

¹¹⁶ Βλαζάκη 1994, 735-737

¹¹⁷ Βλαζάκη 2004, 38-39

2.11 Κλασική Περίοδος (χάρτης 10)

(χάρτης 10: Θέσεις κλασικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή)

Η κλασική περίοδος, ο πέμπτος και ο τέταρτος αιώνας π.Χ., είναι εποχή μάλλον παραγνωρισμένη από την αρχαιολογική έρευνα, ίσως γιατί τα υλικά της κατάλοιπα είναι δύσκολα διακριτά ή ίσως γιατί η αρχαιολογική έρευνα στην Κρήτη ήταν πάντα προσανατολισμένη σε εποχές που το νησί είχε εξέχοντα ρόλο και βρισκόταν στην καλλιτεχνική πρωτοπορία.

Στην περιοχή που εξετάζουμε η αρχαία πόλη που εντοπίστηκε στην περιοχή της Ονιθέ φαίνεται ότι συνεχίζει τη ζωή της και μετά την αρχαϊκή περίοδο: στη λεγόμενη «οικία Α», αναγνωρίστηκε κατασκευαστική φάση, του 4^{ου} πιθανότατα αι. ή και μεταγενέστερη.¹¹⁸ Η ευμάρεια που δηλώνουν τα αρχαία κατάλοιπα αλλά και η έκταση της πόλης, όπως και το γεγονός ότι συνεχίζει την ύπαρξή της στην ελληνιστική περίοδο, και μάλιστα με δαπάνες για μεγάλο δημόσιο έργο, όπως το τείχος της ακρόπολης, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πόλη εξακολουθεί στα κλασικά χρόνια να είναι σημαντικό κέντρο.

¹¹⁸ Ψαρουδάκης 2004, 25-26

Στα παράλια, βόρεια της Φαλάννας, αν δεχτούμε αυτή την ταύτιση για την Ονιθέ, στην περιοχή του Ρεθύμνου, έχουμε ενδείξεις για εγκατάσταση. Στο λόφο της Φορτέτσας, εντοπίστηκε μελαμβαφής κεραμική.¹¹⁹ Στην περιοχή της σύγχρονης πόλης, τοποθετεί η έρευνα την αρχαία Ρίθυμνα, το τοπωνύμιο της οποίας διατηρήθηκε σχεδόν αναλλοίωτο μέσα στους αιώνες. Αν και ενδείξεις για κατοίκηση έχουμε από το λόφο της Φορτέτσας ήδη από την αρχαϊκή περίοδο η εύρεση κεραμικής της κλασικής περιόδου δείχνει τη συνέχεια και εξέλιξη της πόλης της Ρίθυμνας. Άλλωστε στον 4ο αι. π.Χ. χρονολογούνται οι πρώτες νομισματικές και επιγραφικές μαρτυρίες που αναφέρουν το τοπωνύμιο.¹²⁰

Στα νότια-νοτιοανατολικά της Ρίθυμνας, και σε απόσταση δύομισι χιλιομέτρων περίπου, το ιερό στη θέση «Λιβιάδι» Μικρών Ανωγείων συνεχίζει να χρησιμοποιείται, πιθανόν χωρίς αλλαγές στη λατρεία, όπως μπορεί να υποθεθεί από τα ειδώλια της περιόδου που περισυλλέχθηκαν.¹²¹

Όμοια στην περιοχή του Σταυρωμένου η έρευνα αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας ακόμη αρχαίας πόλης, για της οποίας τα όνομα μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Στην παραλία του Σταυρωμένου, στη θέση «Παλαιόκαστρο», στην περιοχή που η κατοίκηση έχει αρχίσει από παλαιότατους χρόνους, επιφανειακές έρευνες κατέδειξαν την ύπαρξη κλασικής κεραμικής.¹²² Ήδη όμως από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, είχαν εντοπιστεί κατάλοιπα της κλασικής περιόδου, σε μια μικρή δοκιμαστική ανασκαφή του τότε επιμελητή του Μουσείου Ρεθύμνου Ευστ. Πετρουλάκη, ο οποίος το 1917 έφερε στο φως τμήμα σημαντικού οικοδομήματος. Την επόμενη χρονιά εντοπίστηκε στην ίδια θέση επιτύμβιο ανάγλυφο του 5^{ου} αι., με μορφή νέου κυνηγού, έργο σημαντικό όχι μόνο για την ποιότητά του, αλλά και για τη σπανιότητα γλυπτών της κλασικής περιόδου στην Κρήτη.¹²³ Η παράλια πόλη ίσως επεκτεινόταν και στο γειτονικό, προς τα δυτικά, παράλιο ύψωμα, στη θέση «Βάρδια», όπου εντοπίστηκαν πιθανά ίχνη τάφων (ή και κατοίκησης) της περιόδου.¹²⁴

¹¹⁹ Schiering 1982, 17

¹²⁰ Καλοκύρης 1998², 37-41

¹²¹ Faure 1969, 210-211

¹²² Hood-Warren-Cadogan 1964, 62, Schiering 1982, 22-23

¹²³ Ξανθουδίδης 1918, 14-15, Βλαζάκη 1995α, 369

¹²⁴ Hood-Warren-Cadogan 1964, 63

Με την παράλια πόλη φαίνεται αναπόσπαστα συνδεδεμένη η μεσόγεια θέση που απλώνεται στους λόφους του Χαμαλευρίου, όπως άλλωστε πρέπει να συνέβαινε και κατά τους μινωικούς χρόνους, όταν ο οικισμός είχε γνωρίσει περιόδους ακμής. Η γεωμορφολογία της περιοχής, οι κοντινές αποστάσεις, όπως και η ευκολία πρόσβασης και επικοινωνίας μοιάζουν να ενισχύουν αυτή την υπόθεση. Πάντως από την ευρύτερη περιοχή του Χαμαλευρίου δεν έχουμε, τουλάχιστον ακόμη ενδείξεις για την ύπαρξη εκτεταμένου οικισμού της περιόδου. Ίσως ο κεντρικός οικιστικός πυρήνας στα κλασικά χρόνια να έχει μεταφερθεί στην παράλια ζώνη. Μόνο στις «Μανουσές» το ιερό του οποίου την ύπαρξη υποθέτουμε στην περιοχή, μοιάζει να συνεχίζει τη ζωή του και στα κλασικά χρόνια¹²⁵, γεγονός που βέβαια δεν έρχεται σε αντίθεση με την υπόθεση που μόλις διατυπώθηκε.

Σχετικά με το όνομα της κλασικής πόλης έχουν γίνει κατά καιρούς διαφορετικές προτάσεις από τους μελετητές. Ως Άριον ή Άγριον, ονομάζεται η πόλη από τους Ξανθουδίδη και Πλάτωνα¹²⁶. Άλλοι θεωρούν ότι η πόλη ταυτίζεται με το Παντομάτριον.¹²⁷ Άλλοτε πάλι δίνεται διαφορετικό όνομα στον παράλιο οικισμό (Παντομάτριο) και διαφορετικό στο μεσόγειο, στην περιοχή Χαμαλευρίου (Αλλαρία).¹²⁸ Η πιο πρόσφατη έρευνα τείνει να αναγνωρίσει στην περιοχή την Οσμίδα.¹²⁹

Στην ενδοχώρα, στην περιοχή των Πρασσών, το «Καστρί», σε θέση ευνοημένη από τη γεωμορφολογία, φυσικά οχυρή, πάνω στο δρόμο που ενώνει την κοιλάδα των Ποταμών (και δι' αυτής το Αμάρι) με τη βόρεια ακτή, ο οικισμός που δημιουργήθηκε ήδη στην τελική ανακτορική, συνεχίζει να υφίσταται στα κλασικά χρόνια.¹³⁰

Τέλος μια νέα θέση εμφανίζεται στην ενδοχώρα: Στο ύψωμα «Περισάκια», σε απόσταση περίπου μισού χιλιομέτρου στα νοτιανατολικά της Αμνάτου, η επιφανειακή έρευνα της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής εντόπισε οικισμό της περιόδου. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του οικισμού βρίσκονται σε ομαλό λόφο, που υψώνεται στα δυτικά του φαραγγιού, το οποίο καταλήγει στο μοναστήρι του Αρκαδίου. Πρέπει να σημειωθεί ότι η θέση «Περισάκια»

¹²⁵ Hood-Warren-Cadogan 1964, 64-65, Schiering 1982, 24-47

¹²⁶ Ξανθουδίδης 1920-21, 164, Πλάτων 1948, 363

¹²⁷ Kirsten 1951, 121-123, Faure 1965, 46-47

¹²⁸ Faure 1988, 85

¹²⁹ Φαράκλας 1998, 70-71

¹³⁰ Hood-Warren-Cadogan 1964, 69-70

βρίσκεται στα νοτιοανατολικά της πόλης του Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου και σε απόσταση περίπου επτά χιλιομέτρων απ' αυτήν. Σύμφωνα με την περιγραφή της επιφανειακής έρευνας πρόκειται για μικρής έκτασης οικισμό, με άφθονο δομικό υλικό, κεραμίδες και κεραμική να έχουν ανεβρεθεί στην επίπεδη κορυφή του λόφου.¹³¹ Θεωρήθηκε πιθανή η ύπαρξη ιερού από το γεγονός της εύρεσης μικρών πήλινων βόλων, οι οποίοι θεωρήθηκαν αναθηματικοί, ερμηνεία που πρέπει να θεωρηθεί μάλλον υπερβολική, καθώς γνωρίζουμε πλέον ότι τα ευρήματα αυτά είναι εξαιρετικά συχνά και σε οικισμούς της περιόδου.¹³² Πάντως ο εντοπισμός ενός λίθινου ελαιοπιεστηρίου δίνει τη δυνατότητα να ανιχνεύσουμε τις ασχολίες των κατοίκων του οικισμού, που μπορεί να θεωρηθεί προσανατολισμένος στη γεωργία.¹³³ Δυστυχώς ανασκαφική έρευνα που θα έδινε περισσότερες πληροφορίες δεν πραγματοποιήθηκε στην περιοχή.¹³⁴

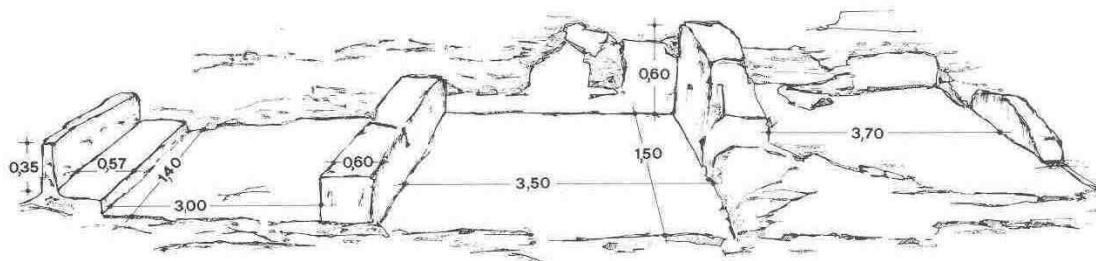
¹³¹ Hood-Warren-Cadogan 1964, 67-68

¹³² Καλπαξής κ.α. 1994, 167-176

¹³³ Άλλωστε και σήμερα η περιοχή από τα παράλια μέχρι το Αρκάδι είναι ένας τεράστιος ελαιώνας

¹³⁴ Hood-Warren-Cadogan 1964, 67-68

Φορτέζας η Ι. Στεριώτου, η οποία μελέτησε διεξοδικά τις βενετικές οχυρώσεις, αναφέρει λαξεύματα, που ερμήνευσε σωστά ως υπολείμματα σπιτιών (εικ. 16).

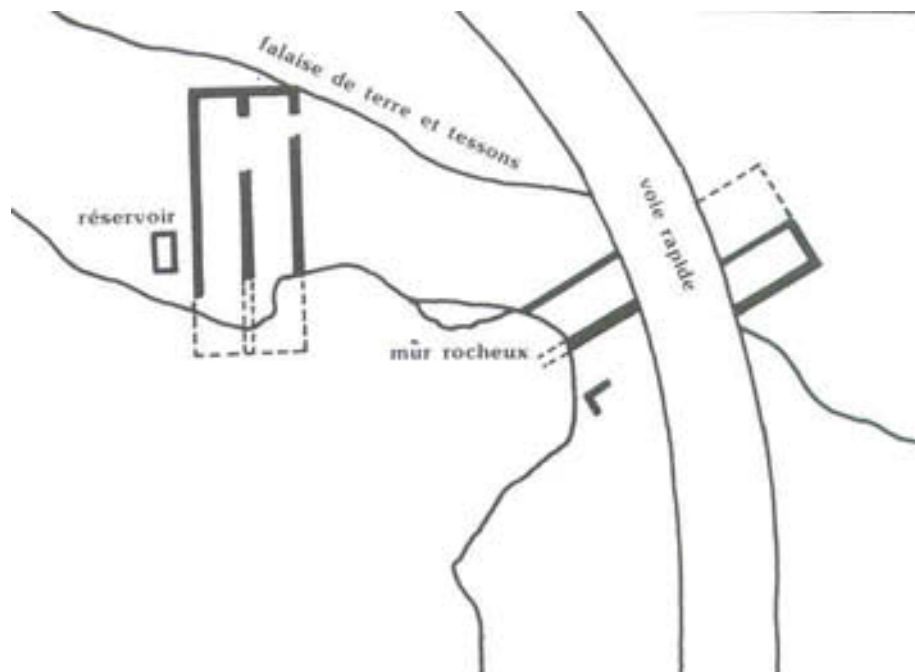
(εικ. 16: Στεριώτου 1992, πιν. 224)

Λαξεύματα εντοπίστηκαν α) νότια, έξω από τα τείχη, ανάμεσα στους προμαχώνες του Αγ. Ηλία και του Αγ. Κοσμά, β) έξω από την κύρια πύλη του φρουρίου στα ανατολικά, στο μονοπάτι που οδηγεί σ' αυτήν, γ) απέναντι και προς βορρά από τον επιπρομαχώνα του Αγ. Λουκά και τέλος δ) στην αιχμή της Αγ. Ιουστίνης.¹³⁷ Τα λαξεύματα αυτά μπορούν να χρονολογηθούν με σχετική ασφάλεια στους ελληνοιστικούς χρόνους, με βάση τα ευρήματα πρόσφατης σωστικής ανασκαφικής έρευνας. Η σωστική ανασκαφή έφερε στο φως τμήματα μεγάλου σπιτιού, στο οποίο το στρώμα καταστροφής σφράγισε τα δάπεδα του 3^{ου}-2^{ου} αι. π.Χ.¹³⁸ Τα αρχαία κατάλοιπα βρέθηκαν στην πλατεία που ανοίγεται στα ανατολικά του επιπρομαχώνα του Αγ. Λουκά και φαίνεται πως μπορούν να συσχετιστούν με τα λαξεύματα που αναφέρει η Στεριώτου, απέναντι από τον επιπρομαχώνα. Το σπίτι που αποκαλύφθηκε με την ανασκαφή, παρουσιάζει σημαντικές κατασκευαστικές ομοιότητες με τα λαξεύματα: και σ' αυτό ο φυσικός βράχος έχει λαξευτεί για να χρησιμοποιηθεί ως κρηπίδα των τοίχων. Κρίνοντας από τη διασπορά των λαξευμάτων μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους ήταν κατοικημένος όλος λόφος της Φορτέζας. Ο οικισμός τα κατάλοιπα του οποίου θα κάλυπταν το λόφο της Φορτέζας, πριν τις εκτεταμένες εργασίες κατά την ενετοκρατία, είχε προφανώς άμεση σχέση με η θάλασσα. Στη δυτική ακτογραμμή διακρίνονται δύο διπλοί νεώσοικοι λαξευμένοι στο φυσικό βράχο,

¹³⁷ Στεριώτου 1992, 41

¹³⁸ Ανασκαφή της ΚΕ' ΕΠΚΑ υπό την επίβλεψη της γράφουσας.

ο ένας με κατεύθυνση ανατολικά-δυτικά και ο άλλος βορρά-νότο (εικ. 17).¹³⁹ Η ύπαρξή τους μοιάζει να επιτείνει τη σημασία του οικισμού ως λιμανιού.

(εικ.17: Flemming-Pirazzoli 1981, 69)

Στην περιοχή του Σταυρωμένου, η έρευνα έχει εντοπίσει τα κατάλοιπα πόλης της οποίας το όνομα δεν έχει ταυτιστεί με βεβαιότητα.¹⁴⁰ Φαίνεται πως η πόλη απλωνόταν στους δυο γειτονικούς παράλιους λόφους «Βάρδια» και «Παλαιόκαστρο», απ' όπου επιφανειακές έρευνες αναφέρουν εντοπισμό κεραμικής και οικοδομικών λειψάνων.¹⁴¹ Αν και δε γνωρίζουμε περισσότερα για το μέγεθος ή τη μορφή της πόλης, κάποια συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν από τα νεκροταφεία της, που έχουν εντοπιστεί και κάποια απ' αυτά ανασκαφεί σωστικά. Προς νότο στη θέση «Κονίδι» επιφανειακή έρευνα εντόπισε λαξευτούς κιβωτιόσχημους τάφους της περιόδου.¹⁴² Κοντά στη θέση αυτή, σε σωστική ανασκαφή στο πλάι της εθνικής οδού, ήρθαν στο φως λακκοειδείς τάφοι του 3^{ου} αι.¹⁴³ Σωστικές ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στο παράλιο τμήμα, στα δυτικά της Βάρδιας, στην ιδιοκτησία Πυργαρούση, αποκάλυψαν τμήμα νεκροταφείου των ύστερων ελληνιστικών χρόνων, με τάφους διαφόρων ειδών (κτιστούς κιβωτιόσχημους, απλούς κιβωτιόσχημους

¹³⁹ Flemming-Pirazzoli 1981, 69-70 και Pirazzoli 1988, 171

¹⁴⁰ Βλ. σχετικά παραπάνω στην Κλασική περίοδο

¹⁴¹ Hood-Warren-Cadogan 1964, 62-64 και Schiering 1982, 22-23

¹⁴² Hood-Warren-Cadogan 1964, 64

¹⁴³ Βλαζάκη 1981, 404

και καλυβίτες).¹⁴⁴ Φαίνεται ότι τα νεκροταφεία απλώνονταν στην περιφέρειά της πόλης, η οποία δεν καταλάμβανε την παράλια λωρίδα γης, δυτικότερα από τη θέση «Βάρδια».

Στην ίδια αρχαία πόλη θεωρούνται ότι ανήκουν τα κατάλοιπα που εντοπίστηκαν στην ενδοχώρα του Σταυρωμένου, στην περιοχή του Χαμαλευρίου. Στις «Μανουσές» το ιερό που εντόπισε επιφανειακή έρευνα εξακολουθεί να χρησιμοποιείται κατά την ελληνιστική περίοδο.¹⁴⁵ Στο λόφο των Τσικουριανών, σε δυο ιδιοκτησίες έχουν πραγματοποιηθεί σωστικές ανασκαφές που έφεραν στο φως οικιστικά κατάλοιπα της περιόδου. Στην ιδιοκτησία Νικ. Αγαθάγγελου ανασκάφηκε τμήμα μεγάλου κτηρίου, με κλιμακοστάσιο. Στην ιδιοκτησία Ι. Δερεδάκη βρέθηκαν επίσης υπολείμματα κτηρίου όμοιας χρονολόγησης.¹⁴⁶ Δυστυχώς καμία ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε ώστε να αποκτήσουμε πλήρη εικόνα για την αρχιτεκτονική.

Εκτός από τις δυο μεγάλες παράλιες πόλεις η Φάλαννα στην ενδοχώρα, στη θέση Ονιθέ Γουλεδιανών, φαίνεται πως εξακολουθεί να κατοικείται και στα ελληνιστικά χρόνια. Στα χρόνια αυτά χρονολογείται το ισοδομικό τείχος που σώζεται στην άκρη του οροπεδίου της Ονιθέ.¹⁴⁷ Η επένδυση σε έργο δαπανηρό όπως το τείχος της ακρόπολης αποδεικνύει πως η πόλη δεν υστερεί σε σημασία και πιθανότατα συμμετέχει στις πολεμικές συγκρούσεις που σημαδεύουν την περίοδο στην Κρήτη.

Μια σειρά από μικρότερα σε έκταση και σημασία πολιίσματα- οικισμοί έχουν εντοπιστεί στην ενδοχώρα. Με τη Ρίθυμνα ίσως πρέπει να συνδέσουμε τον οικισμό που έχει εντοπιστεί στην Αγ. Ειρήνη, στην επιμήκη κορυφή του ομώνυμου λόφου, στα νότια της σημερινής πόλης. Πρόσφατη σωστική ανασκαφή, η οποία ακόμη συνεχίζεται, αποκάλυψε σπίτι του 3^{ου} αι. π. Χ. Στην ίδια περιοχή, στο βάθος της ρεματιάς που σχηματίζεται στα δυτικά του λόφου της Αγ. Ειρήνης, στη θέση «Λιβιάδι» Μικρών Ανωγείων, βρίσκεται το ιερό της γυναικείας πιθανότατα θεότητας, στο οποίο η λατρεία φαίνεται να συνεχίζεται και κατά την ελληνιστική περίοδο.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Παπαδοπούλου 1997, 1034-1035

¹⁴⁵ Βλέπε υποσημείωση 123

¹⁴⁶ Τέγου 2002, 275 και Βλαζάκη 2002, 274

¹⁴⁷ Ψαρουδάκης 2004, 28-29, με σχετική βιβλιογραφία

¹⁴⁸ Βλέπε υποσημείωση 119

Στην Αμνάτο στο ύψωμα «Περισάκια», ο οικισμός η αρχή του οποίου ανάγεται στην κλασική περίοδο, μοιάζει να συνεχίζει να κατοικείται και στα ελληνιστικά χρόνια: κατά την επιφανειακή έρευνα που το εντόπισε, περισυλλέχθηκε ελληνιστική κεραμική, η οποία συνδέεται με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που καταλαμβάνουν την κορυφή του λόφου «Περισάκια».¹⁴⁹

Ανάλογης μορφής πρέπει να ήταν ο οικισμός που εντοπίστηκε στη θέση «Τσιδος», κοντά στη μεγάλη πόλη της Ελεύθερνας. Εκτείνεται στην κορυφή του λόφου και έχει εποπτεία σε μεγάλο τμήμα της βόρειας ακτής. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα σπιτιών των ελληνιστικών χρόνων εντοπίστηκαν σ' όλο το πλάτωμα της κορυφής.¹⁵⁰ Δυστυχώς δεν έχει πραγματοποιηθεί ανασκαφή, που θα μας έδινε περισσότερα στοιχεία. Φαίνεται πάντως ότι πρόκειται για μάλλον μικρής έκτασης οικισμό, πιθανά εξαρτημένο διοικητικά από μεγαλύτερο κέντρο της περιοχής, ίσως την Ελεύθερνα.

Τέλος πρέπει να αναφερθούν δυο ακόμη θέσεις, που έχουν συνδεθεί με οχυρωματικά έργα της ελληνιστικής περιόδου. Η μια είναι το Μονοπάρι, όπου αναγνωρίστηκαν πιθανά ίχνη ελληνιστικού οχυρωματικού τείχους, στα θεμέλια του βενετικού κάστρου που καταλαμβάνει την κορυφή του απομονωμένου υψώματος Κάστελος.¹⁵¹ Η άλλη βρίσκεται στην περιοχή «Λείβαδος» του σύγχρονου οικισμού Αμπελάκι. Εντοπίστηκε επιφανειακή κεραμική της περιόδου σε θέση προνομιάς: βρίσκεται πάνω στο δρόμο που ενώνει την κοιλάδα του Αγ. Βασιλείου με τη βόρεια ακτή και με εξαιρετική θέα προς αυτή.¹⁵²

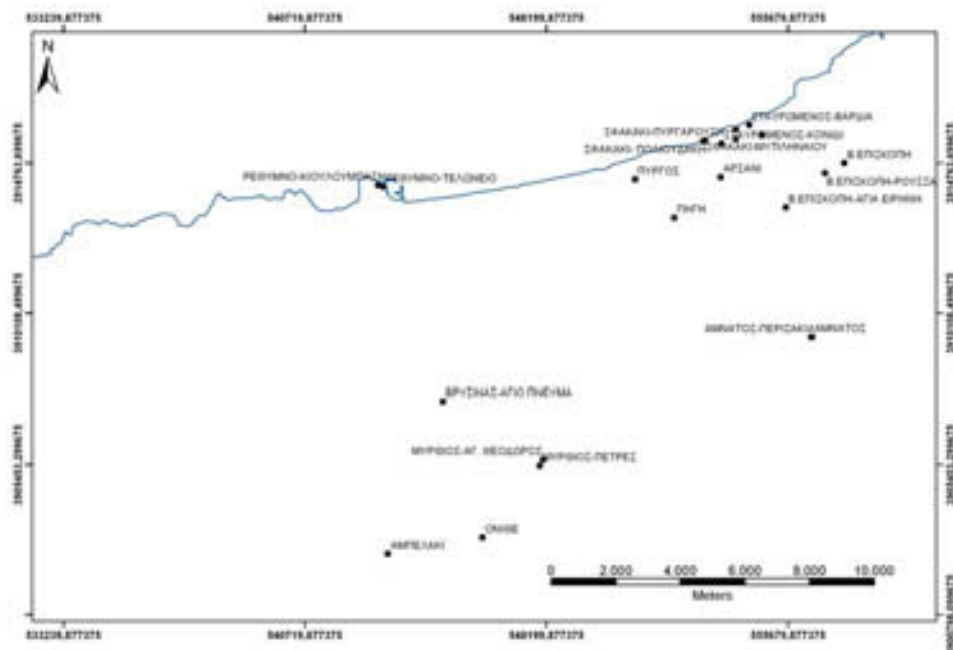
¹⁴⁹ Για περιγραφή της θέσης στην κλασική περίοδο και υποσημείωση 129

¹⁵⁰ Βλαζάκη 2004, 38-39

¹⁵¹ Pendlebury 1939, 360, Sanders 1982, 163

¹⁵² Pendlebury 1939, 363, Sanders 1982, 164

2.13 Ρωμαϊοκρατία (χάρτης 12)

(χάρτης 12: Θέσεις περιόδου της ρωμαϊοκρατίας στην υπό μελέτη περιοχή)

Από την κατάληψή της, το 67 π.Χ. και μετά, η Κρήτη ακολουθεί λίγο πολύ τις τύχες της αυτοκρατορίας, ως μια μάλλον περιθωριακή και λίγο απομονωμένη επαρχία. Οι πρώτοι μεταχριστιανικοί αιώνες, εποχή της Pax Romana, επιτρέπουν την άνθηση του εμπορίου και την ανάπτυξη των οικισμών που σχετίζονται μ' αυτό.

Η Ρίθυμνα, στη θέση του σημερινού Ρεθύμνου, εξακολουθεί να κατοικείται και πιθανότατα γνωρίζει άνθηση και ανάπτυξη. Την εποχή αυτή απλώνεται πέρα από το λόφο της Φορτέζας, στο παράλιο τμήμα στα ανατολικά του λόφου. Στην πλατεία Κιουλούμπαση, τυχαία, κατά τη διάρκεια εργασιών εντοπίστηκαν λείψανα κτηρίου της ύστερης ρωμαϊοκρατίας. Σώζονταν τμήμα πώρινης κρηπίδας και κοχλιωτός κίονας με τη βάση του, σχετιζόμενος μ' αυτήν. Άλλες πληροφορίες δεν γνωρίζουμε για το εύρημα καθώς δεν πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα.¹⁵³ Στην ίδια περίοδο χρονολογούνται πιθανότατα τα υπολείμματα κτηρίων που βρέθηκαν κατά την

¹⁵³ Πλάτων 1953, 490

κατασκευή του τελωνείου το 1931, λίγο ανατολικότερα από την πλατεία Κιουλούμπαση. Δυστυχώς τα αρχαιολογικά κατάλοιπα καταστράφηκαν πριν ερευνηθούν και είμαστε αναγκασμένοι να περιοριστούμε στην πενιχρή πληροφορία ότι επρόκειτο για λείψανα εκτεταμένου κτηρίου με ψηφιδωτά δάπεδα.¹⁵⁴

Στην περιοχή Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου η κλασική πόλη και η διάδοχή της ελληνιστική εξακολουθεί να αποτελεί οικιστικό κέντρο. Φαίνεται όμως ότι περιορίζεται στο παράλιο κομμάτι της. Στη περιοχή του Παλαιόκαστρου, στην παραλία, επιφανειακές έρευνες διαπίστωσαν την ύπαρξη αρχιτεκτονικών καταλοίπων και κεραμικής της περιόδου, ενώ στα δυτικά και νότια στις θέσεις «Βάρδια» και «Κονίδι» αντίστοιχα εντοπίστηκαν ταφές.¹⁵⁵ Στη Βάρδια μάλιστα ανασκάφηκαν σωστικά από την Εφορεία Αρχαιοτήτων, κάποιοι από τους τάφους που ήταν εκτεθειμένοι στο χειμέριο κύμα, στο μέτωπο της παραλίας. Επρόκειτο για τάφους κτιστούς ή πήλινους κιβωτιόσχημους, καθώς και για κεραμοσκεπείς καλυβίτες. Τα λιγοστά ευρήματα χρονολογούν το τμήμα αυτό του νεκροταφείου γενικά στην περίοδο της ρωμαϊοκρατίας.¹⁵⁶ Πιο συγκεκριμένη χρονολόγηση γνωρίζουμε για το τμήμα νεκροταφείου της ίδιας πόλης που αποκαλύφθηκε πιο δυτικά από το Παλαιόκαστρο, στο Σφακάκι, στις ιδιοκτησίες Πολιουδάκη και Πυργαρούση. Στα οικόπεδα αυτά, που βρίσκονται στην παράλια λωρίδα γης, αν και όχι στην παραλία, ανασκάφηκαν κεραμοσκεπείς και κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, πολλοί από τους οποίους ήταν πλούσια κτερισμένοι, με κεραμική, γυάλινα και μετάλλινα σκεύη και κοσμήματα. Οι τάφοι ανήκουν στην πλειοψηφία τους στην πρώιμη ρωμαϊοκρατία, κυρίως στον 1^ο αι. π.Χ και στον 1^ο αι. μ.Χ.¹⁵⁷

Τα νεκροταφεία της πόλης εκτείνονταν νοτιότερα μέχρι τους πρόποδες του λόφου της Κακαβέλλας, όπου διακρίνονται ακόμη κατάλοιπα από λαξευμένους στο βράχο θαλαμοειδείς τάφους, γνωστού τύπου για την περίοδο της ρωμαϊοκρατίας.¹⁵⁸

Οι ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή καθορίζονται μοιραία από την πορεία της οικιστικής ανάπτυξης, που τα τελευταία χρόνια γνωρίζει

¹⁵⁴ Καλοκύρης 1998², 65

¹⁵⁵ Hood-Warren-Cadogan 1964, 62-63, Schiering 1982, 22-23

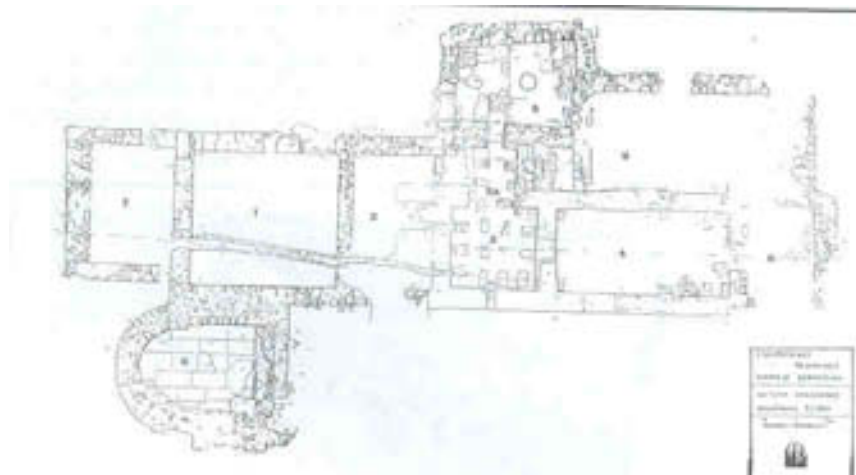
¹⁵⁶ Βλαζάκη 1992, 591

¹⁵⁷ Γαβριλάκη 1988, 557-558, Παπαδοπούλου 1997, 1034-1035

¹⁵⁸ Hood-Warren-Cadogan 1964, 64

πρωτοφανή μεγέθυνση. Έτσι δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για τα ακριβή όρια της πόλης και την εξέλιξή της ανά τους αιώνες. Πάντως τον 2^ο αι. μ.Χ. πιθανά η πόλη να είχε απλωθεί στα δυτικά και πέρα από το νεκροταφείο των οικοπέδων Πολιουδάκη και Πυργαρούση, όπως συμπεραίνεται από τα αποτελέσματα σωστικής ανασκαφής σε οικόπεδο ιδιοκτησίας Μυτιληναίου. Στο οικόπεδο που βρίσκεται στη παραλία του Σφακακίου, πολύ κοντά στην ιδιοκτησία Πολιουδάκη, ανασκάφηκε εκτεταμένο οικοδόμημα, πολύ κατεστραμμένο, από το οποίο σώζονται τα θεμέλια των τοίχων και υπολείμματα ψηφιδωτών δαπέδων. Το οικοδόμημα χρονολογήθηκε στο 2^ο αι. μ.Χ.¹⁵⁹

Το μέγεθος της πόλης και την ανάπτυξη που γνώρισε κατά την περίοδο αυτή, επιβεβαιώνει το λουτρικό συγκρότημα που ανασκάφηκε (αν και δεν ολοκληρώθηκε η αποκάλυψή του) στην ιδιοκτησία Δαφνομήλη, ανάμεσα στον οικισμό του Σταυρωμένου και στο λόφο των Τσικουριανών (εικ. 18 και 19).

(εικ. 18: Βλαζάκη 1995, 378, σχ.2)

¹⁵⁹ Βλαζάκη 1993α, 482

(εικ. 19: Βλαζάκη 1995, 378, πιν. 5β)

Από το κτίσμα, το οποίο σώζεται σε αρκετό ύψος λόγω της χρήσης του λαξευμένου φυσικού βράχου ως κρηπίδας των τοίχων, έχουν αποκαλυφθεί το praefurnium, το υπόκαυστο τμήμα της αίθουσας για το θερμό λουτρό (caldarium) και ένα δεύτερο υπόκαυστο για ένα ακόμη caldarium ή μια αίθουσα για χλιαρό λουτρό (tepidarium). Επίσης εντοπίστηκαν τα θεμέλια τριών ακόμη δωματίων με άγνωστη χρήση και ενός αφιδωτού χώρου, που ερμηνεύτηκε ως η πισίνα (natatio) του λουτρού. Το οικοδόμημα χρονολογήθηκε τον 4^ο αι. μ.Χ. και φαίνεται ότι καταστράφηκε ξαφνικά, ίσως από σεισμό.¹⁶⁰

Μια ακόμη ένδειξη για την έκταση της πόλης αποτελεί ο καλυβίτης και φτωχά κτερισμένος τάφος που ανασκάφηκε στην ιδιοκτησία Γιατρομανωλάκη, στη θέση Βάρδια, αρκετά ανατολικότερα από το Παλαιόκαστρο. Ο τάφος χρονολογήθηκε στην εποχή της ρωμαϊοκρατίας.¹⁶¹

Σχετιζόμενες ίσως με την ισχυρή παράλια πόλη πρέπει να θεωρηθούν οι διάσπαρτες θέσεις που εντοπίζονται στον πλούσιο κάμπο, που απλώνεται στα νότια της. Οι περισσότερες θέσεις είναι ταφικές, πράγμα που οφείλεται κυρίως στο σωστικό χαρακτήρα των ανασκαφών, δείχνουν όμως με σχετική προσέγγιση τη θέση των οικισμών στους οποίους ανήκαν. Στην περιοχή του Αρσανίου αναφέρεται η ύπαρξη ρωμαϊκού κεραμοσκεπούς τάφου.¹⁶² Στη θέση «Γραμπέλα» στην Πηγή, ανασκάφηκε νεκροταφείο ακτέριστων

¹⁶⁰ Βλαζάκη 1995α, 377-379, Βλαζάκη 1991/93, 245-247

¹⁶¹ Παπαδοπούλου 1995, 743

¹⁶² Hood-Warren-Cadogan 1964, 66

κεραμοσκεπών τάφων, που χρονολογήθηκαν στην περίοδο της ρωμαϊοκρατίας.¹⁶³ Για το Παγκαλοχώρι υπάρχει η πληροφορία για θέση με επιφανειακή ρωμαϊκή κεραμική, ενώ αναφέρεται και η εύρεση αγάλματος.¹⁶⁴ Στον Πίκρη, στη θέση Μεσάμπελα, εντοπίστηκε τυχαία ρωμαϊκός, θαλαμωτός, τετράπλευρος τάφος με κόγχες, πλούσια κτερισμένος με πήλινα και γυάλινα αγγεία, χάλκινες αλυσίδες και κάτοπτρα.¹⁶⁵ Κοντά στον τάφο αυτό φαίνεται πως βρίσκονταν ένας ακόμη ανάλογης χρονολόγησης, άγνωστης μορφής, λιγότερο πλούσιος τάφος, ο οποίος απέδωσε μόνο πήλινα αγγεία.¹⁶⁶

Στην παράλια ζώνη ανάμεσα στη Ρίθυμνα και την Αλλαρία ή το Άγριον, ή όποια άλλη ταύτιση αποδειχτεί περισσότερο βέβαιη για την πόλη που εκτεινόταν στην περιοχή Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου, πιθανολογείται η ύπαρξη μιας ακόμη μικρής ρωμαϊκής θέσης στην περιοχή «Πύργος», σε απόσταση περίπου επτά χιλιόμετρα ανατολικά του Ρεθύμνου.¹⁶⁷

Η πόλη της Φαλάννας, στο οροπέδιο της Ονιθέ, φαίνεται πως εξακολουθεί να υφίσταται και κατά την περίοδο της ρωμαϊοκρατίας:στη βόρεια πλαγιά έχει εντοπιστεί κεραμική της περιόδου.¹⁶⁸ Επιπλέον επιχείρημα για την κατοίκηση στην πόλη κατά την περίοδο προσφέρει η ύπαρξη της παλαιοχριστιανικής βασιλικής του ύστερου 5^{ου}- αρχές 6^{ου} αι., που ανασκάφηκε στο οροπέδιο, και που αποδεικνύει τη συνέχεια της κατοίκησης στο χώρο.¹⁶⁹

Κατοίκηση την περίοδο της ρωμαϊοκρατίας έχει διαπιστωθεί, στην ευρύτερη περιοχή της Βιράν Επισκοπής στα νότια- νοτιοανατολικά του Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου σε κοντινή απόσταση (περίπου τρία χιλιόμετρα),. Στον σύγχρονο οικισμό, στη θέση μεταγενέστερης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, πιθανολογείται η ύπαρξη ιερού της Δίκτυνας. Έμμεση πληροφορία για την ύπαρξή του είναι ο οδοδείκτης, που αναφέρει επιδιόρθωση δρόμου με έξοδα του ιερού.¹⁷⁰ Κοντά στην πιθανή θέση του ιερού έχει εντοπιστεί οικισμός της περιόδου, στο λόφο «Ρουσσά» σε απόσταση περίπου ενάμιση χιλιόμετρο στα ανατολικά. Στην κορυφή του

¹⁶³ Τζεδάκις 1970, 476

¹⁶⁴ Pendlebury 1939, 370 Η θέση δε στάθηκε δυνατό να εντοπιστεί.

¹⁶⁵ Τζεδάκις 1968, 419-420

¹⁶⁶ Πλάτων 1954, 517

¹⁶⁷ Hood-Warren-Cadogan 1964, 61

¹⁶⁸ Pendlebury 1939, 370

¹⁶⁹ Πλάτων 1955, 303, Πλάτων 1956, 229

¹⁷⁰ Sanders 1982, 162

μικρού υψώματος, στη ρίζα του οποίου περνά το ομώνυμο ποταμάκι, διακρίνονται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και κεραμική της περιόδου. (Σημειώνεται ότι στην ίδια θέση είχε ιδρυθεί και νεοανακτορικός οικισμός.)¹⁷¹

Ανάλογης μορφής και έκτασης πόλισμα φαίνεται πως ήταν εγκατάσταση που εντοπίστηκε στη θέση «Περισάκια» της Αμνάτου. Ο οικισμός αυτός είχε ιδρυθεί ήδη από την κλασική περίοδο, όμως συνεχίζει τη ζωή του και κατά τη ρωμαϊοκρατία. Στην ύστερη αυτή φάση του ανάγεται η κατασκευή των θαλαμοειδών λαξευτών τάφων που εντοπίστηκαν στην ανατολική πλαγιά του λόφου.¹⁷²

Στην ενδοχώρα της περιοχής που εξετάζουμε λίγες είναι οι θέσεις στις οποίες παρουσιάζουν μαρτυρίες για κατοίκηση κατά τη ρωμαϊοκρατία. Στην περιοχή της Μύρθιου, στη θέση Αγ. Θεόδωρος, αμέσως δυτικά του σύγχρονου οικισμού εντοπίστηκε λίγη κεραμική της περιόδου.¹⁷³ Στο Αμπελάκι, στη θέση «Λείβαδος» φαίνεται πως συνεχίζει τη ζωή του ο οικισμός ή μήπως η φρουριακή εγκατάσταση που ιδρύθηκε κατά την ελληνιστική περίοδο, στην προνομιάχα θέση ελέγχου του περάσματος από τη βόρεια ακτή προς την κοιλάδα του Αγ. Βασιλείου.¹⁷⁴ Ανάλογη πρέπει να είναι η κατάσταση στο Μονοπάρι, όπου γύρω από το ελληνιστικό οχυρό (ίχνη του οποίου διακρίνονται στη βάση του βενετικού φρουρίου), έχει εντοπιστεί κεραμική της περιόδου.¹⁷⁵

¹⁷¹ Hood-Warren-Cadogan 1964, 59-60

¹⁷² Hood-Warren-Cadogan 1964, 67-68

¹⁷³ Hood-Warren-Cadogan 1964, 70

¹⁷⁴ Pendlebury 1939, 363, Sanders 1982, 164

¹⁷⁵ Pendlebury 1939, 370, Sanders 1982, 163

3.Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών

Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών

Ως Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών περιγράφονται τα Πληροφορικά συστήματα που κύριος σκοπός τους είναι να αποθηκεύουν, να διαχειρίζονται, να αναλύουν και να παρουσιάζουν πληροφορίες που αφορούν στο γεωγραφικό χώρο. Στην πραγματικότητα τα Γ.Σ.Π. αποτελούν ένα συνδυασμό διάφορων πληροφοριακών εφαρμογών, κυρίως την ψηφιακή χαρτογραφία, τον ψηφιακό σχεδιασμό (CAD) και τις Βάσεις Δεδομένων.¹⁷⁶

Τα Γ.Σ.Π. γνωρίζουν αλματώδη ανάπτυξη τις τελευταίες δεκαετίες, στο πλαίσιο της σύγχρονης τεχνολογικής εξέλιξης. Χρησιμοποιούνται σε ευρύτατο φάσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας και οι εφαρμογές τους αφορούν ανόμοιους μεταξύ τους τομείς, όπως για παράδειγμα το σχεδιασμό κτηματολογίου και τεχνικών έργων, τη διαχείριση και προστασία φυσικών πόρων ή τη διαχείριση γεωργικών καλλιεργειών.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μεγάλη διάδοση των Γ.Σ.Π. και στην αρχαιολογική έρευνα. Η έμφαση που έχει δοθεί ήδη από τη γέννηση των Γ.Σ.Π. στην έννοια του χώρου, που αποτελεί βασικό σημείο προβληματικής και ενασχόλησης για την αρχαιολογική επιστήμη, ερμηνεύει το γιατί υιοθετήθηκαν σε τέτοιο βαθμό και με ιδιαίτερη ευκολία από την αρχαιολογία. Στο ίδιο αποτέλεσμα συνέτειναν άλλωστε οι δυνατότητες που παρέχουν τα Γ.Σ.Π. στο γρήγορο και ακριβή χειρισμό συσσωρευμένου όγκου πληροφοριών, τόσο αρχαιολογικών όσο και στοιχείων που αφορούν στο φυσικό περιβάλλον. Επίσης ιδιαίτερα σημαντικό για την εξάπλωσή τους στην αρχαιολογία είναι το γεγονός ότι έχουν τη δυνατότητα να αποθηκεύουν, εκτός από την τοπολογική και την αρχαιολογική πληροφορία, τη χωρική σχέση ανάμεσα στα δυο είδη πληροφορίας.¹⁷⁷

Τα ΓΣΠ άρχισαν να χρησιμοποιούνται στις ΗΠΑ, κατά τη δεκαετία του 1980, με προσανατολισμό σε μοντέλα πρόβλεψης αρχαιολογικών θέσεων. Ευρεία εφαρμογή γνώρισαν επίσης στον τομέα της πολιτιστικής διαχείρισης.¹⁷⁸ Στην Ευρώπη η πραγματική επίδραση των Γ.Σ.Π. άρχισε στις αρχές της δεκαετία του 1990, μετά τη δημοσίευση της μελέτης των Gaffney

¹⁷⁶ Wheatley & Gillings 2002, 9

¹⁷⁷ Barcelo & Pallares 1996

¹⁷⁸ Wheatley & Gillings 2002, 18-19 με σχετική βιβλιογραφία

Stancic για το νησί Hvar της Αδριατικής.¹⁷⁹ Κατά τη μελέτη εφαρμόστηκαν αναλύσεις ζωνών εκμετάλλευσης, διαδρομών ελαχίστου κόστους αλλά και οπτικής επικοινωνίας μέσω των Γ.Σ.Π., προκειμένου να ερμηνευτούν τα μοντέλα κατοίκησης στο νησιωτικό περιβάλλον. Η εφαρμογή των αναλύσεων αυτών, υπέδειξε τους νέους δρόμους που ανοίγουν τα Γ.Σ.Π. για την έρευνα και τη μελέτη των επιφανειακών ερευνών και των αναλύσεων ζωνών εκμετάλλευσης.

Από το μεγάλο πλέον αριθμό δημοσιεύσεων σχετικά με τη χρήση Γ.Σ.Π. στον τομέα που μας ενδιαφέρει, δηλαδή στη διαπίστωση και μελέτη των μοντέλων κατοίκησης σε δεδομένη περιοχή, αναφέρονται ορισμένες μόνο, αυτές που αποτέλεσαν το έναυσμα για προβληματισμό και αναφορά στην παρούσα μελέτη. Εκτός από την πρωτοποριακή μελέτη των Gaffney και Stancic, που ήδη αναφέραμε, ενδιαφέρουσες είναι ορισμένες εφαρμογές των Γ.Σ.Π. στην Ιβηρική χερσόνησο. Η μελέτη των Verhagen, McGlade, Gili & Risch για τις κοινωνικο-οικονομικές δραστηριότητες στη ΝΑ Ισπανία κατά την Εποχή του Χαλκού ήταν μια απ' αυτές. Οι μελετητές χρησιμοποίησαν τις αναλύσεις των διαδρομών ελαχίστου κόστους, την ανάλυση ζωνών εκμετάλλευσης σε συνδυασμό με τον χαρακτηρισμό της ποιότητας τα γης στη συγκεκριμένη ζώνη, καθώς και την ανάλυση ορατότητας, προκειμένου να καταλήξουν σε ένα συνδυαστικό μοντέλο κοινωνικού χώρου, όπως το αποκαλούν.¹⁸⁰

Μια άλλη μελέτη για την περιοχή της Μαδρίτης εξετάζει τη διασπορά των οικισμών στην κοιλάδα Bell Beaker και τη σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον και τις παραγωγικές πηγές της περιοχής, χρησιμοποιώντας τις τεχνικές της ανάλυσης ζωνών εκμετάλλευσης, διαδρομής ελαχίστου κόστους και την οπτική ανάλυση.¹⁸¹

Πιο πρόσφατα ανάλογη εφαρμογή πραγματοποιήθηκε για την περιοχή της κεντρικής-νότιας Valencia, για την Εποχή του Σιδήρου. Εκτός από την ανάλυση ζωνών εκμετάλλευσης, διαδρομής ελαχίστου κόστους και την οπτική ανάλυση, χρησιμοποιήθηκε επίσης η ανάλυση κατανομής χώρου, με τα

¹⁷⁹ Gaffney & Stancic 1991

¹⁸⁰ Verhagen et al. 1995

¹⁸¹ Baena et al 1995

τροποποιημένα πολύγωνα Thiessen, προκειμένου να διαπιστωθούν τα μοντέλα κατοίκησης.¹⁸²

Για την υλοποίηση του Γ.Σ.Π. στην ευρύτερη περιοχή του Ρεθύμνου, που αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας εργασίας πραγματοποιήθηκε μια σειρά ενεργειών :ψηφιοποιήθηκε το χαρτογραφικό υπόβαθρο, δημιουργήθηκε Βάση Δεδομένων στην οποία καταχωρήθηκαν τα αρχαιολογικά δεδομένα και τέλος εντοπίστηκαν με μετρήσεις Παγκόσμιου Συστήματος Εντοπισμού τα αρχαιολογικά κατάλοιπα.

Ακολουθεί η περιγραφή των διαδικασιών αυτών.

¹⁸² Mira 2001

4. Βάση Δεδομένων

4.1 Βάση Δεδομένων

Στο πλαίσιο της μελέτης των αρχαιολογικών χώρων της ευρύτερης περιοχής του Ρεθύμνου μέσω των δυνατοτήτων των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών, ήταν απαραίτητη η δημιουργία Βάσης Δεδομένων. Στόχος του σχεδιασμού της Βάσης υπήρξε η καταχώρηση σ' αυτήν των γνωστών δεδομένων για τις δημοσιευμένες αρχαιολογικές θέσεις της περιοχής, με τρόπο ώστε να καταστεί δυνατή η άντληση των πληροφοριών εκείνων που θα ήταν χρήσιμες στην περαιτέρω μελέτη και επεξεργασία του υλικού.

Κατά το σχεδιασμό της Βάσης Δεδομένων λήφθηκαν υπ' όψη τα διεθνή standards CIDOC Conceptual Reference Model¹⁸³ και Core Data Standard for Archaeological Sites and Monuments¹⁸⁴, όπως και το Σύστημα Πολέμων, που δημιουργήθηκε για το Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού¹⁸⁵. Επίσης μελετήθηκαν Βάσεις Δεδομένων που δημιουργήθηκαν για παρόμοιες μελέτες, όπως για παράδειγμα για δυο από τις πρωτοπόρες εφαρμογές των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών στα κροατικά νησιά Brac και Hvar της Κροατίας.¹⁸⁶

Από τα διεθνή στάνταρ και τις προαναφερόμενες Βάσεις Δεδομένων, επιλέγηκαν στοιχεία, τα οποία προσαρμόστηκαν στις ανάγκες της παρούσας μελέτης και του εξειδικευμένου στόχου της.

4.2 Εννοιολογικός Σχεδιασμός της Βάσης Δεδομένων- Διαπιστώσεις και Προβλήματα

¹⁸³ (Eds.) N. Crofts, M. Doerr, T. Gill, St. Stead, M. Stiff, CIDOC Conceptual Model, Version 3.4.9, November 2003

¹⁸⁴ Core Data Standard for Archaeological Sites and Monuments, Council of Europe, Archaeological Heritage, September 1995

¹⁸⁵ Πολέμων: Πληροφοριακό Πρόγραμμα Εθνικού Αρχείου Μνημείων, 1996

¹⁸⁶ V. Gaffney, B. Kirigin, M. Petric, N. Vujnovic, The Archaeological Heritage of Hvar, Croatia, BAR Int. Series 660, 1997

Z. Stancic, N. Vujnovic, B. Kirigin, S. Cace, T. Podobnikar, J. Burmaz, The Archaeological Heritage of the Island of Brac, Croatia, BAR Int. Series 803, 1999

Σε συμφωνία με τους στόχους της παρούσας μελέτης κρίθηκε απαραίτητη η καταγραφή και η επιστημονική τεκμηρίωση των δημοσιευμένων αρχαιολογικών θέσεων της περιοχής. Με τη μελέτη της βιβλιογραφίας διαπιστώθηκε σημαντική διαφοροποίηση στα διαθέσιμα επιστημονικά δεδομένα, για τις διαφορετικές αρχαιολογικές θέσεις. Δηλαδή, ενώ υπάρχουν θέσεις που έχουν εντοπιστεί από επιφανειακές έρευνες με λίγες σχετικά πληροφορίες, παράλληλα υπάρχουν θέσεις ανασκαμμένες για τις οποίες δημοσιεύεται πληθώρα πληροφοριών. Γίνεται κατανοητό αμέσως ότι η ανομοιογένεια αυτή οδηγεί στην επιλογή αποθήκευσης απλουστευμένης πληροφορίας. Αυτό άλλωστε αποτελεί και ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που χρειάστηκε να αντιμετωπιστούν στη συγκεκριμένη εργασία.

Σημαντικό επίσης ζήτημα του σχεδιασμού ήταν η έννοια της αρχαιολογικής θέσης, όπως αυτή έχει επικρατήσει στην αρχαιολογική ορολογία: ως θέση εννοείται κάθε περιοχή στην οποία εντοπίστηκαν αρχαιότητες, η οποία είτε διατηρείται, είτε έχει καταστραφεί από ανθρώπινη δραστηριότητα. Ακριβώς στο σημείο αυτό εντοπίστηκε μια βασική δυσκολία: ενώ η αρχαιολογική θέση είναι βασικό στοιχείο της επιστημονικής σκέψης, στην παρούσα μελέτη και για το είδος των αναλύσεων που σχεδιάζόταν να πραγματοποιηθούν η θέση έπρεπε να αναλυθεί στις μονάδες που την αποτελούν. Επιλέχθηκε έτσι ως κεντρικό σημείο αναφοράς του σχεδιασμού η έννοια του αρχαιολογικού κατάλοιπου, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ως μικρότερη αναγνωρίσιμη αρχαιολογική μονάδα σε συγκεκριμένο χώρο: υπό το πρίσμα αυτό ως αρχαιολογικά κατάλοιπα νοούνται τόσο ακίνητα λείψανα όσο και κινητά αντικείμενα, τα οποία εντοπίζονται σε συγκεκριμένο στενό γεωγραφικό χώρο. Έτσι, για παράδειγμα, τα αρχιτεκτονικά λείψανα ενός σπιτιού αποτελούν αρχαιολογικό κατάλοιπο, όπως και μια συγκέντρωση κεραμικής στην επιφάνεια του εδάφους, όπως και τα λείψανα μιας βιοτεχνικής εγκατάστασης, τα οποία πιθανόν να εντοπίζονται στην ίδια στενή γεωγραφική περιοχή, η οποία χαρακτηρίζεται ως αρχαιολογική θέση. Η δυνατότητα άντλησης πληροφορίας για την αρχαιολογική θέση υπό το πρίσμα της σύγχρονης στενής γεωγραφικής περιοχής υποστηρίζεται από τη ΒΔ μέσω ερωτήματος που δίνει τα αρχαιολογικά κατάλοιπα με κοινό σύγχρονο τοπωνύμιο.

Η λειτουργία αρχαιολογικών καταλοίπων αποτελεί τη δεύτερη κομβική έννοια στην οποία βασίστηκε ο σχεδιασμός της Βάσης Δεδομένων. Με τον όρο εννοείται η χρήση που αποδίδεται στα αρχαιολογικά κατάλοιπα, η οποία ενδέχεται να διαφέρει ανά χρονολογική περίοδο. Καθορίστηκαν έτσι μεγάλες κατηγορίες λειτουργιών, οι οποίες συνδέθηκαν με τη χρονολογική περίοδο.

Με τον όρο Έρευνα εννοείται η ενέργεια με την οποία εντοπίστηκαν και πιθανόν αποκαλύφθηκαν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα. Η φύση του υλικού το οποίο εξετάζεται στη συγκεκριμένη μελέτη, όπως έχει ήδη σημειωθεί, παρουσιάζει μεγάλη ανομοιομορφία. Αυτός είναι ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο κρίθηκε απαραίτητο να συμπεριληφθεί η έννοια της επιστημονικής έρευνας στη Βάση Δεδομένων που δημιουργήθηκε. Η έννοια της έρευνας κατατάχθηκε σε κατηγορίες, οι οποίες ουσιαστικά αντιστοιχούν στο είδος της έρευνας. Η επιλογή να συμπεριληφθεί η έννοια της έρευνας παρέχει τη δυνατότητα περαιτέρω επεξεργασίας του υλικού στο στάδιο της μελέτης, και επιτρέπει τη διατύπωση ερμηνειών που λαμβάνουν υπ' όψη περιορισμούς που δεν αφορούν το ίδιο το αρχαιολογικό υλικό, αλλά περιορισμούς και τάσεις της επιστημονικής έρευνας.

Η βιβλιογραφική τεκμηρίωση, όρος απαραίτητος για τη αναγνώριση των αρχαιολογικών καταλοίπων, συμπεριλαμβάνεται επίσης στο σχεδιασμό της Βάσης.

Τέλος το Σχέδιο και η Φωτογραφία αποτελούν επίσης σημαντικά στοιχεία της αρχαιολογικής τεκμηρίωσης και όπως είναι αυτονόητο συμπεριλαμβάνονται στο σχεδιασμό της Βάσης.

4.3 Βασικές Οντότητες

Αρχαιολογικό Κατάλοιπο : πρόκειται για την αναγνωρίσιμη αρχαιολογική μονάδα, όπως εντοπίζεται σε συγκεκριμένο, στενό γεωγραφικό χώρο και στην οποία μπορούν να αποδοθούν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.

Βασικά της γνωρίσματα είναι:

- Αριθμός Ταυτότητας : μοναδικός για κάθε εγγραφή που χαρακτηρίζει το αρχαίο κατάλοιπο. Είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της οντότητας.
- Όνομα : καταγράφεται το όνομα με το οποίο είναι γνωστό το αρχαιολογικό κατάλοιπο, στη βιβλιογραφία.
- Σύγχρονο Τοπωνύμιο : αναφέρεται στο όνομα με το οποίο ταυτίζεται η γεωγραφική περιοχή στην οποία εντοπίζεται το αρχαίο κατάλοιπο.
- Κύρια Χρονολογική Περίοδος : αναφέρεται στην χρονολογική περίοδο στην οποία σύμφωνα με τη βιβλιογραφία ανάγεται το κατάλοιπο.
- Άλλες Χρονολογικές Περίοδοι : αναφέρονται οι χρονολογικές περίοδοι στις οποίες πιθανώς το αρχαίο κατάλοιπο να είχε παρουσία.
- Είδος : αναφέρεται ο συγκεκριμένος αρχιτεκτονικός τύπος του αρχαιολογικού καταλοίπου, σε περίπτωση που πρόκειται για ακίνητο μνημείο και έχει ερμηνευτεί, ή αναφέρεται το είδος των επιφανειακών ενδείξεων.
- Περιγραφή : κείμενο στο οποίο καταχωρίζονται περιληπτικά οι πληροφορίες που αφορούν στο αρχαιολογικό κατάλοιπο και δίνεται μια σύντομη αναφορά για τα πιθανά ευρήματα σε περίπτωση ανασκαμμένου αρχαίου καταλοίπου.
- Παρατηρήσεις : κείμενο στο οποίο καταχωρίζεται η κριτική για το βαθμό βεβαιότητας στην ταύτιση των αρχαιολογικών καταλοίπων, την κατάσταση διατήρησης στην περίπτωση που αναφέρεται καθώς και τυχόν άλλα στοιχεία που εντοπίστηκαν κατά τη βιβλιογραφική έρευνα.

Λειτουργία : αναφέρεται στη χρήση που αποδίδεται στα αρχαιολογικά κατάλοιπα, η οποία ενδέχεται να διαφέρει ανά χρονολογική περίοδο. Βασικό της γνώρισμα είναι:

- Είδος Λειτουργίας : αναφέρεται στις λειτουργίες που έχουν αναγνωριστεί και αποδίδονται στους γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους της υπό εξέταση περιοχής. Οι λειτουργίες αυτές είναι: οικιστική, ταφική, βιοτεχνική εγκατάσταση, λιμενική εγκατάσταση, οχύρωση, λουτρό, δρόμος, καταφύγιο, λατρευτική εγκατάσταση και άγνωστη, για τις περιπτώσεις που δεν έχει ερμηνευτεί ή αναγνωριστεί. Είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της οντότητας.

Έρευνα : αναφέρεται στην επιστημονική έρευνα η οποία εντόπισε και πιθανώς ανάσκαψε το αρχαιολογικό κατάλοιπο. Τα γνωρίσματά της είναι:

- Χώρος διεξαγωγής : πρόκειται για το γεωγραφικό χώρο στον οποίο πραγματοποιήθηκε η επιστημονική έρευνα, ο οποίος ταυτίζεται με το γνώρισμα «σύγχρονο τοπωνύμιο», όπως αναφέρεται στην οντότητα του αρχαιολογικού καταλοίπου. Είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της οντότητας σε συνδυασμό με το επόμενο γνώρισμα της περιόδου διεξαγωγής.
- Περίοδος διεξαγωγής : αναφέρεται στο χρονικό διάστημα κατά το οποίο πραγματοποιήθηκε η επιστημονική έρευνα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της οντότητας σε συνδυασμό με το χώρο διεξαγωγής.
- Είδος Έρευνας : πρόκειται για πεδίο στο οποίο καταχωρείται το είδος τα επιστημονικής έρευνας. Συγκεκριμένα έχουν αναγνωριστεί πέντε βασικές κατηγοριοποιήσεις στην έρευνα: η συστηματική ανασκαφή, η σωστική ανασκαφή, η απλή περισυλλογή, η επιφανειακή έρευνα και η συστηματική επιφανειακή έρευνα.
- Φορέας : αναφέρεται στο ίδρυμα ή την υπηρεσία η οποία διεξήγαγε την έρευνα, καθώς η ελληνική νομοθεσία δεν επιτρέπει ανάλογες ενέργειες σε ιδιώτες.

Βιβλιογραφική Τεκμηρίωση : αναφέρεται στα επιστημονικά συγγράμματα στα οποία βασίστηκε η μελέτη. Υπό την οντότητα της βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης αναγνωρίστηκαν δυο υπο-οντότητες : **Βιβλίο** και **Άρθρο** . Γνωρίσματα της οντότητας «βιβλιογραφική τεκμηρίωση», τα οποία χαρακτηρίζουν και τις υπο-οντότητες είναι τα εξής:

- **Τίτλος** : Χαρακτηριστικό γνώρισμα της οντότητας, σε συνδυασμό με το επόμενο γνώρισμα που είναι το επώνυμο του κύριου συγγραφέα.
- **Επίθετο Κύριου Συγγραφέα** : αφορά περιπτώσεις όπου το σύγγραμμα υπογράφεται από περισσότερους του ενός συγγραφείς, οπότε ένας θεωρείται ο κύριος συγγραφέας του έργου. Σε συνδυασμό με τον τίτλο αποτελεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα της οντότητας.
- **Όνομα Κυρίου Συγγραφέα** : αναφέρεται στο όνομα του συγγραφέα, που έχει θεωρηθεί ως κύριος συγγραφέας του έργου.
- **Επίθετο Συγγραφέα** : καταχωρίζονται τα επώνυμα ενός ή περισσότερων συγγραφέων σε περίπτωση συλλογικού έργου, εκτός απ' αυτό του κύριου συγγραφέα.
- **Όνομα Συγγραφέα** : ισχύει ό,τι για το επίθετο συγγραφέα.
- **Χρονολογία Έκδοσης** : αναφέρεται στη χρονολογία έκδοσης του έργου.
- **Τόπος Έκδοσης** : αναφέρεται στον τόπο έκδοσης του έργου.

Η υπο-οντότητα **Άρθρο** εκτός από τα προαναφερθέντα γνωρίσματα, έχει επιπλέον τα εξής:

- **Τίτλος Περιοδικού** : αναφέρεται στο επιστημονικό περιοδικό στο οποίο είναι δημοσιευμένο το άρθρο.
- **Αριθμός Τόμου** : αναφέρεται στον τόμο του περιοδικού.

- Σελίδες Άρθρου : αναφέρεται στον αριθμό των σελίδων που καλύπτει το άρθρο στον τόμο του περιοδικού.

Σχέδιο και **Φωτογραφία**: και οι δύο αυτές οντότητες αναφέρονται στην απεικόνιση των αρχαιολογικών καταλοίπων. Και οι δύο οντότητες έχουν τα ίδια γνωρίσματα, δηλαδή:

- Τίτλος : αναφέρεται στον τίτλο ή υπόμνημα της φωτογραφίας ή του σχεδίου, στο οποίο απεικονίζεται το αρχαιολογικό κατάλοιπο. Σε συνδυασμό με την προέλευση του σχεδίου ή της φωτογραφίας είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της οντότητας.
- Προέλευση : αναφέρεται στο άρθρο ή βιβλίο απ' όπου προέρχεται το εποπτικό υλικό (οπότε στην περίπτωση αυτή ταυτίζεται με τον τίτλο της οντότητας «βιβλιογραφική τεκμηρίωση») ή στο αρχείο απ' όπου προέρχεται το υλικό. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της οντότητας σε συνδυασμό με τον τίτλο.
- Χρονολογία : αφορά στη χρονιά εκπόνησης του σχεδίου ή της φωτογράφισης.

4.4 Σχέσεις Βασικών Οντοτήτων

Οι οντότητες που παρουσιάστηκαν παραπάνω συσχετίζονται στη Βάση Δεδομένων ως εξής:

Αρχαιολογικά κατάλοιπα – Λειτουργία : Θεωρήθηκε ότι κάθε αρχαιολογικό κατάλοιπο έχει μια συγκεκριμένη λειτουργία σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο στο παρελθόν, άσχετα από το αν αυτή έχει αναγνωριστεί με βεβαιότητα από την έρευνα. Για το λόγο αυτό συνδέθηκαν με σχέση προς ένα προς πολλά. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της σχέσης είναι ο αριθμός ταυτότητας του αρχαίου καταλοίπου (χαρακτηριστικό γνώρισμα του αρχαίου καταλοίπου) με το είδος λειτουργίας (χαρακτηριστικό γνώρισμα της λειτουργίας), σε συνδυασμό με τη χρονολογική περίοδο. Η χρονολογική περίοδος αποτελεί γνώρισμα της

σχέσης αρχαίου καταλοίπου-λειτουργίας, επειδή η λειτουργία πιθανότατα μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου.

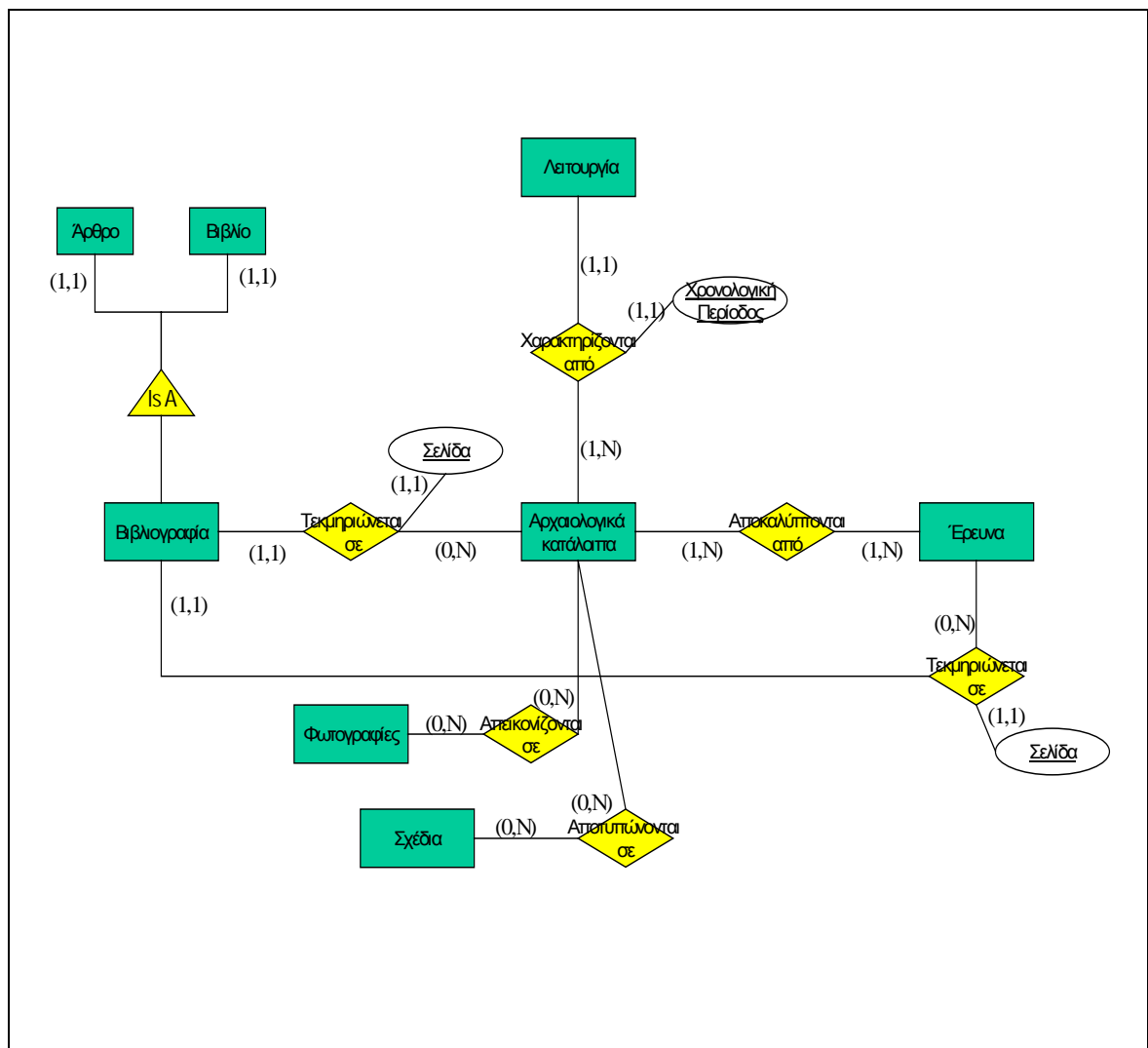
Αρχαιολογικό Κατάλοιπο – Έρευνα : Ο εντοπισμός ή η ανασκαφική έρευνα κάθε αρχαιολογικού καταλοίπου είναι αποτέλεσμα επιστημονικής έρευνας. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της σχέσης είναι ο συνδυασμός των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των οντοτήτων που συμμετέχουν στη σχέση. Συνδέονται με σχέση πολλά προς πολλά (το ίδιο αρχαιολογικό κατάλοιπο μπορεί να εντοπιστεί και να ανασκαφεί με πολλαπλές έρευνες, όπως η ίδια έρευνα μπορεί να έχει εντοπίσει πολλά κατάλοιπα).

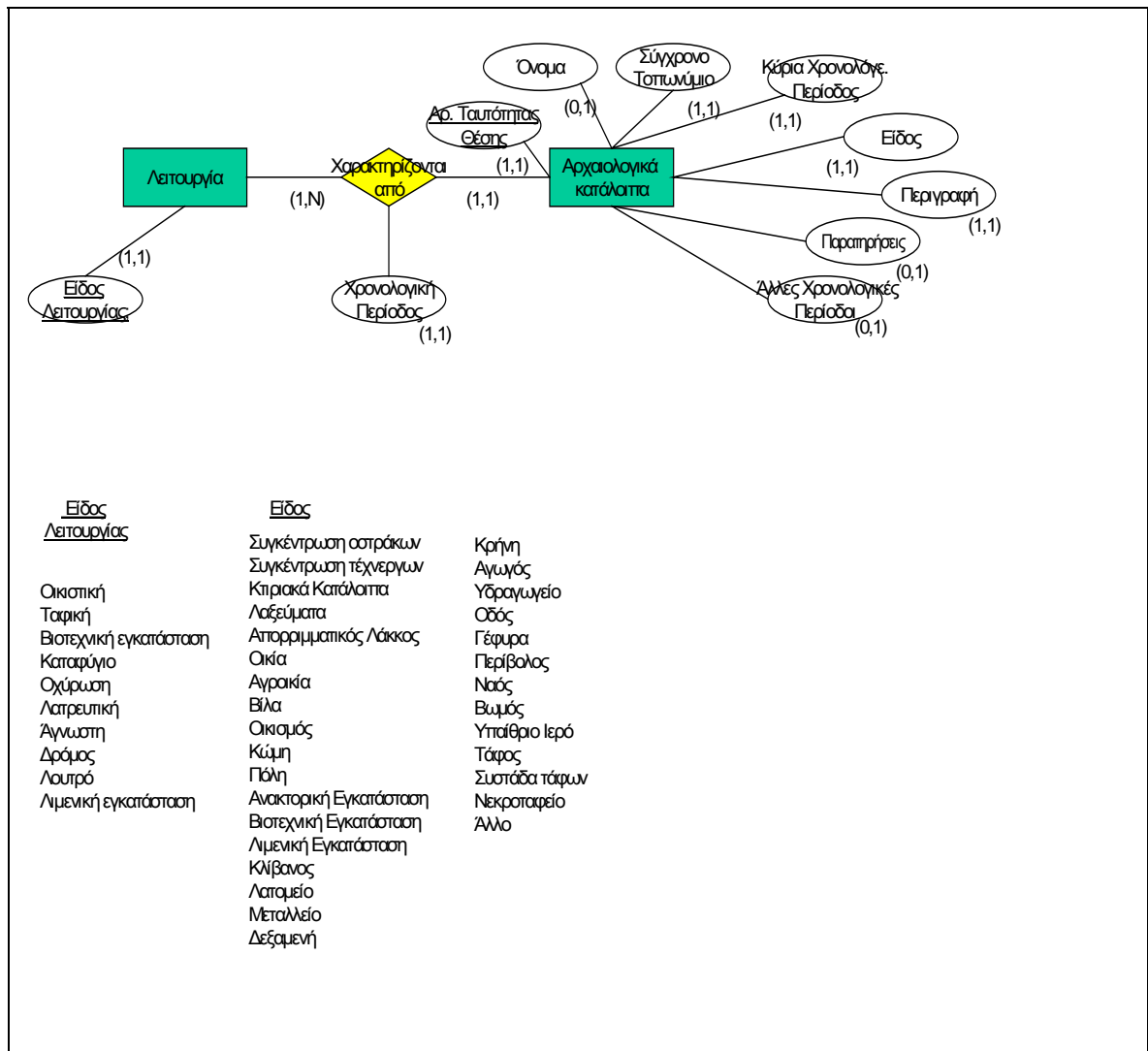
Αρχαιολογικό Κατάλοιπο – Βιβλιογραφική Τεκμηρίωση : Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα τεκμηριώνονται στη βιβλιογραφία. Η σχέση θεωρήθηκε ένα προς πολλά ενώ χαρακτηριστικό γνώρισμα της σχέσης είναι ο συνδυασμός των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των οντοτήτων με τη σελίδα , η οποία αποτελεί γνώρισμα της σχέσης.

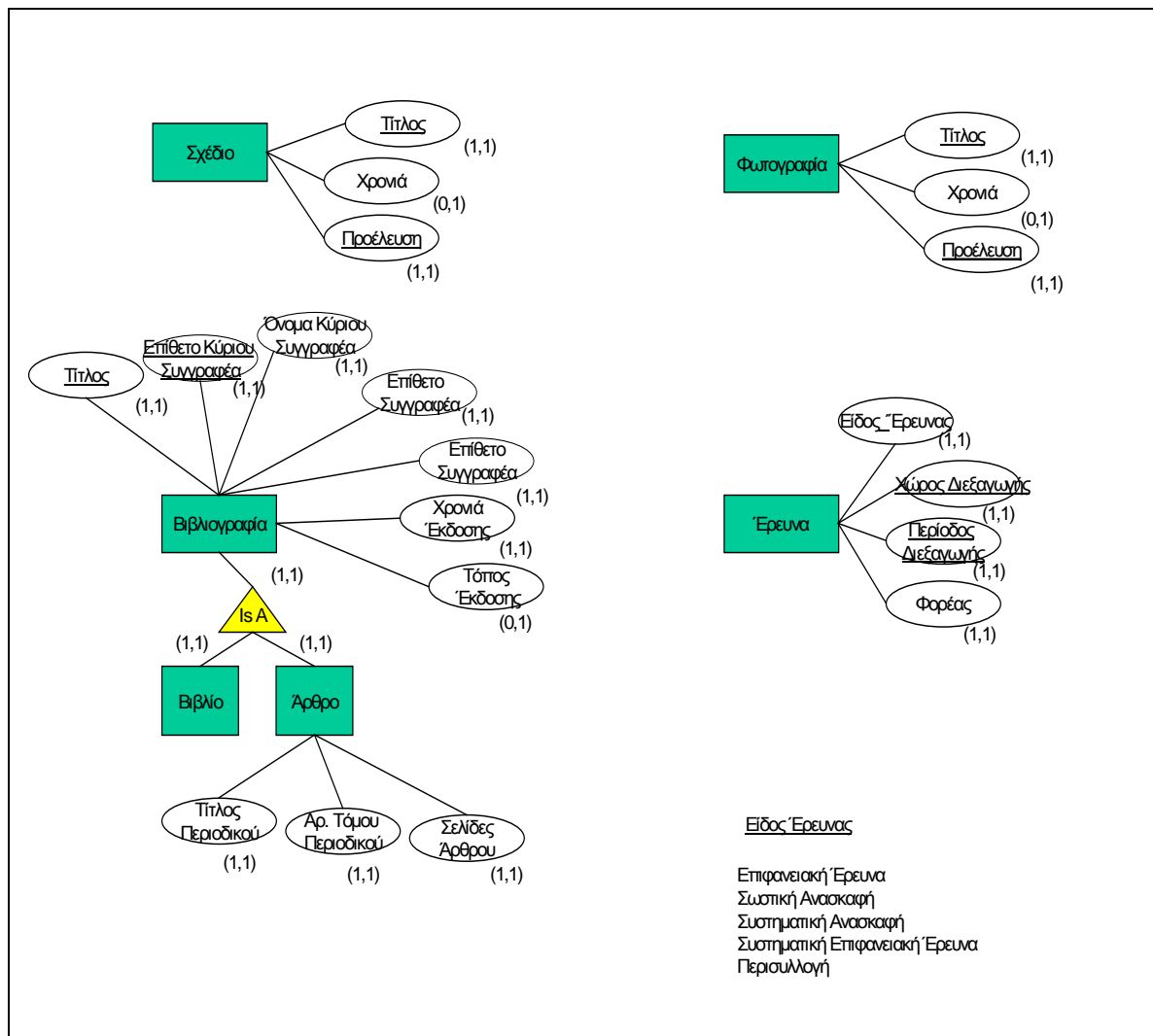
Αρχαιολογικό Κατάλοιπο – Φωτογραφία και Αρχαιολογικό Κατάλοιπο – Σχέδιο: Το εποπτικό υλικό συνδέεται με το αρχαιολογικό κατάλοιπο με σχέση πολλά προς πολλά. Έτσι χαρακτηριστικό γνώρισμα της σχέσης είναι ο συνδυασμός των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των οντοτήτων.

Έρευνα – Βιβλιογραφική Τεκμηρίωση : Όπως το αρχαιολογικό κατάλοιπο όμοια η έρευνα τεκμηριώνεται στη βιβλιογραφία. Η σχέση θεωρήθηκε ένα προς πολλά ενώ χαρακτηριστικό γνώρισμα της σχέσης είναι ο συνδυασμός των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των οντοτήτων με τη σελίδα , η οποία αποτελεί γνώρισμα της σχέσης.

4.5 Εννοιολογικό Διάγραμμα

4.6 Υλοποίηση Βάσης Δεδομένων

Μετατροπή σε Σχεσιακό Μοντέλο

Οι τεχνικές δυνατότητες του διαθέσιμου λογισμικού Γεωγραφικών Πληροφοριακών Συστημάτων ARC GIS, καθόρισαν εν πολλοίς την επιλογή του σχεσιακού μοντέλου για τη Βάση Δεδομένων, με την υλοποίηση της Βάσης σε λογισμικό Microsoft Access.

Archaeological_Remains

<u>Archaeological Remains ID</u>	Name	Contemporary Place Name	Main_Period_ (Chronological)
Other_Periods_ (Chronological)	Sort	Observations	Description

Function

Kind_of_Function

Scientific_Investigation

Place_of_Scientific_Investigation	Period_of_Scientific_Investigation	Kind_of_Scientific_Investigation
Institution_of_Scientific_Investigation		

Plan

Title_of_Plan	Origin_of_Plan	Year_of_Plan
---------------	----------------	--------------

Photo

Title_of_Photo	Origin_of_Photo	Year_of_Photo
----------------	-----------------	---------------

Book

Title	<u>Main_Author_</u> <u>Lastname</u>	Main_Author_ Name	Author_ Lastname	Author_ Name
Publication_ Year	Publication_ place			

Article

Title	<u>Main_Author_</u> <u>Lastname</u>	Main_Author_ Name	Author_ Lastname	Author_ Name	Title_of_ Magazine
Volume_ number	Publication_ Year	Pulication_ Place	Article_Pages		

Archaeological Remains... Scientific Investigation

<u>Archaeological Remains</u> <u>ID</u>	<u>Place of</u> <u>Scientific Investigation</u>	<u>Period of</u> <u>Scientific Investigation</u>
--	--	---

Archaeological Remains..... Photo

<u>Archaeological Remains ID</u>	Title_of_Photo	Origin_of_Photo
----------------------------------	----------------	-----------------

Archaeological Remains.....Plan

<u>Archaeological Remains ID</u>	Title_of_Plan	Origin_of_Plan
----------------------------------	---------------	----------------

Archaeological Remains..... Function

<u>Archaeological Remains ID</u>	Kind_of_Function	Chronological_Period
----------------------------------	------------------	----------------------

Archaeological RemainsBook

<u>Archaeological</u> <u>Remains ID</u>	Book_Title	Main_Author_Lastname	Page_no
--	------------	----------------------	---------

Archaeological RemainsArticle

<u>Archaeological</u> <u>Remains ID</u>	Article_Title	Main_Author_Lastname	Page_no
--	---------------	----------------------	---------

Scientific Investigation.... Book

Place_of_Scientific_Investigation		Period_of_Scientific_Investigation	Book_Title
Main_Author_Lastname	Page_no		

Scientific_Investigation.... Article

Place_of_Scientific_Investigation		Period_of_Scientific_Investigation	Article_Title
Main_Author_Lastname	Page_no		

4.7 Παράρτημα SQL : Δημιουργία Πινάκων

1
CREATE TABLE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID INT NOT NULL,
PLACE_NAME VARCHAR(30),
CONTEMPORARY_PLACE_NAME VARCHAR(30),
MAIN_PERIOD VARCHAR(50),
SORT VARCHAR(50),
OBSERVATIONS TEXT,
DESCRIPTION TEXT,
OTHER_PERIODS VARCHAR(50),
PRIMARY KEY (ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID));

2
CREATE TABLE FUNCTION
(KIND_OF_FUNCTION VARCHAR(50) NOT NULL,
PRIMARY KEY (KIND_OF_FUNCTION));

3
CREATE TABLE SCIENTIFIC_INVESTIGATION
(KIND_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION VARCHAR(50),
PLACE_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION VARCHAR(50) NOT
NULL,
PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION VARCHAR(30) NOT
NULL,
INSTITUTION_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION VARCHAR(50),
PRIMARY KEY (PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION,
PLACE_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION));

4
CREATE TABLE PLAN
(TITLE_OF_PLAN VARCHAR(50) NOT NULL,

YEAR_OF_PLAN VARCHAR(30),
ORIGIN_OF_PLAN VARCHAR(50) NOT NULL,
PLAN OLEOBJECT,
PRIMARY KEY (TITLE_OF_PLAN, ORIGIN_OF_PLAN));

5
CREATE TABLE PHOTO
(TITLE_OF_PHOTO VARCHAR(50) NOT NULL,
YEAR_OF_PHOTO VARCHAR(30),
ORIGIN_OF_PHOTO VARCHAR(50) NOT NULL,
PHOTO OLEOBJECT,
PRIMARY KEY (TITLE_OF_PHOTO, ORIGIN_OF_PHOTO));

6
CREATE TABLE BOOK
(BOOK_TITLE VARCHAR(100) NOT NULL,
MAIN_AUTHOR_FIRSTNAME VARCHAR(30),
MAIN_AUTHOR_LASTNAME VARCHAR(50) NOT NULL,
AUTHOR_FIRSTNAME VARCHAR(30),
AUTHOR_LASTNAME VARCHAR(50),
PUBLICATION_YEAR VARCHAR(10),
PUBLICATION_PLACE VARCHAR(30),
PRIMARY KEY (BOOK_TITLE, MAIN_AUTHOR_LASTNAME));

7
CREATE TABLE ARTICLE
(ARTICLE_TITLE VARCHAR(100) NOT NULL,
PERIODICAL_TITLE VARCHAR(100),
VOLUME VARCHAR(20),
MAIN_AUTHOR_FIRSTNAME VARCHAR(30),
MAIN_AUTHOR_LASTNAME VARCHAR(50) NOT NULL,
AUTHOR_FIRSTNAME VARCHAR(30),
AUTHOR_LASTNAME VARCHAR(50),
PUBLICATION_YEAR VARCHAR(10),
PUBLICATION_PLACE VARCHAR(20),
PRIMARY KEY (ARTICLE_TITLE, MAIN_AUTHOR_LASTNAME));

8
CREATE TABLE
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_SCIENTIFIC_INVESTIGATION
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID INT NOT NULL,
PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION VARCHAR(50) NOT
NULL,
PLACE_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION VARCHAR(30) NOT
NULL,

PRIMARY KEY (ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID,
PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION,
PLACE_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION),
FOREIGN KEY (ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID) REFERENCES
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_
ID),
FOREIGN KEY
(PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION,PLACE_OF_
SCIENTIFIC_INVESTIGATION)
REFERENCES SCIENTIFIC_INVESTIGATION
(PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION,PLACE_OF_SCIENTIF
IC_INVESTIGATION));

9

CREATE TABLE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_PHOTO
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID INT NOT NULL,
TITLE_OF_PHOTO VARCHAR(50) NOT NULL,
ORIGIN_OF_PHOTO VARCHAR(50) NOT NULL,
PRIMARY KEY
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID,TITLE_OF_PHOTO,ORIGIN_
OF_PHOTO),
FOREIGN KEY (ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID) REFERENCES
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_
_ID),
FOREIGN KEY (TITLE_OF_PHOTO,ORIGIN_OF_PHOTO)
REFERENCES PHOTO(TITLE_OF_PHOTO,ORIGIN_OF_PHOTO));

10

CREATE TABLE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_PLAN
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID INT NOT NULL,
TITLE_OF_PLAN VARCHAR(50) NOT NULL,
ORIGIN_OF_PLAN VARCHAR(50) NOT NULL,
PRIMARY KEY (ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID,
TITLE_OF_PLAN,ORIGIN_OF_PLAN),
FOREIGN KEY (ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID) REFERENCES
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_
ID),
FOREIGN KEY (TITLE_OF_PLAN,ORIGIN_OF_PLAN)
REFERENCES PLAN(TITLE_OF_PLAN,ORIGIN_OF_PLAN));

11

CREATE TABLE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID INT NOT NULL,
KIND_OF_FUNCTION VARCHAR(50) NOT NULL,
CHRONOLOGICAL_PERIOD VARCHAR(50),
PRIMARY KEY
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID,KIND_OF_FUNCTION,
CHRONOLOGICAL_PERIOD),
FOREIGN KEY (ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID) REFERENCES
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS

ID),
FOREIGN KEY (KIND_OF_FUNCTION) REFERENCES
FUNCTION(KIND_OF_FUNCTION));

12

```
CREATE TABLE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK  
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID INT NOT NULL,  
BOOK_TITLE VARCHAR(100) NOT NULL,  
MAIN_AUTHOR_LASTNAME VARCHAR(50) NOT NULL,  
PAGE_NO NUMBER,  
PRIMARY KEY  
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID, BOOK_TITLE, MAIN_AUTHOR  
_LASTNAME),  
FOREIGN KEY (ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID) REFERENCES  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_  
ID),  
FOREIGN KEY (BOOK_TITLE, MAIN_AUTHOR_LASTNAME)  
REFERENCES  
BOOK(BOOK_TITLE, MAIN_AUTHOR_LASTNAME));
```

13

```
CREATE TABLE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE  
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID INT NOT NULL,  
ARTICLE_TITLE VARCHAR(100) NOT NULL,  
MAIN_AUTHOR_LASTNAME VARCHAR(50) NOT NULL,  
PAGE_NO NUMBER,  
PRIMARY KEY (ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID,  
ARTICLE_TITLE, MAIN_AUTHOR_LASTNAME),  
FOREIGN KEY (ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID) REFERENCES  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_  
ID),  
FOREIGN KEY (ARTICLE_TITLE, MAIN_AUTHOR_LASTNAME)  
REFERENCES  
ARTICLE(ARTICLE_TITLE, MAIN_AUTHOR_LASTNAME));
```

14

```
CREATE TABLE SCIENTIFIC_INVESTIGATION_BOOK  
(PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION VARCHAR(50) NOT  
NULL,  
PLACE_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION VARCHAR(30) NOT  
NULL,  
BOOK_TITLE VARCHAR(100) NOT NULL,  
MAIN_AUTHOR_LASTNAME VARCHAR(50) NOT NULL,  
PAGE_NO NUMBER,  
PRIMARY KEY  
(PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION, PLACE_OF_  
SCIENTIFIC_INVESTIGATION, BOOK_TITLE,  
MAIN_AUTHOR_LASTNAME),
```

```

FOREIGN KEY (PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION,
PLACE_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION) REFERENCES
SCIENTIFIC_INVESTIGATION(PERIOD_OF_SCIENTIFIC_
INVESTIGATION, PLACE_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION),
FOREIGN KEY (BOOK_TITLE,MAIN_AUTHOR_LASTNAME)
REFERENCES
BOOK(BOOK_TITLE,MAIN_AUTHOR_LASTNAME));

```

15

```

CREATE TABLE SCIENTIFIC_INVESTIGATION_ARTICLE
(PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION VARCHAR(50) NOT
NULL,
PLACE_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION VARCHAR(30) NOT
NULL,
ARTICLE_TITLE VARCHAR(100)NOT NULL,
MAIN_AUTHOR_LASTNAME VARCHAR(50) NOT NULL,
PAGE_NO NUMBER,
PRIMARY KEY (PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION,
PLACE_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION, ARTICLE_TITLE,
MAIN_AUTHOR_LASTNAME),
FOREIGN KEY (PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION,
PLACE_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION)
REFERENCES SCIENTIFIC_INVESTIGATION
(PERIOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION,PLACE_OF_SCIENTIF
IC_INVESTIGATION),
FOREIGN KEY (ARTICLE_TITLE, MAIN_AUTHOR_LASTNAME)
REFERENCES
ARTICLE(ARTICLE_TITLE,MAIN_AUTHOR_LASTNAME));

```

4.8 Ερωτήματα

Τα βασικά ερωτήματα για τη Βάση Δεδομένων που κατασκευάστηκε, αφορούν, όπως είναι αναμενόμενο, στην επεξεργασία των δεδομένων, για την εισαγωγή τους στο Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών.

Με το σκεπτικό αυτό συντάχτηκαν ερωτήματα με τα οποία αναζητούνται στη Βάση τα αρχαιολογικά κατάλοιπα ανά χρονολογική περίοδο.

Για παράδειγμα:

-«Οι θέσεις της Μετα-ανακτορικής περιόδου»

Αριθμός Αρχαίου Καταλοίπου	Όνομα	Τοπώνυμο
3	ΜΑΣΤΑΜΠΑΣ	ΡΕΘΥΜΝΟ
4	ΒΟΜΒΟΠΛΗΚΤΑ	ΡΕΘΥΜΝΟ
5	ΟΔΟΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ ΓΙΑΝΝΑΡΗ	ΡΕΘΥΜΝΟ
6	ΒΙΓΛΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ

Αριθμός Αρχαίου Καταλόιπου	Όνομα	Τοπωνύμιο
7	ΣΚΟΥΝΤΗ	ΠΗΓΗ
8	ΓΡΑΜΠΕΛΑ	ΠΗΓΗ
9		ΠΗΓΗ
10	ΠΡΙΝΟΚΕΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ
58	ΠΑΠΟΥΡΑ	ΜΙΣΣΙΡΙΑ
65		ΑΡΣΑΝΙ
66	ΣΕΛΛΙ	ΜΕΣΗ
68	ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ	ΠΡΑΣΣΕΣ
71	ΚΛΗΜΑΤΕΡΑ	ΚΟΥΜΟΙ
75	ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ	ΡΕΘΥΜΝΟ
83	ΑΝΩΝΥΜΟ	ΛΑΤΖΙΜΑΣ
84	ΠΡΙΝΑΡΕΣ	ΜΑΡΟΥΛΑΣ
86	ΛΙΣΜΑΤΑ	ΜΕΣΗ
104	ΑΓΡΟΣ ΕΛ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΛΑΙΟΛΟΥΤΡΑ
97	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ
92	ΜΕΖΑΡΙΑ	ΜΑΡΟΥΛΑΣ
12		ΠΑΓΚΑΛΟΧΩΡΙ
15		ΜΑΡΟΥΛΑΣ
17	ΝΙΚΗΤΑΣ (ΜΟΥΡΝΙΑΝΗ)	ΜΕΣΗ
18	ΦΟΥΚΙΑΝΟΣ	ΜΕΣΗ
20	ΚΑΣΤΡΙ	ΠΡΑΣΣΕΣ
21		ΚΟΥΜΟΙ
22		ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
23	ΝΤΑΜΟΥΡΟΥ	ΑΔΕΛΕ
24	ΜΑΝΟΥΣΕΣ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ
26	ΑΓΡΟΣ ΕΥ. ΨΩΜΑ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΧΑΤΖΑΜΕΤΗΣ
27	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ
30		ΑΡΣΑΝΙ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ
14		ΜΑΡΟΥΛΑΣ

Το ίδιο ερώτημα δημιουργήθηκε για όλες τα αρχαιολογικά κατάλοιπα όλων των χρονολογικών περιόδων που καταχωρήθηκαν στη Βάση.

Επίσης τα αρχαιολογικά κατάλοιπα ανά χρονολογική περίοδο και ανά λειτουργία. Για παράδειγμα:

-«Οι οικισμοί της Ελληνιστικής Περιόδου»

Αριθμός Αρχαίου Καταλόιπου	Όνομα	Τοπωνύμιο
52	ΠΕΡΙΣΑΚΙΑ	ΑΜΝΑΤΟΣ
53	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΡΕΘΥΜΝΟ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ
79	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΡΕΘΥΜΝΟ
80	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΡΕΘΥΜΝΟ
95	ΑΓΡΟΣ ΝΙΚ. ΑΓΘΑΓΓΕΛΟΥ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ
108	ΤΣΙΔΟΣ	ΑΛΦΑ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ

-«Οι ταφές της Ρωμαϊοκρατίας»

Αριθμός Αρχαίου Καταλοίπου	Όνομα	Τοπωνύμιο
49	ΓΡΑΜΠΕΛΑ	ΠΗΓΗ
50		ΑΡΣΑΝΙ
51	ΜΕΣΑΜΠΕΛΑ	ΠΙΚΡΗ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ
62	ΚΑΚΑΒΕΛΑ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ
63	ΚΟΝΙΔΙ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ
67		ΑΜΝΑΤΟΣ
89	ΟΙΚ. ΠΟΛΙΟΥΔΑΚΗ	ΣΦΑΚΑΚΙ
93	ΟΙΚ. ΠΥΡΓΑΡΟΥΣΗ	ΣΦΑΚΑΚΙ
96	ΒΙΓΓΛΑ-ΟΙΚ. ΓΙΑΤΡΟΜΑΝΩΛΑΚΗ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ

Επίσης μπορούν να αναζητηθούν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που εμφανίζονται σε πολλαπλές χρονολογικές περιόδους.

-«Αρχαία Κατάλοιπα με περισσότερες από μια χρονολογικές περιόδους»

Αριθμός Αρχαίου Καταλοίπου	Όνομα	Τοπωνύμιο	Χρονολογική Περίοδος
1	ΟΝΙΘΕ	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΑ	ΑΡΧΑΙΚΗ
1	ΟΝΙΘΕ	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΑ	ΚΛΑΣΙΚΗ
2	ΟΝΙΘΕ	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΑ	ΑΡΧΑΙΚΗ
2	ΟΝΙΘΕ	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΑ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
2	ΟΝΙΘΕ	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΑ	ΚΛΑΣΙΚΗ
20	ΚΑΣΤΡΙ	ΠΡΑΣΣΕΣ	ΥΜΙΙΙ
20	ΚΑΣΤΡΙ	ΠΡΑΣΣΕΣ	ΑΡΧΑΙΚΗ
20	ΚΑΣΤΡΙ	ΠΡΑΣΣΕΣ	ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ
20	ΚΑΣΤΡΙ	ΠΡΑΣΣΕΣ	ΚΛΑΣΙΚΗ
24	ΜΑΝΟΥΣΕΣ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ	ΑΡΧΑΙΚΗ
24	ΜΑΝΟΥΣΕΣ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ	ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ
24	ΜΑΝΟΥΣΕΣ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
24	ΜΑΝΟΥΣΕΣ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ	ΚΛΑΣΙΚΗ
24	ΜΑΝΟΥΣΕΣ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ	ΥΜΙΙΒ-Γ
25	ΑΓΡΟΣ ΔΗΜ. ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΜΠΟΛΑΝΗΣ	ΜΜΙΑ
25	ΑΓΡΟΣ ΔΗΜ. ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΜΠΟΛΑΝΗΣ	ΥΜΙΙΙΓ
26	ΑΓΡΟΣ ΕΥ. ΨΩΜΑ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΧΑΤΖΑΜΕΤΗΣ	ΚΛΑΣΙΚΗ
26	ΑΓΡΟΣ ΕΥ. ΨΩΜΑ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΧΑΤΖΑΜΕΤΗΣ	ΥΜΙΙΒ-Γ
28	ΟΝΙΘΕ	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΑ-ΤΑΜΠΙΑ	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ
28	ΟΝΙΘΕ	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΑ-ΤΑΜΠΙΑ	ΠΜΙ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΜΜΙ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΜΜΙΙ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΥΜΙΒ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΚΛΑΣΙΚΗ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΡΩΜΑΙΚΗ
34	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΥΜΙΙΙ

Αριθμός Αρχαίου Καταλόιπου	Όνομα	Τοπωνύμιο	Χρονολογική Περίοδος
36	ΛΕΙΒΑΔΟΣ	ΑΜΠΕΛΑΚΙ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
36	ΛΕΙΒΑΔΟΣ	ΑΜΠΕΛΑΚΙ	ΡΩΜΑΙΚΗ
37		ΜΟΝΟΠΑΡΙ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
37		ΜΟΝΟΠΑΡΙ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
37		ΜΟΝΟΠΑΡΙ	ΡΩΜΑΙΚΗ
38	ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ	ΜΥΡΘΙΟΣ	ΜΙΝΩΙΚΗ
38	ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ	ΜΥΡΘΙΟΣ	ΡΩΜΑΙΚΗ
39	ΠΕΤΡΕΣ	ΜΥΡΘΙΟΣ	ΡΩΜΑΙΚΗ
39	ΠΕΤΡΕΣ	ΜΥΡΘΙΟΣ	ΜΜΙΙΙ
39	ΠΕΤΡΕΣ	ΜΥΡΘΙΟΣ	ΥΜΙ
47	ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ	ΒΡΥΣΙΝΑΣ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
47	ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ	ΒΡΥΣΙΝΑΣ	ΡΩΜΑΙΚΗ
47	ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ	ΒΡΥΣΙΝΑΣ	ΜΜΙ
47	ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ	ΒΡΥΣΙΝΑΣ	ΜΜΙΙ
47	ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ	ΒΡΥΣΙΝΑΣ	ΜΜΙΙΙ
52	ΠΕΡΙΣΑΚΙΑ	ΑΜΝΑΤΟΣ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
52	ΠΕΡΙΣΑΚΙΑ	ΑΜΝΑΤΟΣ	ΚΛΑΣΙΚΗ
52	ΠΕΡΙΣΑΚΙΑ	ΑΜΝΑΤΟΣ	ΡΩΜΑΙΚΗ
55	ΑΓΙΑ ΕΙΡΗΝΗ	ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
55	ΑΓΙΑ ΕΙΡΗΝΗ	ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ
56	ΡΟΥΣΣΑ	ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΜΜΙΙΙ
56	ΡΟΥΣΣΑ	ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ
56	ΡΟΥΣΣΑ	ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΥΜΙ
57		ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ
57		ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΠΜ
57		ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΠΜΙΙ
57		ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ
57		ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΥΜΙ
58	ΠΑΠΟΥΡΑ	ΜΙΣΣΙΡΙΑ	ΜΜΙ
58	ΠΑΠΟΥΡΑ	ΜΙΣΣΙΡΙΑ	ΜΜΙΙ
58	ΠΑΠΟΥΡΑ	ΜΙΣΣΙΡΙΑ	ΜΜΙΙΙ
58	ΠΑΠΟΥΡΑ	ΜΙΣΣΙΡΙΑ	ΥΜΙ
58	ΠΑΠΟΥΡΑ	ΜΙΣΣΙΡΙΑ	ΥΜΙΙΙ
59	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΟΣ	ΠΛΑΤΑΝΕΣ	ΜΜΙΙΙ
59	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΟΣ	ΠΛΑΤΑΝΕΣ	ΥΜΙ
60	ΠΥΡΓΟΣ		ΜΙΝΩΙΚΗ
60	ΠΥΡΓΟΣ		ΡΩΜΑΙΚΗ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΜΜΙΙ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΥΜΙ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΚΛΑΣΙΚΗ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΡΩΜΑΙΚΗ
63	ΚΟΝΙΔΙ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
63	ΚΟΝΙΔΙ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΡΩΜΑΙΚΗ
66	ΣΕΛΛΙ	ΜΕΣΗ	ΜΜΙΙΙ
66	ΣΕΛΛΙ	ΜΕΣΗ	ΥΜΙΙ

Αριθμός Αρχαίου Καταλόιπου	Όνομα	Τοπωνύμιο	Χρονολογική Περίοδος
67		ΑΜΝΑΤΟΣ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
67		ΑΜΝΑΤΟΣ	ΡΩΜΑΙΚΗ
69	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΡΕΘΥΜΝΟ	ΑΡΧΑΙΚΗ
69	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΡΕΘΥΜΝΟ	ΚΛΑΣΙΚΗ
69	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΡΕΘΥΜΝΟ	ΜΜΙ-ΙΙ
69	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΡΕΘΥΜΝΟ	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ
72	ΛΙΒΑΔΙ	ΜΙΚΡΑ ΑΝΩΓΕΙΑ	ΑΡΧΑΙΚΗ
72	ΛΙΒΑΔΙ	ΜΙΚΡΑ ΑΝΩΓΕΙΑ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
72	ΛΙΒΑΔΙ	ΜΙΚΡΑ ΑΝΩΓΕΙΑ	ΚΛΑΣΙΚΗ
76	ΑΓΡΟΙ Γ.ΚΑΙ ΣΤ. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΥ, ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΠΑΤΕΡΑΣ	ΜΜΙΑ
76	ΑΓΡΟΙ Γ.ΚΑΙ ΣΤ. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΥ, ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΠΑΤΕΡΑΣ	ΥΜΙΙΙΓ
90	ΡΟΥΣΣΕΣ	ΚΑΒΟΥΣΙ	ΜΜΙΙ
90	ΡΟΥΣΣΕΣ	ΚΑΒΟΥΣΙ	ΜΜΙΙΙ
90	ΡΟΥΣΣΕΣ	ΚΑΒΟΥΣΙ	ΠΜΙΙ
90	ΡΟΥΣΣΕΣ	ΚΑΒΟΥΣΙ	ΥΜΙΑ
91		ΧΑΡΚΙΑ	ΜΜΙΙ
91		ΧΑΡΚΙΑ	ΜΜΙΙΙ
93	ΟΙΚ. ΠΥΡΓΑΡΟΥΣΗ	ΣΦΑΚΑΚΙ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
93	ΟΙΚ. ΠΥΡΓΑΡΟΥΣΗ	ΣΦΑΚΑΚΙ	ΡΩΜΑΙΚΗ
97	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΜΜΙΙ
97	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΥΜΙ
97	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΥΜΙΙ
97	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΥΜΙΙΙΑ
98	ΑΓΡΟΣ Γ. ΣΚΕΠΕΤΖΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΜΜ
98	ΑΓΡΟΣ Γ. ΣΚΕΠΕΤΖΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΥΜΙΙΙΓ1
102	ΑΓΡΟΣ ΜΙΧ. ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΠΑΤΕΡΑΣ	ΜΜΙ
102	ΑΓΡΟΣ ΜΙΧ. ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΠΑΤΕΡΑΣ	ΥΜΙΙΙΓ1
103	ΑΓΡΟΣ ΦΡΑΓΚΙΑΣ ΜΠΑΤΙΡΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΜΜ
103	ΑΓΡΟΣ ΦΡΑΓΚΙΑΣ ΜΠΑΤΙΡΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ- ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΥΜΙΙΙΓ
107	ΟΝΙΘΕ	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΑ- ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΣ	ΑΡΧΑΙΚΗ
107	ΟΝΙΘΕ	ΓΟΥΛΕΔΙΑΝΑ- ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΣ	ΚΛΑΣΙΚΗ
108	ΤΣΙΔΟΣ	ΑΛΦΑ	ΑΡΧΑΙΚΗ
108	ΤΣΙΔΟΣ	ΑΛΦΑ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ

Επίσης μπορεί να αναζητηθούν τα αρχαία κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν με συγκεκριμένο τύπο επιστημονικής έρευνας.

-«Αρχαία Κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν με Σωστική Ανασκαφή»

Αριθμός Αρχαίου Καταλόιπου	Όνομα	Τοπωνύμιο	Λειτουργία	Χρονολογική Περίοδος	Έτος Έρευνας	Φορέας
99	ΑΓΡΟΣ ΙΩ. ΔΕΡΕΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ		ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
96	ΒΙΓΛΑ-ΟΙΚ. ΓΙΑΤΡΟΜΑΝΩΛΑΚΗ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΤΑΦΙΚΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ		ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
3	ΜΑΣΤΑΜΠΑΣ	ΡΕΘΥΜΝΟ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙ	1947	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
45	ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΙΟΥΛΟΥΜΠΑΣΗ	ΡΕΘΥΜΝΟ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ	1953	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
6	ΒΙΓΛΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ	1962	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
51	ΜΕΣΑΜΠΕΛΑ	ΠΙΚΡΗ	ΤΑΦΙΚΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ	1968	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
75	ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ	ΡΕΘΥΜΝΟ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΒ	1968	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
65		ΑΡΣΑΝΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ-Β	1969	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
11	ΚΥΑΝΗ ΑΚΤΗ	ΓΕΡΑΝΙ	ΣΠΗΛΑΙΟ	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ	1969	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
8	ΓΡΑΜΠΕΛΑ	ΠΗΓΗ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ-Β	1969	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
49	ΓΡΑΜΠΕΛΑ	ΠΗΓΗ	ΤΑΦΙΚΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ	1969	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
9		ΠΗΓΗ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ	1970	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
10	ΠΡΙΝΟΚΕΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ-Β	1971	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
10	ΠΡΙΝΟΚΕΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ-Β	1972	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
10	ΠΡΙΝΟΚΕΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ-Β	1973	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
47	ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ	ΒΡΥΣΙΝΑΣ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ	1973	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
47	ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ	ΒΡΥΣΙΝΑΣ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ	1973	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
47	ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ	ΒΡΥΣΙΝΑΣ	ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ	ΜΜΙ	1973	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
47	ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ	ΒΡΥΣΙΝΑΣ	ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ	ΜΜΙΙ	1973	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
47	ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ	ΒΡΥΣΙΝΑΣ	ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ	ΜΜΙΙΙ	1973	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
15		ΜΑΡΟΥΛΑΣ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ	1973	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
23	ΝΤΑΜΟΥΡΟΥ	ΑΔΕΛΕ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ-Β	1974	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
10	ΠΡΙΝΟΚΕΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ-Β	1976	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
17	ΝΙΚΗΤΑΣ (ΜΟΥΡΝΙΑΝΗ)	ΜΕΣΗ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΒ-Γ	1976	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
18	ΦΟΥΚΙΑΝΟΣ	ΜΕΣΗ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΒ	1976	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
10	ΠΡΙΝΟΚΕΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ-Β	1978	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
84	ΠΡΙΝΑΡΕΣ	ΜΑΡΟΥΛΑΣ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙ	1980	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
106	ΓΕΦΥΡΑ	ΣΦΑΚΑΚΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ	1981	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
87	ΣΙΝΑΝΗΣ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΑ	1981	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
12		ΠΑΓΚΑΛΟΧΩΡΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ-Β	1983	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
89	ΟΙΚ. ΠΟΛΙΟΥΔΑΚΗ	ΣΦΑΚΑΚΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ	1988-89	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
78	ΑΓΡΟΣ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΛΟΥΤΡΟ	ΡΩΜΑΙΚΗ	1990	ΕΦΟΡΕΙΑ

Αριθμός Αρχαίου Καταλόιπου	Όνομα	Τοπωνύμιο	Λειτουργία	Χρονολογική Περίοδος	Έτος Έρευνας	Φορέας
	ΔΑΦΝΟΜΗΛΗ					ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
25	ΑΓΡΟΣ ΔΗΜ. ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΜΠΟΛΑΝΗΣ	ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΜΜΙΑ	1990	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
25	ΑΓΡΟΣ ΔΗΜ. ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΜΠΟΛΑΝΗΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΓ	1990	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
90	ΡΟΥΣΣΕΣ	ΚΑΒΟΥΣΙ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙΙ	1991-92	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
90	ΡΟΥΣΣΕΣ	ΚΑΒΟΥΣΙ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙΙΙ	1991-92	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
90	ΡΟΥΣΣΕΣ	ΚΑΒΟΥΣΙ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΠΜΙΙ	1991-92	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
90	ΡΟΥΣΣΕΣ	ΚΑΒΟΥΣΙ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΑ	1991-92	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
91		ΧΑΡΚΙΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙΙ	1991-92	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
91		ΧΑΡΚΙΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙΙΙ	1991-92	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
25	ΑΓΡΟΣ ΔΗΜ. ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΜΠΟΛΑΝΗΣ	ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΜΜΙΑ	1992	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
25	ΑΓΡΟΣ ΔΗΜ. ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΜΠΟΛΑΝΗΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΓ	1992	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΜΜΙΙ	1992	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΥΜΙ	1992	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ	1992	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΚΛΑΣΙΚΗ	1992	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
61	ΒΑΡΔΙΑ	ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ	ΤΑΦΙΚΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ	1992	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
76	ΑΓΡΟΙ Γ.ΚΑΙ ΣΤ. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΥ, ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΤΕΡΑΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙΑ	1993	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
76	ΑΓΡΟΙ Γ.ΚΑΙ ΣΤ. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΥ, ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΤΕΡΑΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΓ	1993	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
25	ΑΓΡΟΣ ΔΗΜ. ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΜΠΟΛΑΝΗΣ	ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΜΜΙΑ	1993	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
25	ΑΓΡΟΣ ΔΗΜ. ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΜΠΟΛΑΝΗΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΓ	1993	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
27	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΑ1	1993	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
105	ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΑΔΕΛΦΩΝ ΜΥΤΙΛΗΝΑΙΟΥ	ΣΦΑΚΑΚΙ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ	1993	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
76	ΑΓΡΟΙ Γ.ΚΑΙ ΣΤ. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΥ, ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΤΕΡΑΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙΑ	1994	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
76	ΑΓΡΟΙ Γ.ΚΑΙ ΣΤ. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΥ, ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΤΕΡΑΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΓ	1994	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
26	ΑΓΡΟΣ ΕΥ. ΨΩΜΑ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΧΑΤΖΑΜΕΤΗΣ	ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ	ΚΛΑΣΙΚΗ	1994	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
26	ΑΓΡΟΣ ΕΥ. ΨΩΜΑ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΧΑΤΖΑΜΕΤΗΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΒ-Γ	1994	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
77	ΑΓΡΟΣ Γ. ΖΑΧΑΡΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΤΖΑΜΠΑΚΑΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙ	1994-96	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
104	ΑΓΡΟΣ ΕΛ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΛΑΙΟΛΟΥΤΡΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΒ	1995	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
102	ΑΓΡΟΣ ΜΙΧ. ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΤΕΡΑΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙ	1995	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
102	ΑΓΡΟΣ ΜΙΧ. ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΤΕΡΑΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΓ1	1995	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αριθμός Αρχαίου Καταλοίπου	Όνομα	Τοπωνύμιο	Λειτουργία	Χρονολογική Περίοδος	Έτος Έρευνας	Φορέας
93	ΟΙΚ. ΠΥΡΓΑΡΟΥΣΗ	ΣΦΑΚΑΚΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ	1995-96	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
93	ΟΙΚ. ΠΥΡΓΑΡΟΥΣΗ	ΣΦΑΚΑΚΙ	ΤΑΦΙΚΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ	1995-96	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
95	ΑΓΡΟΣ ΝΙΚ. ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ	1995-97	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
92	ΜΕΖΑΡΙΑ	ΜΑΡΟΥΛΑΣ	ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΑ2	1996	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
94	ΑΓΡΟΣ ΣΤΕΛΛΑΣ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙ	1996-97	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
76	ΑΓΡΟΙ Γ.ΚΑΙ ΣΤ. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΥ, ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΤΕΡΑΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙΑ	1997	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
76	ΑΓΡΟΙ Γ.ΚΑΙ ΣΤ. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΥ, ΚΟΚΟΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΤΕΡΑΣ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΓ	1997	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
103	ΑΓΡΟΣ ΦΡΑΓΚΙΑΣ ΜΠΑΤΙΡΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜ	1997	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
103	ΑΓΡΟΣ ΦΡΑΓΚΙΑΣ ΜΠΑΤΙΡΙΔΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΓ	1997	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
97	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜΙΙ	1997-98	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
97	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙ	1997-98	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
97	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙ	1997-98	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
97	ΑΓΡΟΣ ΣΤ. ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΑ	1997-98	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
95	ΑΓΡΟΣ ΝΙΚ. ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ	1998	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
101	ΑΓΡΟΣ ΗΛ. ΛΑΜΠΙΡΗ-ΙΩ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΚΑΚΑΒΕΛΛΑ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΜΜ	1998-2000	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
100	ΑΓΡΟΣ Γ. ΚΑΛΛΕΡΓΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΠΑΛΑΙΟΛΟΥΤΡΑ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΑΓΝΩΣΤΗ	2000	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
98	ΑΓΡΟΣ Γ. ΣΚΕΠΕΤΖΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΜΜ	2000	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
98	ΑΓΡΟΣ Γ. ΣΚΕΠΕΤΖΗ	ΧΑΜΑΛΕΥΡΙ-ΤΣΙΚΟΥΡΙΑΝΑ	ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΥΜΙΙΙΓ1	2000	ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Επίσης μπορούν να αναζητηθούν τα αρχαία κατάλοιπα που εντοπίζονται σε ενιαίο γεωγραφικό χώρο, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ως «αρχαιολογικός χώρος» ή «αρχαιολογική θέση». Για Παράδειγμα:

«Αρχαία κατάλοιπα στην περιοχή του Ρεθύμνου»

Αριθμός Αρχαίου Καταλοίπου	Όνομα	Κύρια Χρονολογική Περίοδος	Άλλες Χρονολογικές Περίοδοι	Λειτουργία	Χρονολογική Περίοδος Λειτουργίας
3	ΜΑΣΤΑΜΠΑΣ	ΥΜΙΙΙ		ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙ
4	ΒΟΜΒΟΠΛΗΚΤΑ	ΥΜΙΙ		ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙ
5	ΟΔΟΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ ΓΙΑΝΝΑΡΗ	ΥΜΙΙΙ		ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΙ
33	ΠΕΡΙΒΟΛΙΑ	ΜΙΝΩΙΚΗ		ΑΓΝΩΣΤΗ	ΜΙΝΩΙΚΗ
45	ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΙΟΥΛΟΥΜΠΑΣΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ		ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ

Αριθμός Αρχαίου Καταλόγου	Όνομα	Κύρια Χρονολογική Περίοδος	Άλλες Χρονολογικές Περίοδοι	Λειτουργία	Χρονολογική Περίοδος Λειτουργίας
46	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ		ΛΙΜΕΝΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
53	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ		ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
69	ΦΟΡΤΕΤΖΑ		ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΜΙΝΩΙΚΗ ΑΡΧΑΙΚΗ ΚΛΑΣΙΚΗ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΑΡΧΑΙΚΗ
69	ΦΟΡΤΕΤΖΑ		ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΜΙΝΩΙΚΗ ΑΡΧΑΙΚΗ ΚΛΑΣΙΚΗ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΚΛΑΣΙΚΗ
69	ΦΟΡΤΕΤΖΑ		ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΜΙΝΩΙΚΗ ΑΡΧΑΙΚΗ ΚΛΑΣΙΚΗ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΜΜΙ-II
69	ΦΟΡΤΕΤΖΑ		ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΜΙΝΩΙΚΗ ΑΡΧΑΙΚΗ ΚΛΑΣΙΚΗ	ΑΓΝΩΣΤΗ	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ
75	ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ	ΥΜΙΙΒ		ΤΑΦΙΚΗ	ΥΜΙΙΒ
79	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ		ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
80	ΦΟΡΤΕΤΖΑ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ		ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ
81	ΤΕΛΩΝΕΙΟ	ΡΩΜΑΙΚΗ		ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ	ΡΩΜΑΙΚΗ

Στη Βάση Δεδομένων επίσης μπορούν να γίνουν αναζητήσεις βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης. Για παράδειγμα:

-«Τα άρθρα στα οποία γίνεται βιβλιογραφική αναφορά στο Υστερομινωικό Νεκροταφείο των Αρμένων»

Όνομα	Τοπών υμιο	Τίτλος άρθρου	Συγγραφέας	Όνομα Συγγραφέα	Αριθμός Σελίδων	Τίτλος περιοδικού	Τόμος	Έτος
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΑΡΜΕΝΟΥΣ	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	476-7	ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ	25 (1970)	1973
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΑΡΜΕΝΟΥΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	513-6	ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ	26 (1971)	1975
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	313-6	ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ	26 (1971)	1975
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΡΜΕΝΟΙ 1976	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	368-72	ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ	31 (1976)	1984
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΡΜΕΝΟΙ 1978	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	378-81	ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ	33 (1978)	1985
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΡΜΕΝΟΙ 1980	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	512-7	ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ	35 (1980)	1988
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΡΜΕΝΟΙ 1987	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	296-7	ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ	Δ' 2 (1988)	1988
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΡΜΕΝΟΙ 1988	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	264-5	ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ	Δ' 3 (1989-90)	1990
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΡΜΕΝΟΙ 1989-91	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	234-5	ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ	Δ' 4 (1991-93)	1993
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΡΜΕΝΟΙ 1993	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	245-6	ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ	Δ' 5 (1994-96)	1996
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΡΜΕΝΟΙ ΡΕΘΥΜΝΗΣ	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	917-21	ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ	29 (1973-74)	1980
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΑΡΜΕΝΟΙ ΡΕΘΥΜΝΗΣ 1972	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	639-44	ΑΔ ΧΡΟΝΙΚΑ	27 (1972)	1977
ΠΡΙΝΟΚΕ ΦΑΛΟ	ΑΡΜΕΝΟΙ	ΛΑΡΝΑΚΕΣ ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΟ	ΤΖΕΔΑΚΙΣ	ΓΙΑΝΝΗΣ	216-22	ΑΑΑ	IV (1971)	1971

Όνομα	Τοπωνύμιο	Τίτλος άρθρου	Συγγραφέας	Όνομα Συγγραφέα	Αριθμός Σελίδων	Τίτλος περιοδικού	Τόμος	Έτος
		ΥΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΑΡΜΕΝΩΝ ΡΕΘΥΜΝΗΣ						

4.9 Παράρτημα SQL : Σύνταξη Ερωτημάτων

1. Αρχαιολογικό Κατάλοιπο- Τεκμηρίωση σε Άρθρο

```

SELECT
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[ARTICLE_TITLE],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[PAGE_NO],
[ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_FIRSTNAME],
[ARTICLE].[PERIODICAL_TITLE], [ARTICLE].[VOLUME],
[ARTICLE].[PUBLICATION_YEAR]
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS,
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE, ARTICLE
WHERE
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID]=[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID]
] And
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[ARTICLE_TITLE]=[ARTICLE].[ARTICLE_TITLE] And
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME]=[ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME];

```

2. Αρχαιολογικό Κατάλοιπο- Τεκμηρίωση σε Βιβλίο

```

SELECT
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[BOOK_TITLE],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[PAGE_NO],
[BOOK].[MAIN_AUTHOR_FIRSTNAME], [BOOK].[PUBLICATION_YEAR]
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS,
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK, BOOK

```


WHERE
 [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID]=[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID]
 And
 [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[BOOK_TITLE]=[BOOK].[BOOK_TITLE] And
 [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME]=[BOOK].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME];

3. Θέσεις Προανακτορικής Περιόδου άγνωστης λειτουργίας
 SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
 [CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO AGN_PROANA
 FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
 WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN
 (SELECT ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
 ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION
 WHERE KIND_OF_FUNCTION='ΑΓΝΩΣΤΗ'
 AND (CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ' OR
 CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜ'
 OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜΙ' OR
 CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜΙΙ'
 OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜΙΙΙ' OR
 CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙ'
 OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΑ'));

4. Θέσεις Παλαιοανακτορικής Περιόδου άγνωστης λειτουργίας
 SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
 [CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO AGN_PALAIOANA
 FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
 WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
 ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
 ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
 KIND_OF_FUNCTION="ΑΓΝΩΣΤΗ" AND
 (CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜ' OR
 CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙ' OR
 CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΒ' OR
 CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙ-ΙΙ' OR
 CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΙ'));

5. Θέσεις Νεοανακτορικής Περιόδου άγνωστης λειτουργίας

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO AGN_NEOANA  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΑΓΝΩΣΤΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='MMIII' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMI' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIA'));
```

6. Θέσεις Μετανακτορικής Περιόδου άγνωστης λειτουργίας

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO AGN_METANA  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΑΓΝΩΣΤΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMII' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIII' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA1' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA2' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA-B' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIB' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIB-Γ'));
```

7. Θέσεις Εποχής του Σιδήρου άγνωστης λειτουργίας

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO AGN_IRON_AGE  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΑΓΝΩΣΤΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIF' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIF1' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ'));
```

8. Αρχαϊκές θέσεις άγνωστης λειτουργίας

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO AGN_ARX  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
```

```
KIND_OF_FUNCTION='ΑΓΝΩΣΤΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΑΡΧΑΙΚΗ');
```

9. Κλασικές θέσεις άγνωστης λειτουργίας

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO AGN_KL  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΑΓΝΩΣΤΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΚΛΑΣΙΚΗ'));
```

10. Ελληνιστικές θέσεις άγνωστης λειτουργίας

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO AGN_ELL  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΑΓΝΩΣΤΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ'));
```

11. Θέσεις εποχής της Ρωμαιοκρατίας άγνωστης λειτουργίας

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO AGN_ROM  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΑΓΝΩΣΤΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΡΩΜΑΙΚΗ'));
```

12. Λατρευτικές Θέσεις Προανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO LATR_PROANA  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜ' OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜΙ'  
OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜΙΙ' OR
```

```
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜΙΙΙ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΑ');
```

13. Λατρευτικές Θέσεις Παλαιοανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO LATR_PALAIOANA  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION="ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ" AND (  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜ' OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙ'  
OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΒ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙ-ΙΙ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΙ');
```

14. Λατρευτικές Θέσεις Νεοανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO LATR_NEOANA  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΙΙ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΑ');
```

15. Λατρευτικές Θέσεις Μετανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO LATR_METANA  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΑ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΑ1' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΑ2' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΑ-Β' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΒ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΒ-Γ');
```

16. Λατρευτικές Θέσεις Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO LATR_IRON_AGE
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ' AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΓ' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΓ1' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ'));

17. Λατρευτικές Θέσεις Αρχαϊκής Εποχής
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO LATR_ARX
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ' AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΑΡΧΑΙΚΗ'));

18. Λατρευτικές Θέσεις Κλασικής Εποχής
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO LATR_KL
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ' AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΚΛΑΣΙΚΗ'));

19. Λατρευτικές Θέσεις Ελληνιστικής Εποχής
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO LATR_ELL
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ' AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ'));

20. Οικιστικές Θέσεις Παλιονακτορικής Περιόδου

```

SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO ΟΙΚ_PALAIΟΑΝΑ
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION="ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ" AND (
CHRONOLOGICAL_PERIOD='MM' OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='MMI'
OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='MMIB' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='MMI-II' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='MMII'));

```

20. Οικιστικές Θέσεις Νεοανακτορικής Περιόδου

```

SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO ΟΙΚ_NEOΑΝΑ
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION="ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ" AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD="MMIII"OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMI' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIA'));

```

21. Οικιστικές Θέσεις Μετανακτορικής Περιόδου

```

SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO ΟΙΚ_METΑΝΑ
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ' AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMII' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIII' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA1' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA2' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA-B' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIB' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIB-Γ'));

```

22. Οικιστικές Θέσεις Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO OIK_IRON_AGE  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΓ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΓ1' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ'));
```

23. Οικιστικές Θέσεις Αρχαϊκής Εποχής

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO OIK_ARX  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΑΡΧΑΙΚΗ'));
```

24. Οικιστικές Θέσεις Κλασικής Εποχής

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO OIK_KL  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΚΛΑΣΙΚΗ'));
```

25. Οικιστικές Θέσεις Ελληνιστικής Εποχής

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO OIK_ELL  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ'));
```

26. Οικιστικές Θέσεις Εποχής της Ρωμαϊκρατίας

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO OIK_ROM  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
```

WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ' AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΡΩΜΑΙΚΗ')));

27. Λουτρά Εποχής της Ρωμαιοκρατίας
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO LOYTRO_ROM
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΛΟΥΤΡΟ' AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΡΩΜΑΙΚΗ')));

28. Λιμενικές Εγκαταστάσεις Ελληνιστικής Εποχής
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO LIMEN_ELL
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΛΙΜΕΝΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ' AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ')));

29. Οχυρή Θέση Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO OXYR_IRON_AGE
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΟΧΥΡΩΣΗ' AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΓ' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΥΜΙΙΙΓ1' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ')));

30. Οχυρή Θέση Αρχαϊκής Εποχής
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO OXYR_ARX
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE


```
KIND_OF_FUNCTION='ΟΧΥΡΩΣΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΑΡΧΑΙΚΗ')));
```

31. Οχυρή Θέση Κλασικής Εποχής

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO OXYR_KL  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΟΧΥΡΩΣΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΚΛΑΣΙΚΗ')));
```

32. Οχυρή Θέση Ελληνιστικής Εποχής

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO OXYR_ELL  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΟΧΥΡΩΣΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ')));
```

33. Σπήλαιο Προανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO SPIL_PROANA  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN  
(SELECT ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION  
WHERE KIND_OF_FUNCTION='ΣΠΗΛΑΙΟ'  
AND (CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜ'  
OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜΙ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜΙΙ'  
OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜΙΙΙ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙ'  
OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΑ')));
```

34. Σπήλαιο Μετανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO SPIL_METANA  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
```

```
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΣΠΗΛΛΙΟ' AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMII' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIII' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA1' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA2' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA-B' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIB' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIB-Γ'));
```

35. Ταφικές Θέσεις Νεοανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO TAF_NEOANA
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION="ΤΑΦΙΚΗ" AND
(CHRONOLOGICAL_PERIOD="MMIII"OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMI' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIA'));
```

36. Ταφικές Θέσεις Μετανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO TAF_METANA
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
KIND_OF_FUNCTION='ΤΑΦΙΚΗ' AND (CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMII'
OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIII' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA1' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA2' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA-B' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIB' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIB-Γ'));
```

37. Ταφικές Θέσεις Ελληνιστικής Εποχής

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO TAF_ELL  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΤΑΦΙΚΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ'));
```

38. Ταφικές Θέσεις Εποχής της Ρωμαιοκρατίας

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO TAF_ROM  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
KIND_OF_FUNCTION='ΤΑΦΙΚΗ' AND  
(CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΡΩΜΑΙΚΗ'));
```

39. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα Προανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO THES_PROAN  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
CHRONOLOGICAL_PERIOD="ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ" OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΜ' OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙ'  
OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΑ');
```

40. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα Παλαιοανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO THES_PALAIOANA  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS  
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜ' OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙ'  
OR CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΒ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙ-ΙΙ' OR  
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΜΜΙΙ');
```

41. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα Νεοανακτορικής Περιόδου

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],  
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO THES_NEOANA  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
```

```
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
CHRONOLOGICAL_PERIOD="MMIII" OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMI' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIA');
```

```
42. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα Μετανακτορικής Περιόδου
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO THES_METANA
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMII' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIII' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA1' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA2' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIA-B' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIB' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIB-Γ');
```

```
43. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO THES_IRON_AGE
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIΓ' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='YMIIIΓ1' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ' OR
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ');
```

```
44. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα Αρχαϊκής Εποχής
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO THES_ARX
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΑΡΧΑΙΚΗ');
```

```
45. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα Κλασικής Εποχής
```

```

SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO THES_KL
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΚΛΑΣΙΚΗ');

```

46. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα Ελληνιστικής Εποχής

```

SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO THES_ELL
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ');

```

47. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα Εποχής της Ρωμαιοκρατίας

```

SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO THES_ROM
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION WHERE
CHRONOLOGICAL_PERIOD='ΡΩΜΑΙΚΗ');

```

48. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα με πολλαπλή χρονολογική παρουσία

```

SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID],
[CHRONOLOGICAL_PERIOD] INTO MULTIPERIOD
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION GROUP BY
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID HAVING COUNT
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID)>1);

```

49. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα με πολλαπλή χρονολογική παρουσία
(για τη δημιουργία φόρμας καταχώρησης-παρουσίασης εγγραφών)

```

SELECT
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[NAME],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[CONTEMPORARY_PLACE_NAME],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION].[CHRONOLOGICAL_PERIOD
]

```

```

FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS,
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION
WHERE
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS.ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID=ARCH
AEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION.ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID
AND
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION.ARCHAEOLOGICAL_REMAIN
S_ID IN (SELECT ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION GROUP BY
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID HAVING COUNT
(ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID)>1);

```

50. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα-Επιστημονική Έρευνα
(για τη δημιουργία φόρμας καταχώρησης-παρουσίασης εγγραφών)

```

SELECT
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[NAME],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[CONTEMPORARY_PLACE_NAME],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[MAIN_PERIOD],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[DESCRIPTION],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[OTHER_PERIODS],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION].[KIND_OF_FUNCTION],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION].[CHRONOLOGICAL_PERIOD
],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[PERIOD_
OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[PLACE_O
F_SCIENTIFIC_INVESTIGATION],
[SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[INSTITUTION_OF_SCIENTIFIC_INVESTIG
ATION],
[SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[KIND_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION]
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS,
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION,
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_SCIENTIFIC_INVESTIGATION,
SCIENTIFIC_INVESTIGATION
WHERE
((( [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID])=[A
RCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION].[ARCHAEOLOGICAL_REMAIN
S_ID] And
([ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID])=[A
RCHAEOLOGICAL_REMAINS_SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[ARCHAEOLO
GICAL_REMAINS_ID]) And
(( [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[PERIOD
_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION])=[SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[PER
IOD_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION]) And
(( [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[PLACE_
OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION])=[SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[PLAC
E_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION]));

```

51. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν με σωστική ανασκαφή
(για τη δημιουργία φόρμας καταχώρησης-παρουσίασης εγγραφών)

```
SELECT
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[NAME],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[CONTEMPORARY_PLACE_NAME],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[MAIN_PERIOD],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[OTHER_PERIODS],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION].[KIND_OF_FUNCTION],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION].[CHRONOLOGICAL_PERIOD
],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_Scientific_INVESTIGATION].[PERIOD_
OF_Scientific_INVESTIGATION],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_Scientific_INVESTIGATION].[PLACE_O
F_Scientific_INVESTIGATION],
[SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[INSTITUTION_OF_Scientific_INVESTIG
ATION]
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS,
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION,
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_Scientific_INVESTIGATION,
SCIENTIFIC_INVESTIGATION
WHERE
((( [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID])=[A
RCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION].[ARCHAEOLOGICAL_REMAIN
S_ID] And
([ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID])=[A
RCHAEOLOGICAL_REMAINS_Scientific_INVESTIGATION].[ARCHAEOLO
GICAL_REMAINS_ID]) And
(( [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_Scientific_INVESTIGATION].[PERIOD_
OF_Scientific_INVESTIGATION])=[SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[PER
IOD_OF_Scientific_INVESTIGATION]) And
(( [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_Scientific_INVESTIGATION].[PLACE_
OF_Scientific_INVESTIGATION])=[SCIENTIFIC_INVESTIGATION].[PLAC
E_OF_Scientific_INVESTIGATION]) And
[KIND_OF_Scientific_INVESTIGATION]='ΣΩΣΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΑΦΗ');
```

52. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν με Επιφανειακή Έρευνα

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID], [NAME],
[CONTEMPORARY_PLACE_NAME] INTO EPIFANIAKI
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS
WHERE ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID IN (SELECT
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID FROM
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_Scientific_INVESTIGATION,SCIENTIFI
C_INVESTIGATION WHERE
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_Scientific_INVESTIGATION.PERIOD_O
F_Scientific_INVESTIGATION=SCIENTIFIC_INVESTIGATION.PERIOD_
OF_Scientific_INVESTIGATION AND
```

```
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_SCIENTIFIC_INVESTIGATION.PLACE_OF  
_SCIENTIFIC_INVESTIGATION=SCIENTIFIC_INVESTIGATION.PLACE_OF  
_SCIENTIFIC_INVESTIGATION AND  
KIND_OF_SCIENTIFIC_INVESTIGATION='ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ');
```

53. Αρχαιολογικά κατάλοιπα που εντοπίζονται στη θέση «Ρέθυμνο»
(για τη δημιουργία φόρμας καταχώρησης-παρουσίασης εγγραφών)

```
SELECT  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID],  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[NAME],  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[MAIN_PERIOD],  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[OTHER_PERIODS],  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION].[KIND_OF_FUNCTION],  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION].[CHRONOLOGICAL_PERIOD  
]  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS,  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION  
WHERE  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID]=[AR  
CHAEOLOGICAL_REMAINS_FUNCTION].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_  
ID] And  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[CONTEMPORARY_PLACE_NAME]='ΡΕΘ  
ΥΜΝΟ';
```

54. Άρθρα που τεκμηριώνουν βιβλιογραφικά τα αρχαιολογικά κατάλοιπα του
ΥΜ Νεκροταφείου των Αρμένων

(για τη δημιουργία φόρμας καταχώρησης-παρουσίασης εγγραφών)

```
SELECT [ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[NAME],  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[CONTEMPORARY_PLACE_NAME],  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[ARTICLE_TITLE],  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME],  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[PAGE_NO],  
[ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_FIRSTNAME],  
[ARTICLE].[PERIODICAL_TITLE], [ARTICLE].[VOLUME],  
[ARTICLE].[PUBLICATION_YEAR]  
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS,  
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE, ARTICLE  
WHERE  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID]=[AR  
CHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID  
] And  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[ARTICLE_TITLE]=[ARTICLE].[  
ARTICLE_TITLE] And  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME]=[  
ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME] And  
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID]=10;
```


55. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα που τεκμηριώνονται σε άρθρα

```
SELECT
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[ARTICLE_TITLE],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[PAGE_NO],
[ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_FIRSTNAME],
[ARTICLE].[PERIODICAL_TITLE], [ARTICLE].[VOLUME],
[ARTICLE].[PUBLICATION_YEAR]
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS,
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE, ARTICLE
WHERE
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID]=[AR
CHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID
] And
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[ARTICLE_TITLE]=[ARTICLE].[
ARTICLE_TITLE] And
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME]=
[ARTICLE].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME];
```

56. Αρχαιολογικά Κατάλοιπα που τεκμηριώνονται σε βιβλία

```
SELECT
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[BOOK_TITLE],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME],
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[PAGE_NO],
[BOOK].[MAIN_AUTHOR_FIRSTNAME], [BOOK].[PUBLICATION_YEAR]
FROM ARCHAEOLOGICAL_REMAINS,
ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK, BOOK
WHERE
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID]=[AR
CHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_ID]
And
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[BOOK_TITLE]=[BOOK].[BOOK_TI
TLE] And
[ARCHAEOLOGICAL_REMAINS_BOOK].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME]=[B
OOK].[MAIN_AUTHOR_LASTNAME];
```

**5. ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΔΟΡΥΦΟΡΙΚΟΥ
ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΥ (GPS)
ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΚΩΝ
ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ
ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΣΕ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ(GIS)**

5.1 Παγκόσμιο Δορυφορικό Σύστημα Εντοπισμού (GPS) – Λήψη Δεδομένων

Το Παγκόσμιο Δορυφορικό Σύστημα Εντοπισμού, η χρήση του οποίου σήμερα γνωρίζει ευρύτατη διάδοση, δημιουργήθηκε από το Υπουργείο Άμυνας των Η.Π.Α τη δεκαετία του 1960. Μέσω του συστήματος επιτυγχάνεται ο γεωδαιτικός εντοπισμός, δηλαδή ο χρήστης μπορεί να μάθει συντεταγμένες γεωγραφικού μήκους και πλάτους καθώς και υψόμετρο.

Το σύστημα αποτελείται από 27 δορυφόρους τύπου NAVSTAR (οι τρεις εφεδρικοί) και 5 επίγειους σταθμούς, οι οποίοι παρακολουθούν, ελέγχουν και καταγράφουν τα στοιχεία που μεταδίδουν οι δορυφόροι. Οι δορυφόροι είναι κατανεμημένοι σε έξι τροχιακά επίπεδα γύρω από τη γη, με τρόπο ώστε να αντιστοιχούν 4 έως 10 δορυφόροι σε κάθε γεωγραφικό σημείο, ανά πάσα στιγμή μέσα στο εικοσιτετράωρο. Οι δορυφόροι εκπέμπουν σήμα σε δύο συχνότητες της φασματικής ζώνης L (L1 και L2), το οποίο λαμβάνουν οι δέκτες GPS, και μέσω αυτού γίνεται ο τρισδιάστατος εντοπισμός της θέσης του λήπτη. Προκειμένου να θεωρηθεί αξιόπιστος ο εντοπισμός είναι απαραίτητη η λήψη σήματος από 4 τουλάχιστον δορυφόρους.

Μετρήσεις με χρήση του Παγκόσμιου Δορυφορικού Συστήματος Εντοπισμού πραγματοποιήθηκαν για τις ανάγκες της εργασίας μας. Κατά τον Ιούνιο του 2004 έγιναν μετρήσεις στην περιοχή που μας αφορά, δηλαδή στην ευρύτερη περιοχή του Ρεθύμνου. Ακολουθήθηκε η μέθοδος του διαφορικού εντοπισμού, βασική αρχή της οποίας είναι η χρήση δυο δεκτών GPS, ενός σταθερού και ενός που μεταφέρεται στο πεδίο μετρήσεων. Για τις μετρήσεις μας στα αρχαιολογικά κατάλοιπα πραγματοποιήθηκε στατικός εντοπισμός, δηλαδή καταγράφηκε το σήμα από τον κινητό δέκτη, ο οποίος ήταν σταθεροποιημένος για μικρό χρονικό διάστημα πάνω στο αρχαιολογικό κατάλοιπο.

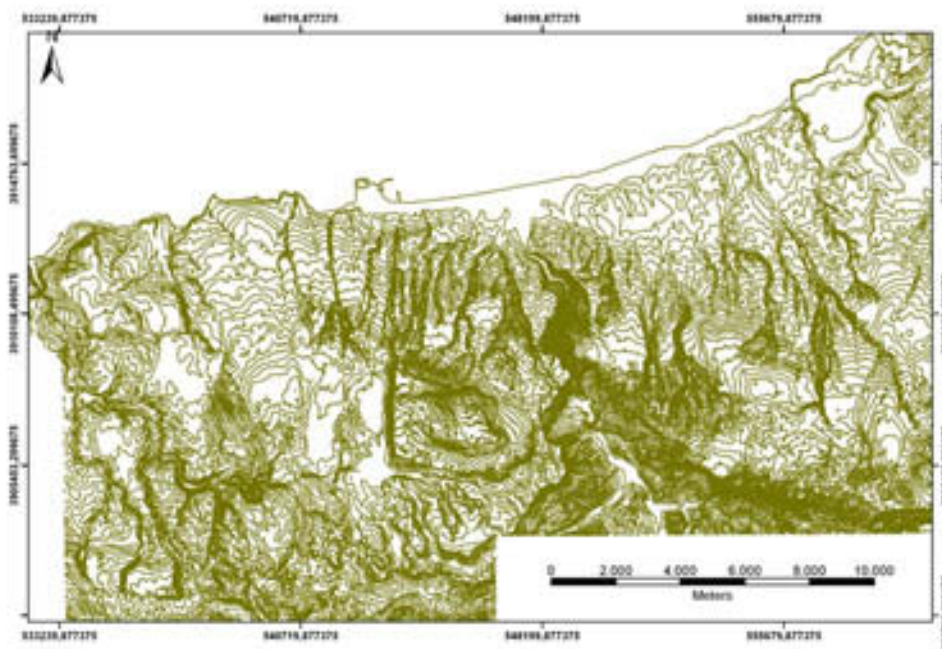
Ο εξοπλισμός που χρησιμοποιήθηκε ήταν ένας φορητός δέκτης GPS, τύπου Leica GS20. Οι μετρήσεις του δέκτη επεξεργάστηκαν στη συνέχεια, μετά το τέλος της δουλειάς στην ύπαιθρο, με το λογισμικό GIS DataPRO. Οι μετρήσεις διορθώθηκαν σύμφωνα με τα δεδομένα από σταθμούς αναφοράς GPS, οι οποίοι δημοσιοποιούν τις μετρήσεις καθημερινά στο διαδίκτυο. Μετά τη διόρθωση επιτεύχθηκε ακρίβεια μετρήσεων κάτω από το μέτρο.

Όλες οι μετρήσεις που λήφθηκαν επιλέχθηκε να είναι σημειακές. Στις δυνατότητες του συγκεκριμένου δέκτη περιλαμβάνεται η καταγραφή των δεδομένων απευθείας στο Σύστημα Αναφοράς ΕΓΣΑ '87, οπότε δε χρειάστηκε στη συνέχεια αναγωγή των μετρήσεων. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι οι μετρήσεις μας γίνονταν στο σημείο που θεωρούνταν ως κέντρο των αρχαιολογικών καταλοίπων.

5.2 Χαρτογραφικά δεδομένα –ψηφιοποίηση

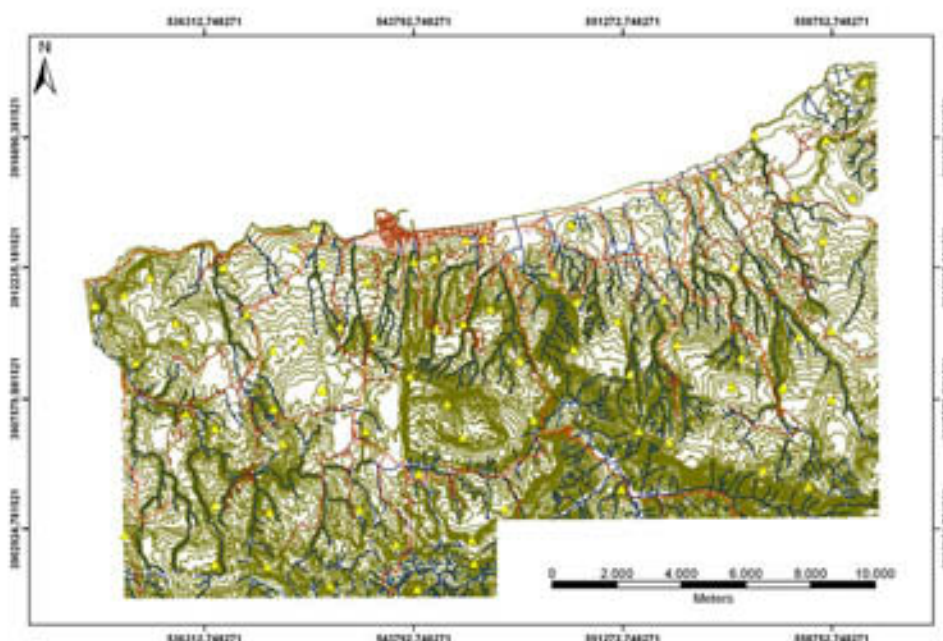
Χαρτογραφικό υπόβαθρο της εργασίας απετέλεσαν οι τοπογραφικοί χάρτες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας του Στρατού. Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκαν 31 συνολικά χάρτες κλίμακας 1:5.000, οι οποίοι καλύπτουν την περιοχή μελέτης (9511/4-5-6-8, 9521/2-4, 9512/3-4-5-6-7-8, 9522/1-2-3-4, 9513/2-3-4-5-6-7-8, 9523/1-2, 9504/7, 9514/1-3-5-7, 9524/1).

Μετά τη μετατροπή των χαρτών αυτών σε ψηφιακή μορφή με τη σάρωσή τους, ακολούθησε η εισαγωγή τους στο πρόγραμμα Arc Map του Arc View 8.1. Εν συνεχεία πραγματοποιήθηκε η διόρθωση των χαρτών με βάση τις συντεταγμένες τους και η αναγωγή τους στο ελληνικό σύστημα συντεταγμένων ΕΓΣΑ '87. Ακολούθησε η ψηφιοποίηση των χαρτογραφικών δεδομένων τα οποία αποθηκεύτηκαν σε διαφορετικά επίπεδα (layers). Συγκεκριμένα αρχικά ψηφιοποιήθηκαν ως γραμμές οι ισοϋψείς καμπύλες κάθε φύλλου χάρτη ανά 20μ. και τους αποδόθηκε η τιμή υψομέτρου τους. Στη συνέχεια οι ισοϋψείς ενώθηκαν σε ένα συνολικό αρχείο (χάρτης 13).

(χάρτης 13: ψηφιοποιημένες ισοϋψείς)

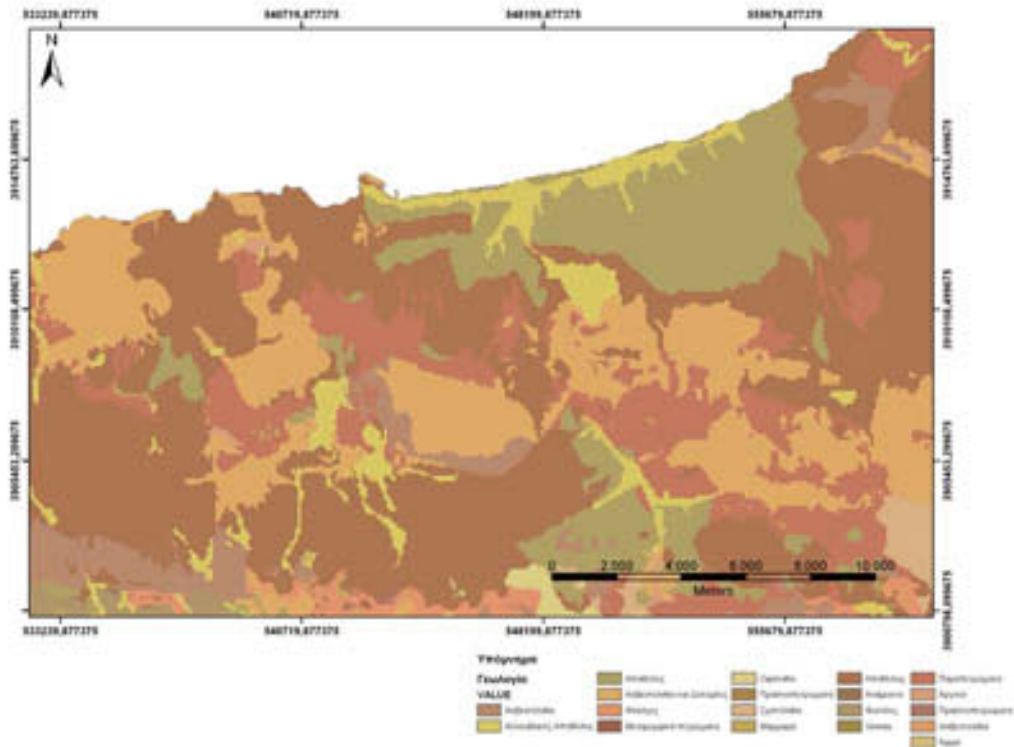
Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε για τα ποτάμια και τα ρέματα που διασχίζουν την περιοχή μελέτης και υπήρχαν αποτυπωμένα στους χάρτες Γ.Υ.Σ. Επίσης ψηφιοποιήθηκαν ως σημεία τα τριγωνομετρικά σημεία και αποθηκεύτηκε για το καθένα η τιμή υψομέτρου και η ονομασία του. Παράλληλα ψηφιοποιήθηκαν με τον ίδιο τρόπο το σύγχρονο οδικό δίκτυο, ως γραμμές, και οι σύγχρονοι οικισμοί, ως πολύγωνα (χάρτης 14).

(χάρτης 14: ψηφιοποιημένα χαρτογραφικά στοιχεία - ρέματα, οδικό δίκτυο, τριγωνομετρικά, οικισμοί)

5.3 Ψηφιακός Γεωλογικός Χάρτης και Χάρτης Χρήσεων Γης

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας χρησιμοποιήθηκε ο ψηφιακός γεωλογικός χάρτης της Κρήτης του Ινστιτούτου Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών (ΙΓΜΕ) σε κλίμακα 1:50.000, από τον οποίο απομονώθηκε το τμήμα της υπό μελέτη περιοχής (χάρτης 15).

(χάρτης 15: ψηφιακός γεωλογικός χάρτης)

Έγινε έτσι δυνατή η χρήση της Βάσης Δεδομένων που περιέχει πληροφορίες σχετικά με τους γεωλογικούς σχηματισμούς, την περίοδο σχηματισμού τους και την περιγραφή τους.

Παράλληλα χρησιμοποιήθηκε ο ψηφιακός χάρτης Χρήσεων Γης και Γεωικανότητας του Υπουργείου Γεωργίας, σε κλίμακα 1:50.000, από τον οποίο επίσης απομονώθηκε το τμήμα που αφορά στην παρούσα εργασία.

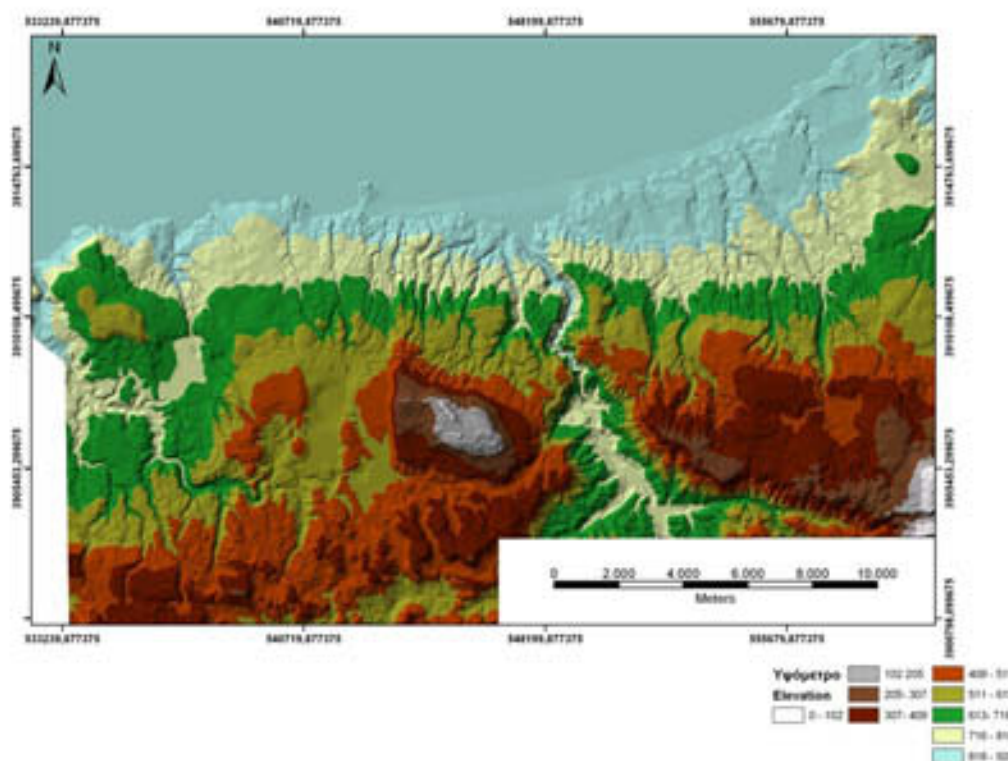
Η χρήση του ψηφιακού χάρτη χρήσεων γης αποτελεί σημαντική πηγή πληροφοριών για την επιφανειακή γεωλογική σύσταση του εδάφους, τη φυσιογραφία του (ομαλές περιοχές, πλαγιές με μεγάλη ή μικρότερη κλίση, κοιλάδες, βράχοι κλπ), το βάθος του εδάφους, τη διάβρωση, την κλίση, τη βλάστηση ζωνών του χώρου, το βαθμό της τεχνητής βλάστησης καθώς και τον προσανατολισμό.

5.4 Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους

Τα ενοποιημένα ψηφιοποιημένα αρχεία των ισοϋψών, όπως περιγράφηκαν, αποτέλεσαν τη βάση για τη δημιουργία του Ψηφιακού Μοντέλου Εδάφους (DEM).

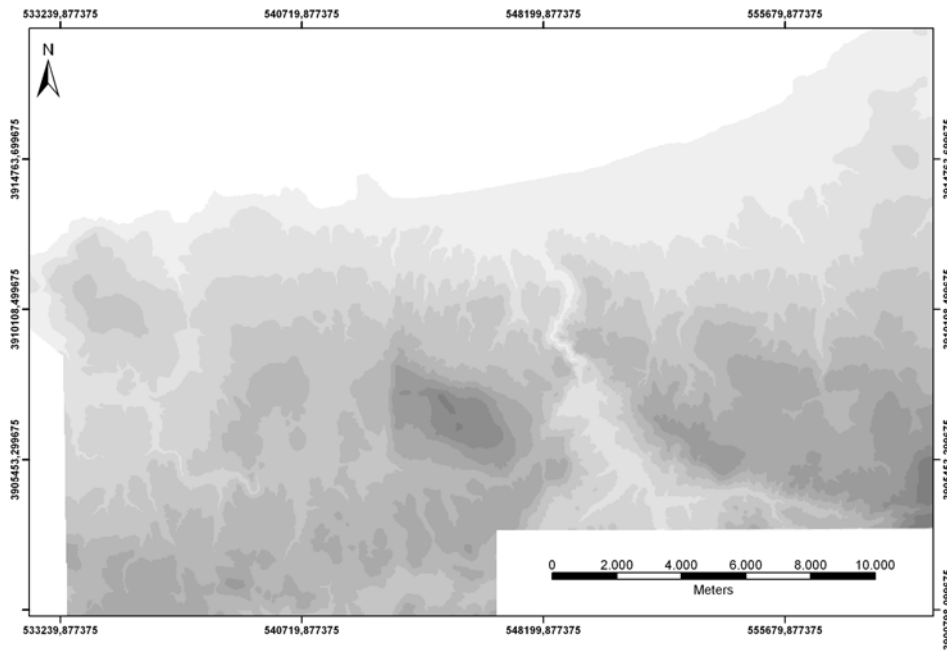
Για τον περιορισμό των δημιουργημένων ψηφιακών αρχείων στα όρια της υπό μελέτη περιοχής κατασκευάστηκε «μάσκα» και έγινε υπέρθεσή της στα ενοποιημένα αρχεία.

Στη συνέχεια κατασκευάστηκαν τα Δίκτυα Ακανόνιστων Τριγώνων (Triangulated Irregular Network TIN) μέσω του 3D Analyst του λογισμικού Arc Gis 8.1(χάρτης 16).

(χάρτης 16:Δίκτυα Ακανόνιστων Τριγώνων)

Ακολούθησε η δημιουργία του Ψηφιακού Μοντέλου Εδάφους (DEM) μέσω του ίδιου προγράμματος, με την μετατροπή του διανυσματικού αρχείου των Δικτύων Ακανόνιστων Τριγώνων (TIN) σε ψηφιδωτό αρχείο (raster) (χάρτης 17).

Legend

(χάρτης 17:Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους)

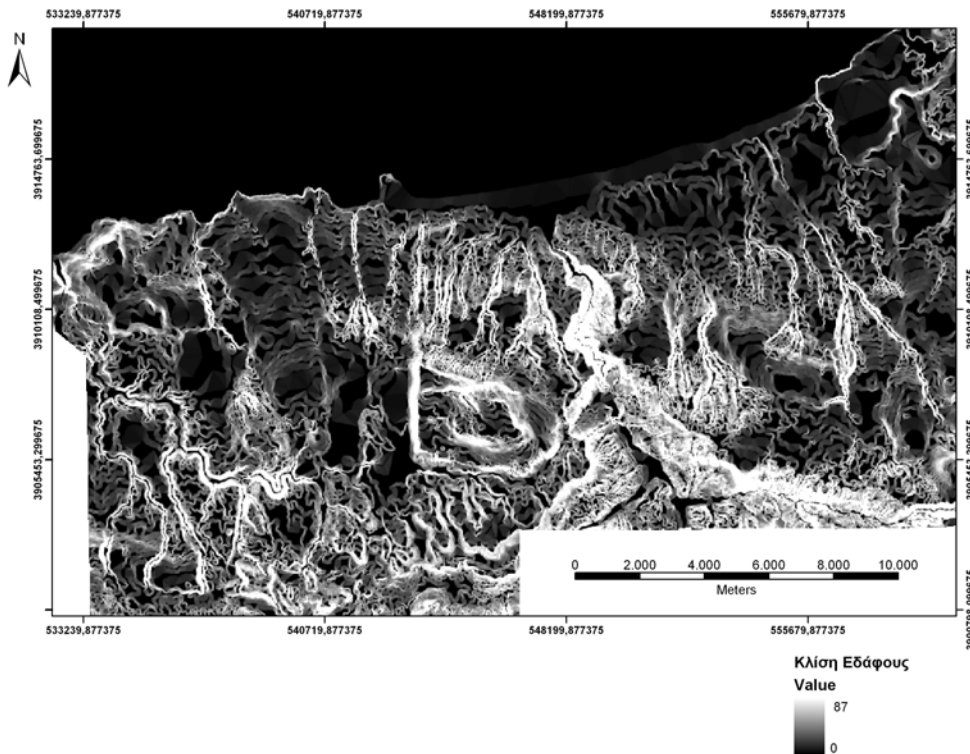
5.5 Αναλύσεις με βάση το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους

5.5.1 Μοντέλο Κλίσης Εδάφους

Το μοντέλο κλίσης του εδάφους δημιουργείται από το ψηφιακό μοντέλο εδάφους με βάση τις τιμές υψομέτρων που αυτό εμπεριέχει. Η ανάλυση της κλίσης του εδάφους είναι ουσιαστικά η ανάλυση του ποσοστού κλίσης του ανάγλυφου του εδάφους και αντιστοιχεί στο λόγο της μεταβολής του υψομέτρου ως προς την οριζόντια απόσταση (Wheatley & Gillings 2002,120). Η κλίση μετρείται είτε σε ποσοστό επί τοις εκατό, είτε σε μοίρες.

Για την υπό μελέτη περιοχή δημιουργήθηκε το μοντέλο κλίσης στο οποίο οι τιμές κλίσης κυμαίνονταν από 0 έως 86,7 μοίρες.

Για τη δημιουργία του χρησιμοποιήθηκε η εντολή Spatial analyst - surface analysis του Arc Gis 8.1 .Το τελικό αποτέλεσμα της ανάλυσης κλίσης του εδάφους φαίνεται στον χάρτη 18.

(χάρτης 18:Ανάλυση κλίσης)

5.5.2 Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας

Ως ανάλυση της Δαπάνης Επιφανείας, (μετάφραση του αγγλικού όρου *cost surface analysis*), εννοούνται μια σειρά τεχνικών των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών, οι οποίες βασίζονται στη δυνατότητα απόδοσης μιας τιμής κόστους σε κάθε κελί ενός ψηφιδωτού (*raster*) χάρτη και στη συνέχεια στον υπολογισμό των συσσωρευμένων τιμών πάνω στο χάρτη.¹⁸⁷

Η έννοια της δαπάνης επιφανείας είναι η έκφραση του ενεργειακού ή χρονικού κόστους που απαιτείται για τη μετακίνηση πάνω στο ανάγλυφο του εδάφους. Για τον υπολογισμό της λαμβάνεται υπ' όψη όχι μόνο η ευκλείδεια απόσταση αλλά και άλλες παράμετροι με βασικότερη την κλίση του εδάφους.¹⁸⁸

Για την δημιουργία του μοντέλου δαπάνης επιφανείας εδάφους της υπό μελέτης περιοχής θεωρήθηκε ότι η κλίση του εδάφους αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα για την ταχύτητα προσπέλασης στην επιφάνεια του

¹⁸⁷ Van Leusen 2002 6.1

¹⁸⁸ Wheatley & Gillings 2002,151

εδάφους. Όσο μεγαλύτερη η κλίση του εδάφους, τόσο μειώνεται η ταχύτητα προσπέλασης και αυξάνεται ο βαθμός δυσκολίας. Η σχέση αυτή υπολογίστηκε με βάση τον τύπο $W=6 \exp \{- 3.5 * \text{abs} (S+ 0,05)\}$ όπου W είναι η ταχύτητα και το S η κλίση του εδάφους.¹⁸⁹

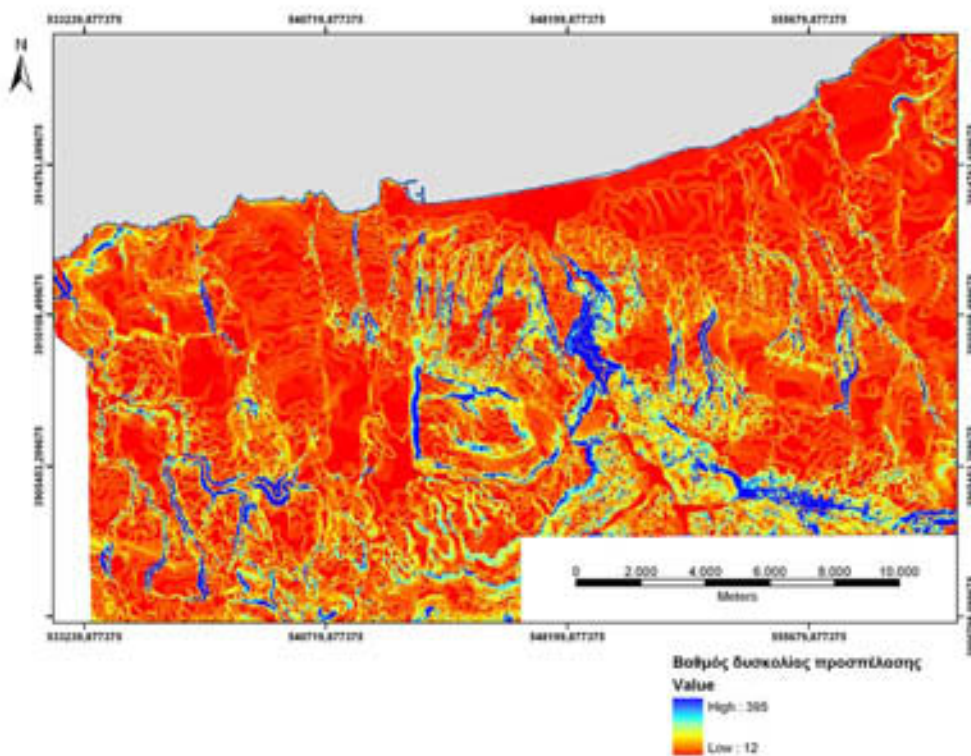
Το μοντέλο κλίσης εδάφους απετέλεσε τη βάση για τη δημιουργία του μοντέλου Δαπάνης Επιφανείας. Τεχνικά αυτό δημιουργήθηκε με την επαναταξινόμηση (εντολή Reclassify του Spatial Analyst) του μοντέλου κλίσης εδάφους, όπου για κάθε μοίρα κλίσης αποδόθηκε (με στρογγυλοποιημένη τιμή) η χρονική διάρκεια που απαιτείται για να διασχίσει ένας μέσος άνθρωπος ένα χιλιόμετρο, λαμβάνοντας υπ όψη την ταχύτητά του, όπως αυτή προέκυψε από τον τύπο που αναφέρθηκε πιο πάνω. Συγκεκριμένα η επαναταξινόμηση έγινε με τις παρακάτω τιμές (μέχρι τις 45 μοίρες αφού από την κλίση αυτή και περισσότερο το έδαφος είναι πρακτικά αδιάβατο) :

Κλίση σε μοίρες	Χρόνος sec /χιλιόμετρο
0	12
1	12
2	12
3	14
4	15
5	16
6	17
7	18
8	19
9	20
10	22
11	23
12	25
13	26
14	28
15	30
16	32
17	34
18	37
19	39
20	42
21	45
22	48
23	52
24	56
25	60

¹⁸⁹ Tobler W., 1993

26	65
27	70
28	76
29	83
30	90
31	97
32	106
33	116
34	126
35	138
36	151
37	166
38	183
39	203
40	225
41	250
42	278
43	311
44	350
45	395

Το μοντέλο δαπάνης επιφανείας όπως προέκυψε από τη διαδικασία που περιγράφηκε φαίνεται στον χάρτη 19.

(χάρτης 19: Ανάλυση δαπάνης Επιφανείας)

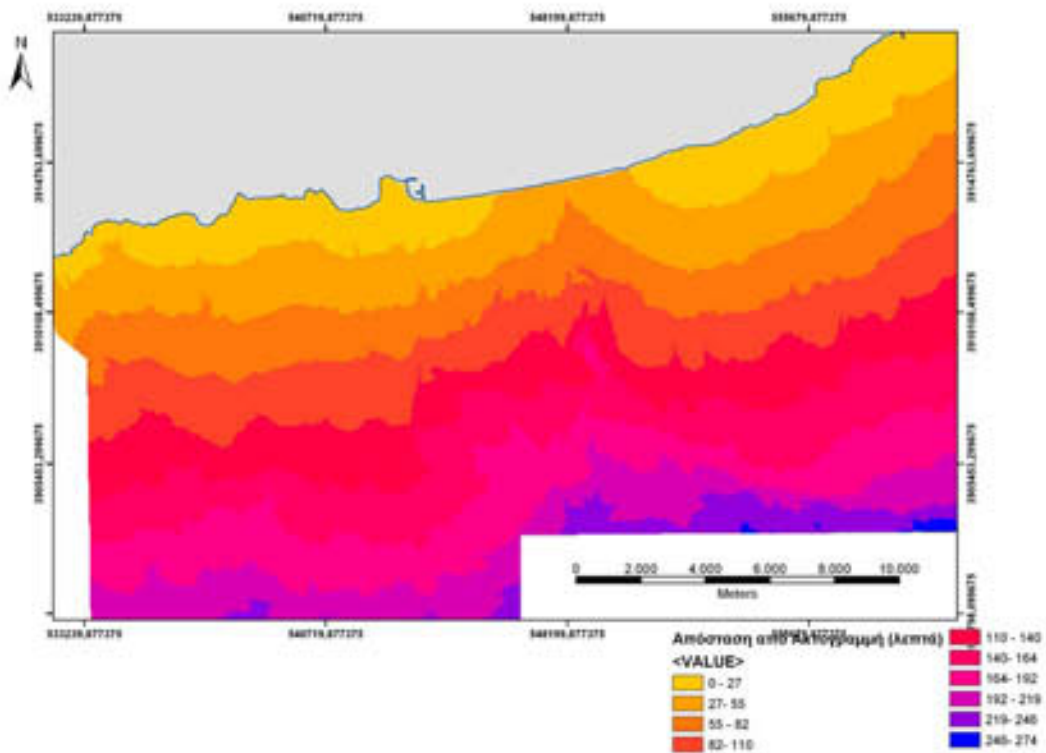
5.5.3 Μοντέλο Δαπάνης Απόστασης

Ως ανάλυση της Δαπάνης Απόστασης, (μετάφραση του αγγλικού όρου cost distance analysis), εννοείται ο υπολογισμός της απόστασης ανάμεσα σε δυο σημεία. Καθώς η απόσταση στον γεωγραφικό χώρο δεν είναι γεωμετρική εφόσον εξαρτάται από το βαθμό ευκολίας πρόσβασης ανάμεσα σε δυο σημεία, η απόσταση δεν μπορεί επίσης να θεωρηθεί γεωμετρική. Η απόσταση εννοείται ως χρονική και όχι ως ευκλείδεια, καθώς θεωρείται ως κίνηση από ψηφίδα σε ψηφίδα του ψηφιακού ψηφιδωτού χάρτη και τα αποτελέσματα δίνονται σε μονάδες χρόνου.

Προκειμένου να πραγματοποιηθεί η ανάλυση δαπάνης απόστασης χρησιμοποιείται το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας. Η ανάλυση της δαπάνης απόστασης είναι η βάση για την ανάλυση Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους.

Για τη δημιουργία του Μοντέλου Δαπάνης Απόστασης χρησιμοποιήθηκε η εντολή Spatial analyst - Distance – Cost Weighted του Arc Gis 8.1

Στην περίπτωση μας υλοποιήθηκε το μοντέλο Δαπάνης Απόστασης από την ακτογραμμή (χάρτης 20), αλλά και για όποιες από τις θέσεις κρίθηκε απαραίτητο.

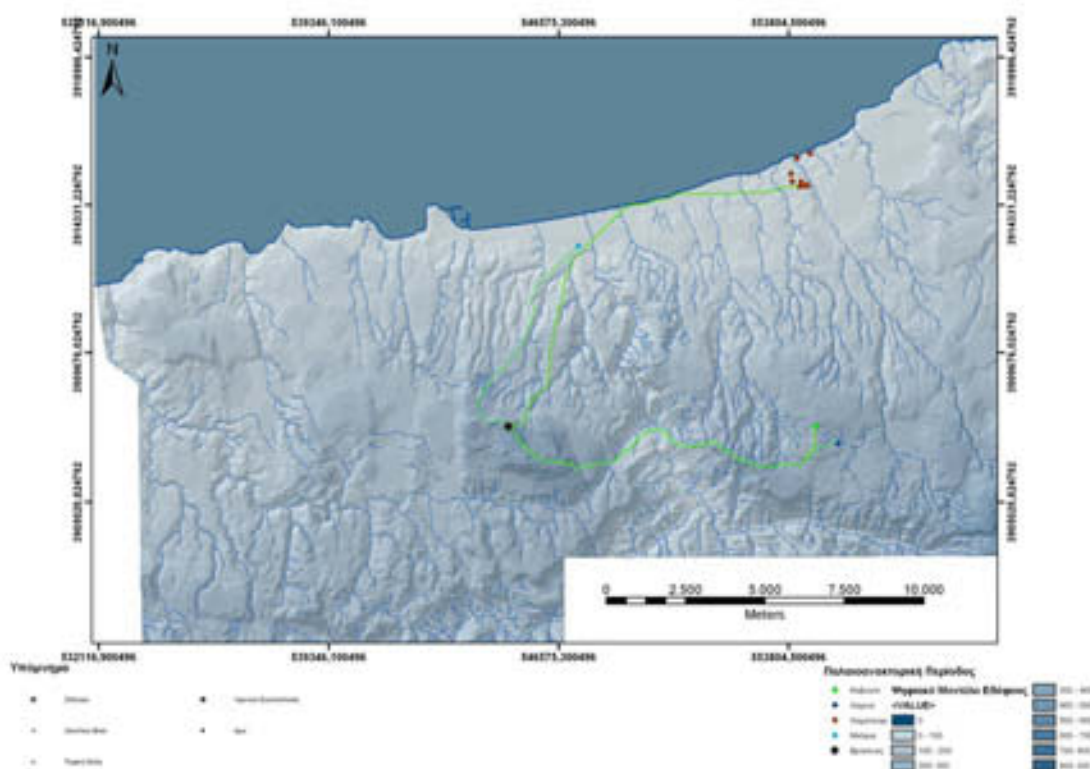
(χάρτης 20: Ανάλυση απόστασης από ακτογραμμή)

5.5.4 Ανάλυση Διαδρομής Ελάχιστου Κόστους

Χρησιμοποιώντας τα αποτελέσματα από την ανάλυση της Δαπάνης Απόστασης είναι δυνατός ο υπολογισμός της καλύτερης, δηλαδή της πιο σύντομης χρονικά, απόστασης ανάμεσα σε δυο δεδομένα σημεία του ψηφιακού ψηφιδωτού χάρτη.¹⁹⁰

Η διαδρομή ελαχίστου κόστους παρουσιάζει σημαντική προοπτική για την αρχαιολογική έρευνα, καθώς μπορεί να συμβάλει στην ανίχνευση εμπορικών δρόμων της αρχαιότητας όπως και σε μοντέλα πρόβλεψης.¹⁹¹

Στη συγκεκριμένη εφαρμογή η ανάλυση χρησιμοποιήθηκε για να μετρηθούν οι αποστάσεις από την ακτογραμμή αλλά και για να εντοπιστούν πιθανές πορείες διόδων επικοινωνίας στο παρελθόν (χάρτης 21). Η διαδικασία που ακολουθήθηκε ήταν: εντολή Spatial analyst - Distance - Shortest path.

(χάρτης 21: Ανάλυση Διαδρομής Ελάχιστου Κόστους)

¹⁹⁰ Wheatley & Gillings 2002,159-160

¹⁹¹ Gaffney & Stancic 1991

5.5.5 Ανάλυση Ζώνης Εκμετάλλευσης

Με τον όρο Ζώνη Εκμετάλλευσης αποδίδεται η στα ελληνικά η έννοια Site Catchment. Βασική αρχή της μεθόδου είναι η παραδοχή του συσχετισμού της επικερδούς εκμετάλλευσης μιας πηγής από συγκεκριμένο πληθυσμό, με τη κατανάλωση της ενέργειας που θα καταβληθεί από τον δεδομένο πληθυσμό προκειμένου να την εκμεταλλευτεί. Η έννοια χρησιμοποιήθηκε αρχικά στην εθνολογία και από τη δεκαετία του 1970, όταν εισήχθηκε στην αρχαιολογία από τους Vita-Finzi και Higgs¹⁹², γνωρίζει ευρύτατη διάδοση.

Ως ζώνη εκμετάλλευσης μπορεί να οριστεί η περιοχή, την οποία νέμονταν ο πληθυσμός μιας αρχαιολογικής θέσης. Οι περιορισμοί της κατανάλωσης ενέργειας και της οικονομικής ανταπόδοσης επιβάλλουν την παραδοχή ότι όσο πιο απομακρυσμένη είναι κάποια περιοχή από την αρχαιολογική θέση, τόσο μικραίνουν οι πιθανότητες η περιοχή αυτή να χρησιμοποιούνταν από τους κατοίκους της θέσης. Κατ' αυτή την έννοια γίνεται οικονομικά ασύμφορη η εκμετάλλευση περιοχών πέρα από κάποιο όριο.¹⁹³ Για τον καθορισμό των ορίων αυτών, της συμφέρουσας οικονομικά περιοχής, έχουν χρησιμοποιηθεί κυρίως εθνογραφικά παράλληλα, σύμφωνα με τα οποία τα όρια αυτά διαφέρουν ανάλογα τον τύπο του οικισμού ή την χρονολογική περίοδο. Για παράδειγμα έχει προταθεί ως όριο για μια κτηνοτροφική κοινωνία ο χρόνος των δύο ωρών, ενώ για έναν γεωργικό οικισμό θεωρείται λογικό το όριο της μιας ώρας.¹⁹⁴

Τα Γ.Σ.Π. προσφέρουν σημαντικά πλεονεκτήματα στον υπολογισμό των Ζωνών Εκμετάλλευσης: αντί να χρησιμοποιούνται ως όρια τεχνητές διαιρέσεις του χώρου, με την έννοια των κύκλων στο χάρτη, είμαστε σε θέση να χρησιμοποιήσουμε την πιο εκλεπτυσμένη έννοια της ενέργειας που απαιτείται για να διανυθεί η απόσταση, που θεωρείται ως οικονομικά συμφέρουσα για τον εκάστοτε οικισμό.¹⁹⁵

Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης πραγματοποιήθηκε η ανάλυση Ζώνης Εκμετάλλευσης για πολλές από τις θέσεις κάθε περιόδου. Η διαδικασία που ακολουθήθηκε ήταν: εντολή Spatial analyst - Distance – Cost Weighted,

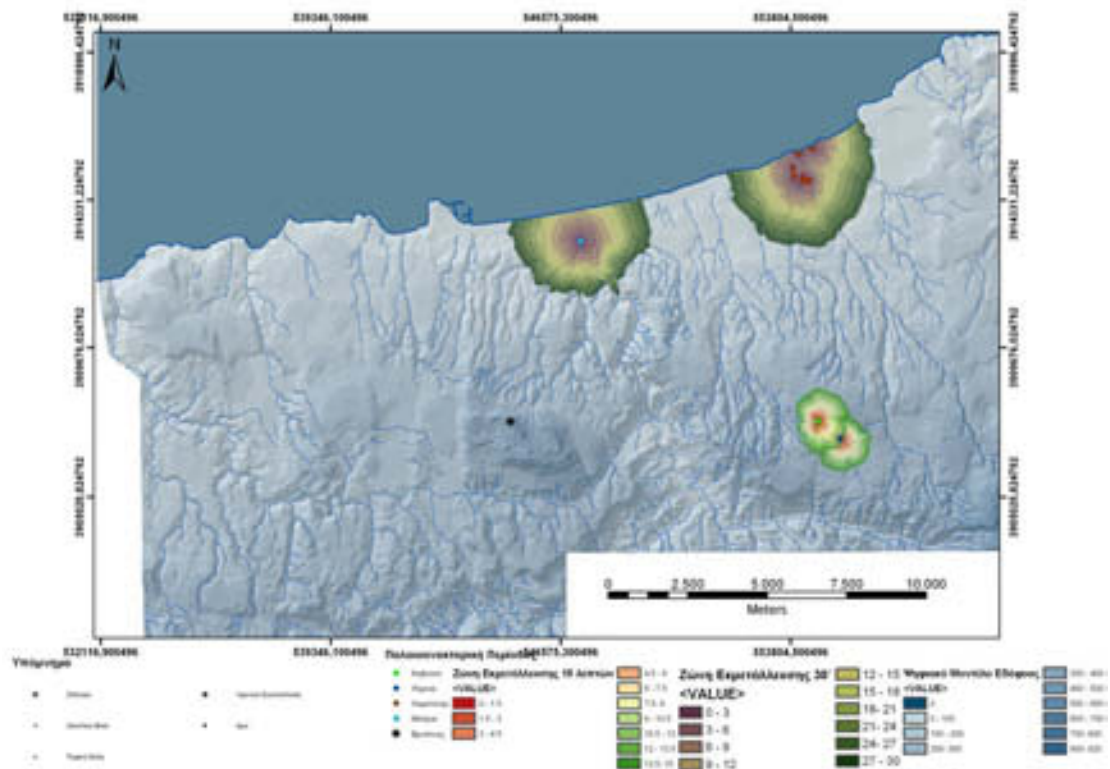
¹⁹² Vita-Finzi & Higgs 1970, 1-37

¹⁹³ Gaffney & Stancic 1991

¹⁹⁴ Bintliff 1977, 112

¹⁹⁵ Wheatley & Gillings 2002, 159-162

με σημείο για το οποίο έτρεχε η ανάλυση κάθε φορά, η επιλεγμένη θέση. (χάρτης 22)

(χάρτης 22:Ανάλυση Ζώνης Εκμετάλλευσης)

5.5.6 Μοντέλο Γεωργικής Γης

Η δημιουργία του μοντέλου γεωργικής γης βασίζεται στην παραδοχή ότι είναι δυνατόν να διακρίνουμε το τμήμα του εδάφους, το οποίο είναι γεωργικά εκμεταλλεύσιμο και αποδοτικό.

Μια από τις πρώτες τέτοιες προσπάθειες στην Κρήτη πραγματοποιήθηκε κατά την επιφανειακή έρευνα της κοιλάδας του Αγιοφάραγγο, από τον Bintliff. Κατά την επιφανειακή έρευνα δημιουργήθηκε χάρτης Δυνατότητας των Χρήσεων του Εδάφους, για τη σύνταξη του οποίου χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία που αφορούσαν στη γεωλογική σύσταση του εδάφους, καθώς και εδαφικές χημικές αναλύσεις. Με βάση τα στοιχεία αυτά κατηγοριοποιήθηκε η γη σε καλλιεργήσιμη, διαφόρων ποιοτήτων και σε άγονη.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Bintliff 1977, 24-30

Πιο πρόσφατα ανάλογη προσπάθεια έγινε από τη Saro Wallace, η οποία χρησιμοποίησε συνδυασμό δεδομένων: στοιχεία της φυσιογραφίας του εδάφους, την κλίση, τη χημική σύσταση του εδάφους, καθώς και ενδείξεις για εντατική αγροτική χρήση του χώρου (κατασκευές όπως αλώνια κλπ.).¹⁹⁷

Ανάλογη μεθοδολογία χρησιμοποιήθηκε από τους Tomkins et al., στην εργασία τους σχετικά με τα μοντέλα εγκατάστασης στην Ανατολική Κρήτη κατά την Τελική Νεολιθική. Η πιθανή γεωργική γη υπολογίστηκε λαμβάνοντας υπόψη τα γεωλογικά χαρακτηριστικά του εδάφους, σε συνδυασμό με την κλίση, τη φυσιογραφία και στοιχεία από την πρόσφατη χρήση του.¹⁹⁸

Λόγω έλλειψης στοιχείων όπως οι χημικές αναλύσεις του εδάφους, αλλά κυρίως λόγω του μεγέθους της υπό μελέτη περιοχής η δημιουργία του παρόντος μοντέλου γεωργικής γης βασίστηκε σε στοιχεία από τον ψηφιακό γεωλογικό χάρτη καθώς και από τον ψηφιακό χάρτη χρήσεων γης.

Συγκεκριμένα από τον πίνακα των χαρακτηριστικών του γεωλογικού χάρτη επιλέχθηκαν τα εδάφη που χαρακτηρίζονται ως αποθέσεις, φλύσχος και αλλουβιακά, μέσω της δυνατότητας εφαρμογής ερωτήματος του εργαλείου Selection του Arc Gis8.1. Με όμοια διαδικασία από τον πίνακα των χαρακτηριστικών του χάρτη χρήσεων γης επιλέχθηκαν τα εδάφη των οποίων στο πεδίο φυσιογραφία χαρακτηρίζεται ως χαμηλές πλαγιές και ανοιχτές κοιλάδες. Επίσης τα εδάφη που στο πεδίο «εδαφικό βάθος» έχουν τιμή βαθιά και βαθιά και ρηχά και τέλος στο πεδίο «τεχνητή βλάστηση» έχουν τιμή γεωργική γη. Τα αποτελέσματα των δύο ερωτημάτων ενώθηκαν με την εντολή Union του Geoprocessing Wizard.

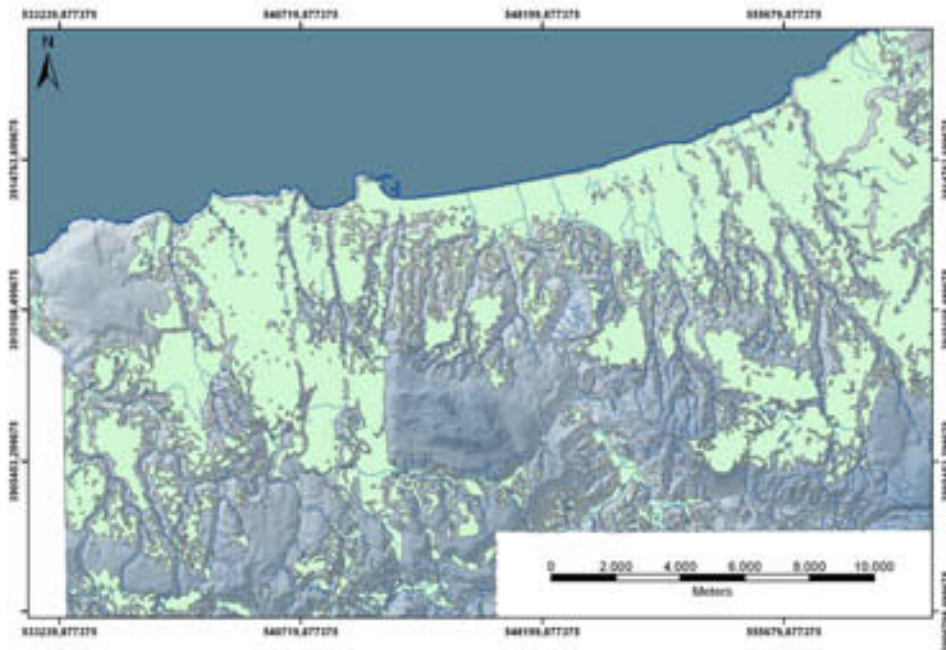
Στη συνέχεια έγινε επαναταξινόμηση του μοντέλου κλίσης του εδάφους για να απομονωθούν τα τμήματα του εδάφους που έχουν κλίση μέχρι 10 μοίρες, αφού έχει γίνει η παραδοχή ότι μέχρι την κλίση αυτή είναι δυνατή η άροση του εδάφους, με μη μηχανικά μέσα. Η επαναταξινόμηση έγινε μέσω της εντολής Reclassify του Spatial Analyst, κατά την οποία δόθηκαν δύο τιμές στο μοντέλο κλίσης εδάφους : από 0 έως 10 και από 10 έως 86,7 που είναι η ανώτερη τιμή κλίσης της περιοχής μας.

Το αποτέλεσμα της τομής των αποτελεσμάτων των παραπάνω διεργασιών είναι το μοντέλο γεωργικής γης για την υπό μελέτη περιοχή

¹⁹⁷ Wallace 2001, 91-95

¹⁹⁸ Tomkins et al.2004

(χάρτης 23). Η τομή των αποτελεσμάτων έγινε με την εντολή Intersection του Geoprocessing Wizard.

(χάρτης 23: Μοντέλο Γεωργικής Γης)

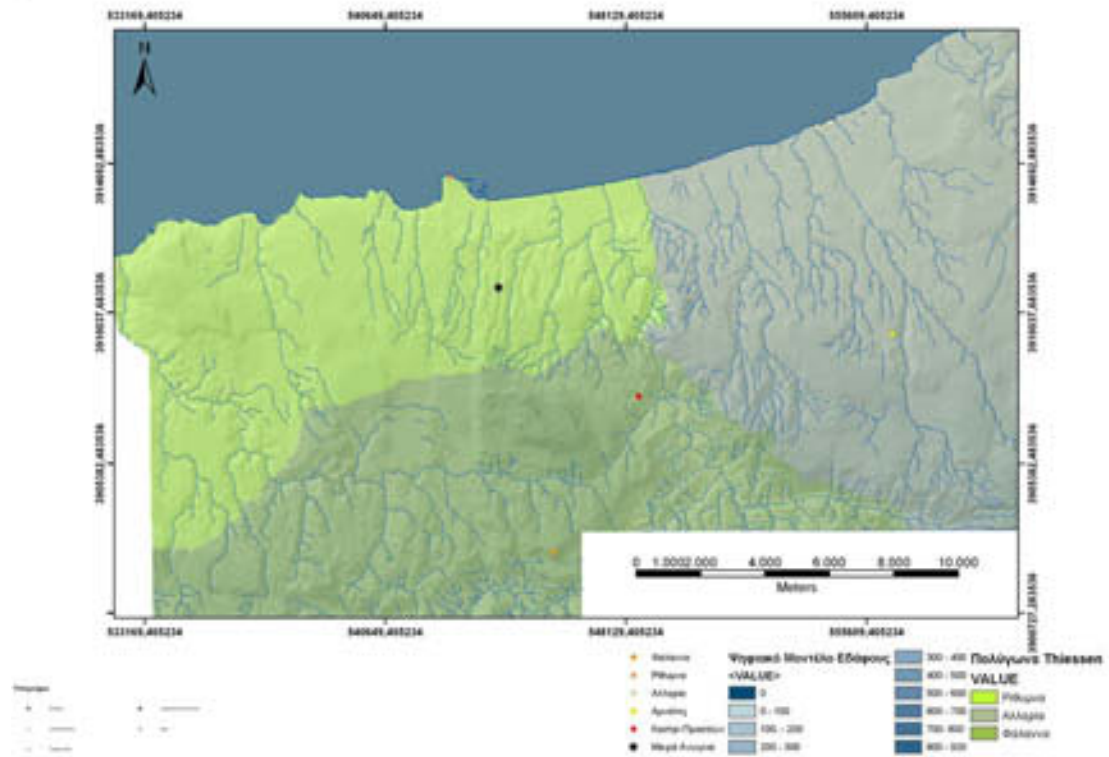
5.5.7 Ανάλυση Κατανομής Χώρου

Η ανάλυση Κατανομής Χώρου (όπως μεταφράζουμε τον όρο Allocation) βασίζεται στην έννοια της διαίρεσης του χώρου σε τμήματα, διαίρεση που βασίζεται στις γεωμετρικές ιδιότητες μιας κατανομής σημείων. Η πιο συνηθισμένη εφαρμογή της μεθόδου στη Γεωγραφία και την Αρχαιολογία είναι τα λεγόμενα πολύγωνα Thiessen. Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή η διαίρεση του χώρου σε τμήματα επιτυγχάνεται με στατιστικές κυρίως μεθόδους, με τη δημιουργία πολυγώνων, στα οποία περιλαμβάνεται ένα μόνο σημείο από τα δεδομένα και η κοντινότερη σ' αυτό έκταση.¹⁹⁹ Η μέθοδος εισήχθη στην αρχαιολογική έρευνα από τον Clarke και χρησιμοποιείται για τον καθορισμό επικρατειών.

Κριτική για τη μέθοδο επισημαίνει την φονκτιοναλιστική της διάσταση, καθώς για τη διαίρεση του χώρου χρησιμοποιείται ένα αμιγώς γεωμετρικό σχήμα, χωρίς να λαμβάνονται υπ' όψη γεωγραφικά και κοινωνικά στοιχεία. Η

¹⁹⁹ Wheatley & Gillings 2002,149-151, Hodder & Orton 1976

χρήση των Γ.Σ.Π. θεραπεύει εν μέρει την κριτική: Στις δυνατότητες του προγράμματος Arc Gis 8.1 περιλαμβάνεται η εντολή Allocation (Spatial Analyst- Distance-Allocation) κατά την οποία συνυπολογίζεται η γεωμορφολογία, για τον καθορισμό των τμημάτων της περιοχής ενδιαφέροντος (χάρτης 24)

(χάρτης 24: Ανάλυση κατανομής χώρου)

**6. Εφαρμογή και Αποτελέσματα
Αναλύσεων μέσω των Γεωγραφικών
Συστημάτων Πληροφοριών**

6.1 Εισαγωγή

Ο στόχος της παρούσας εργασίας και των αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν μέσω των Γ.Σ.Π. ήταν να διαπιστωθούν τα μοντέλα κατοίκησης ανά χρονολογική περίοδο και να ανιχνευτούν οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή των θέσεων αυτών, μέσα στο πλαίσιο των γενικών γνώσεων για την κάθε εποχή.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η περιοχή που εξετάζεται θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «περιφερειακή» ή «επαρχιακή»: σε καμία ιστορική περίοδο δεν απετέλεσε το κέντρο των εξελίξεων, ούτε έχει εντοπιστεί σ' αυτήν κάποιο από τα σημαντικά οικιστικά και διοικητικά κέντρα του νησιού. Ίσως για το λόγο αυτό η εν λόγω περιοχή δεν αποτέλεσε αντικείμενο κάποιας συστηματικής επιφανειακής έρευνας.

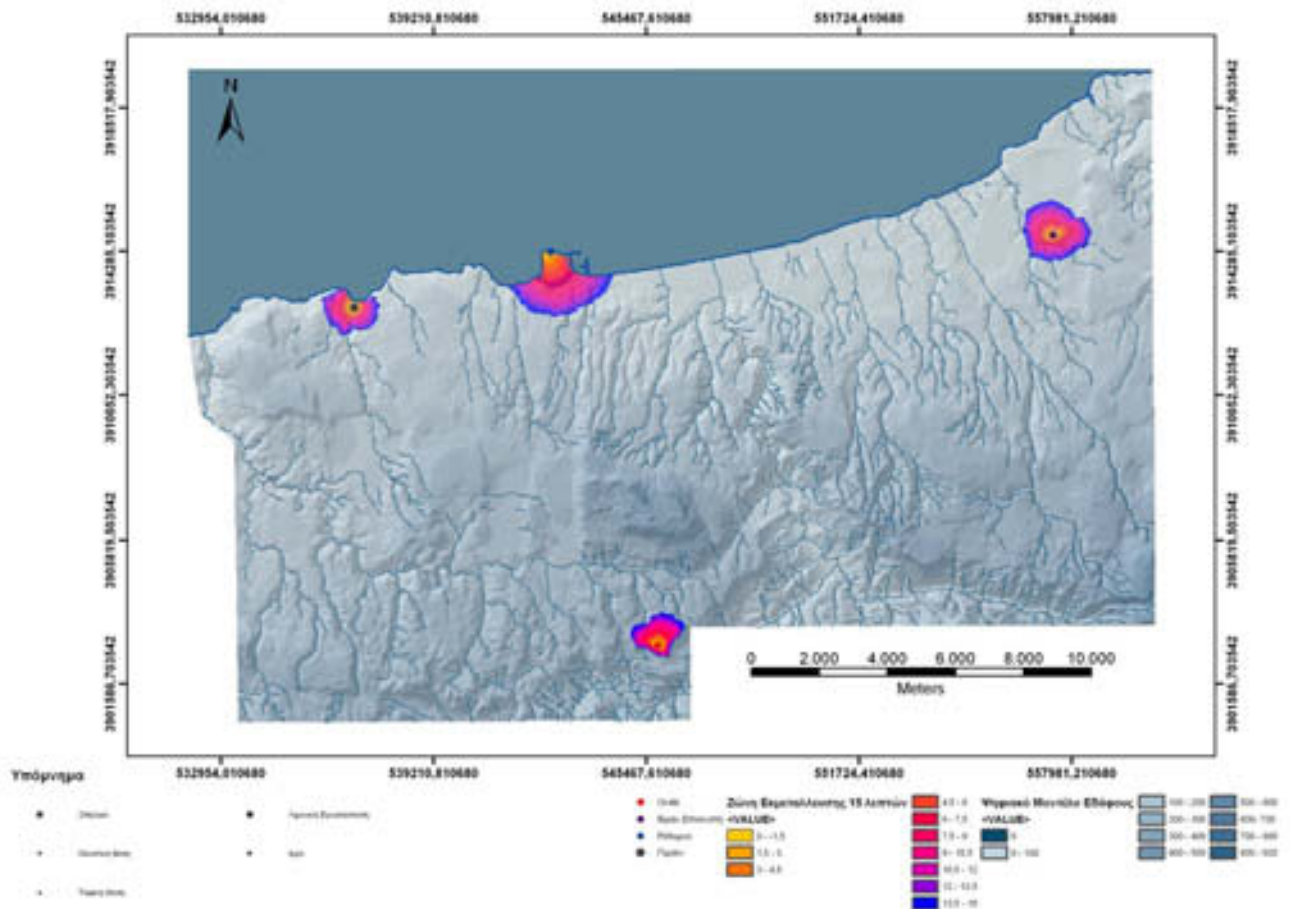
Αυτή ακριβώς η έλλειψη στοιχείων από σύγχρονη μεθοδολογικά έρευνα επέβαλε τη χρήση των πληροφοριών που εντοπίστηκαν στη βιβλιογραφία, με την επίγνωση ότι πρόκειται για άνισο από άποψη βάθους μελέτης υλικό. Στη διάρκεια της μελέτης έγινε προσπάθεια να αξιολογηθούν κριτικά τα στοιχεία αυτά και τελικά να χρησιμοποιηθούν οι πληροφορίες που κρίθηκαν ως οι πλέον αξιόπιστες.

6.2 Νεολιθική Περίοδος

Η Νεολιθική θεωρείται ως μια από τις λιγότερο γνωστές περιόδους για την Κρήτη. Εν τούτοις στην περιοχή που εξετάζουμε εντοπίζεται μια από σημαντικότερες θέσεις του νησιού, το σπήλαιο του Γερανίου. Το σπήλαιο που εντοπίστηκε τυχαία, διατηρούσε αδιατάρακτη στρωματογραφία, η μελέτη της οποίας αποκάλυψε ότι χρησίμευσε ως καταφύγιο κατά περιόδους, σ' όλη τη διάρκεια της νεολιθικής. Φαίνεται πως είχε εποχική χρήση, αφού δεν έδωσε στοιχεία μόνιμης εγκατάστασης.

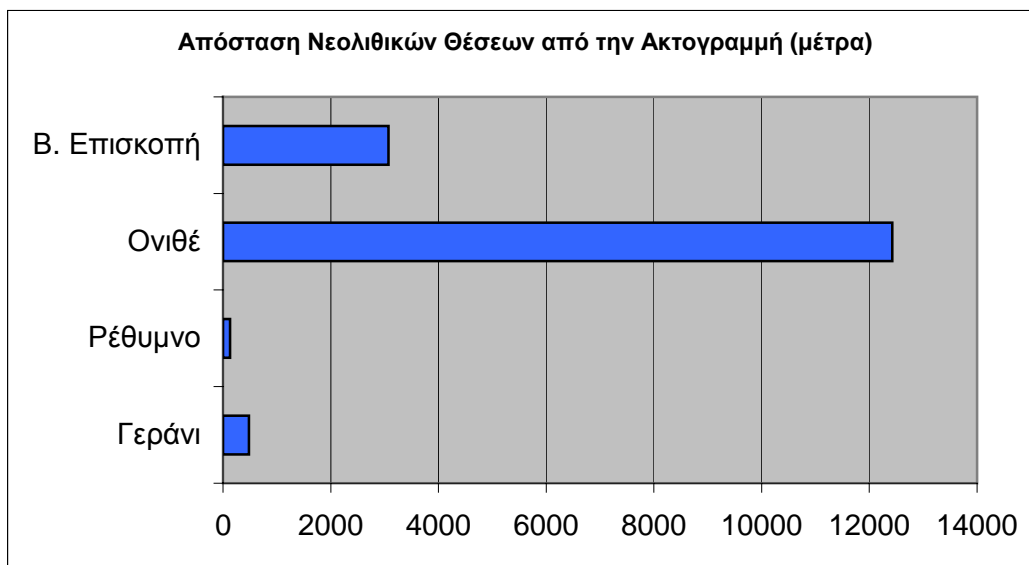
Εκτός από το Γεράνι, ίχνη πιθανής εγκατάστασης εντοπίζονται στη Φορτέτζα του Ρεθύμνου, όπου βρέθηκε κεραμική καθώς και στις θέσεις Τάμπια της Ονιθέ Γουλεδιανών και σε λόφο στην ευρύτερη περιοχή της Βιράν Επισκοπής, απ' όπου αναφέρονται λίθινοι πελέκεις.

Αν και τα στοιχεία για την περίοδο είναι εξαιρετικά περιορισμένα, μπορούν ωστόσο να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με την επιλογή των θέσεων (χάρτης 25).

(χάρτης 25:Νεολιθική Περίοδος-Αναλύσεις)

Μέσω των Γ.Σ.Π. πραγματοποιήθηκε η ανάλυση Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους από τις θέσεις ως την ακτογραμμή. Τα αποτελέσματα φαίνονται στο παρακάτω γράφημα 1.

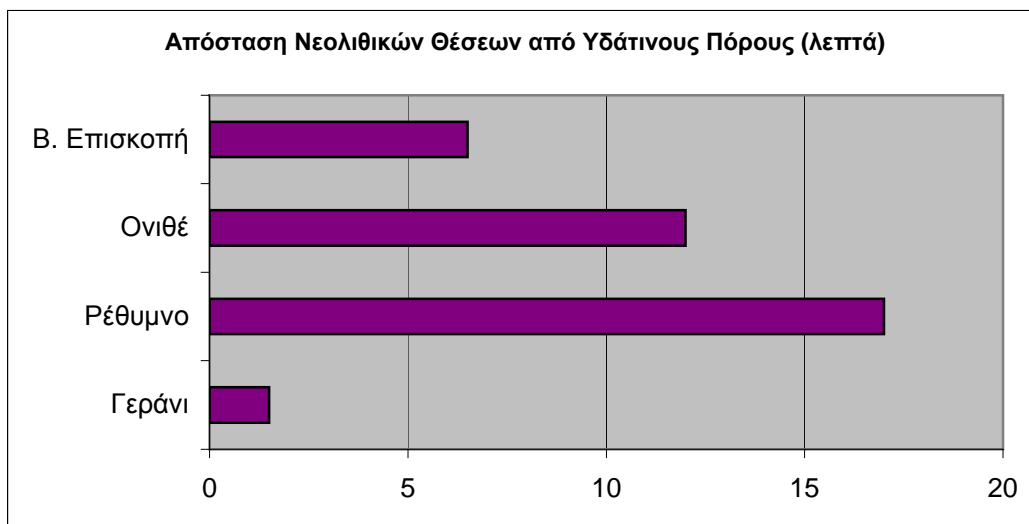

(γράφημα 1)

Διαπιστώνεται ότι δύο από τις θέσεις είναι παράλιες ή έστω πολύ κοντά στη βόρεια ακτή (το Γεράνι απέχει από την ακτή 479μ., ενώ η θέση στο Ρέθυμνο 128μ.), ενώ οι δυο άλλες εντοπίζονται στα μεσόγεια σε λόφους (απόσταση από την ακτή για τα Γουλεδιανά 12.428μ. και για τη Β. Επισκοπή 3.073μ.). Ανάλογη είναι η εικόνα που προέκυψε από συστηματικές επιφανειακές έρευνες στην Κρήτη, όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη ανοιχτών εγκαταστάσεων και σπηλαίων σε διάφορες θέσεις του νησιού.²⁰⁰

Προκειμένου να διαπιστωθεί η απόσταση των θέσεων αυτών από υδάτινους πόρους, δηλαδή από μικρά ποτάμια ή ρέματα, δημιουργήθηκαν οι ζώνες εκμετάλλευσης, με βάση το Μοντέλο Διαπάνης Επιφανείας Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης απεικονίζονται στο γράφημα 2.

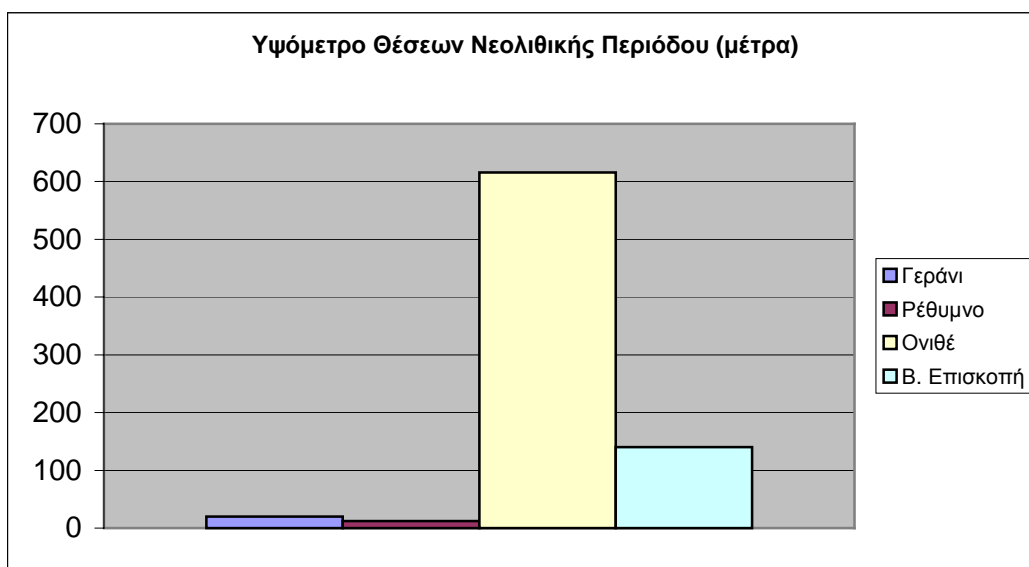
²⁰⁰ Watrous et al. 1993,223, για τη Μεσαρά, Nixon et al.

(γράφημα 2)

Διαπιστώθηκε ως προς το Γεράνι και τη Βιράν Επισκοπή ότι υπάρχουν ποταμάκια εξαιρετικά κοντά στις θέσεις (χρόνος προσπέλασης έως 1,5 και 6-7,5 λεπτά αντίστοιχα), ενώ ως προς τη θέση στη Φορτέζα και στην Ονιθέ απαιτούνται περίπου 15-18 και 10,5-12 λεπτά, αντίστοιχα, μέχρι το κοντινότερο ρέμα.

Επίσης από το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους ανεβρέθηκαν τα υψόμετρα των θέσεων: γράφημα 3.

(γράφημα 3)

Διαπιστώνεται ότι με εξαίρεση τη θέση της Ονιθέ που βρίσκεται σε υψόμετρο πάνω από τα 600μ., οι υπόλοιπες θέσεις δείχνουν σαφή προτίμηση για χαμηλά υψόμετρα.

Συμπερασματικά αν και τα στοιχεία που διαθέτουμε για την περίοδο είναι μάλλον περιορισμένα διακρίνεται μια τάση επιλογής χώρων για κατοίκηση με χαμηλό υψόμετρο, σχετικά κοντά στην ακτή και σε κοντινή απόσταση από υδάτινους πόρους.

6.3 Προανακτορική Περίοδος

Η προανακτορική περίοδος για την Κρήτη είναι η εποχή σημαντικών αλλαγών και εξελίξεων. Σύμφωνα με τη σύγχρονη έρευνα, από την αρχή της περιόδου παρατηρείται πληθυσμιακή έκρηξη, εισάγονται νέα είδη φυτών, νέες τεχνολογίες στη γεωργία και την κατασκευή τροφίμων, δημιουργούνται οι πρώτοι μόνιμοι οικισμοί. Κατά τη διάρκεια της περιόδου, ο πληθυσμός του νησιού φαίνεται να αυξάνεται σταθερά αν και με πιο αργό ρυθμό. Παράλληλα σημειώνονται εμπορικές επαφές μέσα στο ίδιο το νησί αλλά και στον ευρύτερο χώρο του Αιγαίου, ενώ έχει υποτεθεί η ύπαρξη οργανωμένων ιεραρχικά κοινωνιών. Μετά από μια εποχή αναταραχών κατά τη ΠΜΙΙΙ, η περίοδος τελειώνει με τη ΜΜΙΑ, όπου σημειώνεται η ίδρυση οικισμών σ' όλη την ενδοχώρα, εντείνονται οι σχέσεις με το Αιγαίο και την Ανατολή και εμφανίζονται τα πρώτα Ιερά Κορυφής.²⁰¹

Από την παράθεση των γνωστών θέσεων της προανακτορικής περιόδου διαπιστώνεται αμέσως ότι υπάρχει συγκέντρωση θέσεων στην περιοχή του Χαμαλευρίου, γεγονός που οφείλεται και στη συγκυρία να έχει πραγματοποιηθεί σειρά σωστικών ανασκαφών από την Εφορεία Αρχαιοτήτων. Συνολικά ανασκάφηκαν πέντε οικόπεδα (ιδ. Δ. Στρατιδάκη, Γ. και Σ. Δευτεραίου, Γ. Ζαχαράκη, Σ. Στρατιδάκη και Μ. Κοκολάκη) και ήρθαν στο φως τμήματα ενός ανθηρού οικισμού. Βεβαιώθηκε ότι στον οικισμό παραγόταν κεραμική, η οποία αν και παρουσιάζει ισχυρά τοπικά χαρακτηριστικά, δείχνει σχέσεις με τα κέντρα της Κνωσού και της Φαιστού.²⁰² Εκτός από την κεραμική σημαντική φαίνεται πως ήταν η παραγωγή και άλλων αντικειμένων, όπως τα εργαλεία από οψιδιανό, που κατασκευάζονταν στην ΜΜΙΑ εργαστηριακή εγκατάσταση της θέσης «Μπολάνης» (ιδ. Δ. Στρατιδάκη). Η πρώτη ύλη φαίνεται ότι προερχόταν κατά πάσα πιθανότητα από τη Μήλο,

²⁰¹ Watrous 1994, 163-193

²⁰² Vlasaki 1997, 39-41

αποδεικνύοντας σχέσεις του οικισμού είτε απ' ευθείας με το νησί είτε με ενδιάμεσο κέντρο, φαινόμενο πολύ συνηθισμένο για την περίοδο στην Κρήτη.²⁰³ Επίσης εξέχουσα θέση ανάμεσα στις βιοτεχνικές δραστηριότητες φαίνεται ότι κατείχε η ελαιοπαραγωγή, όπως αποκάλυψε η αρχαιοβοτανική έρευνα στο κτιριακό συγκρότημα στη θέση «Τζαμπακάς» (ιδ. Γ. Ζαχαράκη).²⁰⁴ Τέλος ενδεικτική για την ευμάρεια και το υψηλό βιοτικό επίπεδο του οικισμού είναι η παραγωγή αιθέριων ελαίων, τα οποία ανιχνεύτηκαν σε σκεύη της περιόδου, παραγωγή που μπορεί να συνδεθεί με τον εργαστηριακό χώρο της θέσης «Μπολάνης».²⁰⁵ Με τον οικισμό αυτό φαίνεται ότι σχετίζεται και η παράλια θέση στην περιοχή Παλαιόκαστρο του Σταυρωμένου, όπως φανερώνει η κεραμική της περιόδου που εντοπίστηκε από επιφανειακή έρευνα.

Για τις υπόλοιπες θέσεις της περιόδου διαθέτουμε στην πραγματικότητα ελάχιστα στοιχεία, καθώς είτε έχει πραγματοποιηθεί μικρής έκτασης ανασκαφή (όπως στη θέση Ρουσσά στο Καβούσι) είτε οι θέσεις έχουν απλώς εντοπιστεί σε μη συστηματική επιφανειακή έρευνα (όπως ο οικισμός της Βιράν Επισκοπής και της Ονιθέ Γουλεδιανών). Σε κάθε περίπτωση πάντως, ακόμα κι αν δεν έχει προχωρήσει η έρευνα σε ικανοποιητικό βαθμό, για τις θέσεις αυτές μπορούμε να υποθέσουμε την ύπαρξη εγκαταστάσεων οικιστικού χαρακτήρα.

Ομοίως λίγα είναι αυτά που γνωρίζουμε για το σημαντικότερο λατρευτικό κέντρο της περιοχής, την κορυφή του Βρύσινα, κατά την προανακτορική περίοδο, αν και όπως έχει διαπιστωθεί ανασκαφικά, η ίδρυσή του ανάγεται στην εποχή αυτή.

Ως προς την περιοχή που μελετάμε, τα στοιχεία που εμφανίζουν οι λίγες γνωστές θέσεις της περιόδου επιτρέπουν τη διαπίστωση ότι και εδώ διακρίνονται οι εξελίξεις που έχουν διαπιστωθεί γενικά για το νησί. Η σημασία καλής γεωργικής γης είναι αυτονόητη για τις εγκαταστάσεις της περιόδου, αφού όπως έχει δείξει η έρευνα, πρόκειται για τους πρώτους μόνιμους οικισμούς, προσανατολισμένους στην αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή για την επιβίωσή τους.

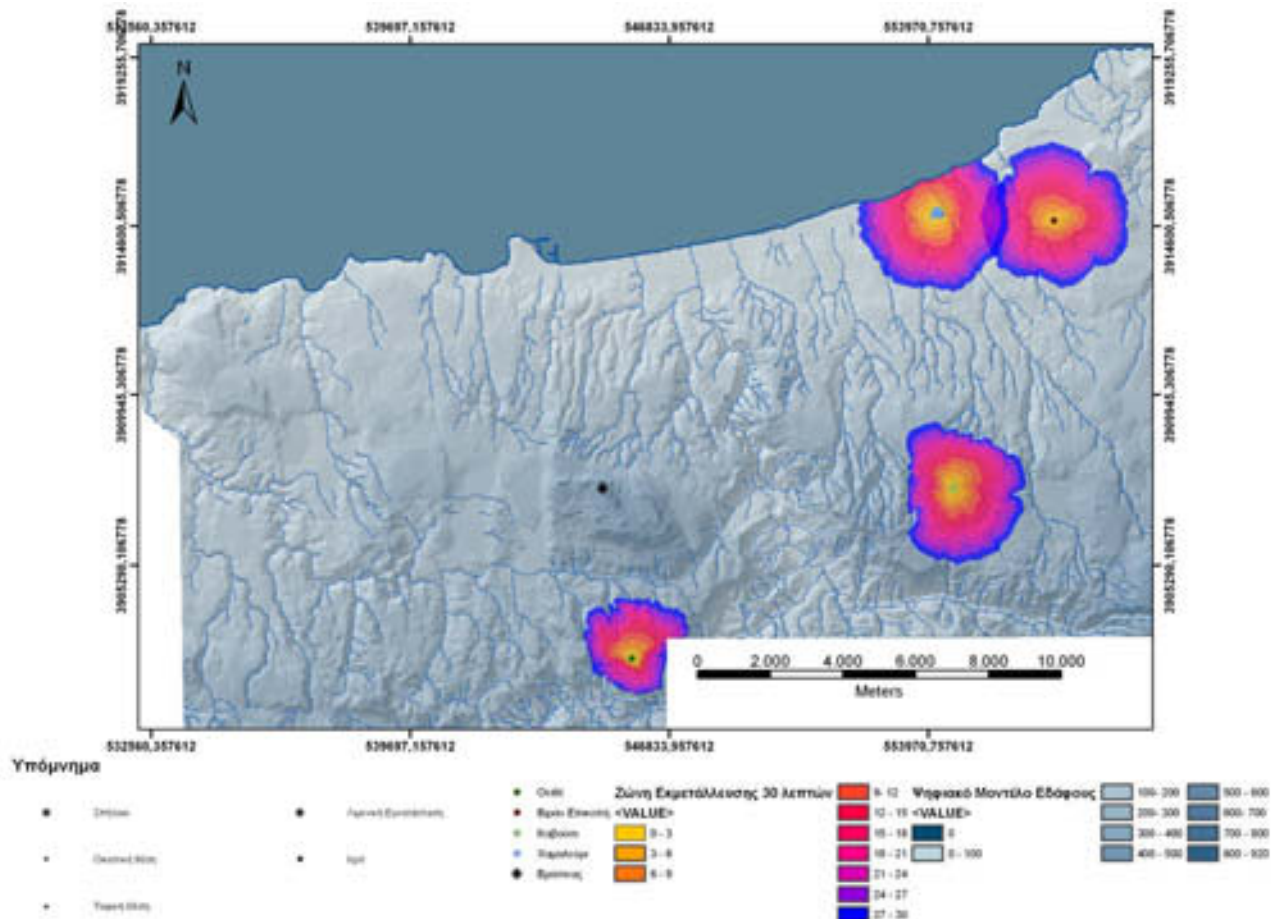
²⁰³ Vlasaki 1997, 42-43, Πρέβε 1999, 49 Watrous 1994, 188 με βιβλιογραφική αναφορά σημ. 237

²⁰⁴ Vlasaki 1997, 43, Βλαζάκη 1999β, 38-39

²⁰⁵ Βλαζάκη 1999β, 48-49

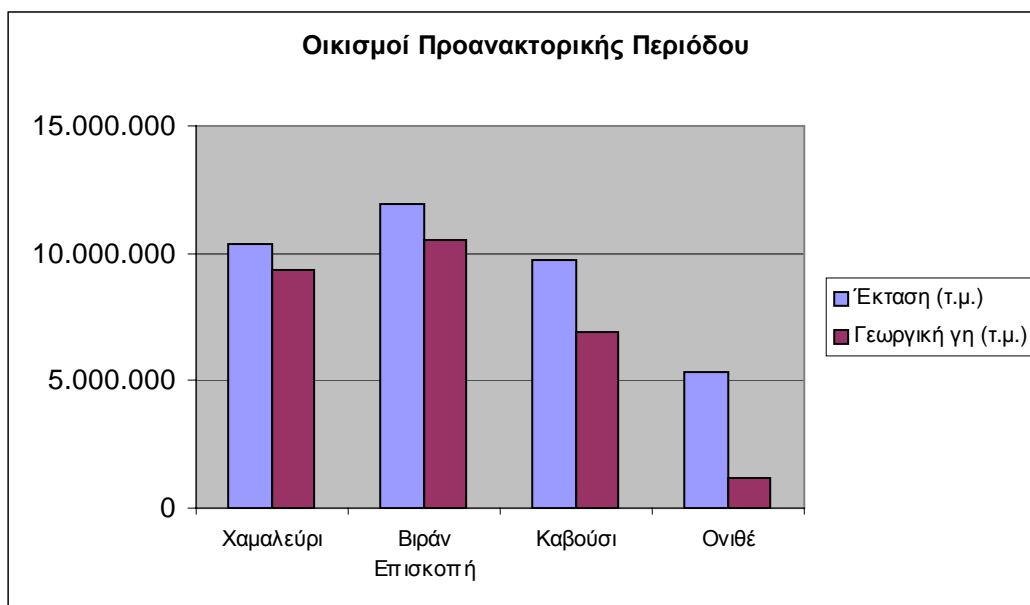
Στόχος των αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν μέσω των ΓΣΠ ήταν να διατυπωθούν κάποιες παρατηρήσεις, σχετικά με τις περιοχές εγκατάστασης και τη χρήση του χώρου κατά την περίοδο αυτή.

Κατ' αρχάς υποτέθηκε ότι ο χρόνος της μισής ώρας αρκεί για να καλύψει το ζωτικό χώρο που εκμεταλλεύονταν γεωργικά οι οικισμοί. Έτσι με βάση το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας δημιουργήθηκαν οι ζώνες εκμετάλλευσης των οικισμών (χάρτης26).

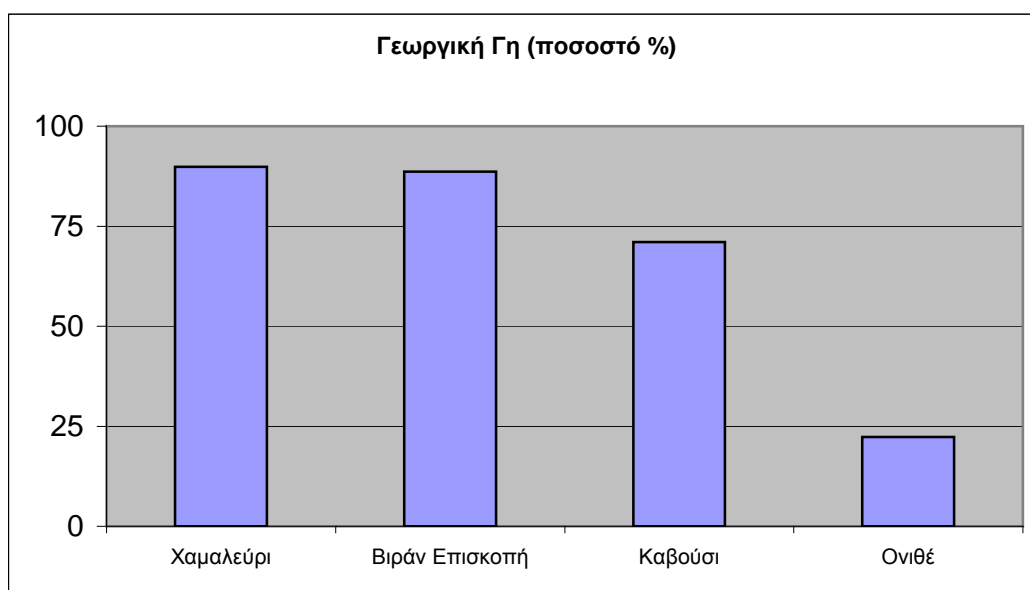
(χάρτης 26: Προανακτορική περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης)

Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε το Μοντέλο Γεωργικής Γης για να υπολογιστεί το παραγωγικό, γεωργικά, τμήμα του εδάφους της ζώνης εκμετάλλευσης. (γράφημα 4)

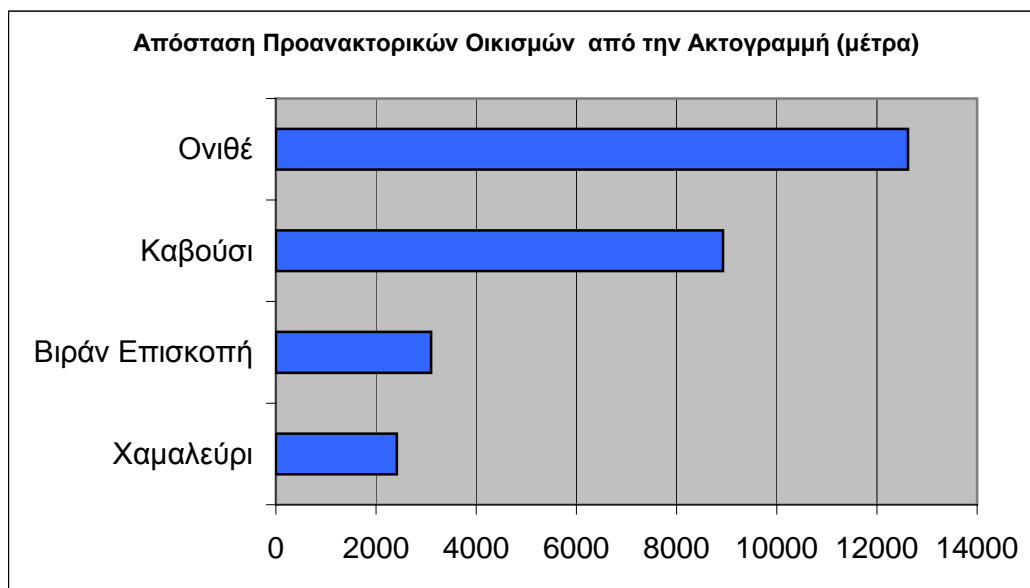
(γράφημα 4)

Εύκολα διαπιστώνεται ότι η γεωργική γη αποτελεί σημαντικό ποσοστό του συνόλου της έκτασης της ζώνης εκμετάλλευσης των οικισμών, με εξαίρεση την Ονιθέ Γουλεδιανών. (γράφημα 5) Για τους οικισμούς Χαμαλευρίου και Βιράν Επισκοπής προσεγγίζει το 90%, ενώ για τη θέση στο Καβούσι το ποσοστό είναι μικρότερο κοντά στο 70%. Η ανάλυση που πραγματοποιήθηκε επιβεβαιώνει ότι οι οικισμοί είναι προσανατολισμένοι στην αγροτική οικονομία, όπως άλλωστε διαπιστώθηκε από την παλαιοβοτανική έρευνα στο Χαμαλεύρι.

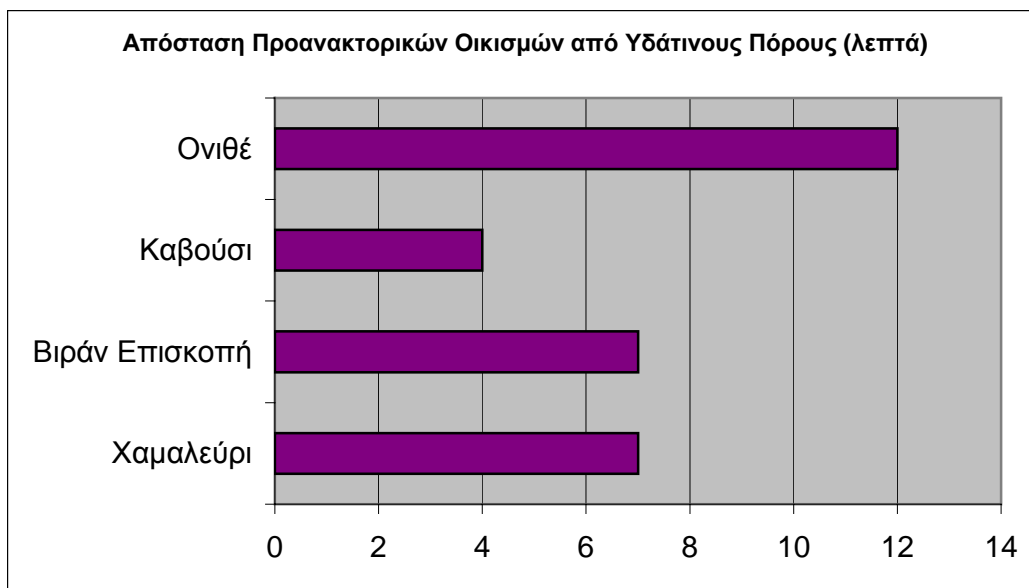
(γράφημα 5)

Μέσω της ανάλυσης της Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους διαπιστώθηκαν οι αποστάσεις των θέσεων της περιόδου από την ακτογραμμή (γράφημα 6). Ο μικρός αριθμός των γνωστών θέσεων της περιόδου δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, πρέπει όμως να σημειωθεί ότι δεν διακρίνεται κάποια ιδιαίτερη τάση εγγύτητας στη θάλασσα, καθώς οι δύο από τις θέσεις απέχουν περισσότερο από 8,5 χιλιόμετρα από την ακτή.

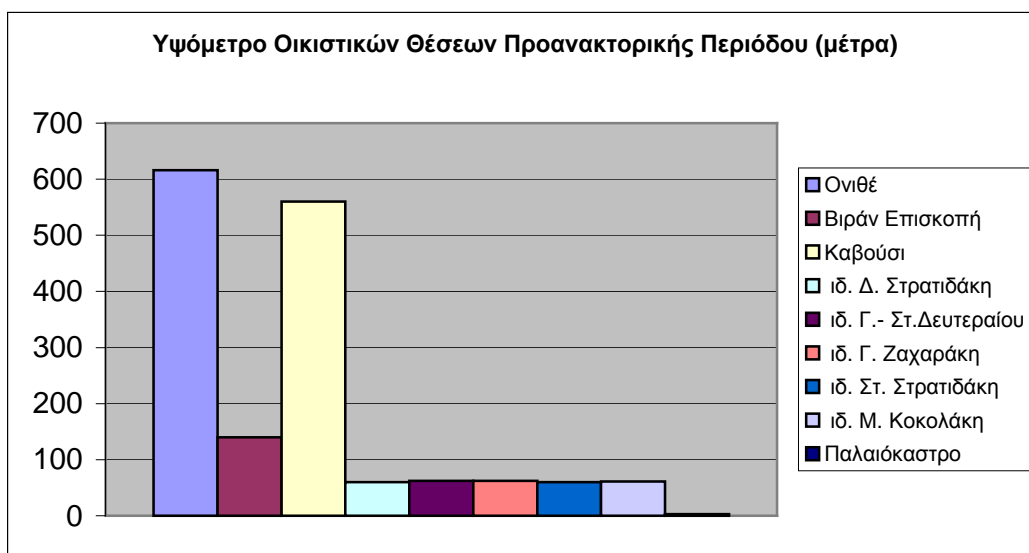
(γράφημα 6)

Σημαντικό ρόλο στην επιλογή της θέσης εγκατάστασης φαίνεται ότι παίζει η ύπαρξη γλυκού νερού: όπως διαπιστώνεται εύκολα από την παραβολή των ζωνών εκμετάλλευσης των οικισμών με το αρχείο των υδάτινων πόρων, οι οικιστικές θέσεις βρίσκονται πάντα κοντά σε ρέματα ή ποταμάκια, τα οποία εντοπίζονται σε ακτίνα 3-7 λεπτών (γράφημα 7). Εξάιρεση αποτελεί και σ' αυτήν την περίπτωση η θέση της Ονιθέ, όπου τα κοντινότερα ρέματα απέχουν 11-15 λεπτά από τη θέση.

(γράφημα 7)

Με βάση το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους διαπιστώθηκαν τα υψόμετρα των οικιστικών θέσεων της περιόδου. Η εξέταση του σχετικού γραφήματος (γράφημα 8) δεν αποκαλύπτει κάποια ιδιαίτερη τάση στην επιλογή της θέσης εγκατάστασης, καθώς δύο από τους οικισμούς βρίσκονται σε χαμηλό υψόμετρο μέχρι 140μ. (Χαμαλεύρι, Βιράν Επισκοπή), ενώ το Καβούσι και η Ονιθέ βρίσκονται σε υψόμετρο περίπου 600 μ.

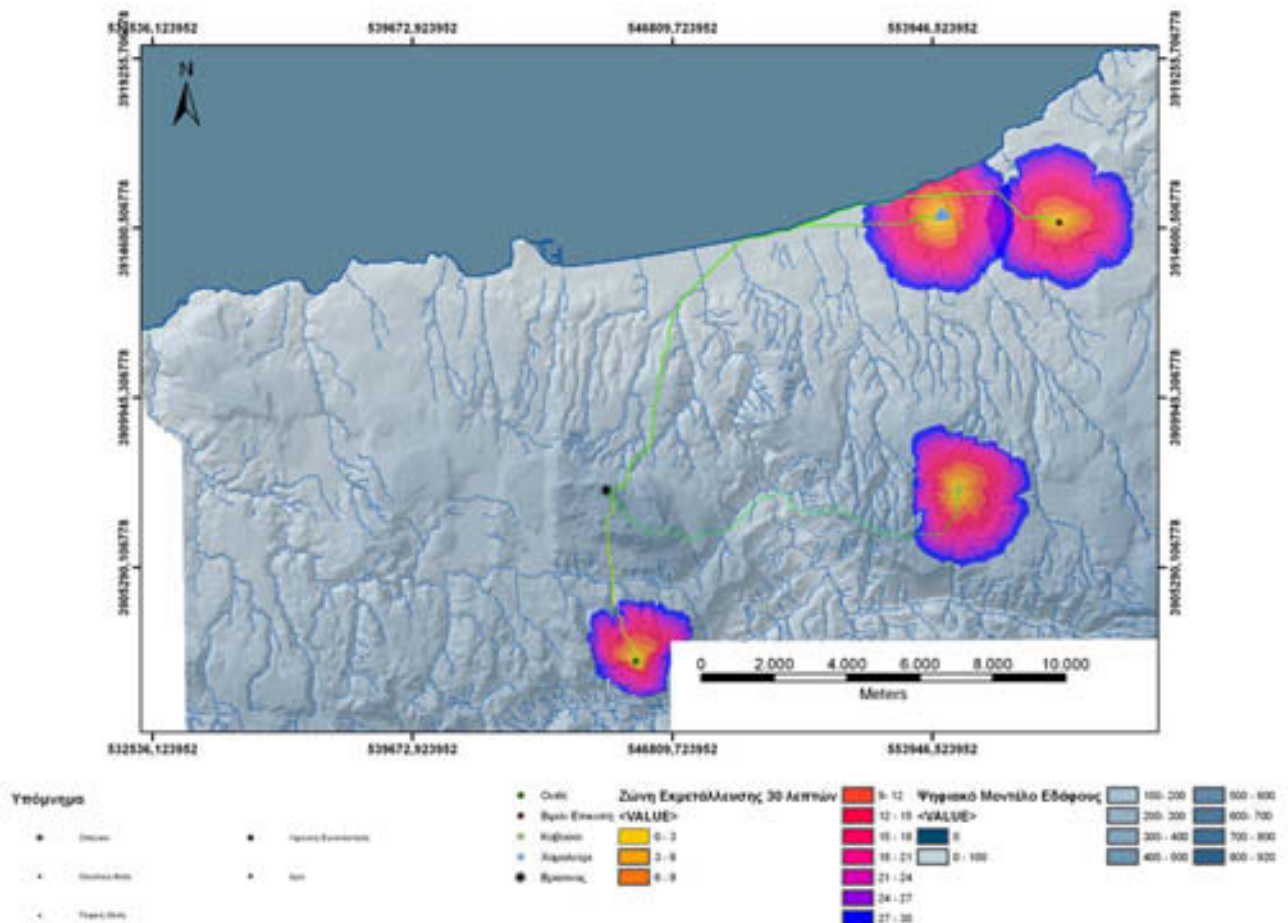

(γράφημα 8)

Καταλήγοντας σχετικά με τα κριτήρια επιλογής των θέσεων, όσο στάθηκε δυνατό να τα διακρίνουμε μέσω των αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν, διαφαίνεται ότι οι θέσεις που βρίσκονται κοντά στην ακτογραμμή και σε χαμηλό υψόμετρο διαθέτουν περισσότερη καλλιεργήσιμη

γη και πλεονεκτική θέση από άποψη εγγύτητας σε υδάτινους πόρους. Από τις θέσεις με μεγαλύτερο υψόμετρο, οι οποίες βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση από τη θάλασσα, η μεν θέση στο Καβούσι παρουσιάζει αρκετά μεγάλο ποσοστό καλλιεργήσιμης γης και βρίσκεται κοντά σε νερό. Αντίθετα η Ονιθέ μειονεκτεί τόσο ως προς το ποσοστό καλλιεργήσιμης γης, όσο και ως προς την εγγύτητα σε νερό. Ίσως οι λόγοι εγκατάστασης στη θέση πρέπει να αναζητηθούν στον προσανατολισμό σε μεικτή οικονομία, με την κτηνοτροφία να παίζει σημαντικό ρόλο στην παραγωγή.

Το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας χρησιμοποιήθηκε για τον καθορισμό των Διαδρομών Ελαχίστου Κόστους επικοινωνίας. Θεωρήθηκε ότι σημείο αναφοράς για την εποχή και συνεπώς καθοριστικό σημείο για το τοπίο, αποτελεί το ιερό στην κορυφή του Βρύσινα. Με σημείο αφετηρίας το ιερό και με κατεύθυνση προς τις οικιστικές θέσεις δημιουργήθηκε με τη μέθοδο του δρόμου ελάχιστου κόστους η βέλτιστη πορεία της διόδου επικοινωνίας (χάρτης 27). Ενδιαφέρουσα διαπίστωση είναι ότι το μονοπάτι που συνδέει το Βρύσινα με τον οικισμό της Βιράν Επισκοπής ταυτίζεται σε μεγάλο μέρος του με το μονοπάτι προς τον οικισμό του Χαμαλευρίου. Φαίνεται πως η σημαντική θέση που έχει ο οικισμός του Χαμαλευρίου, η οποία γίνεται περισσότερο προφανής κατά τις μεταγενέστερες περιόδους, ίσως να οφείλεται και στην προνομιά της θέσης του στη διαδρομή που συνέδεε το ιερό με τους οικισμούς που βρίσκονταν στην εύφορη πεδιάδα ανατολικά του Ρεθύμνου. Φυσικά ο μόνος τρόπος να διαπιστωθεί κατά πόσον ευσταθεί η υπόθεση αυτή είναι η μελλοντική αρχαιολογική έρευνα στην ευρύτερη περιοχή.

(χάρτης 27: Προανακτορική περίοδος, δίοδοι επικοινωνίας)

6.4 Παλαιοανακτορική Περίοδος

Η παλαιοανακτορική περίοδος σηματοδοτείται από πληθυσμιακή έκρηξη, σ' όλο το νησί. Την περίοδο αυτή η κοινωνία έχει φθάσει σε υψηλό βαθμό πολυπλοκότητας: κατασκευάζονται τα πρώτα ανάκτορα, κτίρια με μνημειακή αρχιτεκτονική, χρησιμοποιείται ένα σύστημα ελεγχόμενης διοίκησης, εντείνονται οι σχέσεις με περιοχές πέρα από την Κρήτη. Η εμφάνιση των πρώτων ανακτόρων σημαίνει παράλληλα την εμφάνιση ιεραρχίας των οικισμών, με μικρές εγκαταστάσεις γύρω από τα μεγάλα οικιστικά κέντρα, όπως η Φαιστός, ενώ παράλληλα κάνουν την εμφάνισή τους μεμονωμένα αγροκτήματα.²⁰⁶ Οι οικισμοί βασίζονται στην αγροτική παραγωγή για την επιβίωσή τους, ενώ έχει θεωρηθεί ότι τα πρώτα ανάκτορα θα πρέπει να

²⁰⁶ Watrous 1994,198

θεωρηθούν ως διοικητικά κέντρα αγροτικών «κρατών», των οποίων οι επικράτειες καθορίζονται από τα φυσικά γεωγραφικά όρια.²⁰⁷

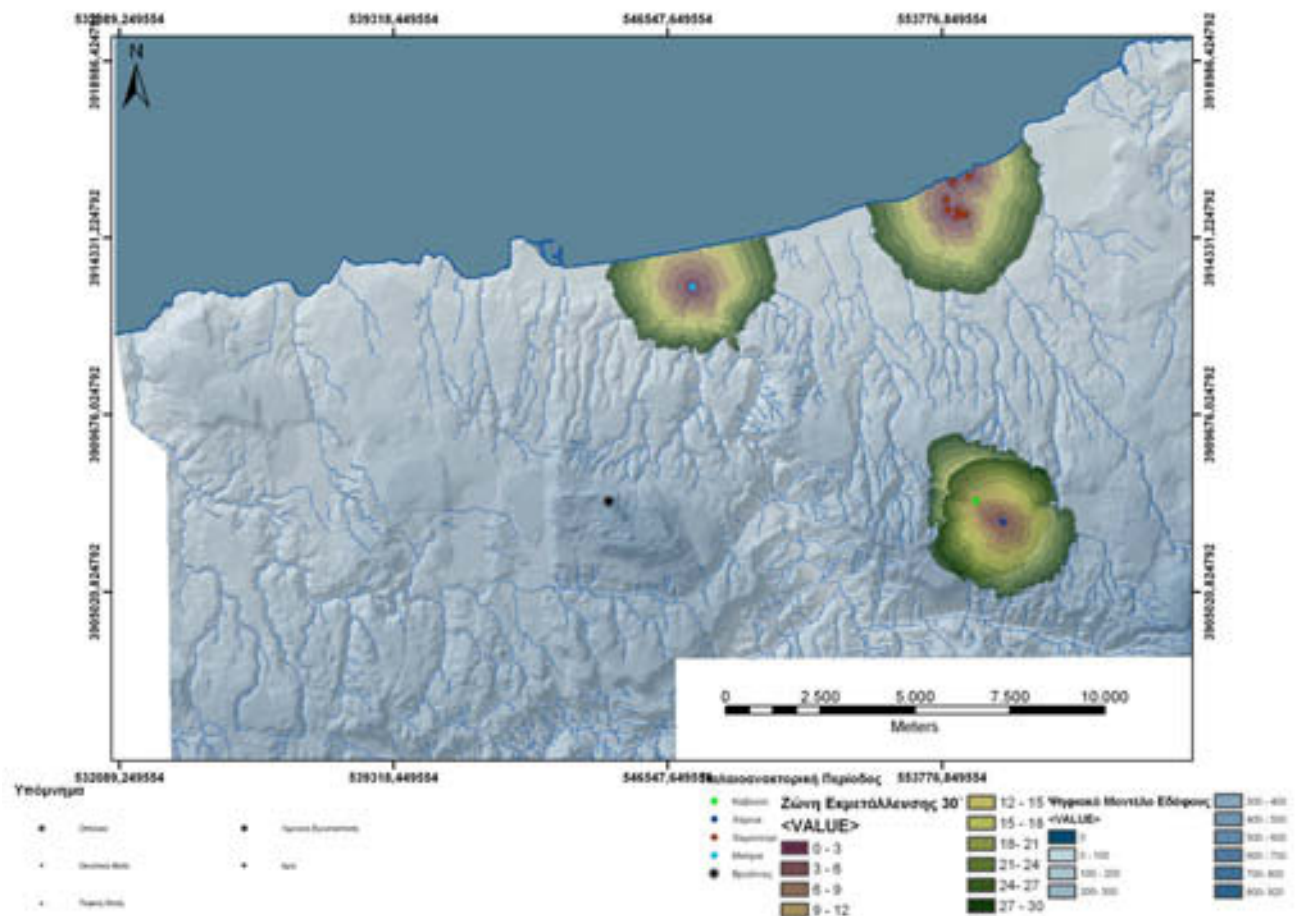
Στη γεωγραφική περιοχή που μελετάμε, κατά την παλαιοανακτορική περίοδο συνεχίζει τη ζωή του ο οικισμός που έχει εντοπιστεί στην περιοχή Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, λόγω των σωστικών ανασκαφών παρατηρείται μια συγκέντρωση θέσεων στη συγκεκριμένη περιοχή: συνολικά σε επτά ιδιοκτησίες έχουν αποκαλυφθεί κατάλοιπα της περιόδου (ιδ. Γ. Ζαχαράκη, Γ. Σκεπετζή, Σ. Στρατιδάκη, Σ. Σταυρουλάκη, Η. Λαμπίρη-Ι. Βασιλειάδη, Φ. Μπατιριδάκη και Μ. Κοκολάκη). Από τα ευρήματα των ανασκαφών συνάγεται ότι ο οικισμός ήταν ανθηρός με δραστηριότητες την παραγωγή κεραμικής, λίθινων εργαλείων, υφασμάτων. Παράλληλα διαπιστώθηκε μια προσπάθεια αύξησης της γεωργικής παραγωγής, με τη δημιουργία αναλημματικών τοίχων, όπως στις υπώρειες του λόφου Κακαβέλλα (αγρός Λαμπίρη-Βασιλειάδη).²⁰⁸

Στην περιοχή των Μισιρίων έχει εντοπιστεί μια ακόμη σημαντική εγκατάσταση, ενώ ενδείξεις για χρήση του χώρου έχουμε και από το Καβούσι και τα γειτονικά Χάρκια. Τέλος, το ιερό κορυφής του Βρύσινα αποτελεί το σημαντικότερο λατρευτικό κέντρο της περιόδου, με εμβέλεια που απλώνεται σ' όλη την περιοχή.

Προκειμένου να διαπιστωθεί και πιθανά να ερμηνευτεί η επιλογή της κατοίκησης για τις συγκεκριμένες θέσεις, πραγματοποιήθηκαν οι εξής αναλύσεις, μέσω των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών: για τις οικιστικές θέσεις που προαναφέρθηκαν δημιουργήθηκαν οι ζώνες εκμετάλλευσης με βάση το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας. Ως κριτήριο για τη δημιουργία τους χρησιμοποιήθηκε το διάστημα της μισής ώρας, καθώς στην περιοχή μας δεν έχει αποκαλυφθεί κάποιο κέντρο με ιδιαίτερη βαρύτητα (χάρτης 28).

²⁰⁷ Rehak & Younger 1998, 394, υποσημ.. 37 με βιβλιογραφία

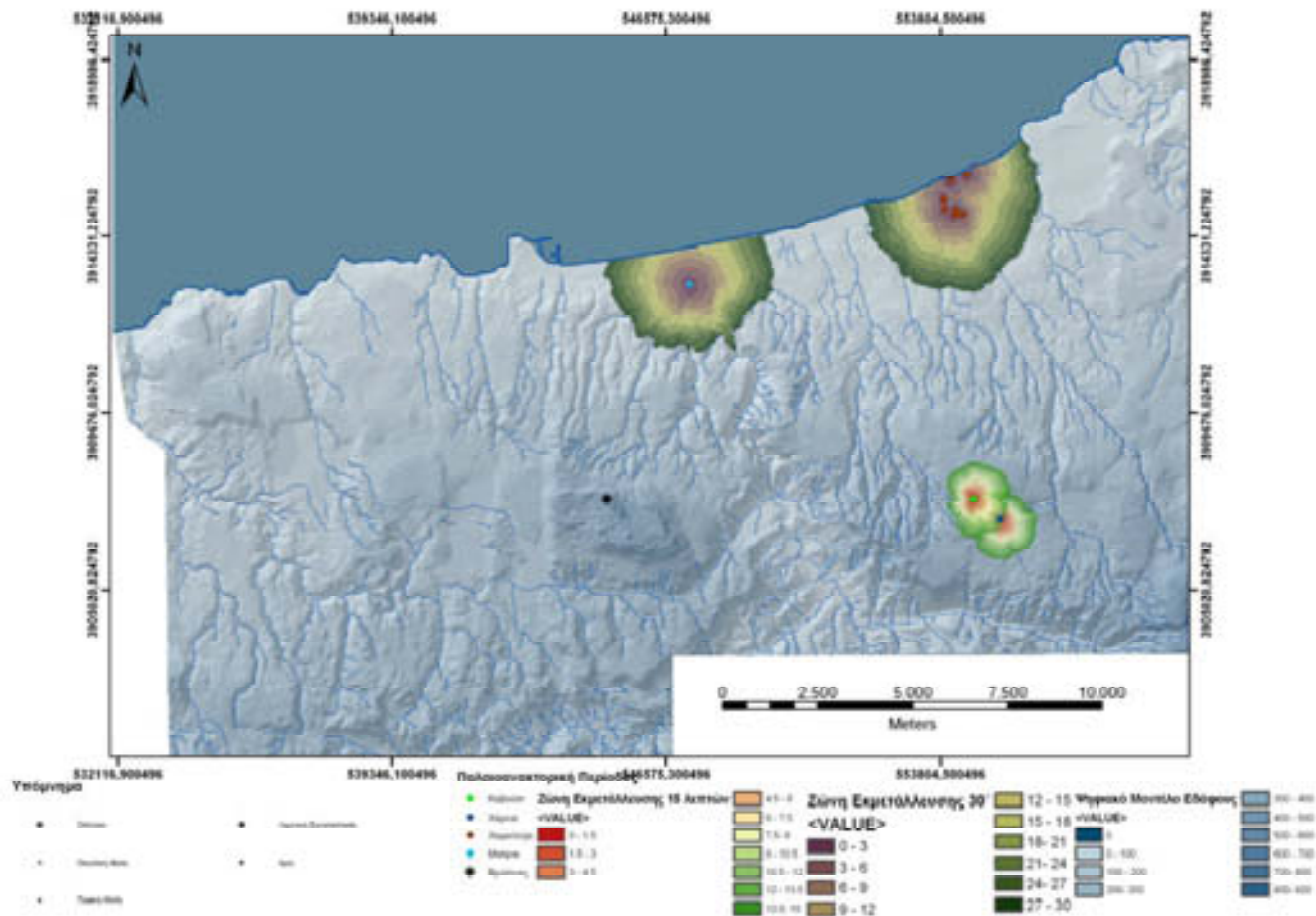
²⁰⁸ Watrous 1994, 198, με βιβλιογραφία για ανάλογες κατασκευές.

(χάρτης 28: Παλαιοανακτορική περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης 30΄)

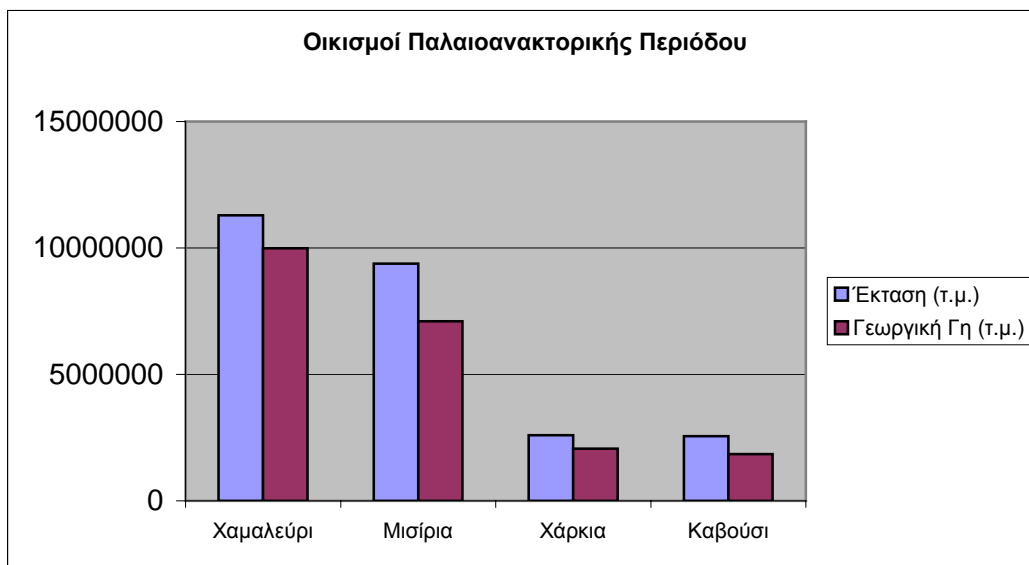
Η χρήση του διαστήματος της μισής ώρας ως ακτίνας για τον καθορισμό της ζωτικής περιοχής εκμετάλλευσης των οικισμών, για τις θέσεις των Χαρκίων και του Καβουσιού, οδήγησε στη διαπίστωση ότι οι ζώνες εν μέρει αλληλεπικαλύπτονται. Διαπιστώθηκε ότι τα αρχαιολογικά κατάλοιπα βρίσκονται σε απόσταση που διανύεται σε χρονικό διάστημα έως 15 λεπτών της ώρας. Θα μπορούσε λοιπόν να υποστηριχθεί ότι οι ζώνες εκμετάλλευσης σ΄ αυτήν την περίπτωση ήταν μικρότερες, και ότι το χρονικό διάστημα των 15 λεπτών είναι ίσως ασφαλέστερο να χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο για τον υπολογισμό της ζώνης εκμετάλλευσης (χάρτης 29). Στην πραγματικότητα αν και ελάχιστα είναι αυτά που γνωρίζουμε για το είδος των εγκαταστάσεων στο Καβούσι και τα Χάρκια, θα μπορούσε να υποτεθεί ότι έχουμε να κάνουμε με μεμονωμένα αγροκτήματα. Διακρίνεται λοιπόν η ύπαρξη μιας ιεραρχίας

οικισμών, με τους παράλιους οικισμούς του Χαμαλευρίου-Σταυρωμένου και των Μισιρίων στην κορυφή της.

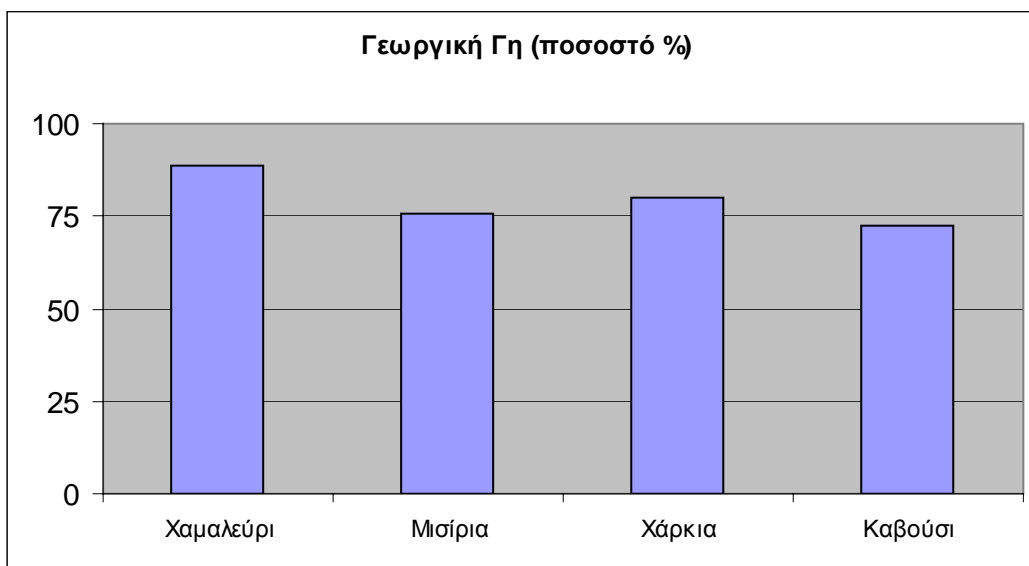

(χάρτης 29: Παλαιοανακτορική περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης 30' και 15')

Η γεωργική γη που αντιστοιχεί σε κάθε ζώνη εκμετάλλευσης υπολογίστηκε με βάση το Μοντέλο Γεωργικής Γης (γράφημα 9). Διαπιστώνεται ότι η ύπαρξη καλλιεργήσιμης γης ήταν ένα από τα κίνητρα επιλογής της θέσης για την εγκατάσταση οικισμού. Εύκολα διακρίνεται ότι το ποσοστό εκμεταλλεύσιμης γεωργικά γης κυμαίνεται για όλες τις θέσεις κοντά στο 80%, άσχετα από το χρονικό διάστημα που επιλέγουμε για να καθορίσουμε τη ζώνη εκμετάλλευσης του οικισμού. (γράφημα 10)

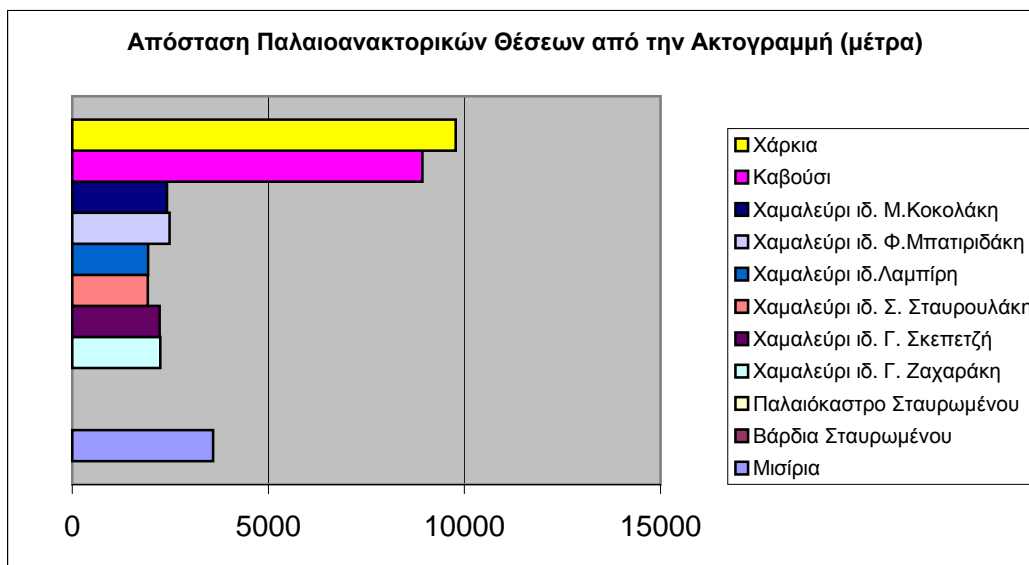

(γράφημα 9)

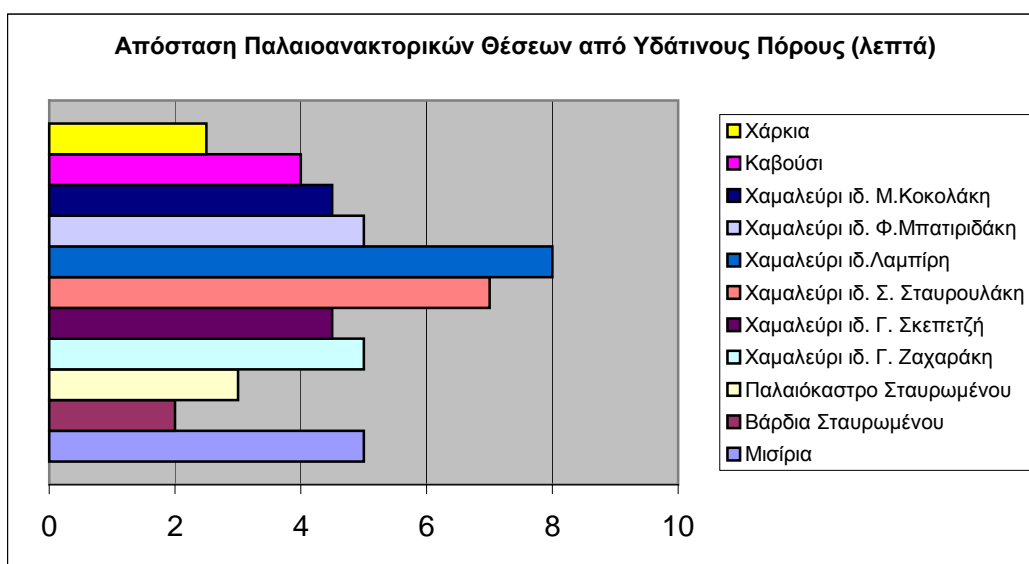
(γράφημα 10)

Μέσω της ανάλυσης Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους διερευνήθηκε απόσταση των θέσεων της περιόδου από την ακτογραμμή (γράφημα 11). Διαπιστώνεται μια σαφής τάση επιλογής για εγκατάσταση περιοχών κοντά στη θάλασσα.

(γράφημα 11)

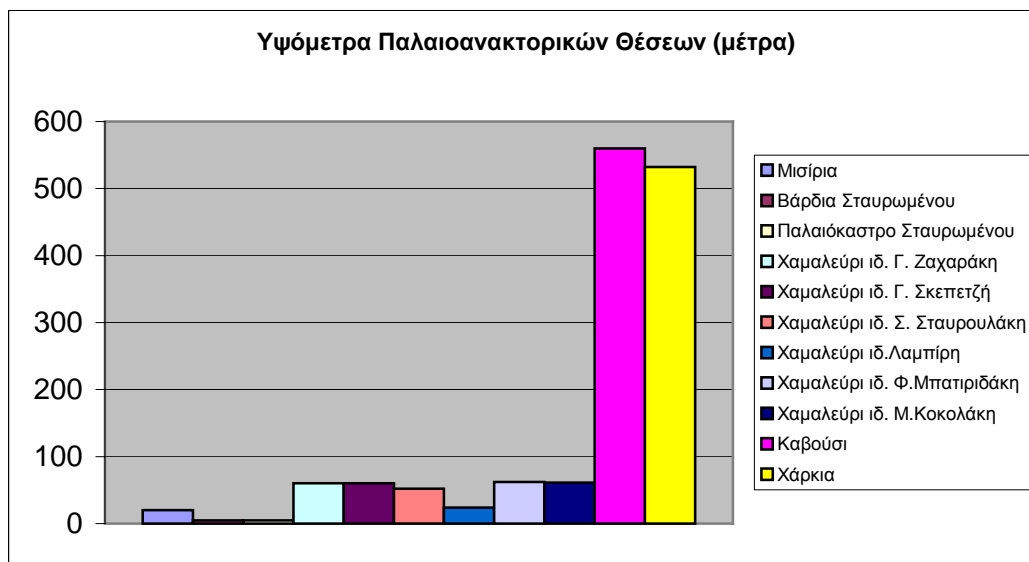
Η απόσταση των τελευταίων από τις πηγές νερού διαπιστώθηκε μέσω της παράθεσης του αρχείου των υδάτινων πόρων με τις ζώνες εκμετάλλευσης των οικιστικών θέσεων (γράφημα 12). Εύκολα γίνεται η διαπίστωση ότι η ύπαρξη νερού υπήρξε επίσης καθοριστικός παράγοντας για τη δημιουργία οικισμού: σε καθέναν από τους οικισμούς της περιόδου που γνωρίζουμε υπάρχει σε απόσταση 3 έως 5 λεπτών ποταμάκι ή ρέμα. Εξαιρεση αποτελούν δυο από τα οικόπεδα που ανασκάφηκαν στον οικισμό του Χαμαλευρίου, που όμως δεν αλλάζουν τη γενική εικόνα.

(γράφημα 12)

Με βάση το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους διαπιστώθηκαν επίσης τα υψόμετρα των οικιστικών θέσεων της περιόδου (γράφημα 13). Η εξέταση του

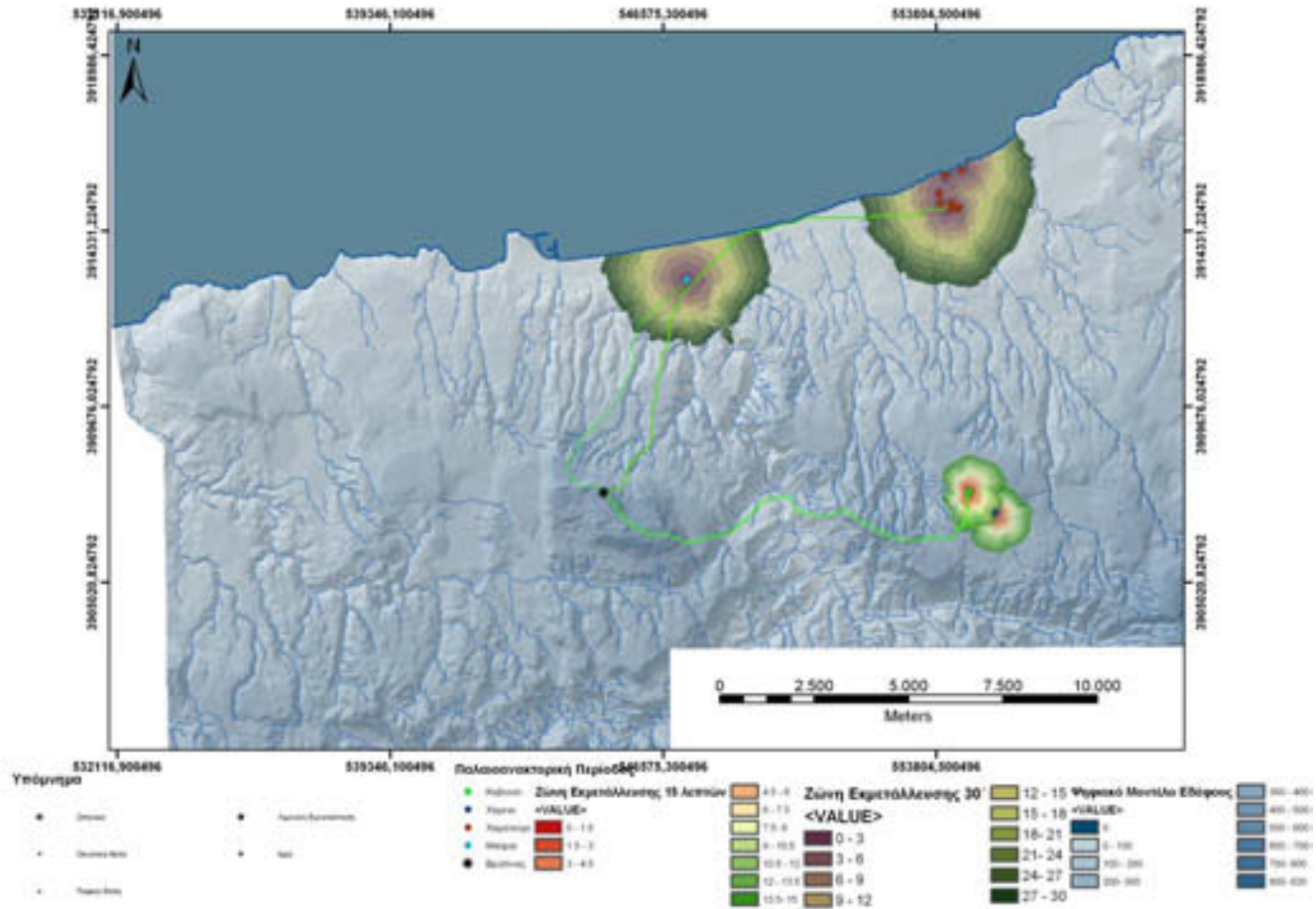
σχετικού γραφήματος ίσως δίνει την ερμηνεία για την ιεράρχηση των οικισμών που διαπιστώσαμε μέσω της ανάλυσης των ζωνών εκμετάλλευσης: τόσο τα οικιστικά λείψανα στα Χάρκια όσο και στο Καβούσι βρίσκονται σε υψόμετρο μεγαλύτερο από τα 500μ.

(γράφημα 13)

Συμπερασματικά, λαμβάνοντας υπ' όψη τα αποτελέσματα των αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν με στόχο να διερευνηθούν τα κριτήρια επιλογής των θέσεων, διαπιστώνεται ότι η ύπαρξη καλής γεωργικής γης και η εγγύτητα σε υδάτινους πόρους πρέπει να ήταν καθοριστικοί παράγοντες, ενώ η απόσταση από τη θάλασσα και το υψόμετρο δε φαίνεται να παίζουν ιδιαίτερο ρόλο. Ο γεωργικός χαρακτήρας των οικισμών μοιάζει να επιβεβαιώνεται.

Στην προσπάθεια να καθοριστούν οι δίοδοι επικοινωνίας στο τοπίο χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση Διαδρομής Ελάχιστου Κόστους, με βάση το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας. Θεωρήθηκε ως αφητηρία το ιερό κορυφής του Βρύσινα, καθώς πρέπει να αποτελούσε βασικό σημείο αναφοράς για τους ανθρώπους της περιόδου, αφού ήταν το κύριο λατρευτικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής (χάρτης 30). Ενδιαφέρον είναι ότι το μονοπάτι που συνδέει το ιερό με τον οικισμό Χαμαλευρίου-Σταυρωμένου εμφανίζεται να έχει πορεία παράλληλη με αυτό που οδηγεί στον οικισμό των Μισιρίων, χωρίς όμως να ταυτίζονται.

(χάρτης 30: Παλαιομινωική περίοδος, δίοδοι επικοινωνίας)

6.5 Νεομινωική Περίοδος

Η νεομινωική περίοδος θεωρείται εποχή κορύφωσης του μινωικού πολιτισμού. Μετά την καταστροφή των πρώτων ανακτόρων, στο τέλος της MMII, σε πολλές περιοχές του νησιού, ξεκινά μια φάση κατασκευής νέων και πιο εκτεταμένων κτηρίων. Εκτός από τα ανάκτορα κατασκευάζονται «επαύλεις», ενώ εμφανίζονται και οι πρώτες πόλεις.²⁰⁹ Τα διοικητικά σύστημα εξελίσσεται, οι τέχνες φτάνουν σε υψηλότατο βαθμό. Διαφαίνεται μια αυστηρά καθορισμένη ιεραρχία με τα ανάκτορα να αποτελούν τα διοικητικά κέντρα μεγάλων γεωγραφικών περιοχών, ενώ απ' αυτά εξαρτώνται δευτερεύουσες οικιστικές θέσεις και οι επαύλεις.²¹⁰

²⁰⁹ Rehak & Younger 1998, 392-402, Bennet 1990, 196

²¹⁰ Bennet 1990, 197-198

Στην περιοχή που εξετάζουμε η νεοανακτορική περίοδος σημαδεύεται από αύξηση του αριθμού των γνωστών οικιστικών θέσεων. Στην περιοχή του Χαμαλευρίου-Σταυρωμένου ο ανθηρός οικισμός των παλαιοανακτορικών χρόνων εξακολουθεί να υφίσταται. Δεν έχουμε ιδιαίτερα στοιχεία για το μέγεθός του, καθώς σε ένα μόλις οικόπεδο (ιδ. Σ. Σταυρουλάκη), οι σωστικές ανασκαφές έφεραν στο φως λείψανα της περιόδου. Η ανακάλυψη όμως ενός από τους ελάχιστους τάφους της περιόδου²¹¹ στη θέση Σινάνης Σταυρωμένου κι η εξαιρετική ποιότητα της κεραμικής που περιείχε, ανάλογη αυτής που έχει εντοπιστεί στην παραλία του Σταυρωμένου, αφήνουν λίγες αμφιβολίες για τη σημασία του οικισμού και τις σχέσεις του με τα σημαντικά κέντρα της εποχής και κυρίως την Κνωσό. Άλλωστε η σημασία του οικισμού ως δευτερεύοντος διοικητικού κέντρου, μέσα στο πλαίσιο της συνολικής διοικητικής διαίρεσης του νησιού, έχει ήδη τονιστεί.²¹² Πρέπει επίσης να σημειωθεί ο σημαντικός ρόλος των κέντρων αυτών στη συγκέντρωση και διατήρηση αγροτικών προϊόντων, όπως το κρασί και το λάδι.²¹³

Ο οικισμός στη θέση Παπούρα Μισιρίων φαίνεται ότι γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση κατά τη νεοανακτορική περίοδο, ενώ παράλληλα εμφανίζεται μια μικρότερη θέση, ίσως μια αγροικία, σε γειτονική θέση στον Πλατανέ.

Παράλληλα εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η εμφάνιση αρκετών οικιστικών θέσεων στην ενδοχώρα. Δυστυχώς γνωρίζουμε λίγα στοιχεία για το χαρακτήρα τους, αφού όλες εντοπίστηκαν από μη συστηματικές ανασκαφές ή επιφανειακές έρευνες. Στο Καβούσι και τα γειτονικά Χάρκια οι ήδη γνωστές μας θέσεις εξακολουθούν να λειτουργούν. Νέες θέσεις εμφανίζονται στη Ρουσσά της Βιράν Επισκοπής, στα Πιριόλικα Κούμων και στην Τάμπια της Ονιθέ Γουλεδιανών.

Το ιερό κορυφής του Βρύσινα εξακολουθεί να λειτουργεί ως λατρευτικό κέντρο για την περιοχή και κατά τη νεοανακτορική περίοδο.

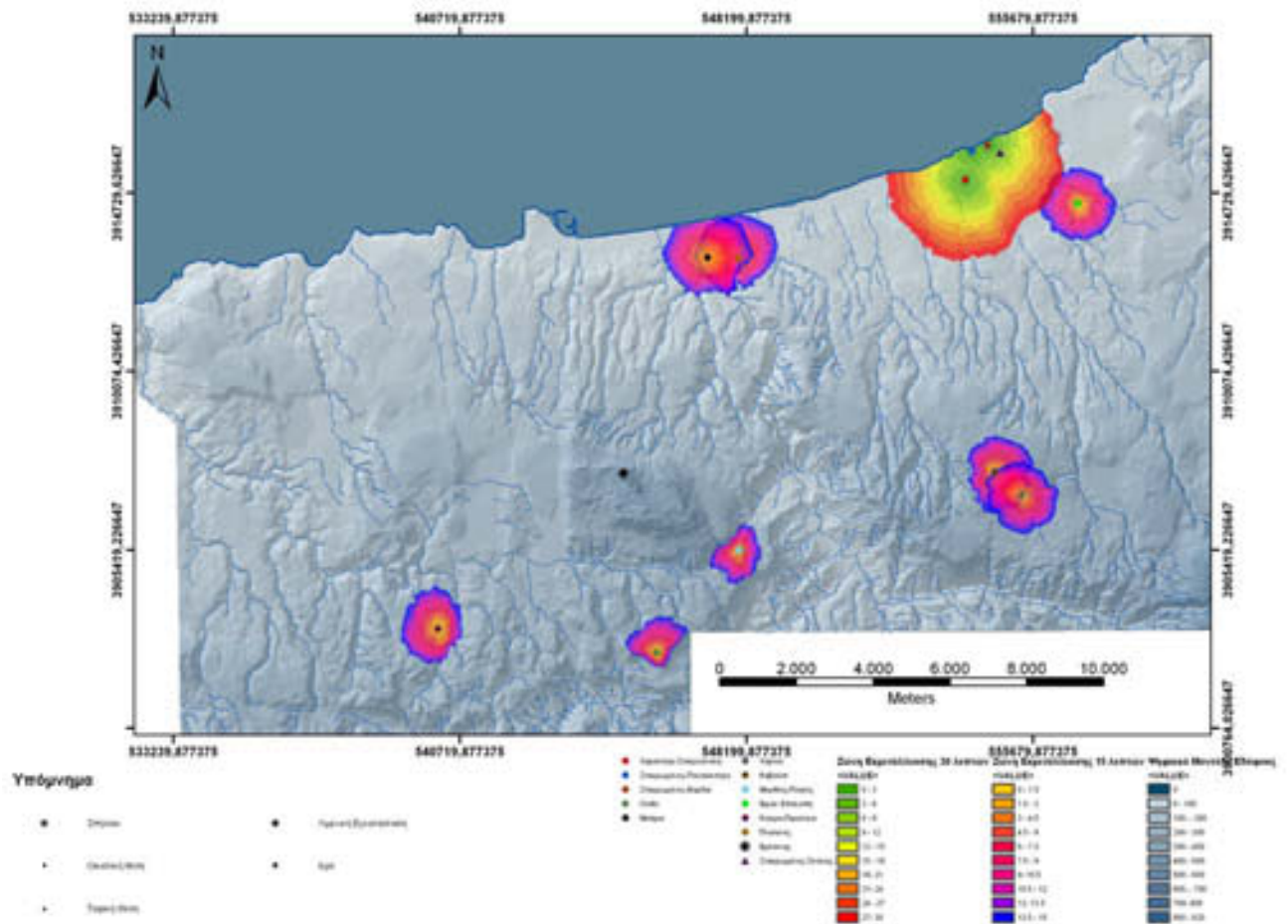
Για τις θέσεις με οικιστικό χαρακτήρα δημιουργήθηκαν οι ζώνες εκμετάλλευσης με βάση το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας και με κριτήριο τη χρονική διάρκεια των δεκαπέντε λεπτών κατ' αναλογία με την παλαιοανακτορική περίοδο. Σημειώνεται ότι για τον οικισμό του Χαμαλευρίου-

²¹¹ Για το μικρό αριθμό των τάφων της περιόδου Rehak and Younger 1998, 402

²¹² Bennet 1990, 209

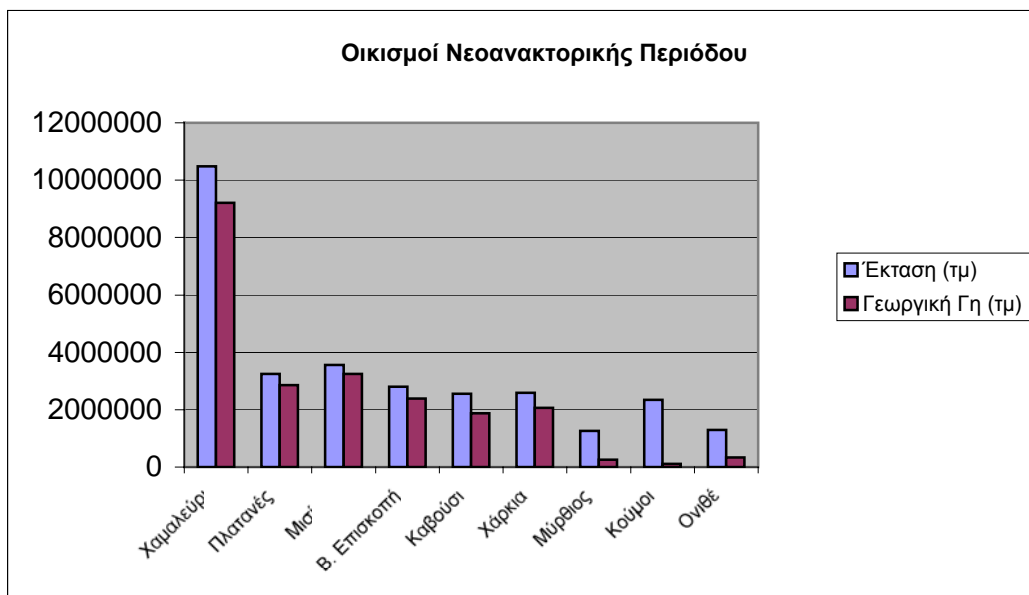
²¹³ Hamilakis 1995, 24-25

Σταυρωμένου δημιουργήθηκε η ζώνη εκμετάλλευσης με κριτήριο τη μισή ώρα, αφού εικάζουμε ότι πρόκειται για το σημαντικότερο οικιστικό και διοικητικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής (χάρτης 31).

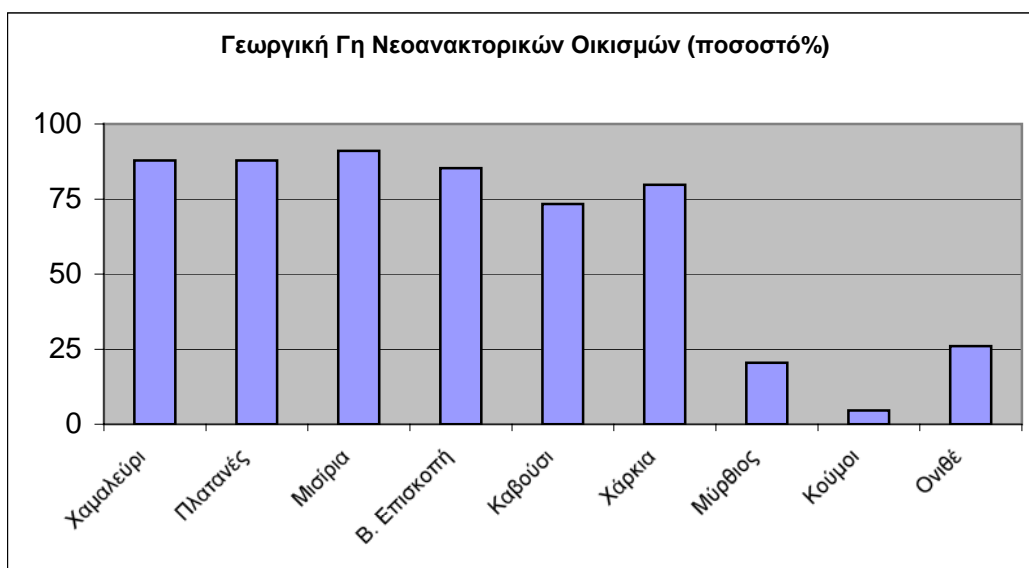
(χάρτης 31: Νεοανακτορική περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης 30' και 15')

Στη συνέχεια υπολογίστηκε η έκταση των ζωνών εκμετάλλευσης, ενώ με βάση το Μοντέλο Γεωργικής Γης υπολογίστηκε η γεωργική γη που περιλαμβάνεται στις ζώνες εκμετάλλευσης (γράφημα 14).

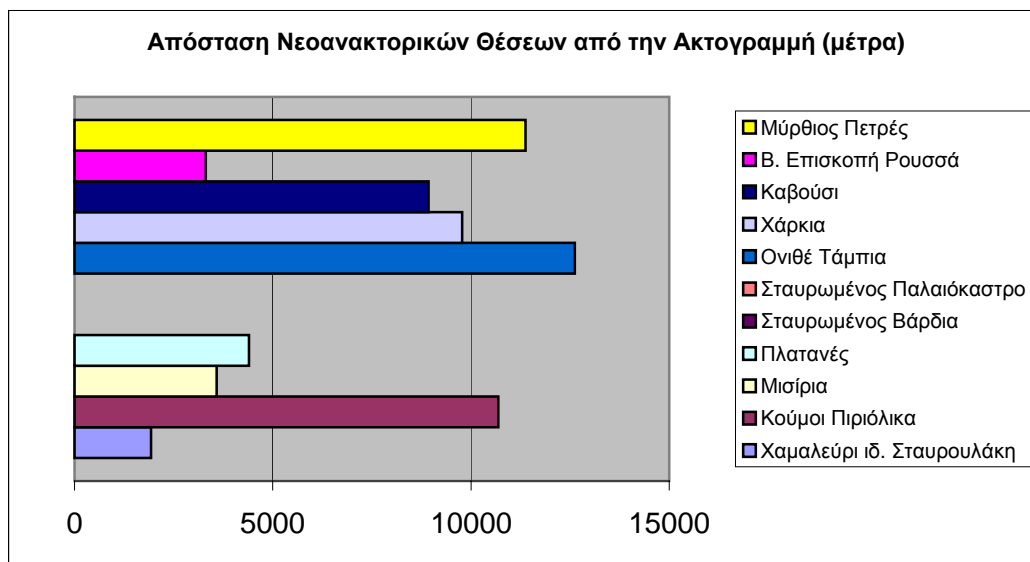
(γράφημα 14)

Κατόπιν υπολογίστηκε το ποσοστό επί τοις εκατό της εκμεταλλεύσιμης γεωργικά γης σε σχέση με τη συνολική έκταση της ζώνης εκμετάλλευσης (γράφημα 15). Διαπιστώθηκε ότι για την πλειοψηφία των οικιστικών θέσεων το ποσοστό κυμαίνεται γύρω το 80% (με διακυμάνσεις από 73 έως 91%), ενώ τρεις από τις θέσεις εμφανίζουν πολύ μικρότερα ποσοστά: η Ονιθέ έχει 26% παραγωγική γη, η Μύρθιος 20% και οι Κούμοι μόλις 4,5%. Είναι προφανές ότι η εγκατάσταση στις τρεις αυτές θέσεις θα πρέπει να ερμηνευτεί ως προσπάθεια αξιοποίησης άλλων παραγωγικών πόρων.

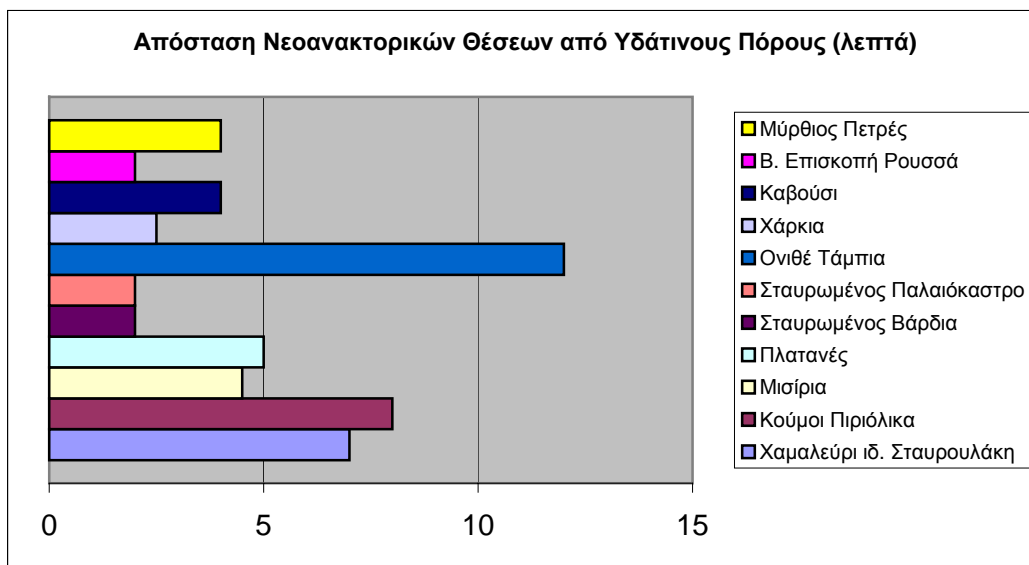
(γράφημα 15)

Με την ανάλυση Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους ανεβρέθησαν οι αποστάσεις των θέσεων από την ακτογραμμή (γράφημα 16). Διαπιστώνεται ότι μια σχετική πλειοψηφία των θέσεων (πέντε έναντι τεσσάρων) βρίσκεται σε απόσταση μεγαλύτερη των οχτώ χιλιομέτρων από τη θάλασσα.

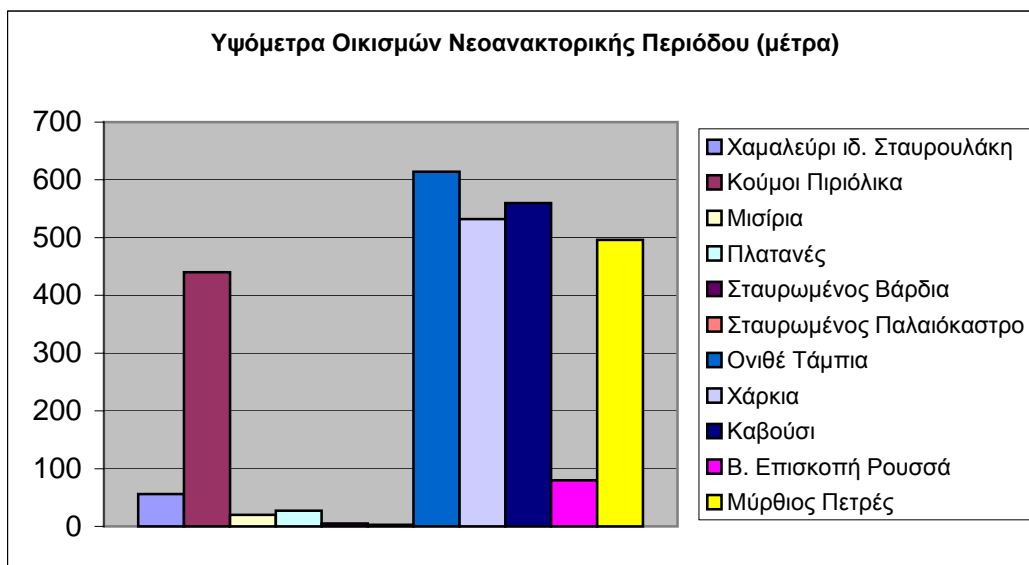
(γράφημα 16)

Η δημιουργία των Ζωνών Εκμετάλλευσης επέτρεψε επίσης τη διαπίστωση των αποστάσεων των θέσεων από υδάτινους πόρους (γράφημα 17). Διαπιστώθηκε ότι ο οικισμός του Χαμαλευρίου-Σταυρωμένου (με εξαίρεση το οικόπεδο Σταυρουλάκη) και της Βιράν Επισκοπής είναι μάλλον ευνοημένοι από την άποψη εγγύτητας σε νερό καθώς οι υδάτινες πηγές βρίσκονται σε απόσταση που διανύεται σε διάστημα 1,5 έως 3 λεπτά της ώρας. Οι υπόλοιποι οικισμοί έχουν υδάτινους πόρους σε χρονική απόσταση έως 6 λεπτών, ενώ εξαίρεση αποτελούν οι Κούμοι και η Ονιθέ όπου χρειάζονται 12 έως 15 για να προσεγγισθούν τα κοντινότερα ρέματα.

(γράφημα 17)

Από το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους ανεβρέθησαν τα υψόμετρα των οικιστικών θέσεων (γράφημα 18). Διαπιστώνεται ότι οι πέντε από τις θέσεις βρίσκονται σε υψόμετρο μεγαλύτερο των τετρακοσίων μέτρων, ενώ οι τέσσερις βρίσκονται σε υψόμετρο από 500 έως 600μ. περίπου.

(γράφημα 18)

Τα αποτελέσματα των αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν, με στόχο τη μελέτη των κριτηρίων επιλογής εγκατάστασης, επιτρέπουν τη διαπίστωση ότι για πρώτη φορά κατά τη νεοανακτορική περίοδο υπάρχει σε τέτοιο ποσοστό κατοίκηση σε περιοχές μακριά από τη θάλασσα και σε μεγάλο υψόμετρο. Για τις περισσότερες από τις θέσεις η εγγύτητα σε υδάτινους πόρους, αλλά και η ύπαρξη καλής γεωργικής γης πρέπει να αποτέλεσαν

6.6 Τελική Ανακτορική Περίοδος

Η τελική ανακτορική θεωρείται ως η τελευταία περίοδος ακμής για την εποχή του Χαλκού στην Κρήτη. Όπως έχει διαπιστωθεί σε πολλές θέσεις σ' όλο τη νησί η περίοδος αρχίζει με σημάδια ανάκαμψης και ανακατάληψης, αν και οι νέοι οικισμοί είναι συνήθως μικρότεροι. Εμφανίζονται νέοι τύποι τάφων, ενώ υπάρχουν εμφανή ίχνη αλλαγών στον υλικό πολιτισμό. Η ύπαρξη σημαντικού αρχείου πινακίδων της Γραμμικής Β επιτρέπει τη διατύπωση βάσιμων υποθέσεων σχετικά με τον διοικητικό έλεγχο, που φαίνεται ότι ασκεί η Κνωσός σ' όλο το νησί.²¹⁴

Κατά την τελική ανακτορική σημειώνεται μια αξιοσημείωτη αύξηση του αριθμού των γνωστών θέσεων στην υπό εξέταση περιοχή. Η αύξηση αφορά κυρίως στις ταφικές θέσεις, όπως άλλωστε συμβαίνει σ' όλη την Κρήτη κατά την περίοδο αυτή.²¹⁵

Στην περιοχή του Χαμαλευρίου-Σταυρωμένου ο οικισμός, το όνομα του οποίου πιθανότατα αναφέρεται σε πινακίδες την γραμμικής Β, εξακολουθεί να ανθεί. Από το αρχείο των πινακίδων φαίνεται να συσχετίζεται με γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή, όπως και με το θαλάσσιο εμπόριο. Πράγματι στην παράλια θέση Παλαιόκαστρο έχουν εντοπιστεί κατάλοιπα της περιόδου, ενώ σωστικές ανασκαφές σε τρεις ιδιοκτησίες (ιδ. Σ. Στρατιδάκη, Σ. Σταυρουλάκη και Ε. Χατζηδάκη) έχουν φέρει στο φως τμήματα του οικισμού. Η εικόνα συμπληρώνεται με τους θαλαμωτούς τάφους που έχουν εντοπιστεί και ανασκαφεί στην περιοχή Βίγλα Σταυρωμένου και κοντά στη μονή του Αρσανίου.

Οι άλλες γνωστές οικιστικές θέσεις στην ευρύτερη περιοχή βρίσκονται στους Κούμους, όπου στη θέση Κληματερά επιφανειακή έρευνα εντόπισε μεγαρόσχημο οίκημα, και στο Καστρί Πρασών, όπου εντοπίστηκαν τα λείψανα οικισμού.

Τις λιγοστές πληροφορίες που αντλούμε από τις οικιστικές θέσεις συμπληρώνουν τα αρχαιολογικά δεδομένα από τις ταφικές θέσεις. Στη θέση Πρινοκέφαλο των Αρμένων έχει εντοπιστεί το μεγαλύτερο νεκροταφείο της περιόδου στην Κρήτη. Η μελέτη του νεκροταφείου δείχνει ότι ανήκει σε

²¹⁴ Rehak & Younger 1998, 442 κ.ε.

²¹⁵ Rehak and Younger 1998, 444-447 και 456-7

σημαντικό οικισμό, με παραγωγή κεραμικής και πιθανά χαλκών εργαλείων και όπλων, έναν οικισμό που φαίνεται να αποκτά ιδιαίτερη σημασία μετά την καταστροφή της Κνωσού.²¹⁶

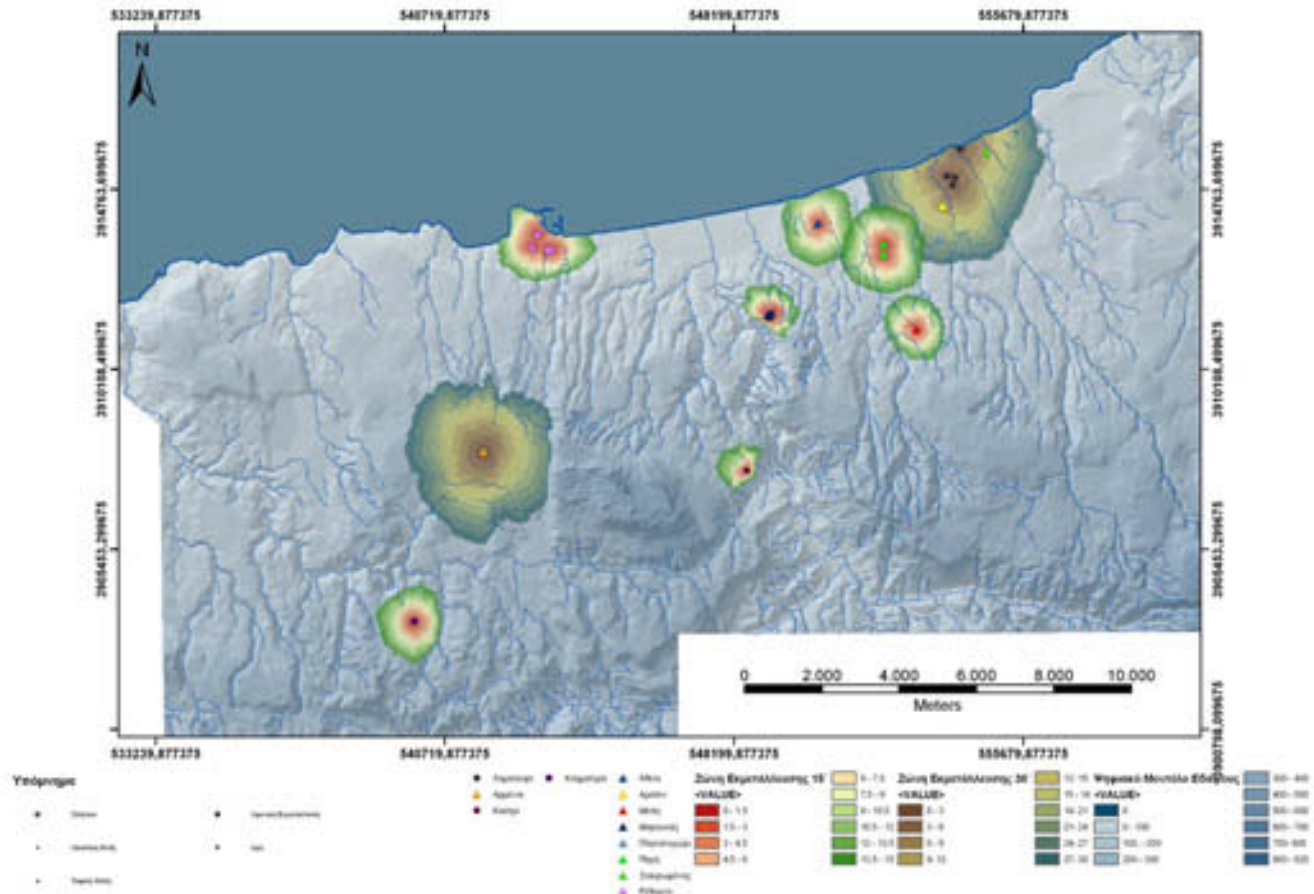
Στην πεδιάδα που απλώνεται στα ανατολικό τμήμα της υπό μελέτη περιοχής έχουν ανασκαφεί διάσπαρτοι τάφοι, στο Άδελε, το Παγκαλοχώρι, την Πηγή σε δύο θέσεις, τη Μέση επίσης σε δυο θέσεις, ενώ ένα ακόμη νεκροταφείο, αν και όχι τόσο εκτεταμένο όσο των Αρμένων, ανασκάπτεται σωστικά στην περιοχή του Μαρουλά. Επίσης στην περιοχή της σύγχρονης πόλης του Ρεθύμνου, έχουν κατά καιρούς εντοπιστεί τέσσερις τουλάχιστον τάφοι της περιόδου.

Προκειμένου να ερμηνευτεί η διασπορά των γνωστών θέσεων και να αναζητηθούν οι παράγοντες που οδήγησαν στη επιλογή των θέσεων αυτών δημιουργήθηκαν οι ζώνες εκμετάλλευσης για τις οικιστικές θέσεις με βάση το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας (χάρτης 9). Για τον οικισμό του Χαμαλευρίου χρησιμοποιήθηκε ως κριτήριο η χρονική διάρκεια της μισής ώρας ως απαιτούμενου χρόνου προκειμένου να διανύσει κανείς τη ζώνη, ενώ για τις θέσεις των Κούμων και των Πρασσών χρησιμοποιήθηκε ο χρόνος των 15 λεπτών, καθώς πρόκειται για μικρότερες ιεραρχικά θέσεις.

Παράλληλα θεωρήθηκε ότι οι τάφοι και τα νεκροταφεία αποτελούν ισχυρές ενδείξεις για την ύπαρξη κατοίκησης στην εγγύς περιοχή εντοπισμού τους, ακόμα και αν η έρευνα δεν έχει εντοπίσει την ακριβή θέση του συσχετιζόμενου οικισμού. Με το σκεπτικό αυτό δημιουργήθηκαν οι ζώνες εκμετάλλευσης και για τις θέσεις αυτές, με κριτήριο τα 15 λεπτά ως χρόνο προσπέλασης. Εξαίρεση αποτελεί η θέση του νεκροταφείου των Αρμένων, το οποίο θεωρείται ότι ανήκει σε μεγάλο μεγέθους οικισμό, οπότε χρησιμοποιήθηκε ο χρόνος της μισής ώρας, κατ' αναλογία με το οικιστικό κέντρο του Χαμαλευρίου.²¹⁷

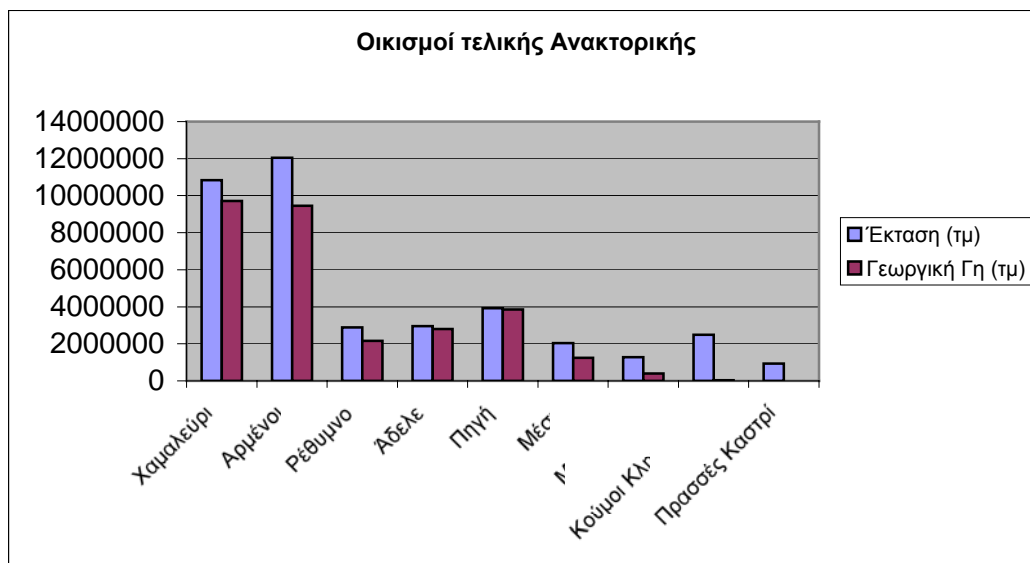
²¹⁶ Godart-Tzedakis 1992, 85, 334

²¹⁷ Bennet 1992, 200

(χάρτης 33: Τελική Ανακτορική, ζώνες εκμετάλλευσης)

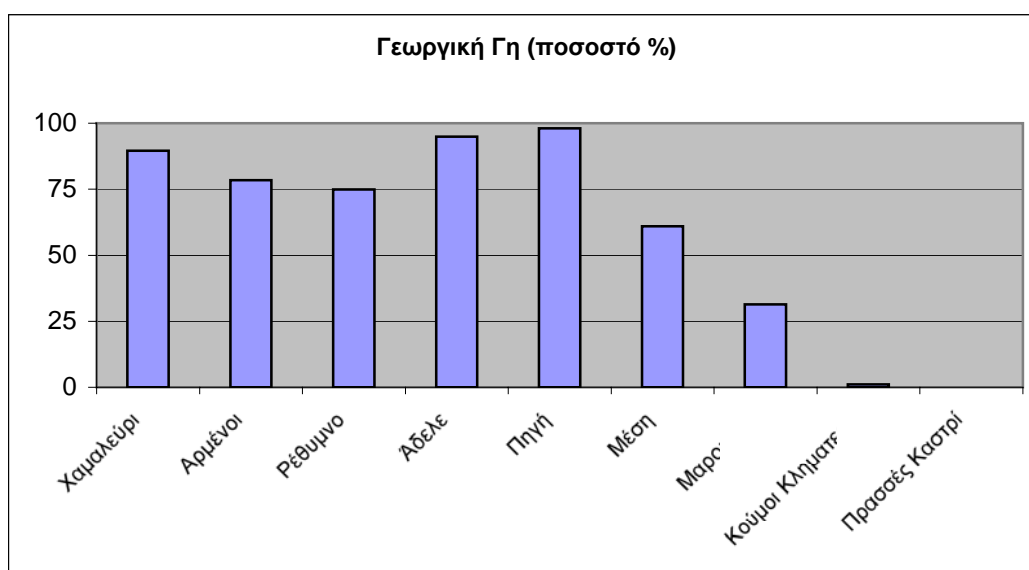
Για τις θέσεις αυτές υπολογίστηκε η έκταση των ζωνών εκμετάλλευσης και με βάση το Μοντέλο Γεωργικής Γης υπολογίστηκε η γεωργική γη που περιλαμβάνεται στις ζώνες εκμετάλλευσης (γράφημα 19).

(γράφημα 19)

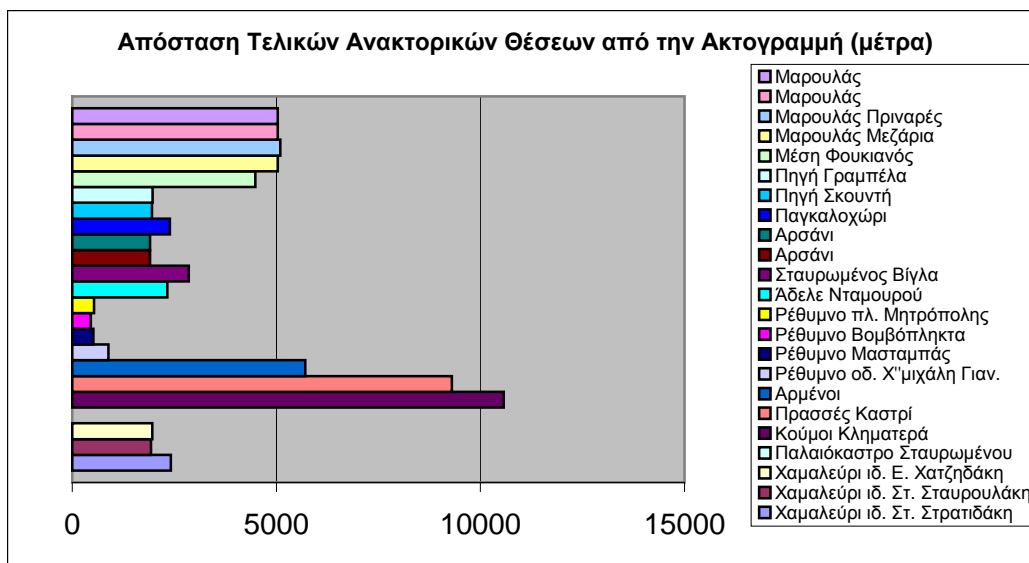
Στη συνέχεια υπολογίστηκε το ποσοστό γεωργικής γης που αντιστοιχεί σε κάθε θέση (γράφημα 20). Εύκολα διαπιστώνεται ότι διακρίνονται δυο ομάδες θέσεων όσον αφορά στο ποσοστό γεωργικής γης. Η πρώτη ομάδα, που περιλαμβάνει την πλειοψηφία των θέσεων, αναφέρεται στις θέσεις με υψηλά ποσοστά παραγωγικής γης. Για τις θέσεις αυτές, η ύπαρξη καλής, αποδοτικής γεωργικά, γης αποτελούσε σημαντικό παράγοντα για την επιλογή του χώρου εγκατάστασης, αφού τα ποσοστά κυμαίνονται από το 74% μέχρι και 98% (το εντυπωσιακό ποσοστό αναφέρεται για την Πηγή) , με εξαίρεση τη Μέση που το ποσοστό κατεβαίνει στο 61%.

Η δεύτερη ομάδα, στην οποία ανήκουν οι θέσεις Μαρουλάς, Κούμοι και Πρασσές, εμφανίζει σαφώς μικρότερα ποσοστά: ο Μαρουλάς με το υψηλότερο ποσοστό έχει μόλις 31%, ενώ οι Κούμοι εμφανίζουν 1% και το Καστρί Πρασσών δεν έχει καθόλου γεωργική γη. Για τις θέσεις αυτές, και κυρίως για τις δύο τελευταίες, πρέπει να αναζητηθούν διαφορετικά κίνητρα για την εγκατάσταση.

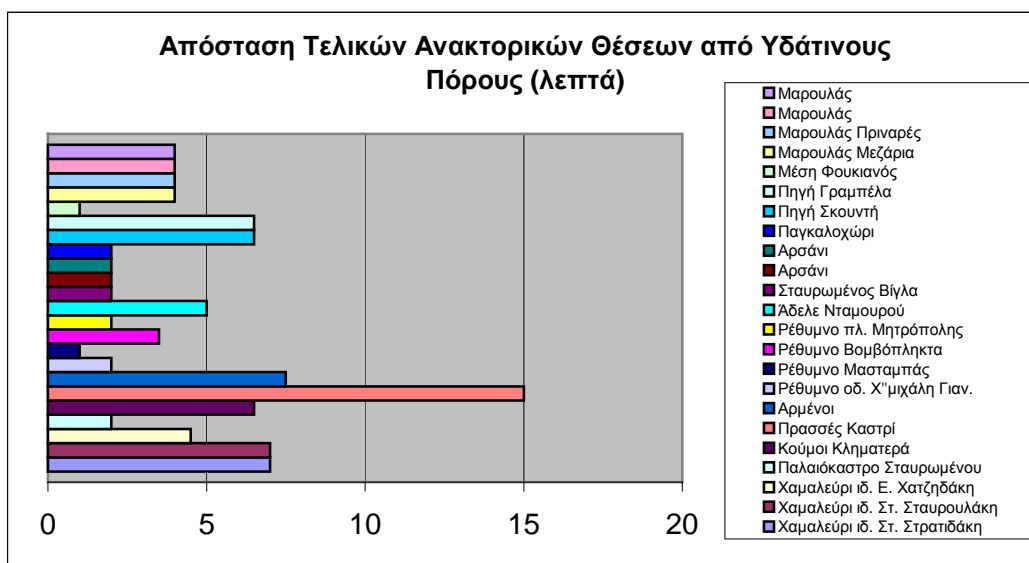
(γράφημα 20)

Με την ανάλυση των Διαδρομών Ελαχίστου Κόστους υπολογίστηκαν οι αποστάσεις των θέσεων της περιόδου από την ακτογραμμή (γράφημα 21). Από την εξέταση των αποτελεσμάτων δε διακρίνεται κάποια ειδική προτίμηση για εγγύτητα ή όχι στη θάλασσα. Ίσως μπορεί να υποστηριχτεί ότι υπάρχει μια τάση προς σχετικά κοντινές προς την ακτή θέσεις, χωρίς όμως να είναι η κυρίαρχη.

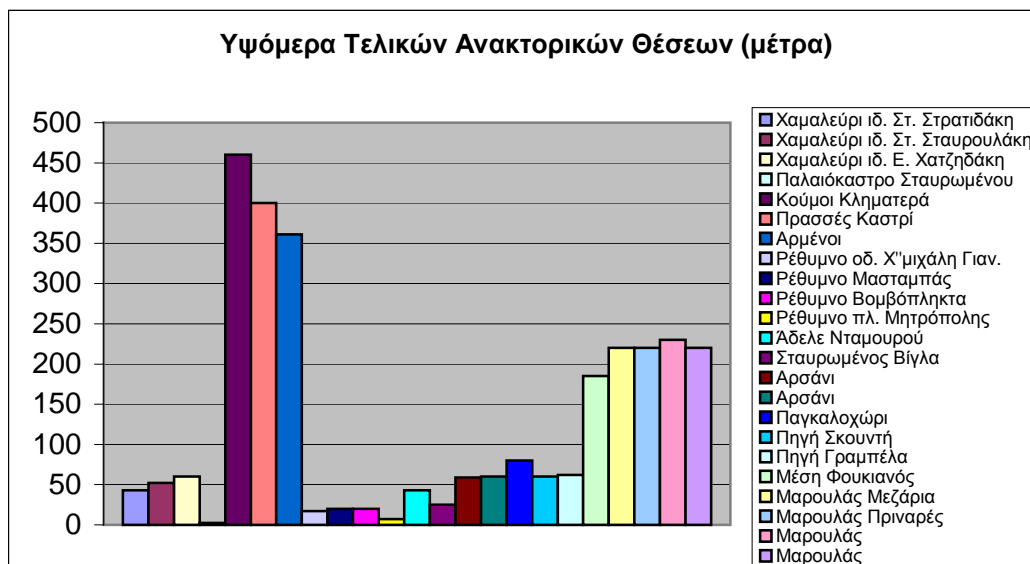
(γράφημα 21)

Στο πλαίσιο της προσπάθειας ερμηνείας της επιλογής των θέσεων εγκατάστασης ερευνήθηκε επίσης η απόσταση τους από πηγές νερού, μέσω της παράθεσης του αρχείου υδάτινων πόρων με τις Ζώνες Εκμετάλλευσης (γράφημα 22). Διαπιστώθηκε ότι η πλειοψηφία των αρχαιολογικών θέσεων οικιστικών και ταφικών βρίσκονται πολύ κοντά σε υδάτινους πόρους, σε απόσταση μικρότερη των 5 λεπτών. Εξαιρεση αποτελεί μια ομάδα πέντε θέσεων, από τις οποίες οι κοντινότεροι υδάτινοι πόροι απέχουν περίπου 7 λεπτά. Τέλος για μια μόνο θέση, για το Καστρί Πρασσών, απαιτείται χρόνος 15 λεπτών για να διανυθεί η απόσταση μέχρι το κοντινότερο ποταμάκι.

(γράφημα 22)

Η εξέταση του διαγράμματος των υψομέτρων, όπως προέκυψαν από το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους (γράφημα 23), δείχνει μια τάση επιλογής θέσεων με χαμηλό γενικά υψόμετρο, μέχρι τα 200μ. περίπου. Τρεις μόνο θέσεις διαφέρουν, εμφανίζοντας υψόμετρο από 360 μέχρι 460 μ.

(γράφημα 23)

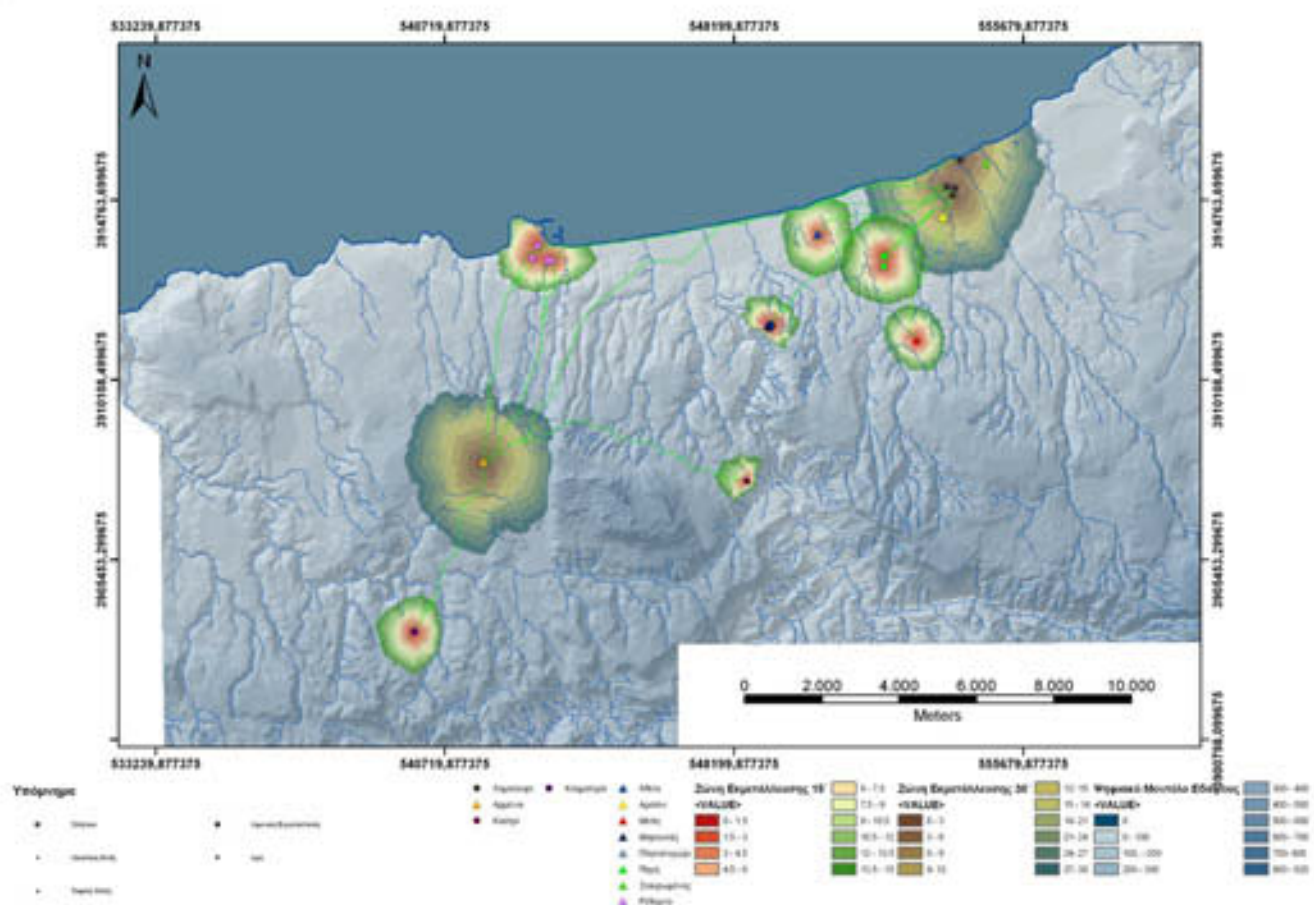
Εξετάζοντας τα αποτελέσματα των αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν, ως προς τα κριτήρια επιλογής των θέσεων της τελικής ανακτορικής μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι τα καθοριστικά ήταν η εγγύτητα σε νερό και η ύπαρξη παραγωγικής γης, σε κοντινή ακτίνα. Διαφαίνεται επίσης μια προτίμηση σε θέσεις με χαμηλό υψόμετρο, ενώ η απόσταση από τη θάλασσα δε μοιάζει να παίζει ρόλο στην επιλογή. Εξαίρεση αποτελούν δυο θέσεις (Κούμοι και Καστρί), που εμφανίζονται μειονεκτικές ως προς όλα τα κριτήρια που προαναφέρθηκαν. Ίσως πρόκειται για κτηνοτροφικές θέσεις, άλλωστε από τις πινακίδες της γραμμικής Β γνωρίζουμε τη σημασία του μαλλιού για την οικονομία της εποχής²¹⁸, ή ίσως είχαν διαφορετική λειτουργία ως εγκαταστάσεις ελέγχου περασμάτων.

Συμπερασματικά διαφαίνεται ένα μοντέλο διασπαρμένης κατοίκησης, κυρίως στον εύφορο κάμφο που καλύπτει το ανατολικό τμήμα της υπό μελέτη περιοχής, ενώ παράλληλα διακρίνεται μια διάθεση εκμετάλλευσης του συνόλου του χώρου με δραστηριότητες συμπληρωματικές προς τη γεωργία, με τους οικισμούς που ιδρύονται σε υψηλό υψόμετρο, χωρίς προφανή

²¹⁸ Bennet 1992

σύνδεση με γεωργική γη. Θα μπορούσε εξάλλου να υποθέσει κανείς ότι πρόκειται για ένδειξη αύξησης του πληθυσμού.

Για την τελική ανακτορική περίοδο έγινε επίσης προσπάθεια ανεύρεσης των διόδων επικοινωνίας των θέσεων, με βάση το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας, μέσω της ανάλυσης της Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους (χάρτης 34). Ως αφετηρία χρησιμοποιήθηκαν τα δυο μεγάλα κέντρα της εποχής, η θέση στο Χαμαλεύρι και οι Αρμένοι. Η πορεία των διαδρομών αυτών, όπως προέκυψαν από την ανάλυση θα πρέπει να ελεγχθεί με επιτόπια έρευναν ώστε να μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα για την ακρίβεια της μεθόδου.

(χάρτης 34: Τελική Ανακτορική, δίοδοι επικοινωνίας)

6.7 Τέλος Εποχής του Χαλκού

Για την τελική φάση της Εποχής του Χαλκού στην Κρήτη έχει υποτεθεί μείωση του πληθυσμού, ενώ η περίοδος αυτή γενικά θεωρείται ως

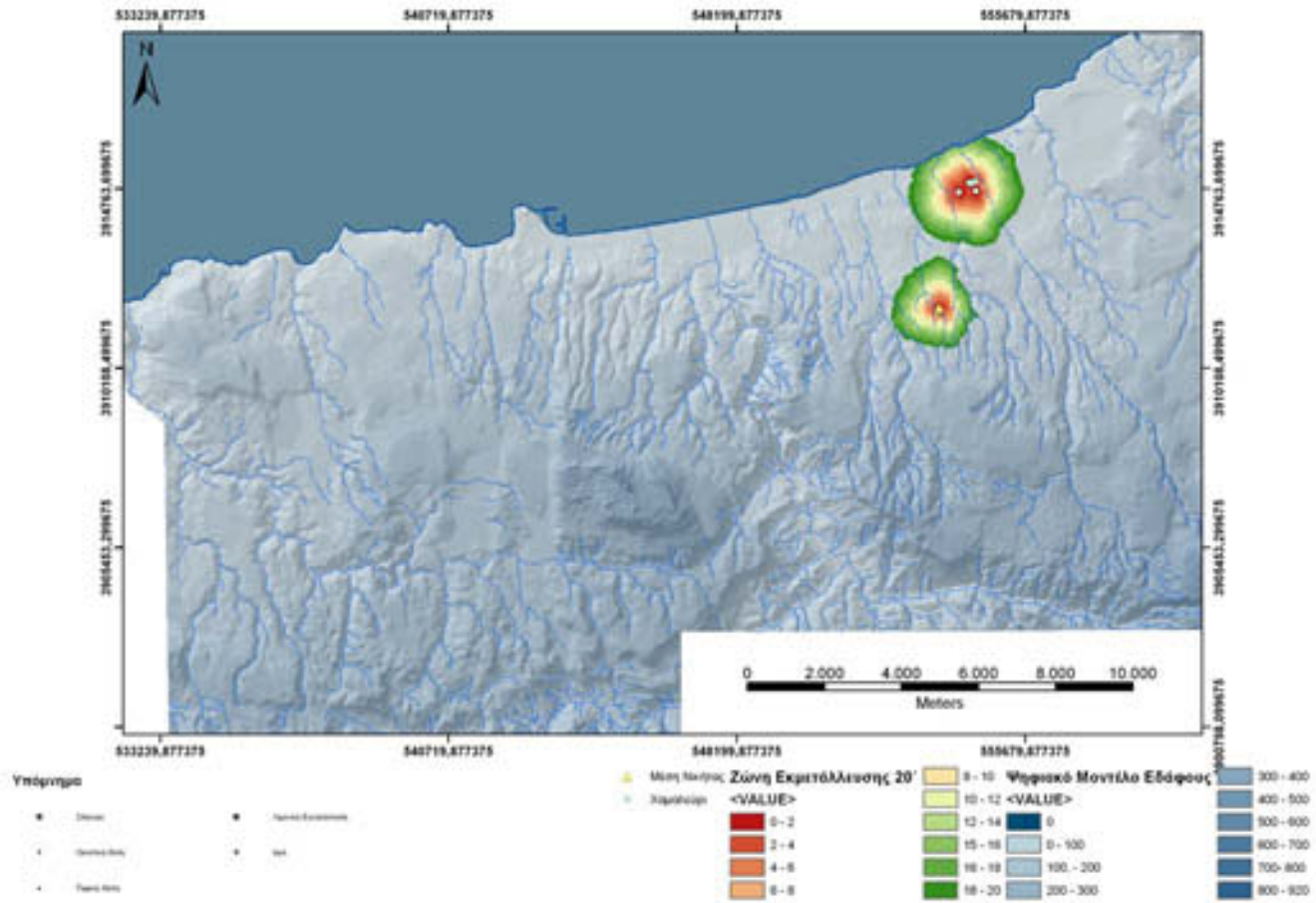
εποχή αναταραχών, ανακατατάξεων και κατάλυσης του κοινωνικοπολιτικού συστήματος της τελικής ανακτορικής. Επιφανειακές έρευνες σε διαφορετικά τμήματα του νησιού, όπως στη Μεσαρά, το Καβούσι και το Βρόκαστρο, αποκαλύπτουν την ίδια εικόνα σχετικής εγκατάλειψης του αγροτικού χώρου.²¹⁹ Η περιοχή που μελετάμε φαίνεται να συμβαδίζει με τις εξελίξεις στο νησί, καθώς διαπιστώνεται δραστική μείωση του αριθμού των θέσεων, ειδικά σε σχέση με την τελική ανακτορική.

Παρατηρείται ότι, από τις γνωστές οικιστικές θέσεις, μόνον ο οικισμός του Χαμαλευρίου δίνει ενδείξεις για κατοίκηση κατά την περίοδο αυτή. Οι σωστικές ανασκαφές στην περιοχή έφεραν στο φως λείψανα κτηρίων και απορριμματικούς λάκκους σε όλους σχεδόν τους λόφους, στους οποίους εκτείνεται ο οικισμός με την αξιοθαύμαστη διάρκεια ζωής (ιδ. Δ. Στρατιδάκη, Ευ. Ψωμά, Γ. και Σ. Δευτεραίου, Μ. Κοκολάκη και Φ. Μπατιριδάκη). Το φαινόμενο της διατήρησης οικισμών, αν και με μειωμένη έκταση, συναντάται επίσης σ' όλα τα σημαντικά κέντρα της περιόδου, όπως στην Κνωσό, την Φαιστό και τα Χανιά.²²⁰ Είναι ίσως πιθανό ο οικισμός να περιορίζεται στα μεσόγεια κατά την περίοδο αυτή, καθώς το παράλιο τμήμα του Σταυρωμένου δεν έχει δώσει κεραμική της περιόδου. Βέβαια λείπουν τα ανασκαφικά στοιχεία που θα επιβεβαίωναν την υπόθεση αυτή. Φαίνεται πάντως ότι ανάλογη είναι η εικόνα στο Βρόκαστρο και στο Καβούσι.

Εκτός από τα οικιστικά κατάλοιπα του Χαμαλευρίου η μόνη άλλη ένδειξη που έχουμε για την περίοδο και μάλιστα για την πρώιμη φάση της προέρχεται από τάφο που ανασκάφηκε στη θέση Νικήτας στη Μέση (χάρτης 35).

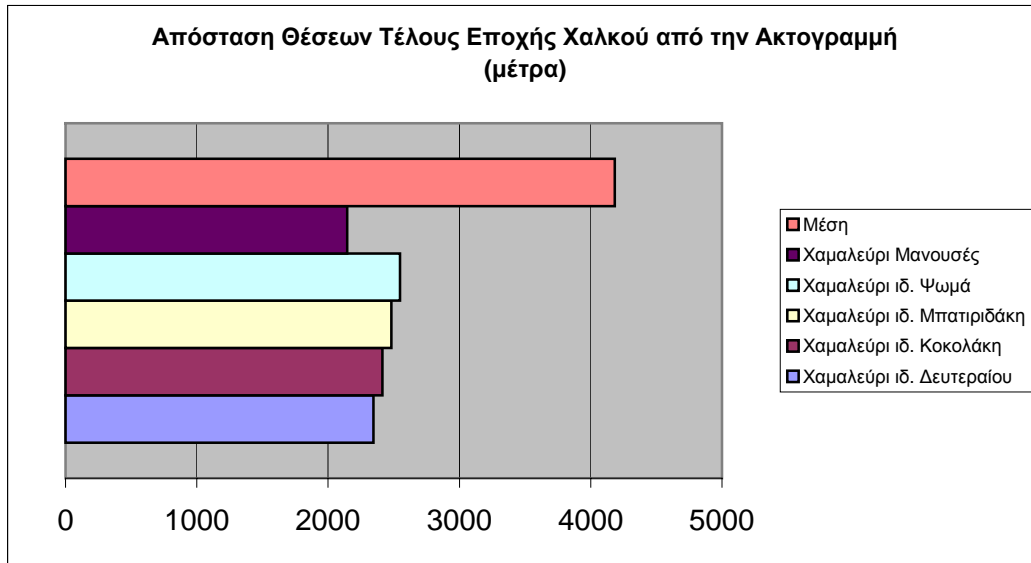
²¹⁹ Watrous et. Al. 1993, 229, Hayden 1983, Gesell, Day and Coulson 1988

²²⁰ Wallace 2001,85

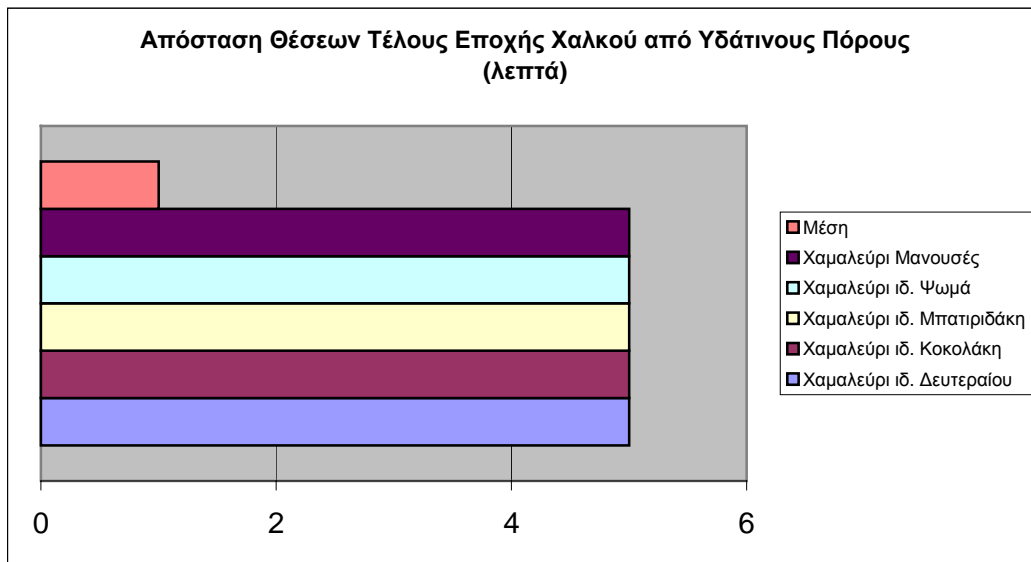

(χάρτης 35: Τέλος εποχής του Χαλκού-Αναλύσεις)

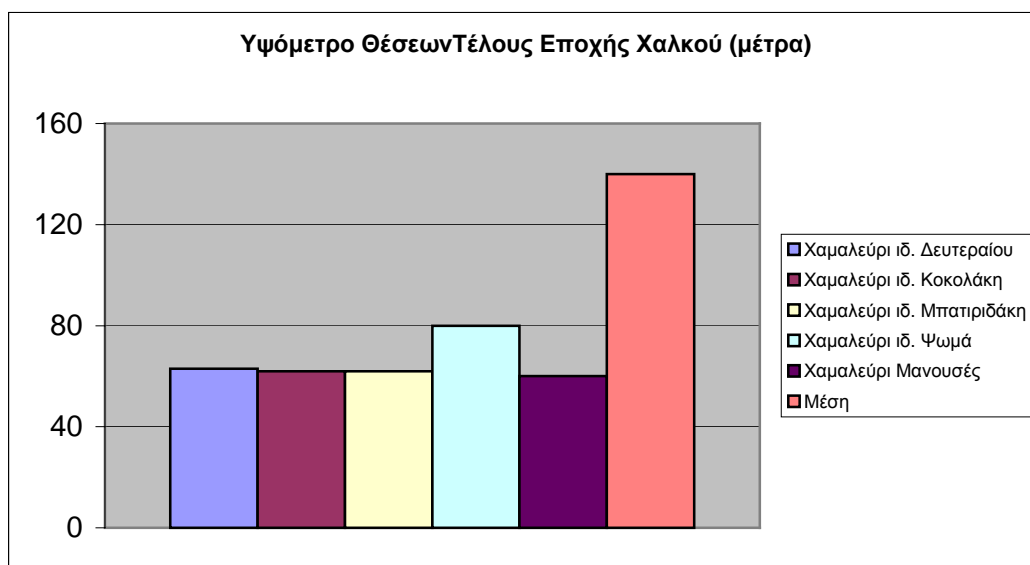
Ο μικρός αριθμός των θέσεων, δεν επιτρέπει την πλήρη εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που προσφέρουν τα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών. Για τις θέσεις της περιόδου πραγματοποιήθηκε η ανάλυση της Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους για να βρεθούν οι αποστάσεις των θέσεων από την ακτογραμμή (γράφημα 24). Επίσης πραγματοποιήθηκε η ανάλυση της Ζώνης Εκμετάλλευσης, ώστε να διαπιστωθεί η απόσταση των θέσεων από υδάτινους πόρους (γράφημα 25). Τέλος με βάση το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους βρέθηκαν τα υψόμετρα των θέσεων (γράφημα 26).

(γράφημα 24)

(γράφημα 25)

(γράφημα 26)

Πρέπει εδώ να σημειωθεί, ότι με δεδομένο το γεγονός ότι από τις θέσεις που αναγράφονται οι πέντε αποτελούν τμήματα του ίδιου οικισμού του Χαμαλευρίου, θεωρούμε ότι δεν μπορούν να εξαχθούν αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία.

6.8 Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου

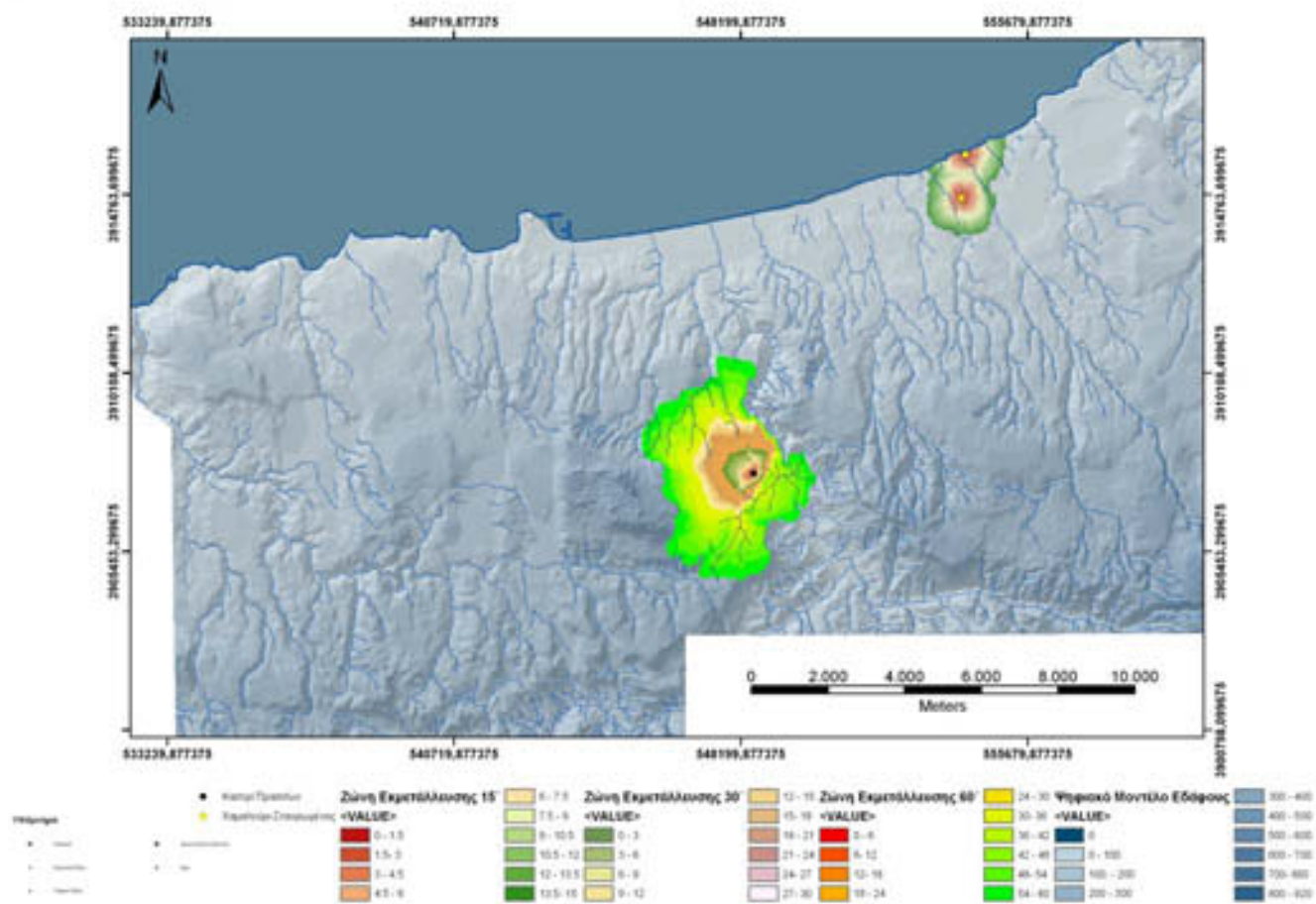
Πρωτογεωμετρική και Γεωμετρική Περίοδος

Τα στοιχεία για την Πρωτογεωμετρική και Γεωμετρική περίοδο, στην περιοχή μας είναι μάλλον λίγα και αφορούν στην πρωιμότερη φάση της περιόδου, καθώς δεν έχουν εντοπιστεί κατάλοιπα της γεωμετρικής εποχής. Οι ελάχιστες γνωστές θέσεις έχουν εντοπιστεί από μη συστηματικές έρευνες, με αποτέλεσμα να λείπουν ανασκαφικά στοιχεία.

Φαίνεται ότι στο Χαμαλεύρι-Σταυρωμένο διατηρείται ίσως κάποια δραστηριότητα, καθώς στο Παλαιόκαστρο, στην παραλία του Σταυρωμένου, και στις Μανουσές, σε λόφο του Χαμαλευρίου, έχει βρεθεί κεραμική της περιόδου. Λείπουν πάντως τα στοιχεία εκείνα που θα μας διαφώτιζαν σχετικά με το μέγεθος και τη λειτουργία του οικισμού κατά την περίοδο.

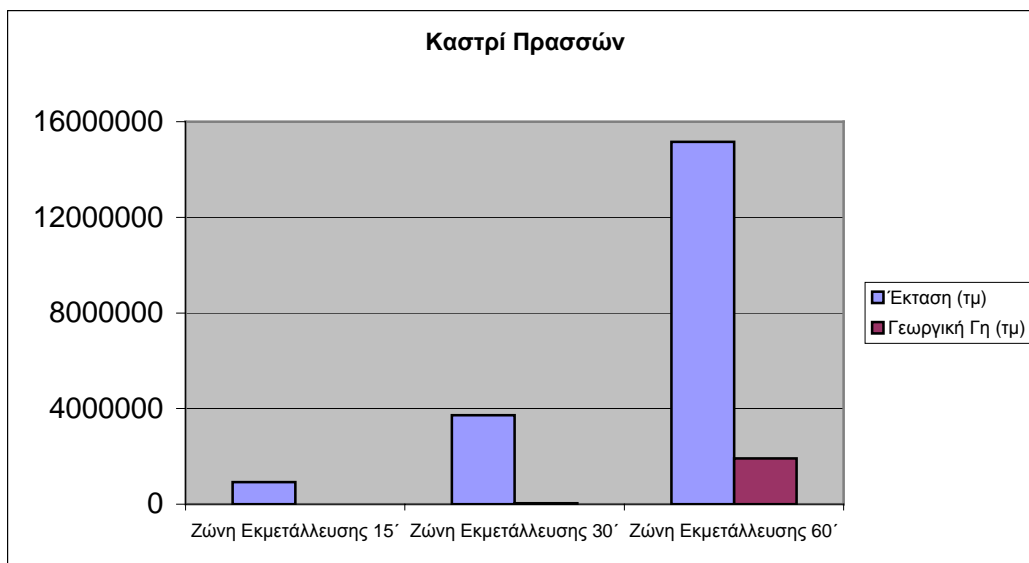
Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει κατά την περίοδο αυτή ο οικισμός που εντοπίστηκε στο Καστρί Πρασσών. Αν και υπάρχει ήδη από την τελική ανακτορική, η ακμή του τοποθετείται στην πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, όταν φαίνεται να αποκτά ιδιαίτερη σημασία.

Η οικιστική εγκατάσταση βρίσκεται στην κορυφή λόφου, σε προνομιούχα συγκοινωνιακά θέση, στο πέρασμα από τη βόρεια ακτή προς την κοιλάδα του Αμαρίου. Προκειμένου να ελεγχθεί η γεωργική παραγωγικότητα του οικισμού και η πρόσβαση σε υδάτινους πόρους δημιουργήθηκαν με βάση το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας τρεις διαφορετικές εκδοχές της ζώνης εκμετάλλευσης με τρία διαφορετικά χρονικά μεγέθη ως κριτήριο. Συγκεκριμένα υπολογίστηκαν οι ζώνες με χρόνο προσπέλασης τα 15, τα 30 και τα 60 λεπτά (χάρτης 36).

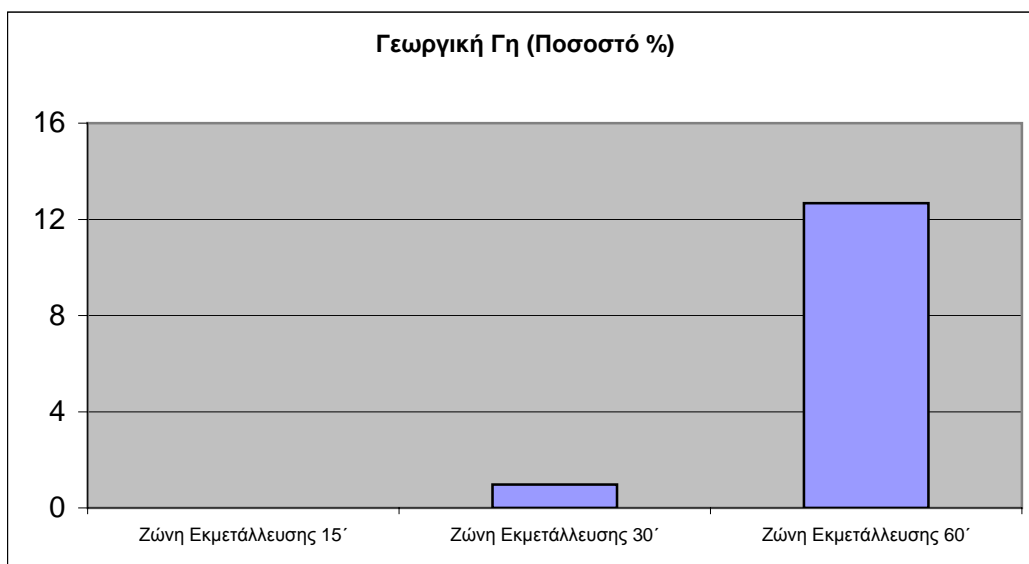

(χάρτης 36: Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Ζώνες Εκμετάλλευσης)

Στη συνέχεια υπολογίστηκε η συνολική έκταση των περιοχών αυτών και με βάση το Μοντέλο Γεωργικής Γης διαπιστώθηκε πόση από την έκταση είναι γεωργικά παραγωγική, ενώ υπολογίστηκε επίσης το ποσοστό επί τοις εκατό (γραφήματα 27 και 28).

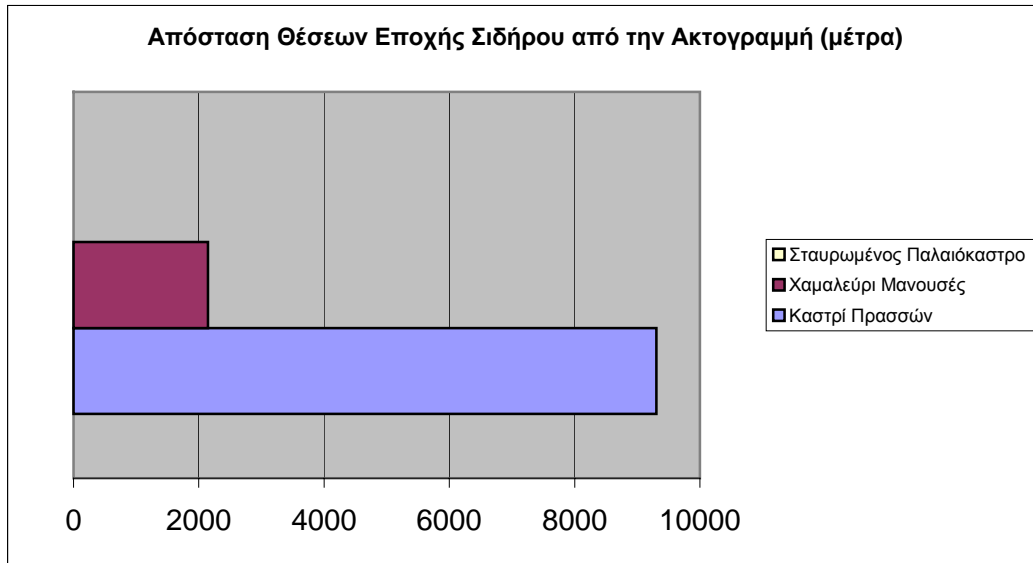
(γράφημα 27)

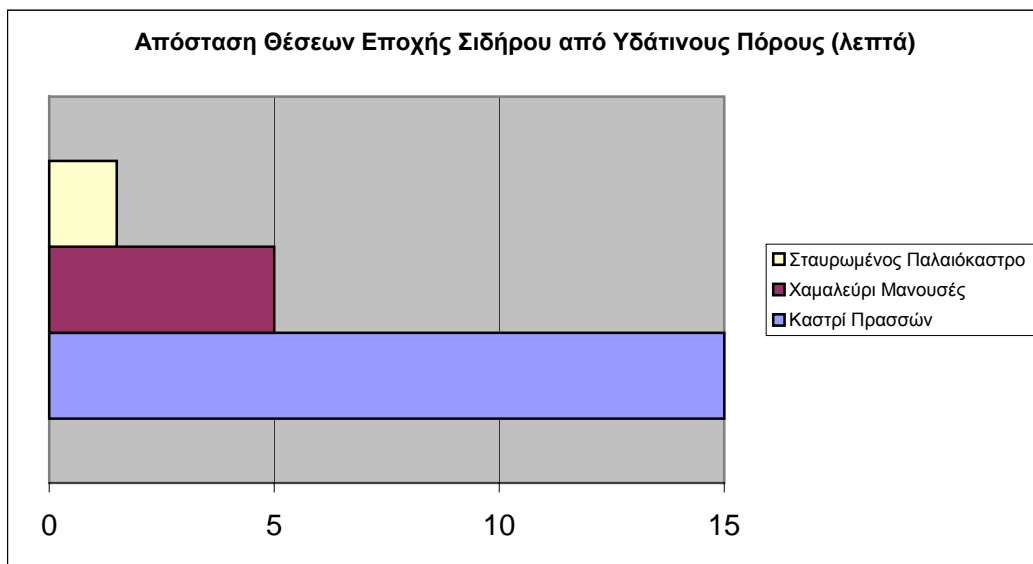
(γράφημα 28)

Διαπιστώθηκε ότι σε ακτίνα 15 λεπτών από τη θέση του οικισμού δεν υπάρχει καλή γεωργική γη, σε ακτίνα 30 λεπτών το ποσοστό είναι μόλις 1%, ενώ, αν επεκταθεί η ακτίνα σε χρόνο μιας ώρας, το ποσοστό ανεβαίνει στο 12,6%.

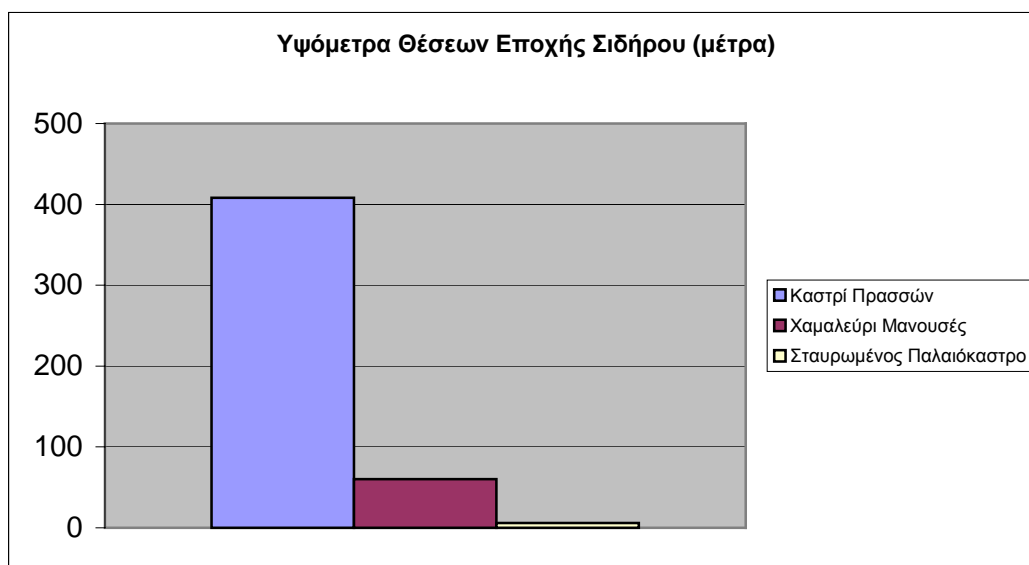
Μέσω της ανάλυσης της Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους ανεβρέθηκαν οι αποστάσεις των θέσεων από την ακτογραμμή (γράφημα 29). Οι αποστάσεις των θέσεων από υδάτινους πόρους διαπιστώθηκαν μέσω της ανάλυσης της Ζώνης Εκμετάλλευσης (γράφημα 30). Τέλος από το Ψηφιακό Μοντέλο εδάφους υπολογίστηκαν τα υψόμετρα των θέσεων (γράφημα 31).

(γράφημα 29)

(γράφημα 30)

(γράφημα 31)

Πρέπει εδώ να σημειωθεί, ότι λόγω των ελάχιστων γνωστών θέσεων της περιόδου (απ' τις οποίες μάλιστα οι δύο αποτελούν τμήματα του ίδιου οικισμού του Χαμαλεύριου), θεωρούμε ότι δεν μπορούν να εξαχθούν αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία.

Είναι όμως ενδιαφέρον ότι τα χαρακτηριστικά που αποκαλύπτονται από τις αναλύσεις μέσω των ΓΣΠ για τον οικισμό του Καστριού φαίνεται να εντάσσονται στο γενικό κανόνα που ακολουθούν οι οικισμοί της περιόδου. Όπως διαπιστώθηκε από τη σύγχρονη έρευνα, οι οικισμοί της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου έχουν μάλλον δύσκολη πρόσβαση σε καλή, αρόσιμη γη, συνήθως ικανή απόσταση από την ακτή και η εγγύτητα σε υδάτινους πόρους δεν αποτελεί πρωταρχικό τους μέλημα.²²¹

6.9 Αρχαϊκή Περίοδος

Την αρχαϊκή περίοδο έχει ήδη δημιουργηθεί στην Κρήτη το σύστημα των πόλεων-κρατών που χαρακτηρίζει την κλασική ελληνική αρχαιότητα, σύμφωνα με το οποίο ένα διοικητικό κέντρο ελέγχει μια περιοχή, μια «επικράτεια», στην οποία στηρίζεται οικονομικά. Η οικονομία των πόλεων αυτών βασίζεται στην αγροτική παραγωγή, τόσο τη γεωργική όσο και την κτηνοτροφική.²²² Ο μύθος παραδίδει για την Κρήτη το μάλλον υπερβολικό

²²¹ Wallace 2001, 83

²²² Chaniotis 1999, 182, με σχετική βιβλιογραφία

αριθμό των εκατό πόλεων. Από τις ιστορικές πηγές γνωρίζουμε την ύπαρξη τουλάχιστον πενήντα επτά πόλεων στο νησί, οι οποίες μοιράζονται και νέμονται τη γη, όντας συχνά σε διαμάχες μεταξύ τους.²²³ Είναι παραδεκτό ότι, ειδικά για την Κρήτη, το δίκτυο των πόλεων με τις επικράτειες τους να απλώνονται σε κοιλάδες τριγυρισμένες από ορεινούς όγκους θυμίζει περισσότερο την ηπειρωτική Ελλάδα, παρά νησιωτικά περιβάλλοντα, λόγω του μεγέθους του νησιού.²²⁴ Δυστυχώς πολύ λίγα είναι γνωστά για την έκταση και γενικά τα οικονομικά μεγέθη των επικρατειών αυτών, και ιδιαίτερα για την αρχαϊκή περίοδο. Ελάχιστα είναι εξάλλου γνωστά για τη σχέση των διοικητικών κέντρων, των πόλεων δηλαδή, με τους περιφερειακούς οικισμούς που βρίσκονταν στην επικράτειά τους. Για την Κρήτη έχει εκφραστεί η υπόθεση μιας πρώιμης ανάπτυξης του συστήματος των πόλεων-κρατών και παράλληλα μιας σημαντικής πυκνότητας οικιστικών θέσεων στο χώρο.²²⁵

Κατά την αρχαϊκή περίοδο ο σημαντικότερος οικισμός στην περιοχή που μελετάμε έχει εντοπιστεί και μερικώς ανασκαφεί στην περιοχή Ονιθέ των Γουλεδιανών. Στην κορυφή του ομώνυμου πλατώματος, με την προνομιά από αμυντική και συγκοινωνιακή άποψη θέση, ανασκάφηκαν τα λείψανα αρχαϊκών σπιτιών και εντοπίστηκε η μοναδική αρχαϊκή κρήνη της Κρήτης. Παράλληλα διαπιστώθηκε η ύπαρξη αμυντικού τείχους που ίσως ανάγεται στην ίδια χρονολογική περίοδο. Σύμφωνα με τη σύγχρονη έρευνα, στην περιοχή της Ονιθέ τοποθετείται μια σημαντική αρχαία πόλη, το όνομα της οποίας παραμένει σε αμφισβήτηση. Έχει προταθεί η ταύτιση με την Οσμίδα, τη Φάλαννα αλλά και με τη Ρίθυμνα.

Εκτός από την Ονιθέ δείγματα για κατοίκηση κατά την αρχαϊκή περίοδο έχουμε από τη Φορτέτζα του Ρεθύμνου, στην οποία έχει εντοπιστεί κεραμική της περιόδου. Για το Ρέθυμνο είναι γενικά αποδεκτό ότι έχει χτιστεί στη θέση της ομώνυμης αρχαίας πόλης, της οποίας η ίδρυση χρονολογείται ήδη κατά τη φάση αυτή. Με την ίδια πόλη, συνδέεται πιθανώς το αγροτικό ιερό στη θέση Λιβιάδι των Μικρών Ανωγείων, το οποίο εντοπίστηκε σε ρεματιά στα νότια της σημερινής πόλης.

²²³ Chaniotis 1995, 55, Chaniotis 1999, 182

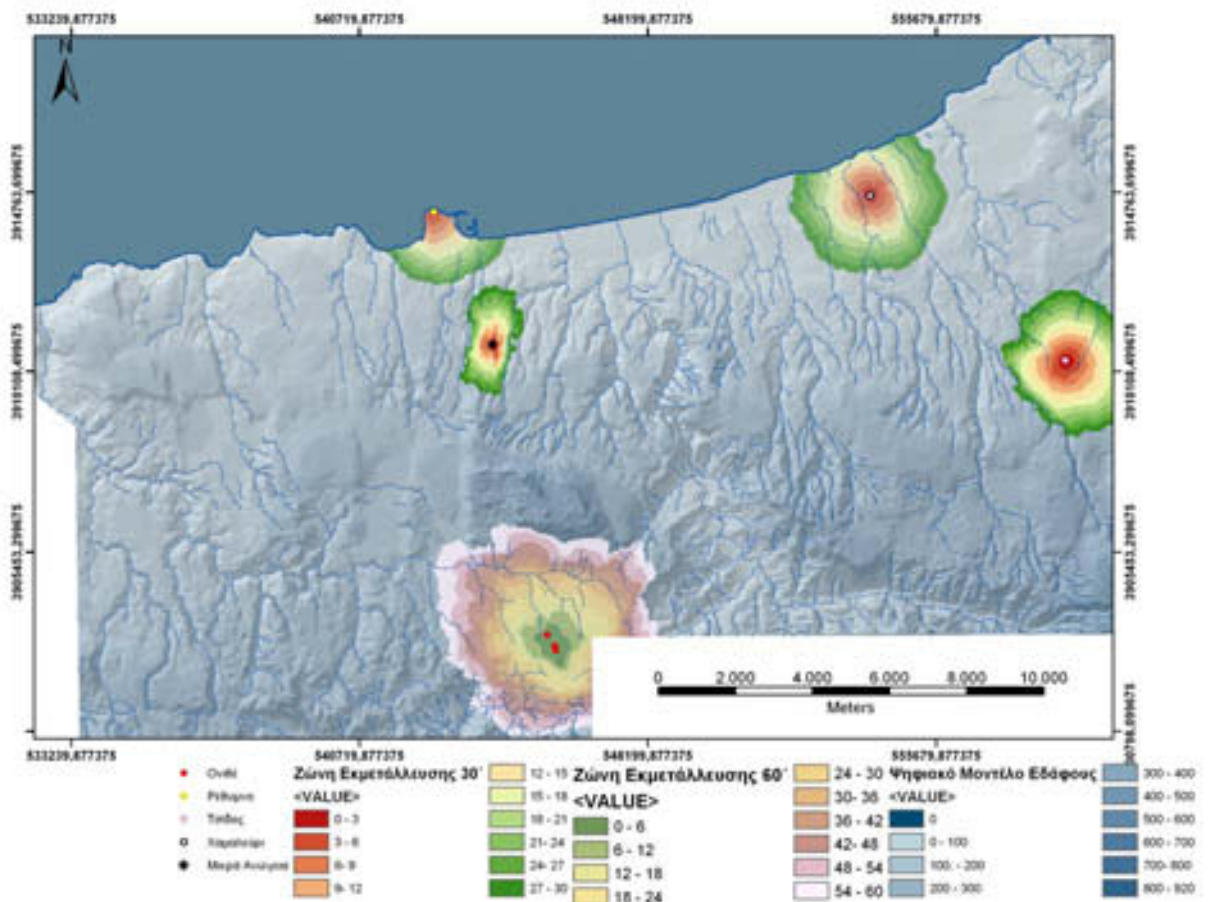
²²⁴ Hayden 1995, 102

²²⁵ Hayden 1995, 138

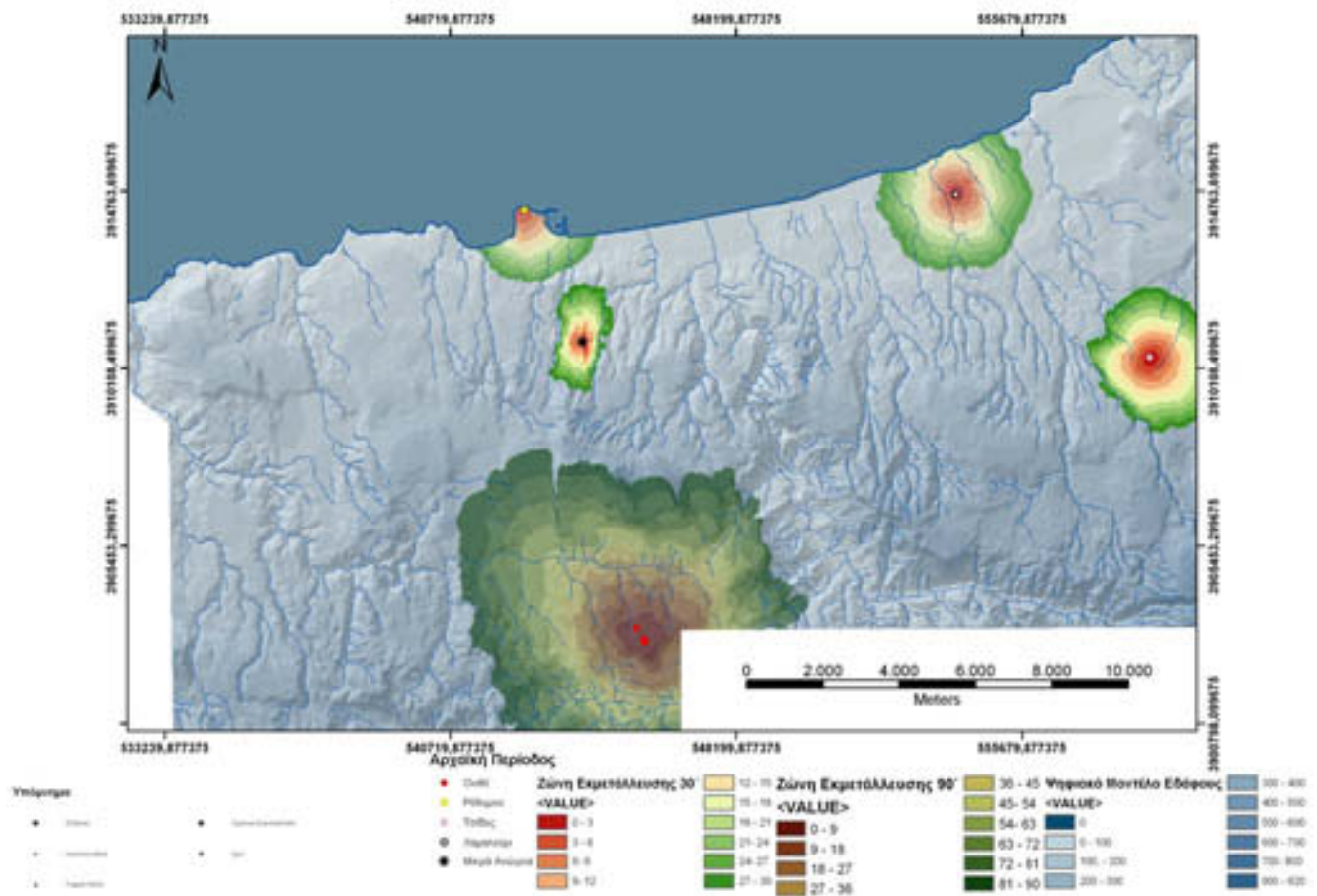
Στην περιοχή του Χαμαλευρίου επίσης φαίνεται εξαιρετικά πιθανή η αδιάκοπη κατοίκηση και η διατήρηση του οικισμού και κατά τους ιστορικούς χρόνους, καθώς σε δυο θέσεις έχουν εντοπιστεί λείψανα της περιόδου.

Τέλος ενδείξεις για κατοίκηση έχουμε από το λόφο Τσίδος στο ανατολικό τμήμα της περιοχής που μελετάμε. Πρόκειται μάλλον για μικρό οικισμό, διαφορετικής κλίμακας και σημασίας από τα κέντρα που προαναφέρθηκαν.

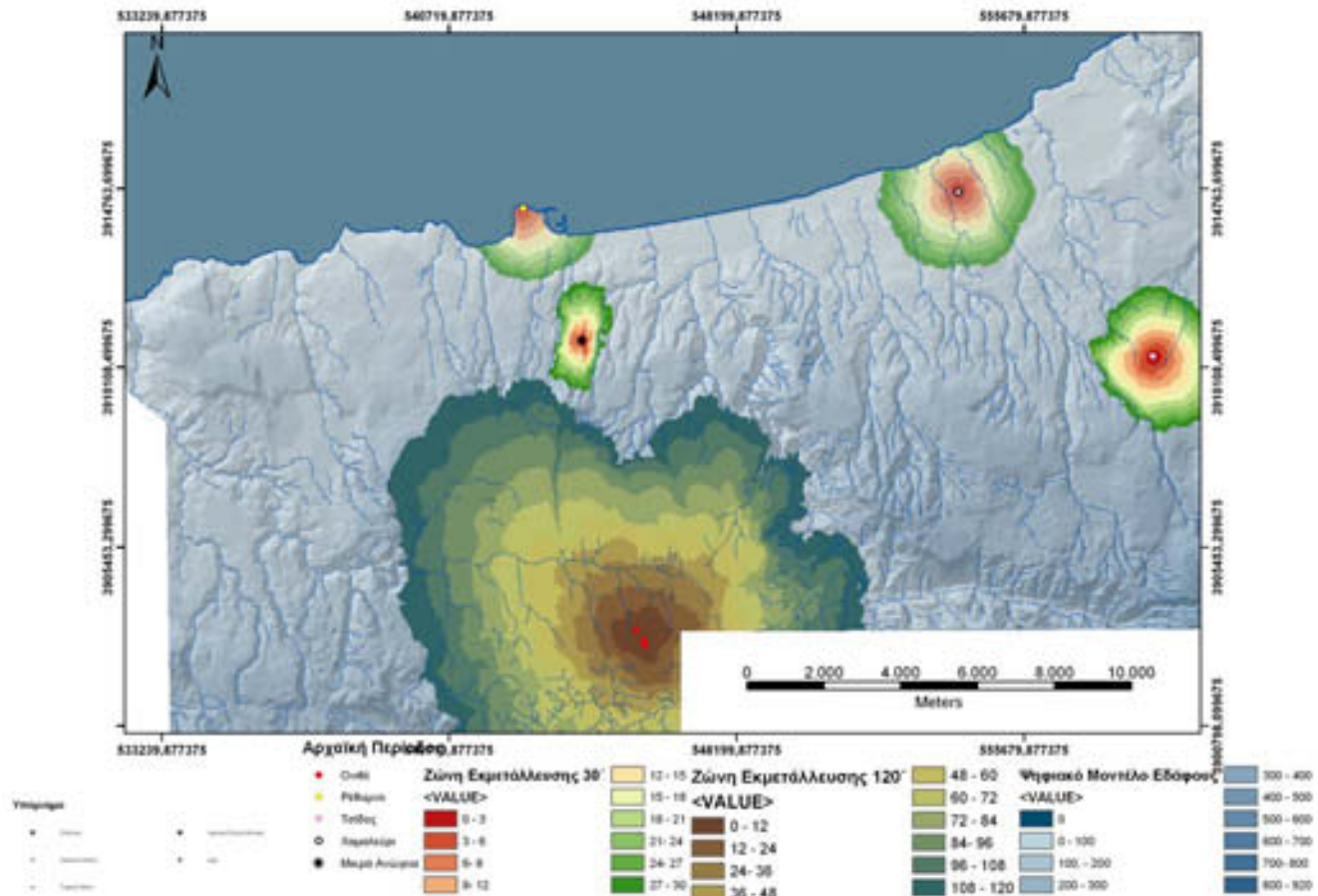
Για την αρχαϊκή περίοδο στοιχεία οργανωμένης πόλης έχουμε μόνο από την Ονιθέ. Έτσι θεωρήθηκε σκόπιμο να δημιουργηθούν ζώνες εκμετάλλευσης για τις γνωστές θέσεις με διαφορετικό χρονικό κριτήριο. Για την Ονιθέ χρησιμοποιήθηκε ως χρόνος προσπέλασης το χρονικό διάστημα της μιας και μιάμισης ώρας, καθώς και των δύο ωρών, σε μια προσπάθεια να εντοπιστούν τα όρια της επικράτειας της και τη συνέχεια να αντιπαραβληθούν με τα φυσικά όρια. Παράλληλα δημιουργήθηκαν οι ζώνες εκμετάλλευσης για τα υπόλοιπες οικιστικές θέσεις της περιόδου με χρόνο προσπέλασης τη μισή ώρα (χάρτες 37,38 και 39).

(χάρτης 37:Αρχαϊκή Περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης1)

(χάρτης 38:Αρχαϊκή Περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης2)

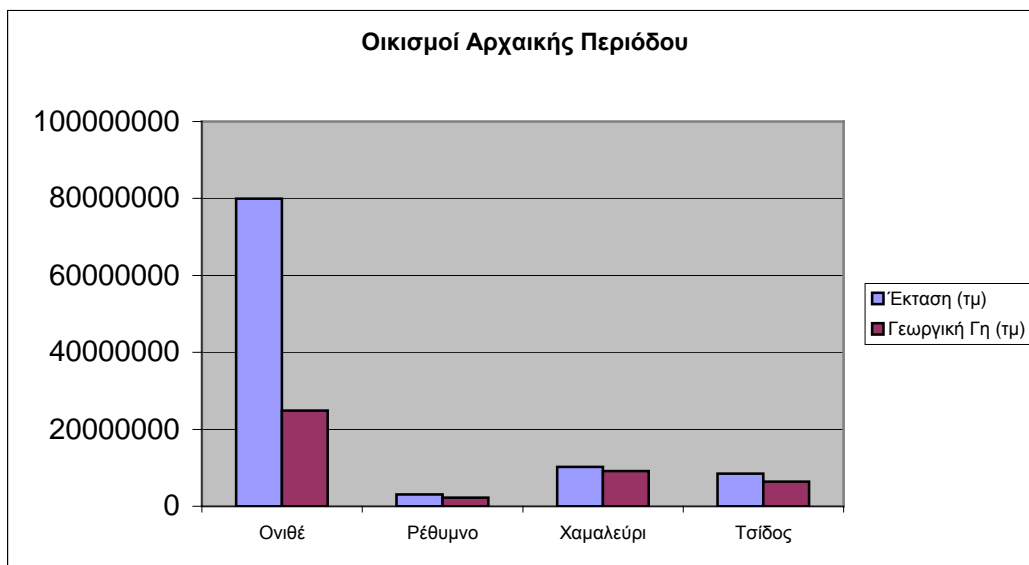

(χάρτης 39:Αρχαϊκή Περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης3)

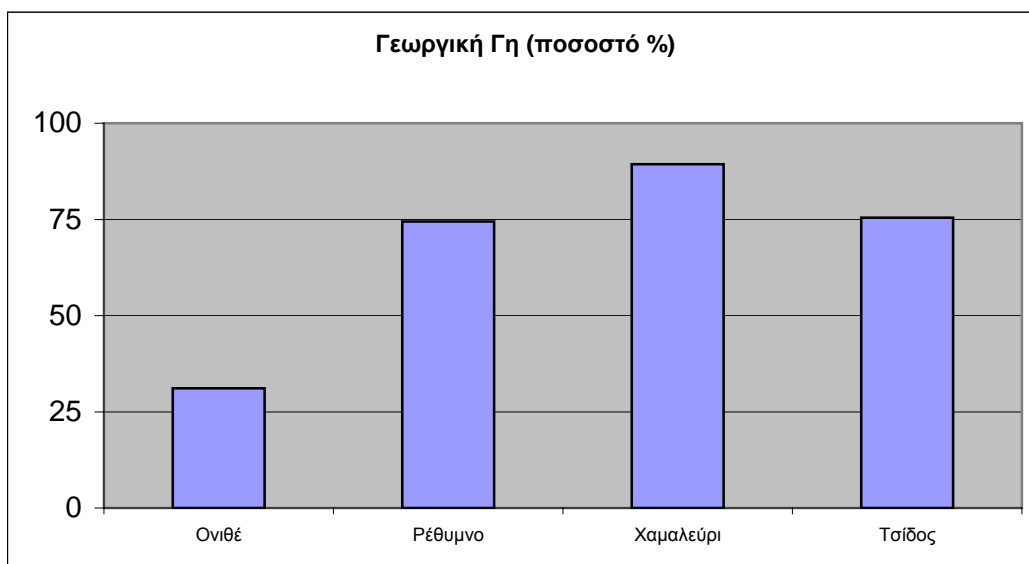
Διαπιστώθηκε ότι, αν ισχύει το όριο των δύο ορών για την επικράτεια της πόλης στην Ονιθέ, τότε αυτή περιλαμβάνει όλο τον ορεινό όγκο του Βρύσινα και προσεγγίζει ανατολικά και δυτικά στα φυσικά όρια που θέτουν δυο φαράγγια, το Πρασσιανό και η Φαράγγα αντίστοιχα. Φαίνεται δηλαδή ότι η ζώνη εκμετάλλευσης προσεγγίζει την προτεινόμενη επικράτεια της πόλης.²²⁶ Η πεδινή παράλια ζώνη στην οποία εντοπίζεται το Ρέθυμνο, η οποία έχει δώσει κατάλοιπα της περιόδου, βρίσκεται εκτός των ορίων της ζώνης εκμετάλλευσης των δύο ωρών. Το ίδιο συμβαίνει με τις θέσεις στην περιοχή του Χαμαλευρίου και του Τσίδου στα ανατολικά.

Για τις ζώνες αυτές υπολογίστηκε η συνολική έκταση. Στη συνέχεια, με στόχο να ελεγχθεί ο παραγωγικός χαρακτήρας των οικισμών, με βάση το Μοντέλο Γεωργικής Γης, υπολογίστηκε πόση από την έκταση αυτή μπορεί να θεωρηθεί καλή παραγωγική γη (γράφημα 32 και 33).

²²⁶ Φαράκλας 1998, 67-68

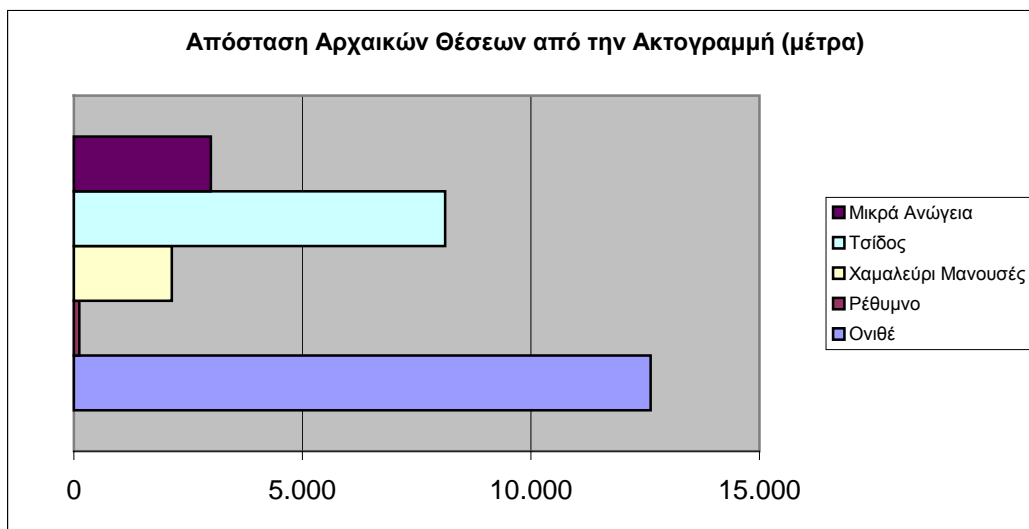
(γράφημα 32)

(Γράφημα 33)

Από την εξέταση του διαγράμματος διαπιστώνει κανείς αμέσως τη διαφορά στο ποσοστό καλής γεωργικής γης που αποδίδεται στο ισχυρό κέντρο της περιοχής στην Ονιθέ, που φτάνει το 31%, ενώ αντίθετα οι μικρότερες σε μέγεθος και σημασία θέσεις έχουν εξαιρετικά ψηλά ποσοστά παραγωγικής γης: γύρω στο 75% το Ρέθυμνο και ο Τσίδος και 89% το Χαμαλεύρι.

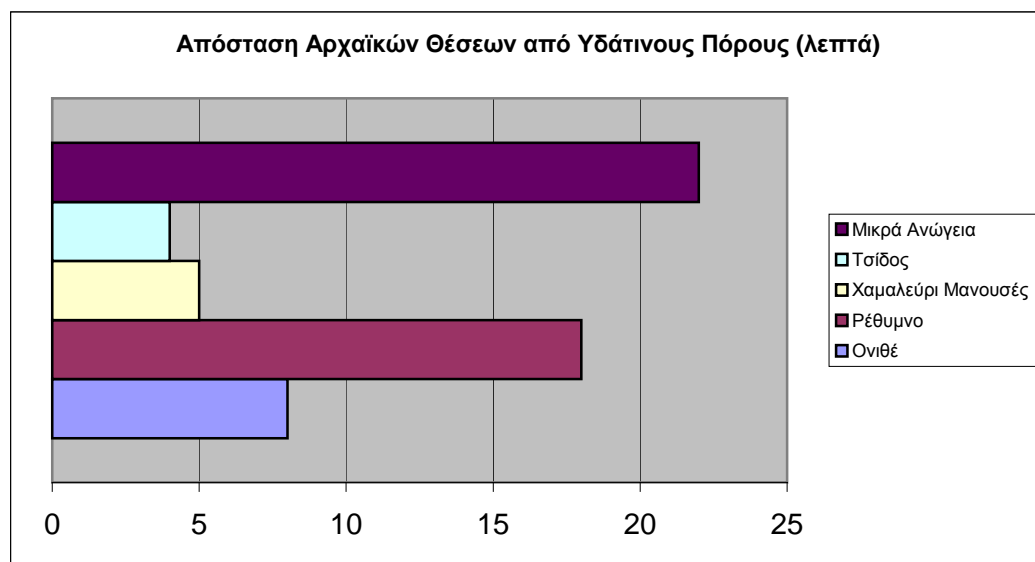
Με την ανάλυση της Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους υπολογίστηκαν οι αποστάσεις των αρχαϊκών θέσεων από την ακτογραμμή (γράφημα 34).

(γράφημα 34)

Οι γνωστές θέσεις της περιόδου είναι πολύ λίγες για να εξαχθούν στατιστικά στοιχεία. Φαίνεται πάντως ότι η εγγύτητα στη θάλασσα δεν πρέπει να υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για την επιλογή τη θέσης.

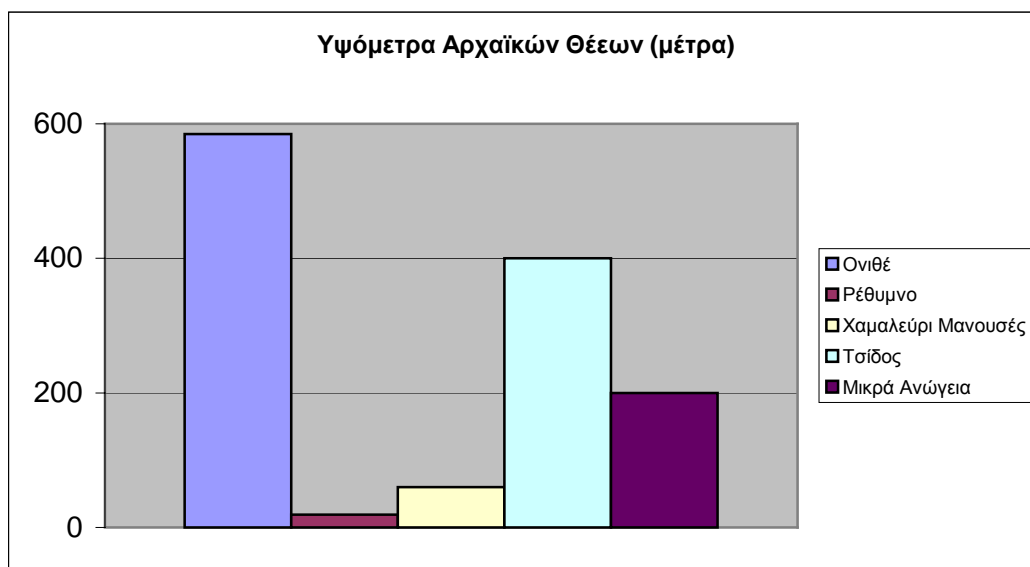
Μέσω της ανάλυσης των Ζωνών Εκμετάλλευσης διαπιστώθηκαν οι αποστάσεις των θέσεων από τους υδάτινους πόρους (γράφημα 35). Δύο από τις θέσεις εμφανίζονται να απέχουν χρόνο περισσότερο από δεκαπέντε λεπτών από το κοντινότερο ρεματάκι, ενώ οι υπόλοιπες διαθέτουν υδάτινους πόρους σε ακτίνα χρόνου από τρία μέχρι επτά λεπτά.

(γράφημα 35)

Τα υψόμετρα των θέσεων της περιόδου εντοπίστηκαν από το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους (γράφημα 36). Διαφαίνεται μια σχετική προτίμηση

για χαμηλά υψόμετρα, μέχρι τα 200μ., αν και δεν μπορεί να θεωρηθεί καθοριστική τάση, εφόσον μάλιστα αναλογιστούμε ότι η σημαντικότερη θέση της περιόδου εντοπίζεται στο ψηλότερο υψόμετρο.

(γράφημα 36)

Από τη μελέτη των στοιχείων που προέκυψαν από τις αναλύσεις μέσω των Γ.Σ.Π. και αφορούν στα κριτήρια επιλογής των θέσεων της περιόδου δεν μπορεί κανείς να διακρίνει συγκεκριμένες, καθοριστικές τάσεις. Ούτε το υψόμετρο, ούτε η εγγύτητα στη θάλασσα, ούτε καν η εγγύτητα σε υδάτινους πόρους αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες επιλογής. Όμοια η ύπαρξη αποδοτικής, γεωργικά, γης δεν φαίνεται να καθορίζει κυριαρχικά την επιλογή της θέσης: οι μικρότεροι οικισμοί της περιοχής διαθέτουν μεγάλα ποσοστά παραγωγικής γης. Δεν ισχύει το ίδιο για το σημαντικότερο οικιστικό κέντρο, καθώς η Ονιθέ παρουσιάζει το χαμηλότερο ποσοστό. Για την Ονιθέ θα πρέπει λοιπόν να αναζητηθούν άλλες αιτίες επιλογής της θέσης εγκατάστασης. Αν και δεν πρέπει να παραβλέπει κανείς τη σημασία της κτηνοτροφίας για την οικονομία των πόλεων της Κρήτης και τις δυνατότητες που παρέχουν οι μεγάλες εκτάσεις γύρω από το Βρύσινα για την ανάπτυξή της,²²⁷ η αρχαϊκή πόλη στην Ονιθέ οφείλει ίσως τη χωροθέτησή της στα πλεονεκτήματα που προσφέρει η φυσικά οχυρή θέση.

Πρόσφατες συστηματικές επιφανειακές έρευνες, που πραγματοποιήθηκαν σε άλλες περιοχές του νησιού έχουν δώσει σημαντικά

²²⁷ Ο Αγγ. Χανιώτης απέδειξε πόσο σημαντική μπορεί να είναι η κτηνοτροφία για την οικονομία των πόλεων. Chaniotis 1999

στοιχεία για την κατάληψη του χώρου κατά την αρχαϊκή περίοδο.²²⁸ Στις περισσότερες περιοχές, όπως για παράδειγμα στη Μεσαρά, τα Σφακιά, την Όλερο, διαπιστώθηκε η ύπαρξη μιας ιεραρχίας των οικιστικών θέσεων, στη βάση της οποίας βρίσκονται οι μικρότερες μονάδες οι αγροικίες, ακολουθούν οι μικροί οικισμοί, ενώ στην κορυφή τοποθετούνται τα μεγάλα οικιστικά κέντρα, οι πόλεις. Η έλλειψη στοιχείων από συστηματική επιφανειακή έρευνα στην περιοχή μας δεν επιτρέπει συγκρίσεις και εξαγωγή οριστικών συμπερασμάτων. Παρατηρεί, όμως, κανείς ότι μια αναλογία στο διαφανόμενο μοντέλο κατοίκησης, με την ύπαρξη ενός μεγάλου οικιστικού και διοικητικού(;) κέντρου και παράλληλα μικρότερους αγροτικούς οικισμούς, όπως αυτόν του Τσίδου, που ίσως ήταν εξαρτημένος από μια τέταρτη εξαιρετικά ισχυρή πόλη, την Ελεύθερνα, της οποίας η επικράτεια εκτείνεται πέρα από την υπό μελέτη περιοχή.

6.10 Κλασική Περίοδος

Η κλασική περίοδος στην Κρήτη χαρακτηρίζεται από συντηρητικότητα σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, καθώς και τη διατήρηση των θεσμών που δημιουργήθηκαν κατά την αρχαϊκή περίοδο. Άλλωστε αυτή ακριβώς η τάση οδήγησε σε μια σειρά πολεμικών συρράξεων, ως μέσων διατήρησης του συστήματος, φαινόμενο που θα φτάσει στη μεγαλύτερη έντασή του κατά την ελληνιστική περίοδο. Η τάση είναι προφανής στη διατήρηση της διαίρεσης του νησιού σε αυτόνομες και αυτόρκες πόλεις-κράτη, που στηρίζουν τη δύναμή τους στην κυρίαρχη τάξη των πολιτών με τη στρατιωτική εκπαίδευση και τον έλεγχο της αγροτικής παραγωγής.²²⁹

Από τις αρχαϊκές πόλεις-κράτη άλλες φαίνεται ότι διατηρούνται και επεκτείνονται αυξάνοντας τη δύναμή τους, όπως συνέβη στη Φαιστό στην πεδιάδα της Μεσαράς, ενώ άλλες παρουσιάζουν μια μετακίνηση προς χαμηλότερα υψόμετρα, όπως παρατηρήθηκε στα Σφακιά και την Όλερο.²³⁰

Στην περιοχή που εξετάζουμε φαίνεται ότι η πόλη στην Ονιθέ, η οποία ταυτίζεται με τη Φάλαννα, εξακολουθεί να κατοικείται. Στην Ονιθέ, στην

²²⁸ Για σύντομη παρουσίαση των πρόσφατων επιφανειακών ερευνών στο νησί Hayden 1995, 135-137

²²⁹ Chaniotis 1999, 182-183

²³⁰ Hayden 1995, 133-135, Nixon et al. 1994, 260, Watrous et al. 1993, 230-231

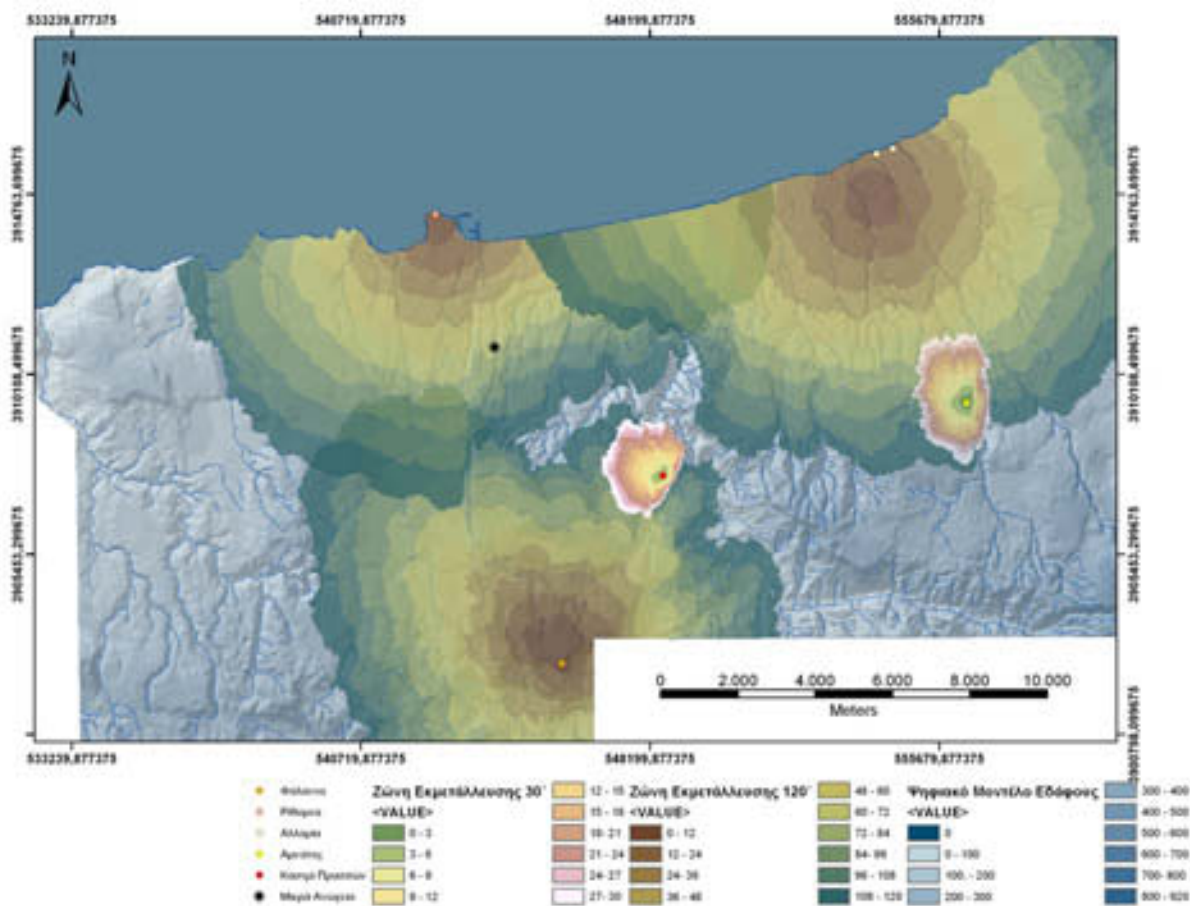
ανασκαμμένη οικία Α έχει αναγνωρισθεί κατασκευαστική φάση του 4^{ου} αιώνα, ενώ την ίδια εποχή κατασκευάζεται το τείχος της ακρόπολης. Είναι πολύ πιθανή η αναβάθμιση των δυο άλλων παράλιων οικισμών στο Ρέθυμνο και το Σταυρωμένο. Στο λόφο της Φορτέτζας, στο Ρέθυμνο που έχει χτιστεί στη θέση της Ρίθυμνας, εντοπίστηκε κεραμική της περιόδου, η οποία συμπληρώνει την εικόνα που διαμορφώνουν οι νομισματικές και οι επιγραφικές μαρτυρίες. Παράλληλα η λατρεία στο ιερό των Μικρών Ανωγείων φαίνεται να συνεχίζεται, χωρίς σημαντικές αλλαγές.

Στην περιοχή του Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου, που πιθανά ταυτίζεται με την Αλλαρία είναι βέβαιη η χρήση του χώρου κα τον 5^ο αιώνα, στις θέσεις του Παλαιόκαστρου και της γειτονικής Βάρδιας, στην παραλία του Σταυρωμένου. Στα μεσόγεια, στη θέση Μανουσές Χαμαλευρίου, υποθέτουμε την ύπαρξη ιερού κατά την κλασική περίοδο .

Η αναβίωση του οικισμού στο Καστρί Πρασσών αυτήν την περίοδο μπορεί να θεωρηθεί πιθανή. Τέλος, μια νέα οικιστική θέση εντοπίστηκε στην περιοχή Περισάκια Αμνάτου. Πρόκειται για μικρής έκτασης οικισμό, με γεωργικό χαρακτήρα, όπως συνάγεται από τις αρχαιολογικές ενδείξεις.

Στην προσπάθειά μας να εντοπίσουμε κατά το δυνατόν τα όρια των επικρατειών των πόλεων που προαναφέρθηκαν και ταυτόχρονα να διαπιστώσουμε κατά πόσον θα ήταν δυνατό να συντηρούνται από την αγροτική τους παραγωγή, δημιουργήσαμε τις ζώνες εκμετάλλευσης για τις πόλεις αυτές, με βάση με βάση το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας. Εφόσον οι γνώσεις μας για τις επικράτειες των πόλεων της Κρήτης είναι εξαιρετικά περιορισμένες, ενώ ειδικά για την περιοχή που μας ενδιαφέρει δεν γνωρίζουμε από ιστορικές πηγές παρά ελάχιστες πληροφορίες, χρησιμοποιήθηκαν πειραματικά διαφορετικά χρονικά όρια, ως πιθανοί χρόνοι προσπέλασης της ζώνης εκμετάλλευσης. Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκαν τα χρονικά διαστήματα της μιας, μιάμισης και δύο ωρών για τη δημιουργία των ζωνών εκμετάλλευσης. Στη συνέχεια έγινε προσπάθεια εκτίμησης των ζωνών αυτών σε συσχέτισμό με τη γεωμορφολογία του τοπίου, καθώς τα φυσικά όρια θεωρούνται και όρια των επικρατειών. Για τους δευτερεύοντες οικισμούς στη θέση Περισάκια της Αμνάτου και του Καστριού Πρασσιών, χρησιμοποιήθηκε το χρονικό όριο της μισής ώρας προκειμένου να καθοριστεί η ζώνη εκμετάλλευσης.

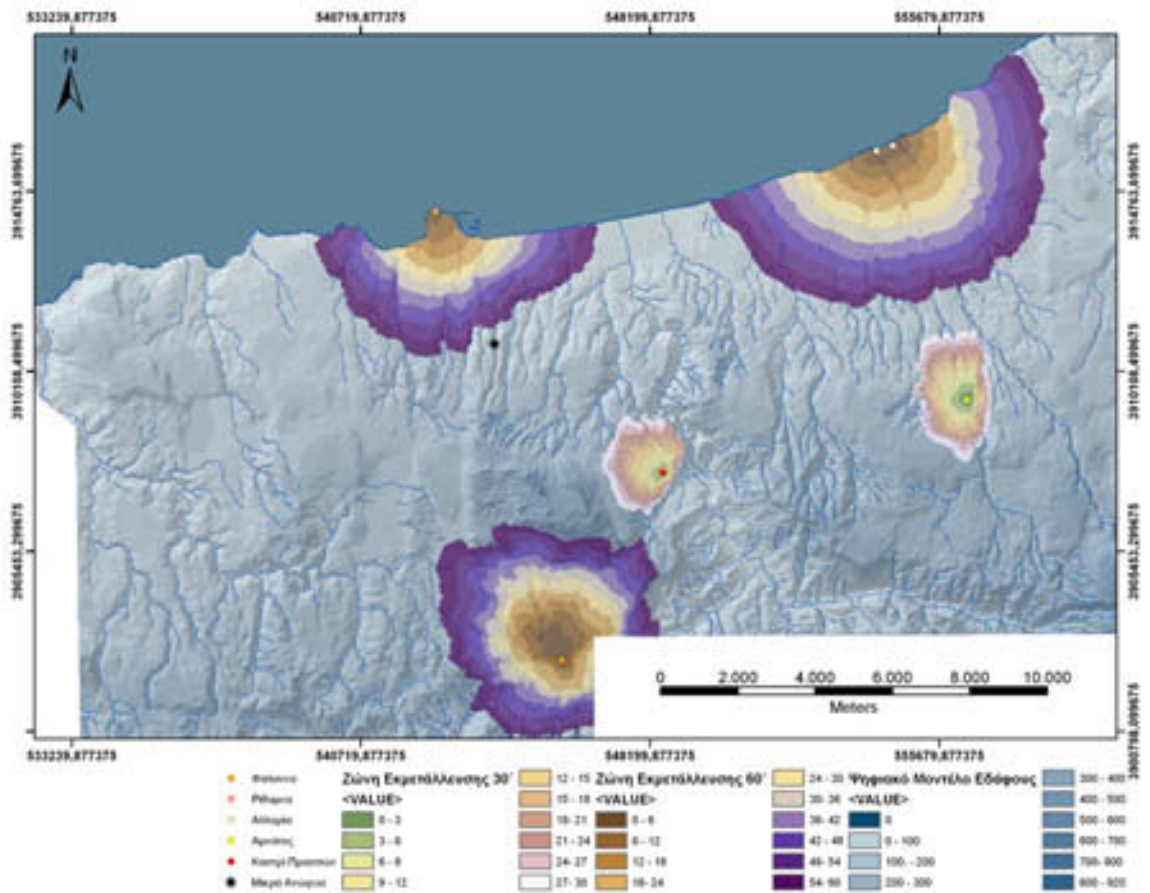
Διαπιστώθηκε ότι, εάν θεωρηθεί ότι οι επικράτειες των πόλεων έχουν χρόνο προσπέλασης τις δυο ώρες υπάρχουν σημαντικές αλληλοκαλύψεις κυρίως στις επικράτειες των δύο παράλιων πόλεων της Ρίθυμνας και της Αλλαρίας, που εντοπίζεται στην περιοχή Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου. Όμοια επικαλύπτονται οι ζώνες της Ρίθυμνας και Φάλαννας στην περιοχή του υψώματος της Καστελλοχαλέπας, το οποίο πιθανόν αποτελεί το όριο των δύο επικρατειών. Στην περίπτωση της χρήσης του ορίου των δυο ωρών, η περιοχή άμεσης εκμετάλλευσης του μικρού οικισμού της Αμνάτου, στη θέση Περισάκια, εμπίπτει στην επικράτεια της Αλλαρίας. Το ίδιο ισχύει για την περιοχή άμεσης εκμετάλλευσης του οικισμού που αναβιώνει στο Καστρί των Πρασσιών, η οποία περιλαμβάνεται στην επικράτεια της Φάλαννας (χάρτης 40).

(χάρτης 40:Κλασική περίοδος, Ζώνες Εκμετάλλευσης1)

Σε περίπτωση που χρησιμοποιηθεί το χρονικό όριο της μιας ώρας οι ζώνες εκμετάλλευσης για τις πόλεις της περιοχής, όπως διαμορφώνονται

απέχουν σημαντικά, αφήνοντας μεγάλο μέρος της περιοχής εκτός επικρατειών (χάρτης 41).

(χάρτης 41:Κλασική περίοδος, Ζώνες Εκμετάλλευσης2)

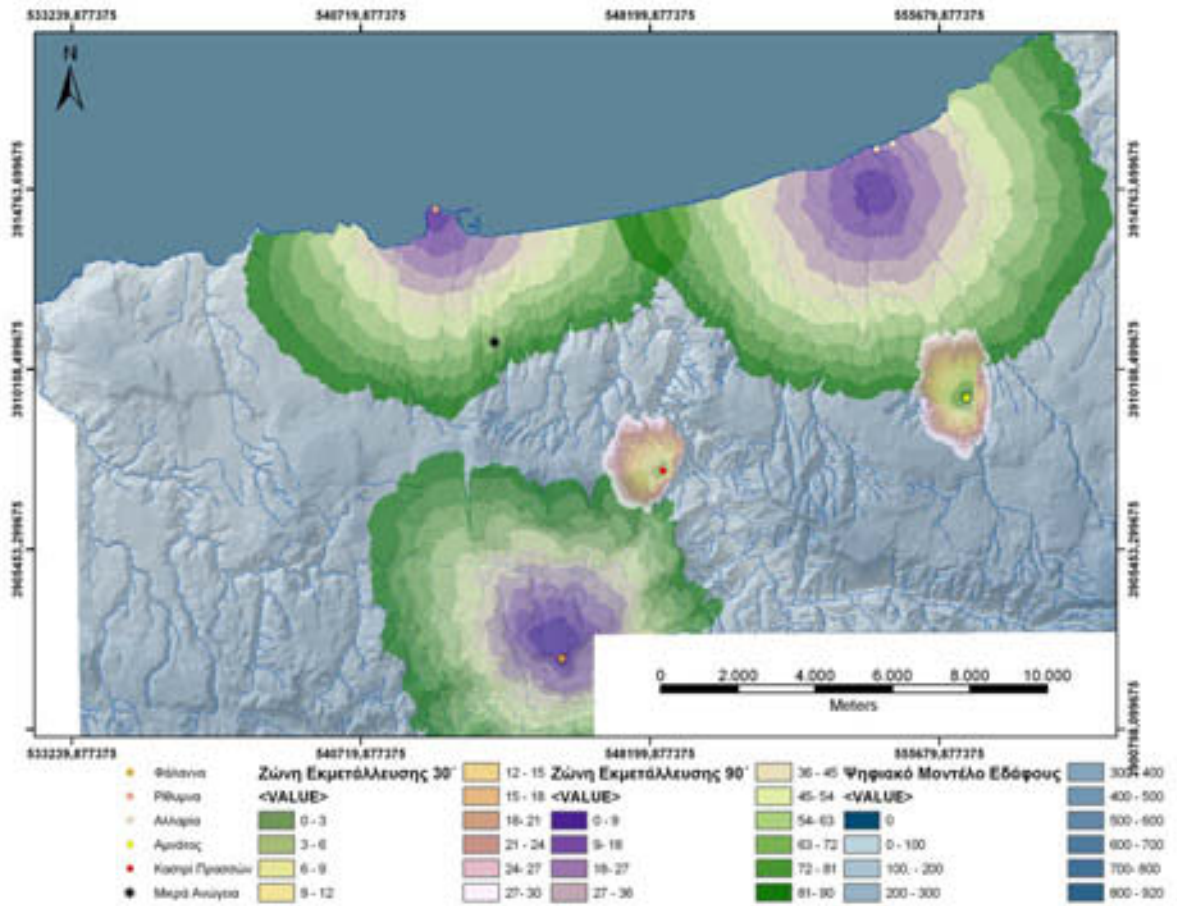
Σε περίπτωση που χρησιμοποιηθεί το χρονικό όριο της μιάμιση ώρας, ως χρόνος προσπέλασης της ζώνης εκμετάλλευσης, δεν εμφανίζονται αλληλοεπικαλύψεις των επικρατειών και από την άποψη αυτή ίσως προσεγγίζουμε περισσότερο στην πραγματική επικράτεια των πόλεων της περιοχής μας (χάρτης 18). Ενισχυτική ένδειξη για την ορθότητα του χρονικού ορίου της μιάμιση ώρας είναι και το γεγονός ότι οι σχηματιζόμενες ζώνες εκμετάλλευσης φθάνουν σχεδόν στα φυσικά όρια, καθώς υπάρχει ελάχιστη επικάλυψη στο παράλιο τμήμα του ποταμού, ο οποίος σχηματίζει το πρασσιανό φαράγγι, πριν εκβάλει στα βόρεια παράλια και ο οποίος έχει θεωρηθεί ότι αποτελεί το όριο των επικρατειών της Ρίθυμνας και της

Αλλαρίας.²³¹ Ωστόσο στα δυτικά η ζώνη εκμετάλλευσης της Ρίθυμνας δε φθάνει μέχρι το ποτάμι του Πετρέ, φυσικό όριο της με τη χώρα της Λάππας, όπως και στα Ν-ΝΑ δεν καλύπτει την περιοχή στις βόρειες υπώρειες του Βρύσινα όπου βρίσκονται οι σύγχρονοι οικισμοί Ρουσσοσπίτι, Χρωμοναστήρι και Γιαννούδι. Επίσης για τον καθορισμό της επικράτειας της χώρας της Φάλαννας αν χρησιμοποιήσουμε ως χρόνο προσπέλασης της ζώνης εκμετάλλευσης του οικισμού τη μιάμιση ώρα, φαίνεται να μένει εκτός της επικράτειας της πόλης η περιοχή στα νότια του Βρύσινα μέχρι τα υψώματα Αγριμοκεφάλα, Καραβέλα, Βιγλοτόπι και Πατρέλες (αρχίζοντας την απαρίθμηση από τα δυτικά), η οποία σύμφωνα με τη γεωμορφολογία πρέπει να θεωρηθεί ότι ανήκει στη χώρα της Φάλαννας.²³²

Όσον αφορά στους δευτερεύοντες οικισμούς στη θέση Περισάκια της Αμνάτου και του Καστριού Πρασιών, για τους οποίους χρησιμοποιήθηκε το χρονικό όριο της μισής ώρας, διαπιστώθηκε ότι οι ζώνες εκμετάλλευσης που δημιουργήθηκαν βρίσκονται στην περιφέρεια των ζωνών της Αλλαρίας και της Φάλαννας αντίστοιχα. Γενικά φαίνεται να διαμορφώνεται μια ιεραρχία οικιστικών θέσεων στην κορυφή της οποίας βρίσκονται οι πόλεις και ακολουθούν οι μικρότεροι οικισμοί. Στην περιοχή που μελετάμε λείπουν οι ενδείξεις για μεμονωμένα αγροκτήματα, δυστυχώς όμως δεν μπορούμε να συμπεράνουμε αν πρόκειται για έλλειψη που οφείλεται στην ανυπαρξία στοιχείων από συστηματική επιφανειακή έρευνα, ή στο μοντέλο κατοίκησης σε οικισμούς και όχι σε διασπαρμένη κατοίκηση.

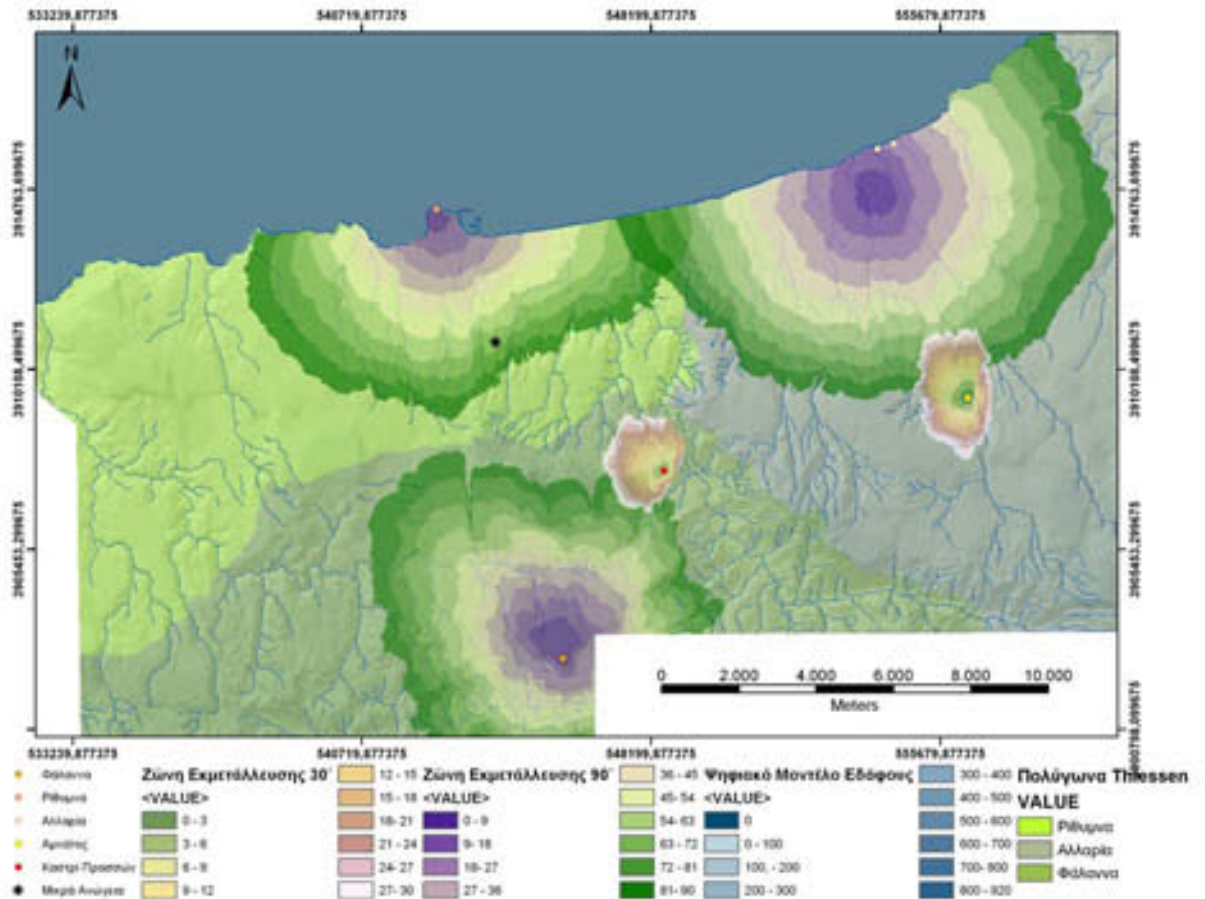
²³¹ Φαράκλας κ.α. 67, 70-71

²³² Φαράκλας κ.α. 67, 70-71

(χάρτης 42:Κλασική περίοδος, Ζώνες Εκμετάλλευσης3)

Στην προσπάθεια ανεύρεσης των ορίων των επικρατειών χρησιμοποιήθηκε ακόμη η ανάλυση της Κατανομής Χώρου (χάρτης 43) Διαπιστώθηκε ότι ως προς τη διαίρεση του χώρου ακολουθούνται τα φυσικά όρια στα τμήματα που συνορεύουν οι επικράτειες των τριών πόλεων που μας ενδιαφέρουν, χωρίς να συμβαίνει το ίδιο στα ακραία τμήματα. Το αποτέλεσμα είναι αναμενόμενο, αφού για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας έχει αποκοπεί και παρουσιάζεται μια μόνο περιοχή του νησιού και έτσι λείπουν οι γειτονικές πόλεις, που θα έπρεπε επίσης να χρησιμοποιηθούν στην ανάλυση. Η ανάλυση της Κατανομής Χώρου θα είχε εξαιρετικό ενδιαφέρον, εάν εφαρμοζόταν για ένα σύνολο όπως είναι η Κρήτη. Στην περίπτωση μας όμως τα αποτελέσματα της ανάλυσης μπορούν να γίνουν αποδεκτά μόνο για την περιοχή που συναντούνται οι επικράτειες των τριών πόλεων της περιοχής μελέτης.

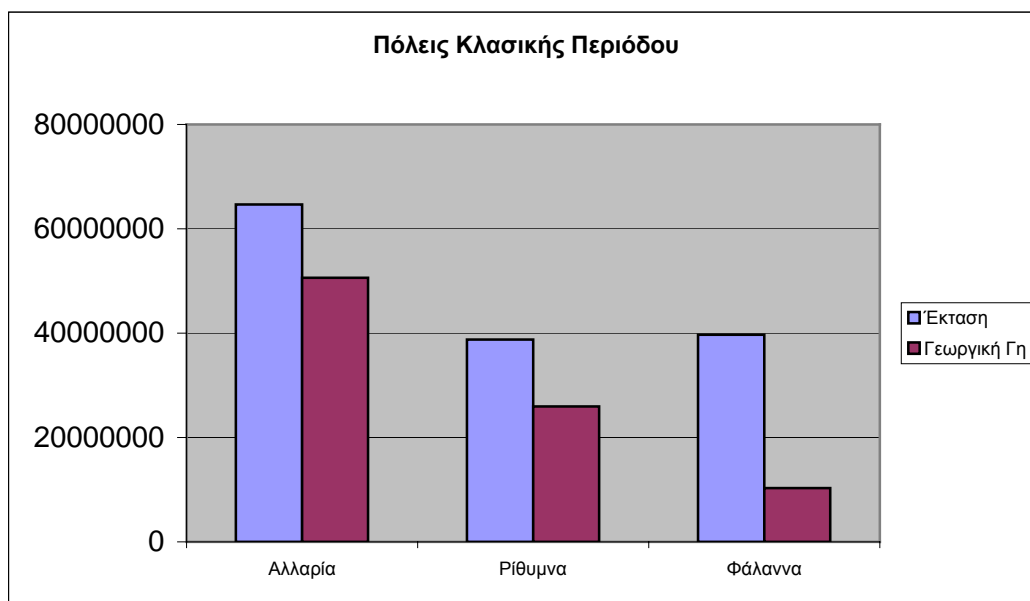

(χάρτης 43:Κλασική περίοδος, Ανάλυση κατανομής χώρου)

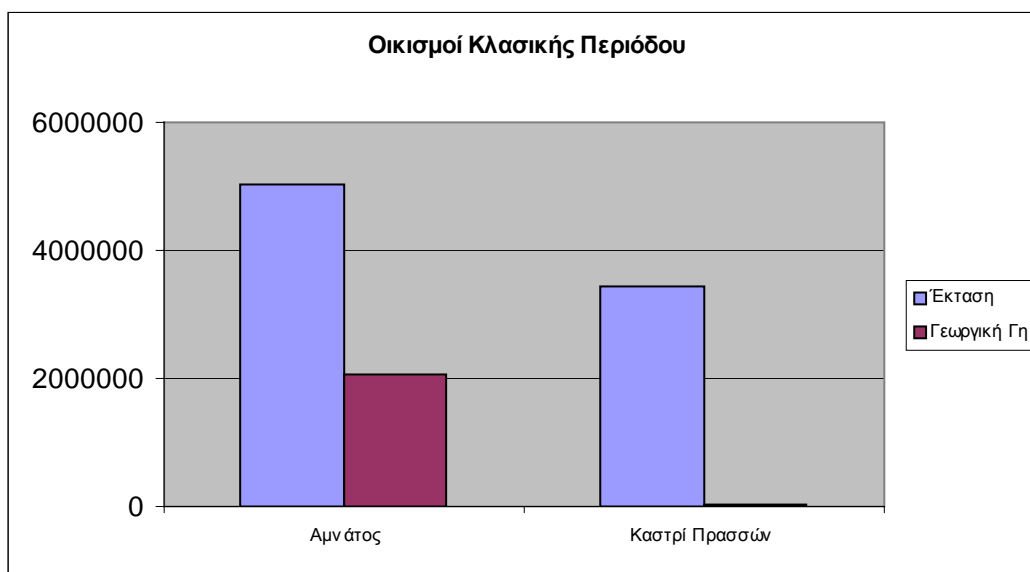
Καταλήγοντας θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ανάλυση των ζωνών εκμετάλλευσης θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί με εξαιρετική προσοχή στις ιστορικές τουλάχιστον περιόδους, για τις οποίες γνωρίζουμε ότι η ανθρώπινη αντίληψη για το τοπίο και το χώρο βασίζεται σε παράγοντες πιο σύνθετους από τον απλό προσπορισμό των αναγκών για την επιβίωση πόρων. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι κάποιες από τις αδυναμίες της ανάλυσης «θεραπεύονται» αν αυτή συνδυαστεί με την ανάλυση της Κατανομής Χώρου.

Έχοντας υπ' όψη τον περιορισμό που μόλις εκθέσαμε μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τα δεδομένα που προέκυψαν από την ανάλυση της ζώνης εκμετάλλευσης σε συνδυασμό με το Μοντέλο Γεωργικής Γης που δημιουργήσαμε. Διαπιστώνουμε ότι, αν χρησιμοποιήσουμε ως χρονικό όριο το διάστημα της μιάμιση ώρας, το οποίο θεωρήσαμε ως το πιο πιθανό για τις πόλεις που μας απασχολούν, η έκταση που καταλαμβάνουν οι επικράτειες

των πόλεων διαφέρει σημαντικά, καθώς η Αλλαρία εμφανίζει σχεδόν διπλάσια έκταση σε σχέση με τις δυο άλλες πόλεις της περιοχής (γράφημα 37 και 38).

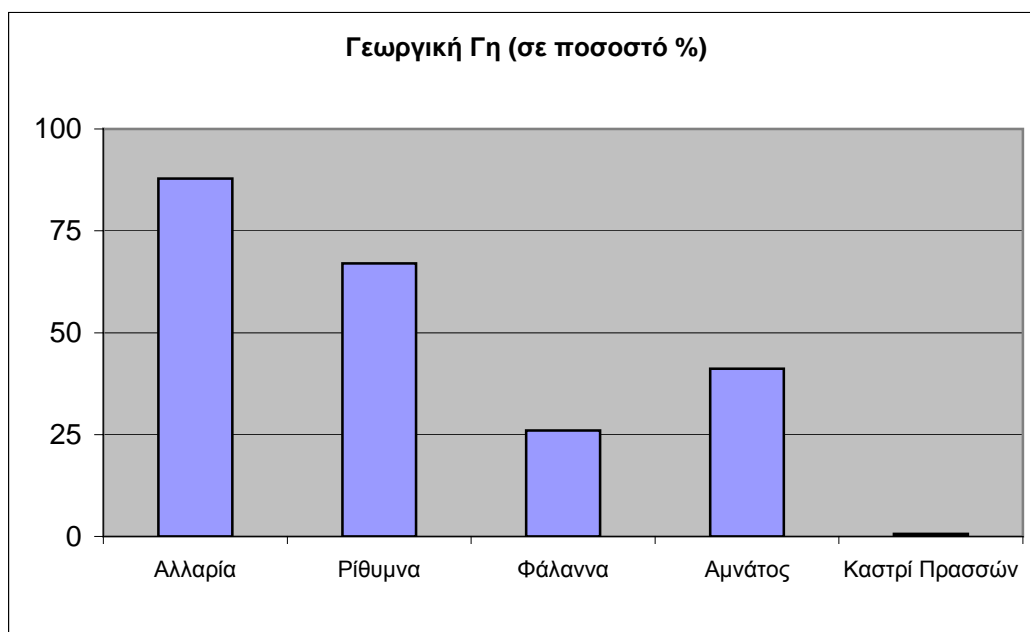

(γράφημα 37)

(γράφημα 38)

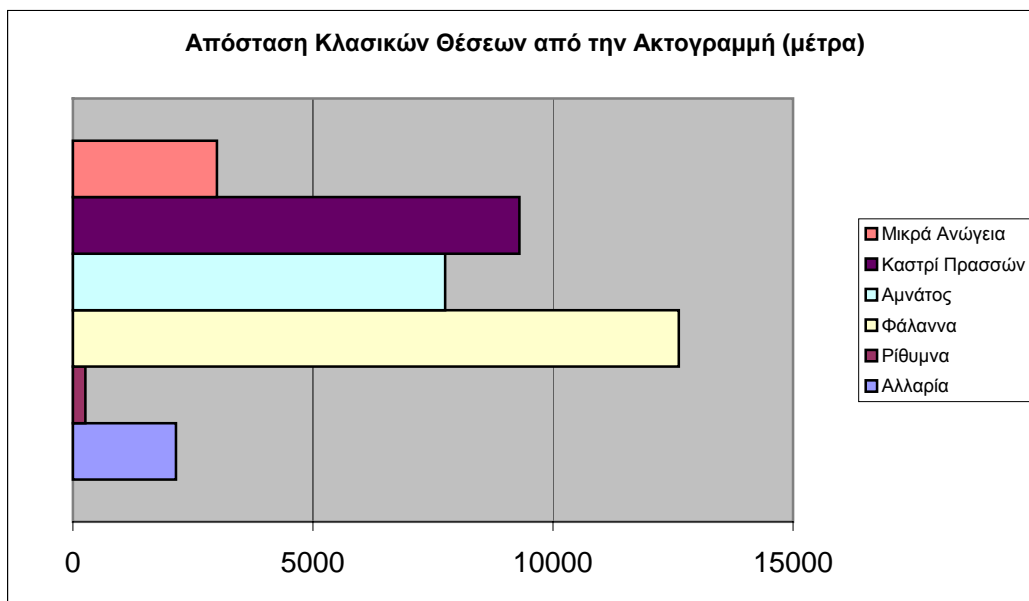
Παράλληλα, το ποσοστό της καλής αγροτικής γης για την Αλλαρία είναι αναλογικά πολύ περισσότερο από το αντίστοιχο της Φάλαννας (85% έναντι 26%, με τη Ρίθυμνα να έχει μια ενδιάμεση τιμή 67%) (γράφημα 39).

(γράφημα 39)

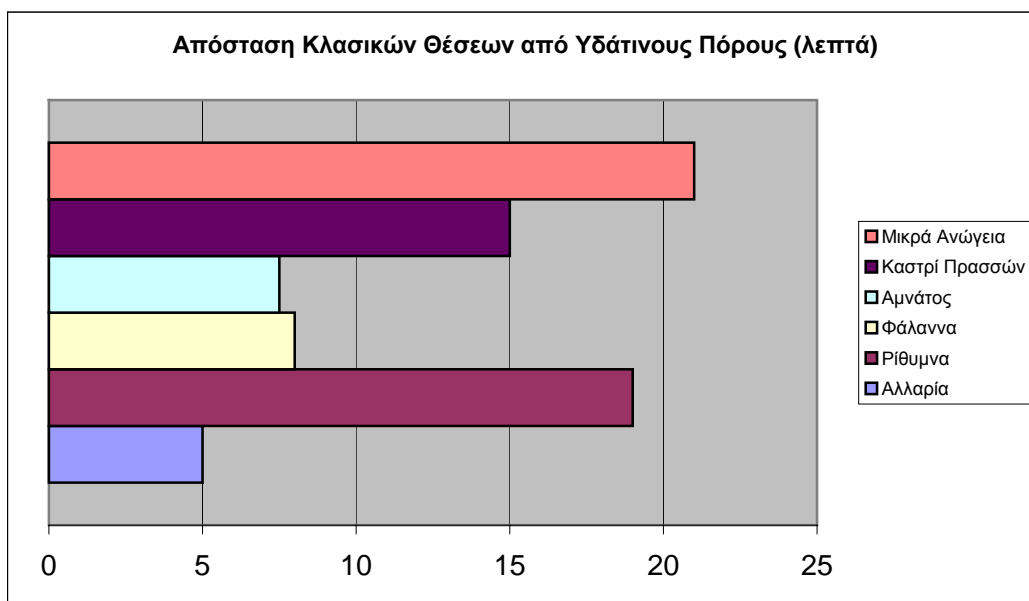
Πιστεύουμε ότι η πλεονεκτική θέση της πόλης στην περιοχή Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου, δεδομένης της ευκολίας πρόσβασης σε περισσότερη γόνιμη έκταση, ερμηνεύει τη διαχρονική ύπαρξη ανθηρού οικισμού στην περιοχή, ήδη από την προανακτορική περίοδο. Η διαφοροποίηση αυτή ίσως ερμηνεύει το γεγονός ότι η Φάλαννα φαίνεται να φθίνει σε σημασία μετά την αρχαϊκή περίοδο, στην οποία τοποθετείται η ακμή της. Κατά την εξέταση των ποσοστών καλής γεωργικής γης του συνόλου των οικιστικών θέσεων, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι ο οικισμός στο Καστρί Πρασσιών δε διαθέτει καθόλου παραγωγική γη σε αντίθεση με τον οικισμό στα Περισάκια Αμνάτου. Η ύπαρξη του οικισμού του Καστριού δε μπορεί να ερμηνευτεί στο πλαίσιο της προσπάθειας εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων που προσφέρει η περιοχή. Άλλοι πρέπει να είναι οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή της θέσης, όπως για παράδειγμα η δυνατότητα ελέγχου του φυσικού περάματος προς την κοιλάδα των Ποταμών, χωρίς να αποκλείεται η πιθανότητα ενός κτηνοτροφικού χαρακτήρα οικισμού.

Εκτός από τις αναλύσεις που προαναφέρθηκαν, στην προσπάθειά μας να διαπιστωθούν τα χαρακτηριστικά των θέσεων της περιόδου, μετρήθηκε η απόσταση τους από την ακτογραμμή, μέσω της ανάλυσης της Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους (γράφημα 40). Δεν διακρίνεται κάποια ιδιαίτερη τάση για κατοίκηση σε εγγύτητα ή όχι με τη θάλασσα.

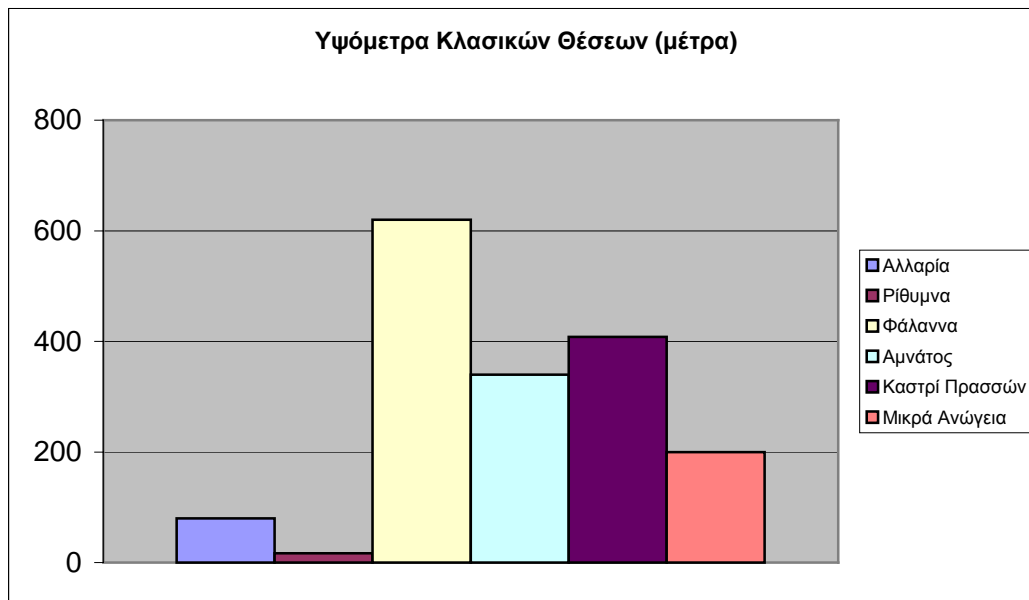
(γράφημα 40)

Η ανάλυση των Ζωνών Εκμετάλλευσης των οικιστικών θέσεων και η παράλληλη χρήση του αρχείου υδάτινων πόρων, επέτρεψε τη διερεύνηση των χρονικών αποστάσεων ανάμεσά τους (γράφημα 41). Διαπιστώνεται ότι η εγγύτητα σε υδάτινους πόρους δε φαίνεται να αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα επιλογής των θέσεων, αφού σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε οι μισές απ' αυτές διαθέτουν νερό σε ακτίνα μέχρι 7 επτά περίπου, ενώ για τις υπόλοιπες οι κοντινότερες πηγές απέχουν από 15 έως περισσότερα από 20 λεπτά.

(γράφημα 41)

Από το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους, τέλος, εντοπίστηκαν οι τιμές του υψόμετρου των θέσεων (γράφημα 42). Η εξέταση του σχετικού γραφήματος δεν αποκαλύπτει κάποια ιδιαίτερη προτίμηση σε χαμηλό ή όχι υψόμετρο.

(γράφημα 42)

Η εξέταση των στοιχείων που προέκυψαν από τις αναλύσεις μέσω των ΓΣΠ σχετικά με τα κριτήρια επιλογής των θέσεων της περιόδου δεν αποκαλύπτει συγκεκριμένες, καθοριστικές τάσεις από τις οποίες να εξαρτάται η επιλογή αυτή. Τόσο το υψόμετρο, όσο η εγγύτητα στη θάλασσα ή σε υδάτινους πόρους αποτελούν βέβαια στοιχεία τα οποία λαμβάνονται υπ' όψη, χωρίς όμως η μειονεκτική σχέση με κάποιο απ' αυτά να αποτελεί απαγορευτικό παράγοντα. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει για την ύπαρξη αποδοτικής, γεωργικά, γης. Κάποιες από τις πόλεις έχουν σημαντικά ποσοστά καλής γης, η Φάλαννα όμως όχι. Ο δευτερεύων οικισμός στην Αμνάτο έχει καλή γη τριγύρω του, σε αντίθεση με το Καστρί. Ίσως πρέπει να αναζητηθεί το αίτιο της επιλογής για τις θέσεις με λιγότερη παραγωγική γη στον προσανατολισμό τους στη μεικτή οικονομία, γεωργία και κτηνοτροφία, χωρίς να παραβλέπεται η στρατηγικά πλεονεκτική τους θέση.

6.11 Ελληνιστική Περίοδος

Μέσα στο γενικότερο πνεύμα των αλλαγών που σηματοδοτούν την ελληνιστική περίοδο για όλο τον ελληνικό κόσμο, σημαντικές αλλαγές σημειώνονται και στην έως τώρα συντηρητική Κρήτη. Η καίρια θέση του νησιού στην πορεία των εμπορικών δρόμων της Μεσογείου, οδηγεί στην αύξηση των σχέσεων των κρητικών πόλεων με κράτη πέρα από τα στενά γεωγραφικά πλαίσια του νησιού. Έσοδα εισρέουν στο νησί από τους Κρήτες μισθοφόρους και από την πειρατεία. Αποτέλεσμα ήταν η εμφάνιση κάποιων αλλαγών στο οικονομικό σύστημα το οποίο, ωστόσο, εξακολουθεί να είναι προσανατολισμένο στην γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή. Η οικονομική αυτάρκεια παραμένει στόχος των πόλεων και οι αριστοκρατικοί κοινωνικοί θεσμοί διατηρούνται σε λειτουργία. Και κατά την ελληνιστική περίοδο η οικονομία των κρητικών πόλεων-κρατών, στο πλαίσιο μιας αριστοκρατικής, στρατιωτικά οργανωμένης κοινωνίας, χαρακτηρίζεται από την γεωργική παραγωγή της αυτάρκειας.²³³ Η προσπάθεια διατήρησης αρχαϊκών κοινωνικών και οικονομικών θεσμών σε ένα ολοένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον οδήγησε συχνά τις κρητικές πόλεις σε πολεμικές συρράξεις που σημαδεύουν την ιστορία του νησιού κατά τους ελληνιστικούς χρόνους.

Κατά την περίοδο αυτή αυξάνονται οι αρχαιολογικές πληροφορίες για την περιοχή που μελετάμε. Οι κλασικές πόλεις εξακολουθούν να υφίστανται και πιθανώς προσπαθούν να ενισχύσουν τη θέση τους, μέσα στο αβέβαιο περιβάλλον των ελληνιστικών χρόνων.

Από την ελληνιστική Ρίθυμνα έχουμε τις πρώτες ανασκαφικές ενδείξεις από τον παράλιο λόφο της Φορτέτζας, στον οποίο φαίνεται ότι είχε ιδρυθεί οικισμός. Η ύπαρξη των δυο διπλών νεώσοικων στη δυτική ακτογραμμή του λόφου, αποκαλύπτει τη σημασία του ως λιμανιού.

Στον παράλιο οικισμό του Σταυρωμένου, υπάρχουν επιφανειακές ενδείξεις κατοίκησης στις κλασικές θέσεις Παλαιόκαστρο και Βάρδια, ενώ η ανασκαφή τμημάτων των νεκροταφείων του οικισμού δίνει στοιχεία σχετικά με την έκτασή του. Κατά την ελληνιστική περίοδο, η κατοίκηση φαίνεται να απλώνεται ξανά στους λόφους του Χαμαλευρίου, ειδικά στο λόφο των

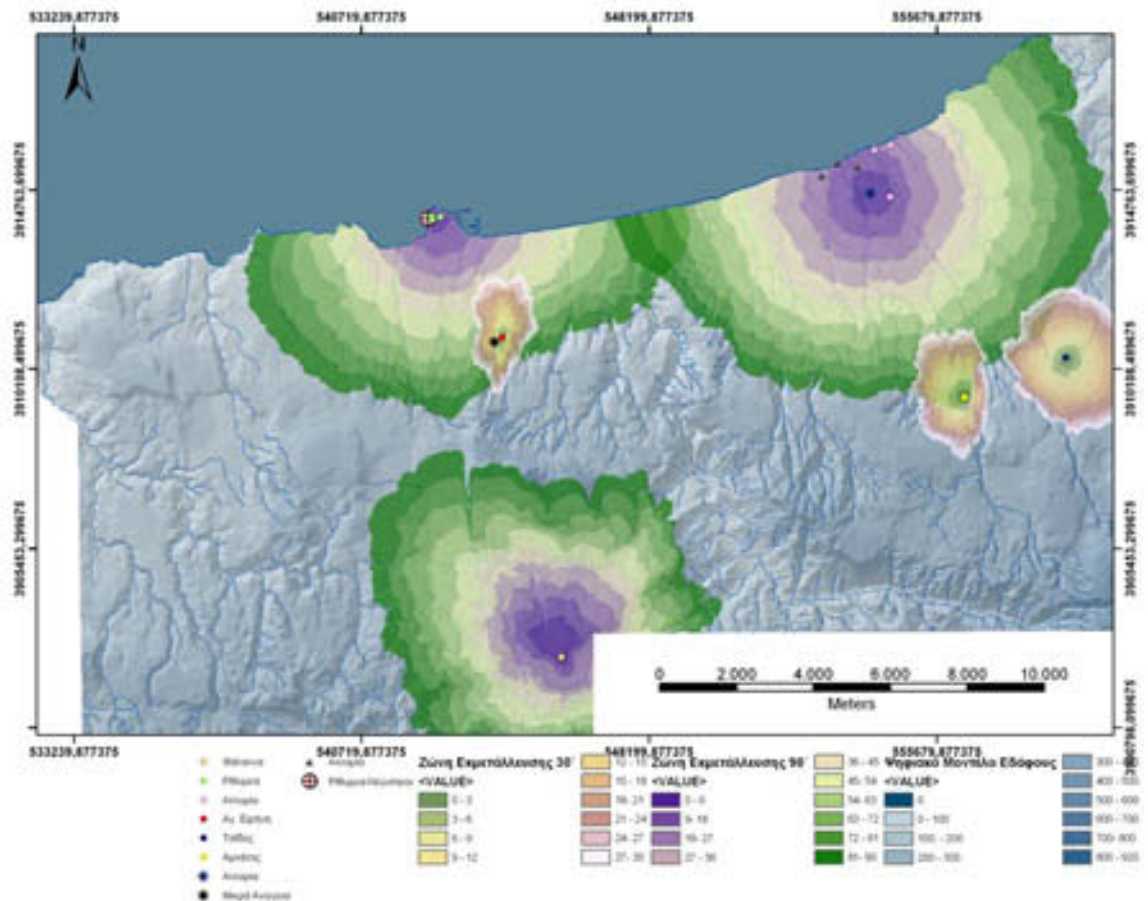
²³³ Chaniotis 1999,183-186 και 210-211

Τσικουριανών, όπως αποδείχτηκε από δυο σωστικές ανασκαφές. Σημειώνεται ότι το ιερό την ύπαρξη του οποίου υποθέτουμε στη θέση Μανουσές συνεχίζει να χρησιμοποιείται. Διαφαίνεται ίσως μια τάση επέκτασης του οικισμού (Αλλαρία;) που εντοπίζεται στο χώρο του Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου από παλαιότατους χρόνους.

Στην Ονιθέ η Φάλαννα κατοικείται και στα ελληνιστικά χρόνια και μάλιστα έχει τη δυνατότητα κατασκευής σημαντικού δημόσιου έργου, του ισοδομικού τείχους της ακρόπολης, το οποίο φανερώνει τη διάθεση ενδυνάμωσής της, καθώς και την πιθανή συμμετοχή στις συχνές πολεμικές συγκρούσεις της εποχής.

Εκτός από τις τρεις μεγάλες πόλεις, μια σειρά μικρότερων οικισμών αποκαλύπτεται στην ενδοχώρα: στην Αγ. Ειρήνη ανασκάπτεται σωστικά τμήμα μικρού οικισμού του 3^{ου} αιώνα. Στα Περισάκια της Αμνάτου, ο μικρός αγροτικός οικισμός που ιδρύθηκε την κλασική περίοδο συνεχίζει να κατοικείται. Στον Τσίδο, αναβιώνει ο οικισμός στην κορυφή του ομώνυμου λόφου.

Μέσα στο πλαίσιο της γεωργικής οικονομίας της αυτάρκειας που χαρακτηρίζει την ελληνιστική Κρήτη, γίνεται εύκολα κατανοητή η σημασία ύπαρξης καλής γεωργικής γης μέσα στα όρια της επικράτειας των πόλεων. Με το σκεπτικό αυτό υπόψη και με βάση το Μοντέλο Δαπάνης Επιφανείας, δημιουργήθηκαν οι ζώνες εκμετάλλευσης για τις τρεις κύριες πόλεις της περιοχής μας και, μέσω του Μοντέλου Γεωργικής Γης, έγινε προσπάθεια να διαπιστωθεί το ποσοστό της παραγωγικής γης σε σχέση με τη συνολική έκταση. Πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι όσον αφορά στις επικράτειες και τις ζώνες εκμετάλλευσης των τριών κυρίων πόλεων της περιοχής, ισχύουν όσα αναφέρθηκαν για την κλασική περίοδο. Χρησιμοποιήθηκε δηλαδή στην ανάλυση της Ζώνης Εκμετάλλευσης των πόλεων το χρονικό όριο της μιάμιση ώρας, το οποίο θεωρήσαμε ότι προσεγγίζει περισσότερο στα πραγματικά μεγέθη των επικρατειών. Όμοια για τις υπόλοιπες οικιστικές θέσεις χρησιμοποιήθηκε το χρονικό όριο των τριάντα λεπτών (χάρτης 44). Δυστυχώς οι ιστορικές πηγές δεν επιτρέπουν τη διαπίστωση πιθανών αλλαγών στην επικράτεια των πόλεων, ενώ δεν έχουμε στοιχεία ούτε από συστηματική επιφανειακή έρευνα ή από ανασκαφές.

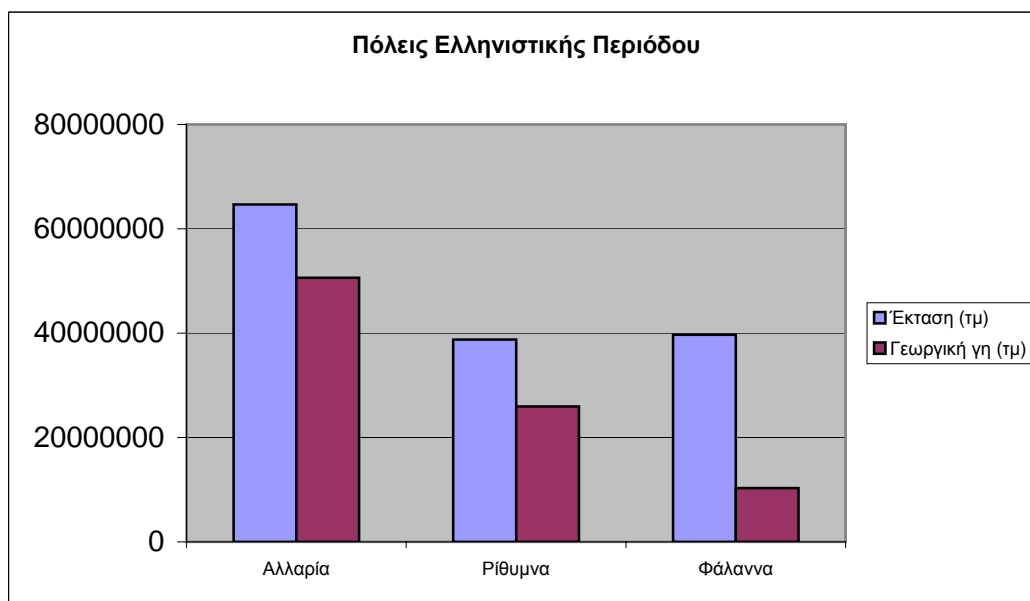
(χάρτης 44:Ελληνιστική περίοδος, Ζώνες Εκμετάλλευσης)

Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο για την ελληνιστική περίοδο είναι η ύπαρξη μικρών «περιφερειακών» οικισμών, όπως της Αγ. Ειρήνης στην περιοχή της επικράτειας της Ρίθυμνας ή του Τσίδου κοντά στην Αλφά, ο οποίος πρέπει να ανήκει στην επικράτεια της Ελεύθερας²³⁴. Μαζί με τον οικισμό της Αμνάτου, στη θέση Περισάκια, μοιάζουν να επιβεβαιώνουν το μοντέλο κατοίκησης σε μικρούς οικισμούς, παράλληλα προς τα μεγάλα οικιστικά κέντρα, μοντέλο το οποίο είχε διαφανεί ήδη από την κλασική περίοδο. Ανάλογη κατάσταση είχε διαμορφωθεί κατά την ελληνιστική περίοδο στην Ανατολική Μεσαρά, όπου μικροί οικισμοί εντοπίστηκαν διάσπαρτοι στους λόφους που περικλείουν την κοιλάδα σε απόσταση 7-8 χμ, η μια από την άλλη.²³⁵

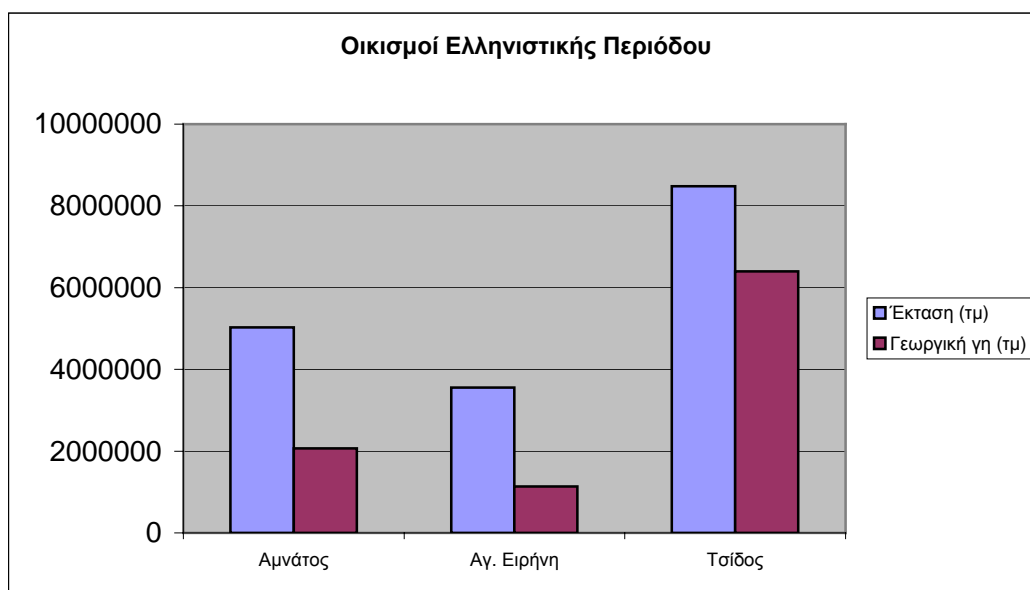
²³⁴ Βλαζάκη 2004,38-39

²³⁵ Sanders 1976, 136-137 Οι οικισμοί αυτοί απορροφήθηκαν κατά τον 2^ο αι. π.Χ. από την ισχυρότερη πόλη της περιοχής, τη Γόρτυνα

Τα αποτελέσματα που αφορούν στην έκταση των πόλεων και των οικισμών της ελληνοιστικής περιόδου, όπως διαπιστώθηκαν με την ανάλυση των Ζωνών Εκμετάλλευσης, φαίνονται στο γραφήματα 43 και 44.

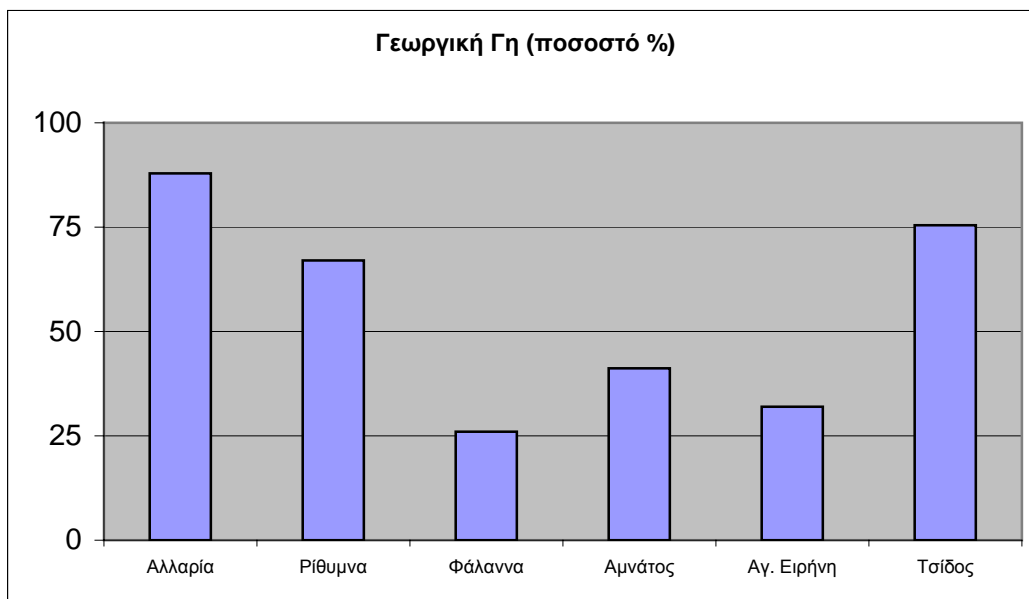

(γράφημα 43)

(γράφημα 44)

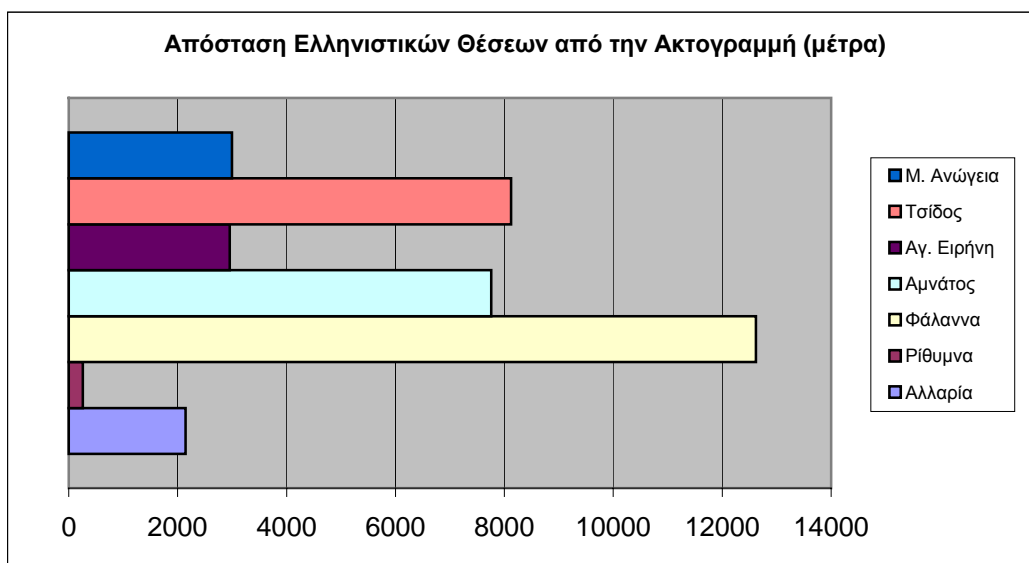
Η εξέταση των ποσοστών γεωργικής γης (γράφημα 45) διαφωτίζει τον αγροτικό χαρακτήρα των οικισμών της περιοχής μας, καθώς τόσο οι πόλεις, όσο και οι δευτερεύοντες οικισμοί παρουσιάζουν ικανό ποσοστό παραγωγικής γης.

(γράφημα 45)

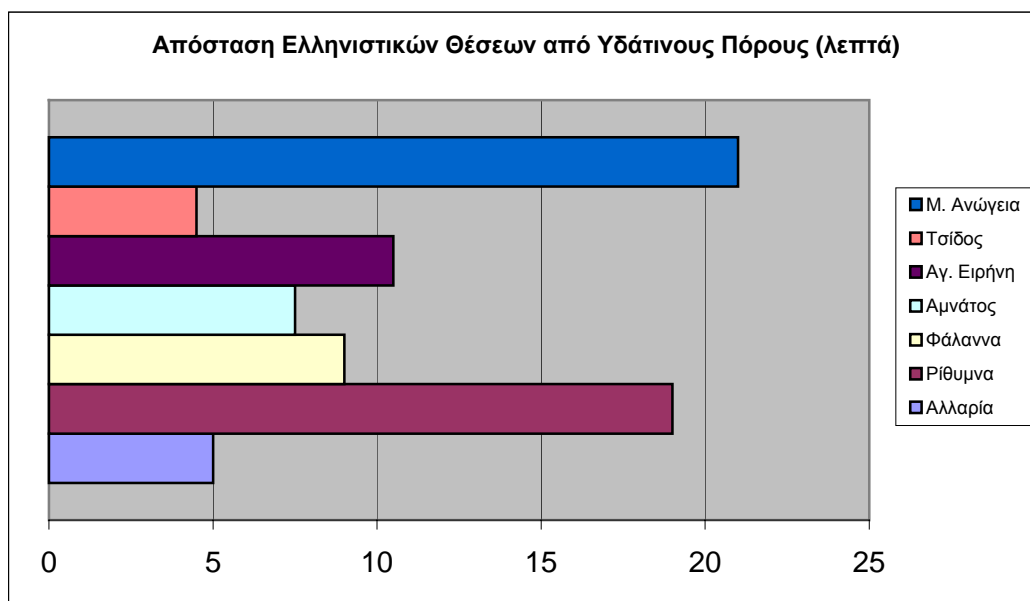
Υπάρχουν φυσικά διαφοροποιήσεις με τον οικισμό του Τσίδου να προσεγγίζει το εντυπωσιακό ποσοστό της Αλλαρίας, ενώ η Αγία Ειρήνη και η Αμνάτος κυμαίνονται από 32% έως 41%. Όπως έχει σημειωθεί και για πρωιμότερες περιόδους εξαίρεση, αποτελεί η Φάλαννα στην περιοχή της οποίας μόλις το 26% των γαιών μπορούν να θεωρηθούν παραγωγικές.

Η ανάλυση της Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους επέτρεψε τη μέτρηση των αποστάσεων των ελληνοιστικών θέσεων από την ακτογραμμή (γράφημα 46).

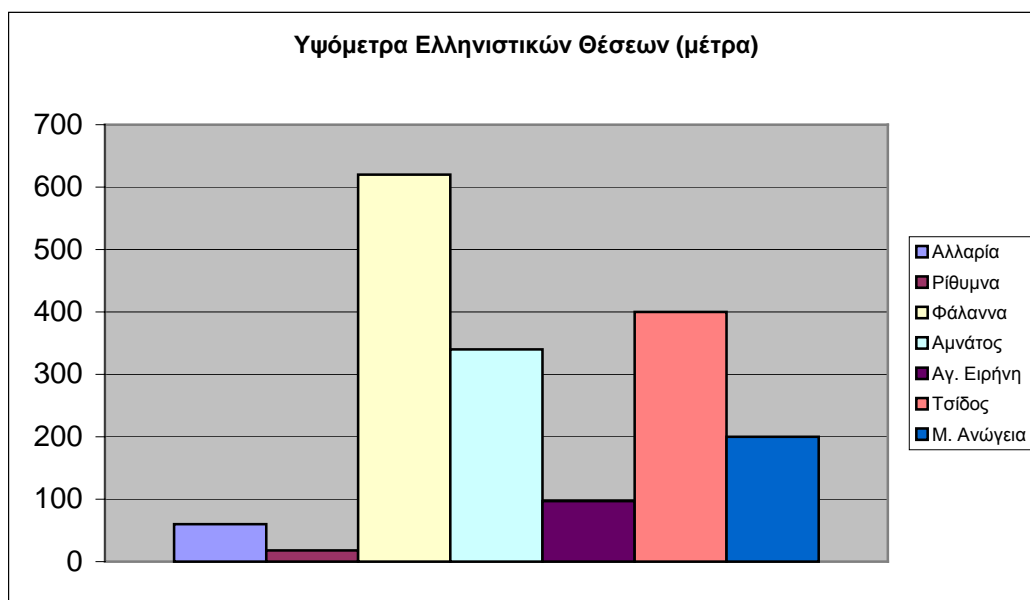
(γράφημα 46)

Μέσω της Ανάλυσης των Ζωνών Εκμετάλλευσης σε συνδυασμό με το αρχείο των Υδάτινων Πόρων διαπιστώθηκαν οι αποστάσεις των θέσεων απ' αυτούς (γράφημα 47).

(γράφημα 47)

Τα υψόμετρα των θέσεων υπολογίστηκαν με βάση το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους (γράφημα 48).

(γράφημα 48)

Για την ελληνιστική περίοδο, η συγκριτική μελέτη των στοιχείων που προέκυψαν από τις αναλύσεις μέσω των Γ.Σ.Π., και που αφορούν σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του γεωγραφικού χώρου και στον τρόπο που αυτά επέδρασαν στην επιλογή και ανάπτυξη των οικιστικών θέσεων, δεν

αποκαλύπτει ξεκάθαρες τάσεις ως προς την επιλογή. Το υψόμετρο των θέσεων αλλά και η εγγύτητα προς τη θάλασσα καλύπτουν ευρύ φάσμα τιμών. Η απόσταση από υδάτινους πόρους φαίνεται να αποτελεί πιο σημαντικό στοιχείο καθώς όλες σχεδόν οι θέσεις έχουν σε ακτίνα μέχρι 10 λεπτά πηγής νερού, χωρίς όμως η μεγαλύτερη απόσταση να αποτελεί απαγορευτικό παράγοντα, όπως τουλάχιστον δείχνει η περίπτωση της Ρίθυμνας. Η αποδοτική γεωργική γη φαίνεται πως είναι επιθυμητή, όμως οι μικρότεροι οικισμοί της Αμνάτου και της Αγ. Ειρήνης, όπως και η Φάλαννα δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερα ψηλά ποσοστά. Είναι πιθανό ότι πολιτιστικοί παράγοντες, όπως η παραδοσιακή κατοίκηση σ' ένα χώρο να παίζουν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση οικισμών, όπως η Φάλλανα.

6. 12 Ρωμαϊοκρατία

Η ενσωμάτωση της Κρήτης στον ρωμαϊκό κόσμο, από τα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ., μετά την κατάκτησή της από τον Μέτελλο, είχε ως αποτέλεσμα σημαντικές τομές σε όλους σχεδόν τους τομείς του δημόσιου βίου: η Κρήτη παύει να είναι διαιρεμένη σε ανεξάρτητες, αυτάρκειες και συχνά αντιμαχόμενες πόλεις. Αν και είναι πιθανή η διατήρηση των τοπικών ελίτ και η συνεργασία τους με τη διοίκηση που εγκατέστησε η Ρώμη, βαθιές κοινωνικές αλλαγές σημαδεύουν την περίοδο.²³⁶ Παράλληλα διαφοροποιείται ο χαρακτήρας της οικονομίας με τη βιοτεχνική παραγωγή και το εμπόριο να αποκτούν αυξανόμενη σημασία. Στο πλαίσιο αυτό, οι παράλιες θέσεις και κυρίως τα λιμάνια, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα. Η αγροτική παραγωγή εξακολουθεί να αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την οικονομική ζωή, όπως δείχνει άλλωστε η εμφάνιση μεγάλων αγροικιών στο πρότυπο της ρωμαϊκής έπαυλης, αλλά όχι πλέον το σημαντικότερο.²³⁷

Οι συστηματικές επιφανειακές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε διάφορα τμήματα του νησιού επέτρεψαν τη διαπίστωση συγκεκριμένων τάσεων στον τρόπο κατοίκησης και χρήσης της γης κατά τη ρωμαϊοκρατία, μέσα στα πλαίσια της πολιτικά ενοποιημένης Κρήτης. Διαπιστώθηκε αύξηση των μεμονωμένων οικιστικών θέσεων και επέκταση/κατοίκηση σε περιοχές έως τώρα ανεκμετάλλευτες, που ερμηνεύτηκαν ως προσπάθεια καλύτερης

²³⁶ Sanders 1982, 12-13

²³⁷ Raab 2001, 13-21

εκμετάλλευσης των γεωργικών πόρων και συνακόλουθα ως αύξηση της αγροτικής δραστηριότητας. Μια δεύτερη παρατήρηση αφορά στην τάση εγκατάστασης ή επανεγκατάστασης στις ακτές, που συνδέεται με την αύξηση της εμπορικής δραστηριότητας. Τέλος διαπιστώθηκε μια τάση μετακίνησης των οικιστικών κέντρων προς χαμηλότερα υψόμετρα.²³⁸

Στην περιοχή που μελετάμε διαπιστώνεται αύξηση των γνωστών θέσεων. Φαίνεται ότι και εδώ υπάρχει πληθυσμιακή αύξηση, όπως άλλωστε σ' όλη την Κρήτη αυτή την περίοδο.²³⁹ Η παράλια Ρίθυμνα εξακολουθεί να κατοικείται και μάλιστα επεκτείνεται πέρα από τα όρια του λόφου της Φορτέτζας. Όπως μας πληροφορούν οι ανασκαφικές ενδείξεις καταλαμβάνει πλέον το ομαλό παράλιο τμήμα στα ανατολικά του λόφου.

Η παράλια πόλη στο Σταυρωμένο (Αλλαρία;) όχι μόνο εξακολουθεί να κατοικείται, αλλά παρουσιάζει και σημαντική ανάπτυξη. Οικιστικά κατάλοιπα έχουν εντοπιστεί στην παραλία δείχνοντας τον προσανατολισμό της προς τις ναυτικές εμπορικές δραστηριότητες. Το μέγεθος της πόλης και την ανθηρή της οικονομία μέχρι την προχωρημένη ρωμαϊκή περίοδο δείχνει επίσης το λουτρικό συγκρότημα του 4^{ου} αι., που ανασκάπτεται στα νότια της. Από τα νεκροταφεία τέλος της πόλης που απλώνονται τόσο στα παράλια όσο στα νότια και δυτικά, μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με την έκτασή της.

Στην παράλια πάντα ζώνη, δυτικά του Σταυρωμένου, έχει εντοπιστεί μικρή εγκατάσταση στη θέση Πύργος.

Δε γνωρίζουμε κατά πόσον το οικιστικό κέντρο της Φάλαννας βρίσκεται σε λειτουργία κατά την πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο. Πληροφορίες για τον εντοπισμό κεραμικής υπάρχουν, ενώ βέβαιη μπορεί να θεωρηθεί η εγκατάσταση και ίσως και η ακμή του στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, όπως αποδεικνύει η ανασκαμμένη βασιλική του τέλους του 5^{ου}-αρχές 6^{ου} αιώνα.

Εκτός από τους μεγάλους οικισμούς που απλώς διατηρούνται ή ανθούν κατά την περίοδο, στην περιοχή που μας απασχολεί έχει εντοπιστεί μια σειρά μικρότερων θέσεων, πολλές από τις οποίες είναι ταφικές, η ύπαρξη των οποίων αποτελεί ένδειξη για κατοίκηση σε κοντινή ακτίνα. Έτσι η ύπαρξη

²³⁸ Για μια περιεκτική και πρόσφατη ανακεφαλαίωση των αποτελεσμάτων των επιφανειακών ερευνών στο νησί Raab 2001, 22-33

²³⁹ Raab 2001, 37

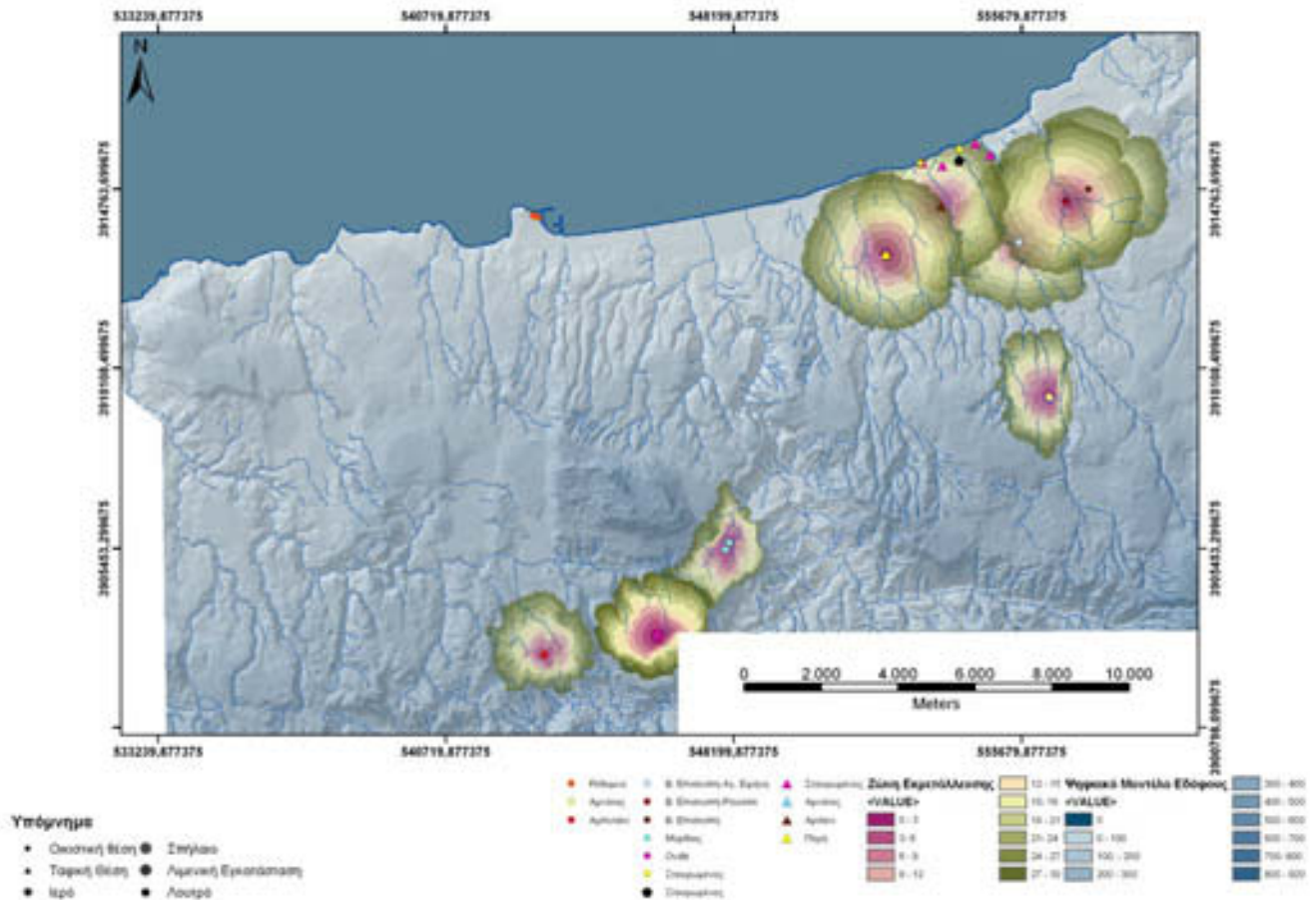
ταφών αναφέρεται στο Αρσάνι, την Πηγή και την Αμνάτο. Στοιχεία για μικρές οικιστικές θέσεις έχουν εντοπιστεί στη Βιράν Επισκοπή, σε μια θέση κοντά στον παλιό οικισμό και σε μια ακόμη θέση (Ρουσά) στα ανατολικά του. Ρωμαϊκή φάση παρουσιάζει και ο οικισμός στα Περισάκια της Αμνάτου. Τέλος στη Μύρθιο, στη θέση Άγιος Θεόδωρος κοντά στο σύγχρονο χωριό, ρωμαϊκή κεραμική αποδεικνύει τη χρήση του χώρου.

Η κατάλυση των πόλεων-κρατών στην Κρήτη και η αντικατάσταση των τοπικών εξουσιών με μια κεντρική επέτρεψε τη δραστηριότητα σ' όλους τους τομείς της οικονομίας, χωρίς τους περιορισμούς στο χώρο που επέβαλλε η ελληνιστική πολιτική διάρθρωση. Μέσα στη νέα πραγματικότητα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας εξαφανίστηκαν οι περιορισμοί που επέβαλλε ο κατακερματισμός του νησιού σε επικράτειες και αυξήθηκε η αγροτική δραστηριότητα.²⁴⁰ Δυστυχώς η έλλειψη ανασκαφικών στοιχείων, αλλά και δεδομένων από συστηματική επιφανειακή έρευνα δεν επιτρέπει να διαπιστώσουμε τις συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες στην περιοχή που μας ενδιαφέρει. Φαίνεται πάντως ότι οι σημαντικές παράλιες πόλεις της περιοχής μας, δηλαδή η Ρίθυμνα και η Αλλαρία(;), για τις οποίες γνωρίζουμε ότι κατά την ελληνιστική περίοδο είχαν το status της πόλης, εξακολουθούν να ευδοκούν και κατά τη ρωμαϊοκρατία, όπως φαίνεται από τα ανασκαφικά ευρήματα. Πιθανότατα αναβαθμίζονται ως λιμάνια σε κέντρα εμπορίου, κατ' αναλογία με τις εξελίξεις γενικά στο νησί.²⁴¹

Καθώς δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα την οικονομική δραστηριότητα των πόλεων αυτών επιλέχθηκε να μη δημιουργηθούν ζώνες εκμετάλλευσης γι' αυτές και να επικεντρωθεί η ανάλυσή μας στους υπόλοιπους οικισμούς της περιοχής. Με βάση αυτό το σκεπτικό δημιουργήθηκαν ζώνες εκμετάλλευσης για τις οικιστικές, αλλά και τις ταφικές θέσεις, αφού και αυτές δηλώνουν την εγκατάσταση οικισμού σε κοντινή ακτίνα. Διαπιστώθηκε σημαντική πυκνότητα θέσεων στην περιοχή του κάμπου που απλώνεται στα νότια της Αλλαρίας(;). Προκειμένου να διερευνηθεί η κατανομή τους στο χώρο και οι πιθανές σχέσεις τους δημιουργήθηκαν αρχικά οι ζώνες εκμετάλλευσης με χρόνο προσπέλασης τη μισή ώρα (χάρτης 45).

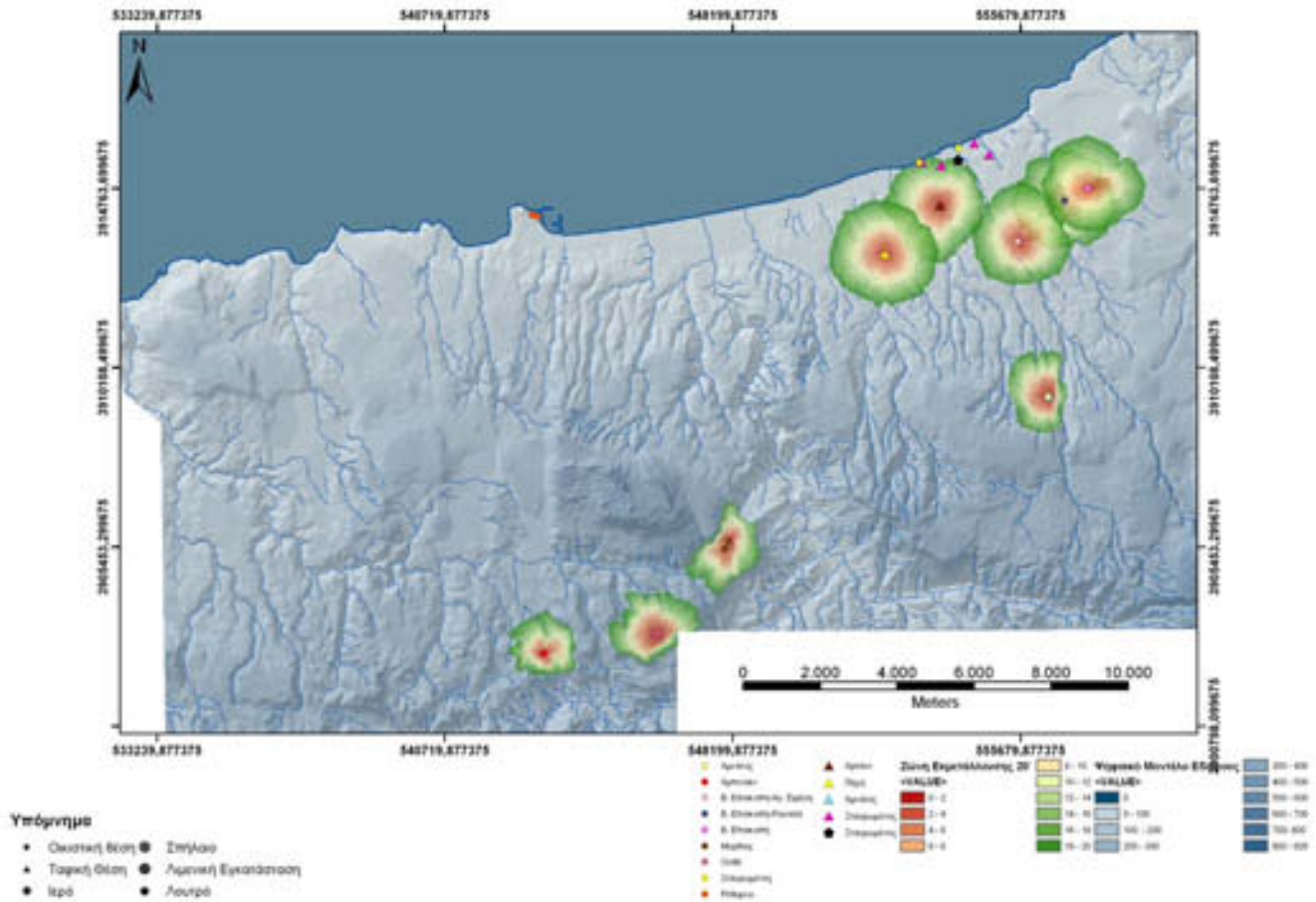
²⁴⁰ Raab 2001, 33

²⁴¹ Nixon et al. 1994, 258,260

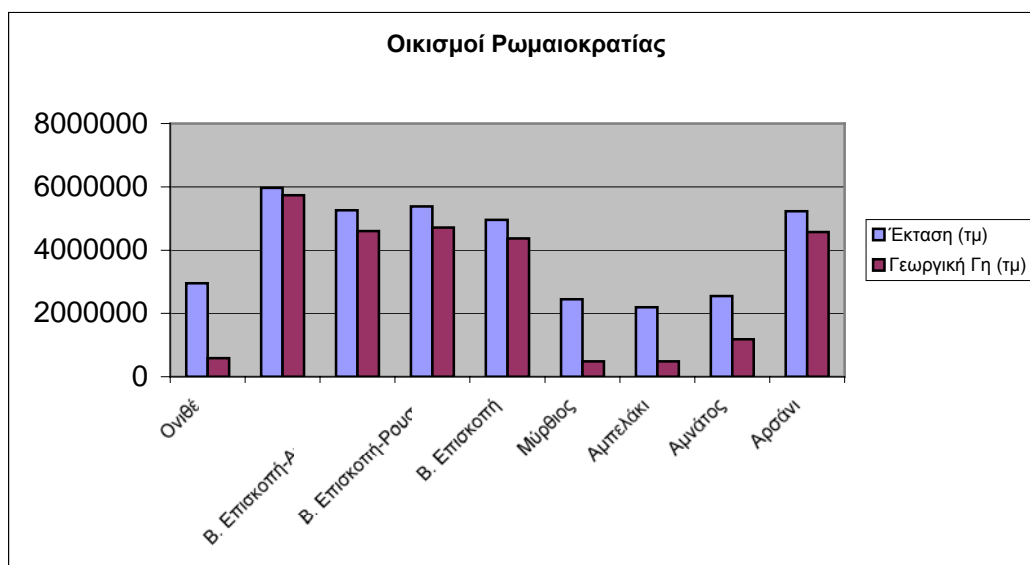
(χάρτης 45:Περίοδος Ρωμαϊοκρατίας, Ζώνες Εκμετάλλευσης 1)

Όπως διαπιστώθηκε οι ζώνες εκμετάλλευσης των οικισμών αυτών αλληλεπικαλύπτονται σε σημαντικό βαθμό. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκε ως κριτήριο για τη δημιουργία των ζωνών εκμετάλλευσης ο χρόνος των είκοσι λεπτών (χάρτης 46).

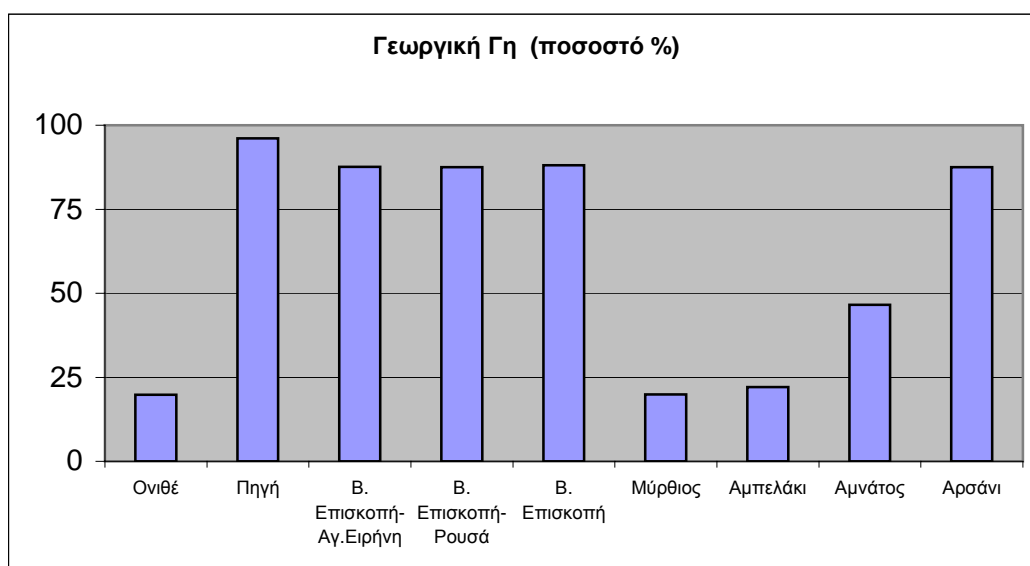

(χάρτης 46:Περίοδος Ρωμαιοκρατίας, Ζώνες Εκμετάλλευσης 2)

Στη συνέχεια υπολογίστηκε η έκταση των ζωνών αυτών και με βάση το Μοντέλο Γεωργικής Γης έγινε ο υπολογισμός της παραγωγικής γης, για κάθε ζώνη. Εν συνεχεία διαπιστώθηκαν τα ποσοστά γεωργικής γης που αντιστοιχούν σε κάθε οικισμό (γραφήματα 49 και 50).

(γράφημα 49)

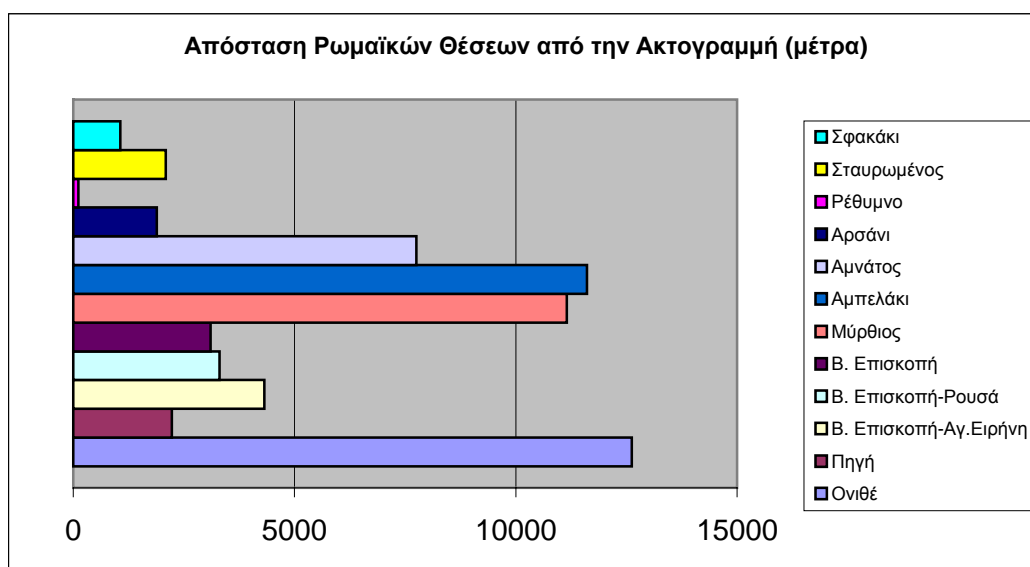
(γράφημα 50)

Από την εξέταση του σχετικού γραφήματος γίνεται κατανοητό ότι οι περισσότερες από τις θέσεις αυτές έχουν γύρω τους καλή γεωργική γη, οπότε είναι πιθανό να πρόκειται για εγκαταστάσεις προσανατολισμένες στην γεωργική εκμετάλλευση της γης. Άλλωστε είναι γενικά αποδεκτό ότι κατά τη ρωμαϊοκρατία εντατικοποιείται η αγροτική παραγωγή.²⁴² Εκτός από τις θέσεις αυτές εντοπίζεται μια μικρή ομάδα, στην οποία το ποσοστό της παραγωγικής γης κυμαίνεται γύρω στο 20%. Μήπως πρέπει να θεωρηθεί ότι πρόκειται για εγκαταστάσεις προσανατολισμένες περισσότερο στην κτηνοτροφία; Ή ίσως πρέπει να εκληφθεί ως εκδήλωση της μεγαλύτερης πίεσης για γη, καθώς την

²⁴² Raab 2001,33

περίοδο αυτή φθάνουμε σε πρωτοφανή κορύφωση του πληθυσμού της Κρήτης και σε επέκταση σε νέους χώρους.²⁴³

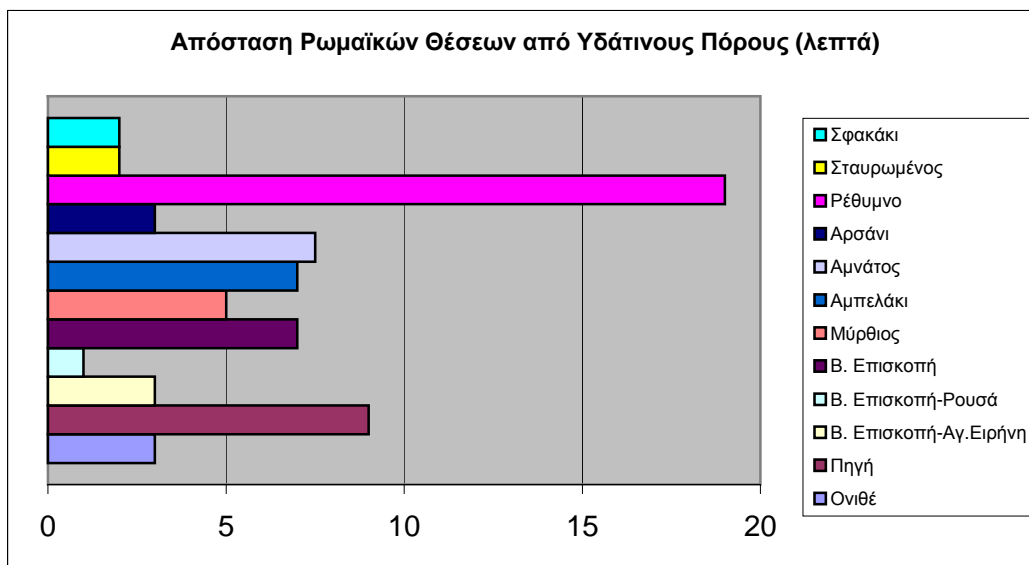
Με την ανάλυση της Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους μετρήθηκαν οι αποστάσεις των θέσεων από την ακτή (γράφημα 51). Διακρίνεται μια σαφής τάση για προτίμηση σε περιοχές που απέχουν σχετικά λίγο από τη θάλασσα (μέχρι περίπου 3,5 χμ.).

(γράφημα 51)

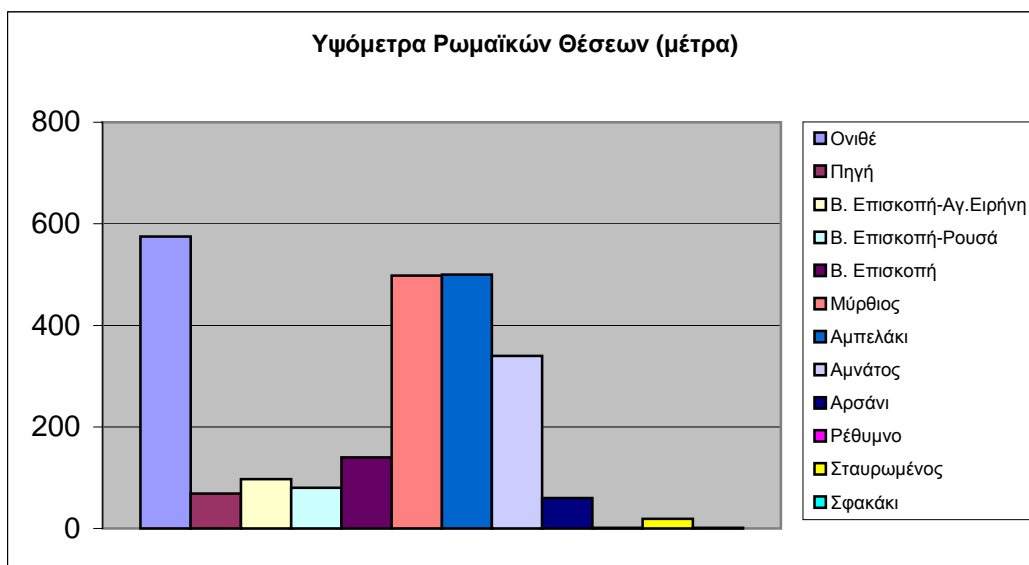
Η ανάλυση της Ζώνης Επικράτειας επέτρεψε επίσης τον υπολογισμό των χρονικών αποστάσεων των θέσεων από υδάτινους πόρους (γράφημα 52). Και στο γράφημα αυτό διακρίνεται μια σαφής προτίμηση για θέσεις εντοπισμένες κοντά σε υδάτινους πόρους, με μόνη εξαίρεση την εγκατάσταση στο Ρέθυμνο.

²⁴³ Raab 2001, 37,159

(γράφημα 53)

Τέλος εντοπίστηκαν τα υψόμετρα των θέσεων από το Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους (γράφημα 53). Διαπιστώνεται ότι οι περισσότερες από τις θέσεις βρίσκονται σε υψόμετρο μικρότερο από 200μ.

(γράφημα 54)

Η εξέταση των χαρακτηριστικών του γεωγραφικού χώρου, όπως που προέκυψαν από τις αναλύσεις μέσω των Γ.Σ.Π. και ο ρόλος τους ως κριτήρια επιλογής των θέσεων εγκατάστασης της περιόδου δείχνουν μια σαφή τάση να προτιμώνται περιοχές χαμηλού υψόμετρου, σε κοντινή απόσταση από τη θάλασσα και από υδάτινους πόρους. Τα χαρακτηριστικά αυτά ταιριάζουν σε αγροτικούς οικισμούς, προσανατολισμένους στη γεωργική παραγωγή. Τη διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει η ανάλυση της Γεωργικής Γης: όπως φαίνεται

και στο σχετικό γράφημα η πλειοψηφία των θέσεων εμφανίζει υψηλά ποσοστά αποδοτικής γης.

Τέλος σημειώνεται ότι για τη ρωμαιοκρατία διαφαίνεται μεγαλύτερη διασπορά των οικιστικών θέσεων στο χώρο, μάλιστα σε σχέση με τη ελληνιστική περίοδο που προηγήθηκε. Θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς ότι υπάρχουν αρκετές ομοιότητες με το μοντέλο που πρότεινε ο Sanders για την Μεσαρά, στην οποία αναγνώρισε περισσότερο πυρηνική, «αστική» κατοίκηση στα ελληνιστικά χρόνια και πιο διασπαρμένη κατά τη ρωμαιοκρατία.²⁴⁴

²⁴⁴ Sanders 1982,30

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

7.1 Γενικά

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης ήταν η ανίχνευση των μοντέλων κατοίκησης και των κριτηρίων επιλογής των θέσεων ανθρώπινης παρουσίας ανά χρονολογική περίοδο αλλά και διαχρονικά, στην ευρύτερη περιοχή του Ρεθύμνου. Η ερμηνευτική προσέγγιση των θέσεων αυτών έγινε προσπάθεια να πραγματοποιηθεί μέσα από τις δυνατότητες που προσφέρει η χρήση των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών.

Προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος μας υλοποιήθηκε ένα ολοκληρωμένο Γ.Σ.Π., για την περιοχή. Μέρος του συστήματος είναι η Βάση Δεδομένων στην οποία καταχωρήθηκε η δημοσιευμένη αρχαιολογική πληροφορία. Δημιουργήθηκε επίσης το ψηφιακό γεωγραφικό υπόβαθρο για την υπό μελέτη περιοχή. Η θέση των αρχαιολογικών καταλοίπων εντοπίστηκε μέσω του Παγκόσμιου Συστήματος Δορυφορικού Εντοπισμού και στη συνέχεια ενσωματώθηκε στο Γ.Σ.Π. Τέλος, μέσω μιας σειράς στατιστικών και χωρικών αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν προσεγγίσθηκαν ερωτήματα που αφορούν στα χαρακτηριστικά των αρχαιολογικών θέσεων.

Για τη μελέτη και επεξεργασία των δεδομένων που εισήχθηκαν στο Γ.Σ.Π. ακολουθήθηκε χρονολογική διάρθρωση, κατά περιόδους-ιστορικές φάσεις.

Βασικό αντικείμενο των αναλύσεων υπήρξε ο εντοπισμός συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του γεωγραφικού χώρου, σε συσχέτισμό με τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, και ο ρόλος τους ως κριτηρίων επιλογής των θέσεων εγκατάστασης. Τα χαρακτηριστικά που κυρίως εξετάστηκαν είναι η απόσταση από την ακτή, το υψόμετρο και η απόσταση από υδάτινους πόρους. Βασικό αντικείμενο της μελέτης μας υπήρξε επίσης η διερεύνηση της πιθανής γεωργικής χρήσης της γης, γύρω από τις αρχαιολογικές θέσεις. Είναι γενικά παραδεκτό, ότι η οικονομία στις χρονολογικές περιόδους που εξετάστηκαν, είναι κατά βάση αγροτική και στηρίζεται στη γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή. Με αυτό το σκεπτικό, μέσω της δημιουργίας του μοντέλου γεωργικής γης για τη μελετώμενη περιοχή, έγινε προσπάθεια κατανόησης της χρήσης της γης και της παραγωγικότητάς της, σε συσχέτισμό με τις οικιστικές εγκαταστάσεις. Παράλληλα, διαπιστώθηκε η γεωγραφική κατανομή των θέσεων και έγινε προσπάθεια ανίχνευσης των διόδων

επικοινωνίας τους. Τα αποτελέσματα των αναλύσεων κατά χρονολογική περίοδο, αναφέρονται συνοπτικά στη συνέχεια.

Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι δεν πραγματοποιήθηκε η Ανάλυση Ορατότητας, παρά το γεγονός ότι προβλεπόταν από το σχεδιασμό του παρόντος Γ.Σ.Π. Αιτία γι' αυτό ήταν τα λανθασμένα αποτελέσματα που έδωσε η δοκιμή της για το ιερό κορυφής του Βρύσινα. Όπως διαπιστώθηκε, σύμφωνα με το αποτέλεσμα της ανάλυσης το ιερό δεν είχε οπτική επαφή παρά με ελάχιστα σημεία του γεωγραφικού χώρου, πράγμα που η προσωπική μας εμπειρία αποκλείει. Για το λόγο αυτό δεν θεωρήθηκε σκόπιμο να πραγματοποιηθούν αυτού του τύπου οι αναλύσεις.

7.2 Νεολιθική Περίοδος

Τα στοιχεία που διαθέτουμε για την περίοδο είναι μάλλον περιορισμένα (πίνακας 1), καθώς είναι ελάχιστες οι γνωστές θέσεις. Γενικά μπορούμε να διακρίνουμε μια τάση επιλογής για εγκατάσταση ή περιοδική χρήση χώρων με χαμηλό υψόμετρο, σχετικά κοντά στην ακτή και σε κοντινή απόσταση από υδάτινους πόρους

Θέσεις	Υψόμετρο	Απόσταση από θάλασσα	Απόσταση από υδάτινους πόρους
Γεράνι	20μ.	479μ.	1,5 λεπτά
Ρέθυμνο	12μ.	128	17 λεπτά
Ονιθέ	616μ.	12.428μ.	12 λεπτά
Β. Επισκοπή	140μ.	3073μ.	6,5 λεπτά

(πίνακας 1)

7.3 Προανακτορική Περίοδος

Κατά την προανακτορική περίοδο οι γνωστές θέσεις αυξάνονται ελαφρά σε αριθμό (πίνακας 2).

Οικιστικές Θέσεις	Υψόμετρο (μέτρα)	Απόσταση από ακτογραμμή (μέτρα)	Απόσταση από υδάτινους πόρους (λεπτά)	Γεωργική Γη (ποσοστό %)
Χαμαλεύρι	60	2414	7	89,82

Βιράν Επισκοπή	140	3102	7	88,66
Καβούσι	560	8929	4	71
Ονιθέ	620	12618	12	22,31

(πίνακας 2)

Μελετώντας τα χαρακτηριστικά τους, όπως προέκυψαν από τις αναλύσεις, διαπιστώνεται ότι οι θέσεις που βρίσκονται κοντά στην ακτογραμμή και σε χαμηλό υψόμετρο διαθέτουν περισσότερη καλλιεργήσιμη γη και βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση από άποψη εγγύτητας σε υδάτινους πόρους. Από τις θέσεις με μεγαλύτερο υψόμετρο, οι οποίες απέχουν ικανά από τη θάλασσα, η μεν θέση στο Καβούσι παρουσιάζει αρκετά μεγάλο ποσοστό καλλιεργήσιμης γης και βρίσκεται κοντά σε νερό. Αντίθετα η Ονιθέ μειονεκτεί τόσο ως προς το ποσοστό καλλιεργήσιμης γης, όσο και ως προς την εγγύτητα σε νερό. Η χάραξη των πιθανών διόδων επικοινωνίας, με σημείο αναφοράς το λατρευτικό κέντρο της περιόδου στο Βρύσινα, ίσως δίνει ένα στοιχείο ερμηνείας για την εξέχουσα θέση του οικισμού στο Χαμαλεύρι, η οποία θα εδραιωθεί στις μεταγενέστερες περιόδους: το μονοπάτι που συνδέει το Βρύσινα με τον οικισμό της Βιράν Επισκοπής ταυτίζεται σε μεγάλο μέρος του με το μονοπάτι προς τον οικισμό του Χαμαλευρίου. Διαφαίνεται η κομβική θέση του οικισμού στη διαδρομή που συνέδεε το ιερό με τους οικισμούς που βρίσκονταν στην εύφορη πεδιάδα ανατολικά του Ρεθύμνου.

7.4 Παλαιοανακτορική Περίοδος

Κατά την παλαιοανακτορική περίοδο αυξάνεται ο αριθμός των γνωστών αρχαιολογικών θέσεων. Το γεγονός αυτό δεν είναι άσχετο με τη διενέργεια σωστικών ανασκαφών στην περιοχή του Χαμαλευρίου, όπου σταδιακά έρχονται στο φως τμήματα ενός ανθηρού οικισμού (πίνακας 3).

Οικιστικές Θέσεις	Υψόμετρο (μέτρα)	Απόσταση από ακτογραμμή (μέτρα)	Απόσταση από υδάτινους πόρους (λεπτά)	Γεωργική Γη (ποσοστό %)
Μισίρια	20	3588	5	75,73
Βάρδια Σταυρωμένου	5	0	2	88,49
Παλιόκαστρο Σταυρωμένου	5	0	3	88,49
Χαμαλεύρι ιδ. Γ. Ζαχαράκη	60	2241	5	88,49
Χαμαλεύρι ιδ. Γ. Σκεπετζή	60	2226	4,5	88,49

Χαμαλεύρι ιδ. Σ. Σταυρουλάκη	52	1928	7	88,49
Χαμαλεύρι ιδ. Λαμπίρη	24	1936	8	88,49
Χαμαλεύρι ιδ. Φ. Μπατιριδάκη	62	2482	5	88,49
Χαμαλεύρι ιδ. Μ. Κοκολάκη	61	2414	4,5	88,49
Καβούσι	560	8929	4	72,24
Χάρκια	532	9779	2,5	79,73

(πίνακας 3)

Με την εξέταση των χαρακτηριστικών των γνωστών θέσεων διαπιστώνεται ότι η ύπαρξη καλής γεωργικής γης και η εγγύτητα σε υδάτινους πόρους πρέπει να ήταν καθοριστικοί παράγοντες για την επιλογή της θέσης εγκατάστασης. Αντίθετα η απόσταση από τη θάλασσα και το υψόμετρο δε φαίνεται να παίζουν ιδιαίτερο ρόλο. Τα υψηλά ποσοστά παραγωγικής γης μοιάζουν να επιβεβαιώνουν το γεωργικό χαρακτήρα των οικισμών αυτών. Τέλος η υποθετική χάραξη των διόδων επικοινωνίας των οικισμών με το λατρευτικό κέντρο του Βρύσινα, παρουσίασε ένα ενδιαφέρον αποτέλεσμα: το μονοπάτι που συνδέει το ιερό με τον οικισμό Χαμαλευρίου-Σταυρωμένου εμφανίζεται να έχει πορεία παράλληλη με αυτό που οδηγεί στον οικισμό των Μισιρίων, χωρίς όμως να ταυτίζονται.

7.5 Νεοανακτορική Περίοδος

Κατά τη νεοανακτορική περίοδο, εποχή πολιτισμικής κορύφωσης για την Κρήτη, παρατηρείται μια αξιοσημείωτη αύξηση του αριθμού των γνωστών οικιστικών θέσεων (πίνακας 4).

Οικιστικές Θέσεις	Υψόμετρο (μέτρα)	Απόσταση από ακτογραμμή (μέτρα)	Απόσταση από υδάτινους πόρους (λεπτά)	Γεωργική Γη (ποσοστό %)
Χαμαλεύρι ιδ. Σταυρουλάκη	52	1928	7	87,84
Κούμοι Πιριόλικα	440	10690	8	4,5
Μισίρια	20	3588	4,5	91,06
Πλατανές	28	4397	5	87,84
Σταυρωμένος Βάρδια	5	0	2	87,84
Σταυρωμένος Παλαιόκαστρο	3	0	2	87,84
Ονιθέ Τάμπια	614	12618	12	25,97
Χάρκια	532	9779	2,5	79,73
Καβούσι	560	8929	4	73,29
Β. Επισκοπή	80	3308	2	85,32

Ρουσσά				
Μύρθιος Πετρές	496	11379	4	20,48

(πίνακας 4)

Όπως φαίνεται από την εξέταση των αποτελεσμάτων των αναλύσεων, για πρώτη φορά κατά τη νεοανακτορική περίοδο εμφανίζεται σε τέτοιο ποσοστό κατοίκηση σε περιοχές μακριά από τη θάλασσα και σε μεγάλο υψόμετρο. Η εγγύτητα σε υδάτινους πόρους και η ύπαρξη καλής γεωργικής γης πρέπει να αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες, ως προς την επιλογή εγκατάστασης για τις περισσότερες από τις θέσεις. Τρεις από το σύνολο των θέσεων, δηλαδή οι Κούμοι, η Ονιθέ και η Μύρθιος, συνδυάζουν μεγάλο (σχετικά) υψόμετρο, μικρό ποσοστό γεωργικής γης και μεγάλη απόσταση από τη θάλασσα. Για τις θέσεις αυτές μοιάζει λογικό να υποθέσουμε μεικτή οικονομία, στην οποία η κτηνοτροφία αποτελεί τη σημαντικότερη οικονομική δραστηριότητα.

Κατά τη νεοανακτορική περίοδο διαπιστώνεται μια τάση ευρύτερης κατανομής των θέσεων και κατάληψης μεγαλύτερου μέρους του γεωγραφικού χώρου, η οποία διακρίνεται και με την ανάλυση διαδρομής ελαχίστου κόστους που πραγματοποιήσαμε: οι πιθανοί δίοδοι επικοινωνίας δημιουργούν ένα αρκετά πυκνό δίκτυο στο χώρο.

7.6 Τελική Ανακτορική

Χαρακτηριστικό για την τελική ανακτορική στην υπό μελέτη περιοχή είναι ο μεγάλος αριθμός των ταφικών θέσεων, φαινόμενο γνωστό και από άλλα μέρη της Κρήτης. Το φαινόμενο έχει ερμηνευτεί ως ένδειξη αλλαγής των ταφικών εθίμων και δοξασιών που σχετίζονται με το θάνατο. Δεν πρέπει όμως να παραγνωριστεί και ο χαρακτήρας της αρχαιολογικής έρευνας: η σωστική ανασκαφή τάφων είναι πολύ συνηθισμένη, ως προσπάθεια περιορισμού της αρχαιοκαπηλίας. Όπου κι αν οφείλεται το φαινόμενο, είναι γεγονός ότι ο αριθμός των ταφικών θέσεων ανεβάζει κατά πού το συνολικό αριθμό των γνωστών θέσεων στην περιοχή μας, κατά την τελική ανακτορική (πίνακας 5).

Θέσεις	Υψόμετρο (μέτρα)	Απόσταση από ακτογραμμή (μέτρα)	Απόσταση από υδάτινους πόρους (λεπτά)	Γεωργική Γη (ποσοστό %)
Χαμαλεύρι ιδ. Στ. Στρατιδάκη	43	2414	7	89,57
Χαμαλεύρι ιδ. Στ. Σταυρουλάκη	52	1928	7	89,57
Χαμαλεύρι ιδ. Ε. Χατζηδάκη	60	1962	4,5	89,57
Παλαιόκαστρο Σταυρωμένου	2,5	0	2	89,57
Κούμοι Κληματερά	460	10570	6,5	1,09
Πρασσές Καστρί	400	9303	15	0
Αρμένοι	361	5709	7,5	78,4
Ρέθυμνο οδ. Χ"μιχάλη Γιαν.	17	886	2	74,92
Ρέθυμνο Μασταμπάς	20	520	1	74,92
Ρέθυμνο Βομβόπληκτα	20	455	3,5	74,92
Ρέθυμνο πλ. Μητρόπολης	7	533	2	74,92
Άδελε Νταμουρού	43	2326	5	94,91
Σταυρωμένος Βίγλα	25	2855	2	89,57
Αρσάνι	59	1909	2	89,57
Αρσάνι	60	1909	2	89,57
Παγκαλοχώρι	80	2388	2	89,57
Πηγή Σκουντή	60	1956	6,5	98,07
Πηγή Γραμπέλα	62	1967	6,5	98,07
Μέση Φουκιανός	185	4488	1	60,95
Μαρουλάς Μεζάρια	220	5033	4	31,35
Μαρουλάς Πριναρές	220	5100	4	31,35
Μαρουλάς	230	5033	4	31,35
Μαρουλάς	220	5033	4	31,35

(πίνακας 5)

Οι αναλύσεις που πραγματοποιήθηκαν για την περίοδο, έδειξαν ότι καθοριστικά κριτήρια επιλογής των θέσεων ήταν η εγγύτητα σε νερό και η ύπαρξη παραγωγικής γης, σε κοντινή ακτίνα. Διαφαίνεται επίσης μια προτίμηση σε θέσεις με χαμηλό υψόμετρο, ενώ η απόσταση από τη θάλασσα δε μοιάζει να παίζει ρόλο στην επιλογή. Εξαίρεση στο παραπάνω μοντέλο αποτελούν δυο θέσεις (Κούμοι και Καστρί), που εμφανίζονται μειονεκτικές ως προς όλα τα κριτήρια που προαναφέρθηκαν.

Γενικά παρατηρείται ότι υπάρχει εντατική κατοίκηση κυρίως στην εύφορη πεδιάδα που καλύπτει το ανατολικό τμήμα της υπό μελέτη περιοχής. Διακρίνεται επίσης μια διάθεση εκμετάλλευσης του συνόλου του χώρου με την

επέκταση σε περιοχές «μειονεκτικές» (οικισμοί που ιδρύονται σε υψηλό υψόμετρο, χωρίς προφανή σύνδεση με γεωργική γη), όπου ίσως λάμβαναν χώρα οικονομικές δραστηριότητες συμπληρωματικές προς τη γεωργία, όπως η κτηνοτροφία. Δεν πρέπει επίσης να αποκλειστεί η πιθανότητα το φαινόμενο να αποτελεί ένδειξη αύξησης του πληθυσμού και συνακόλουθης πίεσης στη γη.

7.7 Τέλος Εποχής Χαλκού

Ο αριθμός των γνωστών θέσεων είναι εξαιρετικά περιορισμένος, συγκριτικά μάλιστα με την περίοδο της τελικής ανακτορικής (πίνακας 6)

Θέσεις	Υψόμετρο (μέτρα)	Απόσταση από ακτογραμμή (μέτρα)	Απόσταση από υδάτινους πόρους (λεπτά)
Χαμαλεύρι ιδ. Δευτεραίου	63	2345	5
Χαμαλεύρι ιδ. Κοκολάκη	62	2414	5
Χαμαλεύρι ιδ. Μπατιριδάκη	62	2482	5
Χαμαλεύρι ιδ. Ψωμά	80	2548	5
Χαμαλεύρι Μανουσές	60	2145	5
Μέση	140	4183	1

(πίνακας 6)

Παρά τον περιορισμένο αριθμό των δεδομένων, μπορεί να διαπιστωθεί μείωση του πληθυσμού, φαινόμενο συνυφασμένο με μια εποχή κρίσης και κατάλυσης θεσμών, όπως θεωρείται ότι είναι το τέλος της εποχής του χαλκού. Είναι ενδιαφέρον πάντως ότι η εύφορη πεδιάδα του ανατολικού τμήματος της υπό μελέτης περιοχής, δεν έπαψε να αποτελεί ζωτικό χώρο, ενώ διατηρείται και ο οικισμός του Χαμαλευρίου, που εντοπίζεται περίπου στο κέντρο της.

7.8 Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου

Ελάχιστες είναι οι μαρτυρίες για την πρώιμη Εποχή του Σιδήρου στην περιοχή μας (πίνακας 7).

Θέσεις	Υψόμετρο (μέτρα)	Απόσταση από ακτογραμμή (μέτρα)	Απόσταση από υδάτινους πόρους (λεπτά)
Καστρί Πρασσών	408	9303	15
Χαμαλεύρι Μανουσές	60	2145	5
Σταυρωμένος Παλαιόκαστρο	6	0	1,5

(πίνακας 7)

Και κατά την περίοδο αυτή φαίνεται ότι διατηρείται ο οικισμός Χαμαλευρίου-Σταυρωμένου, ενώ ισχυροποιείται η θέση στο Καστρί Πρασσών. Είναι ενδιαφέρον ότι τα χαρακτηριστικά που αποκαλύπτονται από τις αναλύσεις για τον οικισμό του Καστριού, ακολουθούν τον «κανόνα» για τους οικισμούς της περιόδου, οι οποίοι όπως έχει διαπιστωθεί από τη σύγχρονη έρευνα έχουν μάλλον δύσκολη πρόσβαση σε καλή, αρόσιμη γη, συνήθως βρίσκονται σε ικανή απόσταση από την ακτή και η εγγύτητα σε υδάτινους μάλλον δεν ήταν το κύριο μέλημα των κατοίκων τους.

7.9 Αρχαϊκή Περίοδος

Οι γνωστές αρχαϊκές θέσεις στην υπό μελέτη περιοχή είναι μόλις πέντε (πίνακας 8).

Θέσεις	Υψόμετρο (μέτρα)	Απόσταση από ακτογραμμή (μέτρα)	Απόσταση από υδάτινους πόρους (λεπτά)	Γεωργική Γη (ποσοστό %)
Ονιθέ	585	12.618	8	31,09
Ρέθυμνο	19	117	18	74,49
Χαμαλεύρι Μανουσές	60	2145	5	89,31
Τσίδος	400	8122	4	75,42
Μικρά Ανώγεια	200	3000	22	

(πίνακας 8)

Από τις οικιστικές θέσεις της περιόδου η Ονιθέ φαίνεται ότι είναι η πιο σημαντική, όπως προκύπτει από την αρχαιολογική έρευνα. Η μελέτη των στοιχείων που προέκυψαν από τις αναλύσεις αποκαλύπτει ότι τα χαρακτηριστικά του φυσικού χώρου που εξετάσαμε, δεν αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για την επιλογή των θέσεων. Πολύ χαρακτηριστική είναι η εξέταση του ποσοστού παραγωγικής, γεωργικής γης: οι μικρότεροι οικισμοί της περιοχής διαθέτουν μεγάλα ποσοστά παραγωγικής γης, ενώ δεν ισχύει το ίδιο για το σημαντικότερο οικιστικό κέντρο την Ονιθέ.

7.10 Κλασική Περίοδος

Κατά την κλασική περίοδο διαμορφώνονται οι τρεις πόλεις που κυριαρχούν στην περιοχή που μελετάμε όχι μόνο την περίοδο αυτή αλλά και τα ελληνιστικά χρόνια: Η Φάλαννα στην περιοχή της Ονιθέ, η Ρίθυμνα στο χώρο της σύγχρονης πόλης του Ρεθύμνου και η Αλλαρία, στην περιοχή Σταυρωμένου-Χαμαλευρίου. Παράλληλα εμφανίζονται μικρότεροι οικισμοί, ενώ μοιάζει να διατηρείται και ο οικισμός στο Καστρί (πίνακας 9)

Θέσεις	Υψόμετρο (μέτρα)	Απόσταση από ακτογραμμή (μέτρα)	Απόσταση από υδάτινους πόρους (λεπτά)	Γεωργική Γη (ποσοστό %)
Αλλαρία	80	2145	5	87,84
Ρίθυμνα	17	259	19	67,03
Φάλαννα	620	12618	8	25,96
Αμνάτος	340	7756	7,5	41,15
Καστρί Πρασσών	408	9303	15	0,6
Μικρά Ανώγεια	200	3000	21	

(πίνακας 9)

Για την κλασική περίοδο ισχύει η παρατήρηση που έγινε για την αρχαϊκή: τα στοιχεία που προέκυψαν από τις αναλύσεις αποκαλύπτουν ότι τα φυσικά χαρακτηριστικά του χώρου, τα οποία εξετάσαμε δεν αποτελούν τα κυρίαρχα κριτήρια για την εγκατάσταση. Η εξέτασή τους δείχνει ότι τόσο το υψόμετρο, όσο η εγγύτητα στη θάλασσα ή σε υδάτινους πόρους αποτελούν στοιχεία τα οποία λαμβάνονται υπ' όψη, χωρίς όμως η μειονεκτική σχέση ως προς κάποιο απ' αυτά να αποτελεί απαγορευτικό παράγοντα. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει για την ύπαρξη αποδοτικής, γεωργικά, γης. Είναι πιθανό ότι το αίτιο της επιλογής για τις θέσεις με λιγότερη παραγωγική γη (όπως το Καστρί και η Φάλαννα) να είναι ο προσανατολισμός τους στη μεικτή οικονομία, γεωργία και κτηνοτροφία, χωρίς να παραβλέπεται η πλεονεκτική τους στρατηγικά θέση. Πάντως το πλεονέκτημα που προσφέρει η εγγύτητα σε καλή γεωργική γη δεν πρέπει να υποτιμάται. Η Φάλαννα φθίνει σε σημασία μετά την αρχαϊκή περίοδο, ενώ αντίθετα η Αλλαρία συνεχίζει την ύπαρξή της ως διαχρονικά ανθηρός οικισμός.

Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η προσπάθειά μας να διαπιστωθούν οι επικράτειες των κυρίων πόλεων της περιοχής μέσω της Ανάλυσης Κατανομής Χώρου, που βασίζεται στην θεωρία των πολυγώνων Thiessen, δεν έδωσε

ικανοποιητικά αποτελέσματα. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στον περιορισμό που τέθηκε ήδη από τον σχεδιασμό του συγκεκριμένου Γ.Σ.Π.: η εφαρμογή του αφορά σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, ενώ η ανάλυση Κατανομής Χώρου απαιτεί την ύπαρξη στοιχείων από ολόκληρη τη γεωγραφική ενότητα για να λειτουργήσει.

7. 11 Ελληνιστική Περίοδος

Η ελληνιστική περίοδος δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα διαφοροποιημένη εικόνα σε σχέση με την κλασική, στην περιοχή που εξετάζουμε, Οι τρεις κύριες πόλεις διατηρούνται. Μοναδικό νέο στοιχείο είναι η εμφάνιση λίγο περισσότερων περιφερειακών οικισμών, όπως μπορούν να χαρακτηριστούν οι οικισμοί του Τσίδου, της Αμνάτου και της Αγίας Ειρήνης (πίνακας 10).

Θέσεις	Υψόμετρο (μέτρα)	Απόσταση από ακτογραμμή (μέτρα)	Απόσταση από υδάτινους πόρους (λεπτά)	Γεωργική Γη (ποσοστό %)
Αλλαρία	60	2145	5	87,84
Ρίθυμνα	18	259	19	67,03
Φάλαννα	620	12618	9	25,96
Αμνάτος	340	7756	7,5	41,15
Αγ. Ειρήνη	97	2955	10,5	31,94
Τσίδος	400	8122	4,5	75,42
Μ. Ανώγεια	200	3000	21	

(πίνακας 10)

Τα αποτελέσματα των αναλύσεων μας, που αφορούν σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του γεωγραφικού χώρου, δεν αποκαλύπτουν ξεκάθαρες τάσεις ως προς τα κριτήρια της επιλογής των θέσεων. Ίσως μόνο η εξέταση των ποσοστών παραγωγικής γης δίνει κάποιες ενδείξεις: η αποδοτική γεωργική γη φαίνεται πως είναι επιθυμητή, αν και όχι σε όλες τις περιπτώσεις. Είναι πιθανό ότι πολιτιστικοί παράγοντες, όπως η παραδοσιακή κατοίκηση σ' ένα χώρο να παίζουν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση οικισμών, όπως η Φάλλανα, όμως τέτοια στοιχεία δεν είναι δυνατό να εντοπιστούν μέσω αναλύσεων σε ένα Γ.Σ.Π.

7.12 Περίοδος ρωμαιοκρατίας

Κατά τη ρωμαιοκρατία αυξάνεται ο αριθμός των γνωστών θέσεων της περιόδου (πίνακας 11).

Θέσεις	Υψόμετρο (μέτρα)	Απόσταση από ακτογραμμή (μέτρα)	Απόσταση από υδάτινους πόρους (λεπτά)	Γεωργική Γη (ποσοστό %)
Ονιθέ	575	12618	3	19,81
Πηγή	69	2225	9	96,12
Β. Επισκοπή-Αγ.Ειρήνη	97	4315	3	87,61
Β. Επισκοπή-Ρουσά	80	3308	1	87,5
Β. Επισκοπή	140	3102	7	88,1
Μύρθιος	498	11149	5	19,86
Αμπελάκι	500	11610	7	22,08
Αμνάτος	340	7756	7,5	46,58
Αρσάνι	60	1889	3	87,51
Ρέθυμνο	1,5	117	19	
Σταυρωμένος	19	2093	2	
Σφακάκι	1	1060	2	

(πίνακας 11)

Σημαντικός φαίνεται να είναι ο ρόλος των παράλιων πόλεων στο Ρέθυμνο και το Σταυρωμένο, ενώ αρκετές είναι και οι νέες θέσεις. Η εξέταση των χαρακτηριστικών του γεωγραφικού χώρου, όπως προέκυψαν από τις αναλύσεις δείχνει μια σαφή τάση να προτιμώνται περιοχές χαμηλού υψόμετρου, σε κοντινή απόσταση από τη θάλασσα και από υδάτινους πόρους, με υψηλά ποσοστά παραγωγικής γης. Από τη συνεκτίμηση των χαρακτηριστικών αυτών φαίνεται ότι η πλειοψηφία των οικισμών είναι προσανατολισμένη στη γεωργική παραγωγή.

Η μεγαλύτερη διασπορά των θέσεων της περιόδου, σε σχέση με την ελληνιστική περίοδο, και ο αγροτικός τους χαρακτήρας αποκαλύπτουν ίσως ένα μοντέλο πιο «διασπαρμένης» κατοίκησης σε σχέση με την «πυρηνική», αστική στα ελληνιστικά χρόνια. Παράλληλα αποτελεί ένδειξη για την αύξηση του πληθυσμού κατά τη ρωμαϊοκρατία.

7.13 Κριτική αποτίμηση

Όπως έχει ήδη σημειωθεί στόχος της εργασίας αυτής ήταν η ανίχνευση των μοντέλων κατοίκησης και των κριτηρίων επιλογής των θέσεων ανθρώπινης παρουσίας στην ευρύτερη περιοχή του Ρεθύμνου.

Η δημιουργία του συγκεκριμένου Γ.Σ.Π. επέτρεψε τη γρήγορη, ακριβή και κυρίως εύκολη διαπίστωση συγκεκριμένων περιβαλλοντικών-γεωγραφικών

στοιχείων, που στο πεδίο ή με συμβατικές μεθόδους θα ήταν δύσκολο να επιτευχθεί. Για παράδειγμα αναφέρουμε ότι η μέτρηση των αποστάσεων, μέσα από ανάλυση στο Γ.Σ.Π. είναι πολύ περισσότερο ακριβής από μια απλή μέτρηση της ευκλείδειας απόστασης, καθώς λαμβάνει υπ' όψη το ανάγλυφο του εδάφους.

Τα Γ.Σ.Π προσφέρουν επίσης τη δυνατότητα χρήσης περιβαλλοντικών και γεωλογικών δεδομένων σε συνδυασμό με την αρχαιολογική πληροφορία, δεδομένων που θα ήταν δύσκολο να συμπεριληφθούν σε συμβατικές μελέτες. Αποτέλεσμα αυτής ακριβώς της συνδυαστικής δυνατότητας είναι η δημιουργία του Μοντέλου Γεωργικής Γης. Με βάση το μοντέλο αυτό διαπιστώθηκαν συγκεκριμένα μεγέθη και έγινε δυνατή η ερμηνευτική προσέγγιση των αρχαιολογικών καταλοίπων, υπό το πρίσμα του παράγοντα της γεωργικής παραγωγής, παράγοντα που δεν θα ήταν δυνατό να εκτιμήσουμε πραγματικά, πέρα από ένα θεωρητικό προβληματισμό.

Παρά την ευκολία και την ακρίβεια στην τοπολογική πληροφορία που παρέχει ένα Γ.Σ.Π στο χρήστη του πρέπει να σημειωθεί ότι δεν μπορεί να δώσει λύση σε πολλά από τα προβλήματα της αρχαιολογικής έρευνας. Τα αποτελέσματα των αναλύσεων μας για τις ιστορικές κυρίως περιόδους αποδεικνύουν ότι ο έλεγχος των συγκεκριμένων, τουλάχιστον, στοιχείων που εξετάστηκαν, δεν αρκεί να απαντήσει το γιατί επελέγη η συγκεκριμένη θέση. Αυτό βέβαια δεν είναι άσχετο με το είδος των ερωτημάτων που τέθηκαν και των στοιχείων που εξετάστηκαν. Το ζήτημα άπτεται περισσότερο του θεωρητικού προβληματισμού σχετικά με τον περιβαλλοντικό ντετερμινισμό. Στην πρόσφατη βιβλιογραφία υπάρχει εκτεταμένη συζήτηση για την εφαρμογή Γ.Σ.Π. σε μελέτες με θέμα κυρίως τα μοντέλα κατοίκησης, όπου η ερμηνεία των αρχαιολογικών δεδομένων προσεγγίζεται δια του περιβαλλοντικού ντετερμινισμού.²⁴⁵ Τα Γ.Σ.Π. , ή καλύτερα οι χρήστες τους, έχουν κατηγορηθεί για την υπεραπλούστευση σύνθετων αρχαιολογικών δεδομένων και την τάση να αγνοούν «ποιοτική» πληροφορία, ενώ αντίθετα δίνουν έμφαση σε ποσοτικές αναλύσεις.²⁴⁶

Καταλήγοντας πρέπει να σημειωθεί ότι άσχετα με την οπτική που υιοθετεί κανείς για τα θεωρητικά αυτά ζητήματα δεν μπορεί να μην

²⁴⁵ Barcelo & Pallares 1996, Wheatley & Gillings 2002, 233-237

²⁴⁶ Gaffney & Van Leusen 1995, 374-379

αναγνωρίσει τους νέους δρόμους που ανοίγουν τα Γ.Σ.Π. για την αρχαιολογία. Η χρήση των αποτελεσμάτων των αναλύσεων συνεισφέρει ουσιαστικά στη διατύπωση πιο πλούσιας προβληματικής για το αρχαιολογικό αντικείμενο, κυρίως αν αντιμετωπίσει κανείς τα αποτελέσματα των αναλύσεων όχι στατικά αλλά ως υποθέσεις που μπορεί και αξίζει να ερευνηθούν στο πεδίο. Παράλληλα να πρέπει τονιστεί ότι τα Γ.Σ.Π. είναι ένα εξαιρετικό διαχειριστικό εργαλείο για ανθρώπους που ασχολούνται με την προστασία των μνημείων, καθώς επιτρέπει την καταχώρηση μεγάλου όγκου αρχαιολογικής και χωρικής πληροφορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baena et al 1995 J. Baena, C. Blasco & V. Recuero, The Spatial analysis of Bell Beaker sites in th Madrid region of Spain, G. Lock & Z. Stancic (eds), Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective, London 1995
- Barcelo & Pallares 1996 J. Barcelo & M. Pallares, A critique of GIS in Archaeology, From Visual seduction to Spatal Analysis, Archaeologia e Calcolatori 6, 1996
Seneca.uab.es/prehistoria/Barcelo/publication/GIS96.pdf
- Baxevani-Markoulaki 1996 Katerina Bxevani-Kouzioni & Stavroula Markoulaki, Une Tombe a chambre MRIII a Pankalochori, BCH 120/II (1996), 641-703
- Bennet 1985 J. Bennet, The Structure of the Linear B Administration at Knossos, AJA 89 (1985), 231- 249
- Bennet 1990 J. Bennet, Knossos in Context: Comparative Perspectives on the Linear B Administration of LMII-III Crete, AJA 94 (1990), 93-211
- Bennet 1992 J. Bennet, Collectors or Owners? An Examintion of their Possible Functions within the Palatial Economy of LMIII Crete, στο J.-P. Olivier (ed.), Mykenaiika, BCH Suppl. 25, Paris 1992
- Bintliff 1970 J. Bintliff, Natural Environment and Human Settlement in Prehistoric Greece, BAR, Oxford 1977
- Bintliff 1977, J. Bintliff, Pedology and Land Use, D. Blackman & K. Branigan, An Archaeological Survey of the lower Cathment of the Ayiofarango Valley, BSA 72 (1977), 13-84
- Chaniotis 1995 A. Chaniotis, Problems of Pastoralism and Transhumance in Classical and Hellenistic Crete, Orbis Terrarum 1 (1995), 39-89
- Chaniotis 1999 A. Chaniotis, Milking the Mountains, Economic Activities on the Cretan

- Uplands in the Classical and Hellenistic Period, στο A. Chaniotis (ed.) From Minoan Farmers to Roman Traders, Stuttgart 1999
- CIDOC Eds.N. Crofts, M. Doerr, T. Gill, St. Stead , M. Stiff, CIDOC Conceptual Model, Version 3.4.9, November 2003
- Faure 1959 Paul Faure, La Crete aux cent villes, Κρητικά Χρονικά 13 (1959), 171-217
- Faure 1964 Paul Faure, Fonctions des cavernes crétoises, Paris 1964
- Faure 1965 Paul Faure, Le peuplement des montagnes de Crete, BCH LXXXIX (1965), 45-47
- Faure 1969 Paul Faure, Sur trois sortes de sanctuaires crétois, BCH XCIII (1969-I), 174-213
- Faure 1988 Paul Faure, Cites antiques de la Crete de l' Ouest, Cretan Studies 1 (1988), 85
- Flemming-Pirazzoli 1981 N. Flemming- P. Pirazzoli, Archéologie des côtes de la Crète, Dossiers d'Archéologie 50 (1981), 65-82
- Gaffney & Stancic 1991 V. Gaffney & Z. Stancic, GIS Approaches to Regional Analysis: A Case Study of the Island of Hvar, Ljubljana 1991
www.arch-ant.bham.ac.uk/research/vince.html
- Gaffney & Van Leusen 1995 V. Gaffney & M. Van Leusen, GIS, Environmental Determinism and Archaeology: a parallel text, G. Lock –Z. Stancic, Archaeology and Geographical Information Systems, London1995
- Gaffney et al. 1997 V. Gaffney, B. Kirigin, M. Petric, N. Vujnovic, The Archaeological Heritage of Hvar, Croatia, BAR Int. Series 660, 1997
- Gessel, Day, Coulson 1988 G. Gessel, L. Day, W. Coulson, Excavations at Kavousi, Crete, Hesperia 57(1988),279-301

- Godart-Tzedakis L. Godart, Y. Tzedakis, Temoinages Archaeologiques et epigraphiques en Crete Occidentale du Neolithique au Minoen recent IIIB, Roma 1992
- Hodder & Orton 1976 I. Hodder and C. Orton, Spatial Archaeology, Cambridge 1976
- Hamilakis 1995 Y. Hamilakis, Wine, Oil and the Dialectics of Power in the Bronze Age Crete: A Review of the Evidence, OJA 15 (1996), 1-32
- Hayden 1983 B. Hayden, New Plans of the Early Iron Age Settlement of Vrokasto, Hesperia 52 (1983), 367-397
- Hayden 1995 B. Hayden, Rural Settlement of the Orientalizing through Early Classical Period: The Meseleroi Valley, Eastern Crete, Aegean Archaeology 2 (1995), 93-144, Warsaw 1995
- Hood-Warren-Cadogan S. Hood, P. Warren, G. Cadogan, Travels in Crete, 1962, BSA 59 (1964), 50-99
- Kanta 1980 A. Kanta, The Late Minoan Period in Crete, Goeteborg 1980
- Kirsten 1951 Ernst Kirsten, Siedlungsgeschichtliche Forschungen in West-Kreta, στο F. Matz, Forschungen auf Kreta, Berlin 1951, 118-152
- Nixon et al. 1994 L. Nixon, S. Price, J. Moody, O. Rackham, Rural settlement in Sphakia, Crete, P. Doukellis, L. Mendoni (eds), Structures Rurales et Sociétés Antiques, Paris 1994
- Mac George 1987 Tina Mac George, Νέα στοιχεία για το μέσο όρο ζωής στη Μινωική Κρήτη, Κρητική Εστία 1 (1987), 9-18
- Mac George 1988 Tina Mac George, Μυθικοί Πυγμαίοι και Γίγαντες. Νέα στοιχεία για το ύψος των Μινωιτών, Κρητική Εστία 2 (1988), 9-18

- Mira 2001 GIS Approach to Iberian Iron Age Landscape in central-south Valenciaa Region (Spain), G. Burenhult (ed) CAA 2001, BAR Int. Ser. 1016, 2002
- Pirazzoli 1988 Paolo Pirazzoli, Sea –Level Changes and Crustal Movements in the Hellenic Arc (Greece). The Contribution of Archaeological and Historical Data, Avner Raban (ed.), Proceedings of the First International Symposium “Cities on the Sea-Past and Present”, BAR Intern. Series 404, 1988, 157-184
- Raab 2001 H. A. Raab, Rural Settlement in Hellenistic and Roman Crete, BAR Int. Series 984, Oxford 2001
- Rehak & Younger 1998 Paul Rehak and John G. Younger, Review of Aegean Prehistory VII: Neopalatial, Final Palatial, and Post Palatial Crete, AJA Suppl. 1, 383-473
- Sanders 1982 I. Sanders, Roman Crete, Warminster 1982
- Schiering 1980 Wolfgang Schiering, Landbegehungen im Bezirk Rethymnon, Πεπραγμένα Δ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (1976), Αθήνα 1980, 544-558
- Schiering 1982 Wolfgang Schiering et al., Landbegehungen in Rethymno und Umgebung, AA 1982, 15- 54
- Tobler 1993 Tobler Waldo, Three presentations on Geographical Analysis and modeling, Non Isotropic Geographic Modeling, 1993, www.geodyssey.com/papers/tobler93.html
- Pendlebury 1939 Pendlebury John, The archaeology of Crete, London 1939
- Sanders 1982 Ian Sanders, Roman Crete, 1982
- Tomkins et al. 2004 P. Tomkins, L. Kokkinaki, S. Soetens, A. Sarris, Settlement Patterns and Socio-Economic Differentiation in East Crete in the Final Neolithic,

[www.ims.forth.gr/Journals/publications/
Neolithic_Lasithi_CAA2004.pdf](http://www.ims.forth.gr/Journals/publications/Neolithic_Lasithi_CAA2004.pdf)

- Tzedakis 1980 Tzedakis Yannis, La grotte de Gerani et la ceramique neolithique de Crète occidentale, Thèse de doctorat, Univ. Paris I, 1980
- Van Leusen 2002 M. Van Leusen, Pattern to Process, Groningen 2002
- Verhagen et al. 1995 P. Verhagen, J.McGlade, .Gili and R. Risch, Some Criteria for Modelling Socio-Economic Activities in the Bronze Age of south-east Spain, G. Lock & Z. Stancic (eds), Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective, London 1995
- Vita-Finzi & Higgs 1970 C. Vita-Finzi & E. Higgs, Prehistoric Economy in the Mount Carmel Area of Palestine; Site Catchment Analysis, Proceedings of the Prehistoric Society, 36 1970, 1-37
- Vlasaki 1997 Maria Andreadaki-Vlasaki, Craftmanship at MM Khamalevri in Rethymnon, Aegaeum 16 (1997), 37-44
- Vlasaki & Hallager 1995 M. Andreadaki-Vlasaki & E. Hallager, Evidence for seal use in prepalatial western Crete, CMS 5 (1995), 251-270
- Vlasaki & Papadopoulou 1997 M. Andreadaki-Vlasaki & E. Papadopoulou, LMIIIA1 Pottery from Khamalevri, Rethymnon, στο E. & B. Hallager (eds), Late Minoan III Pottery, Chronology and Terminology, Athens 1997
- Wallace 2001 S. Wallace, Case Studies of Settlement Change in Early Iron Age Crete (c. 1200-700BC): Economic Models of Cause and Effect Reassessed, Aegean Archaeology 4 (1997-2000), 61-99, Warsaw 2001
- Watrous et al. 1993 L. Vance Watrous et al. ,A survey of the western Mesara plain in Crete, Hesperia 62 (1993), 191-248

- Watrous 1994 L. Vance Watrous, Review of Aegean Prehistory III: Crete from Earliest Prehistory through the Protopalatial Period, AJA Supplement 1 (1994), 157-223
- Wheatley & Gillings 2002 D. Wheatley and M. Gillings, Spatial Technology and Archaeology, London and N. York 2002
- Αλεξίου 1958 Σ. Αλεξίου, Η Μινωική θεά μεθ' υψωμένων χειρών, Κρητικά Χρονικά 12 (1958), 180-299
- Αλεξίου 1960 Στυλιανός Αλεξίου, ΑΔ16 (1960) Χρονικά, 272
- Αλεξίου 1963 Στυλιανός Αλεξίου, Η αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά το έτος 1962, Κρητικά Χρονικά 1963
- Αλεξίου 1964 Στυλιανός Αλεξίου, ΑΔ 19 (1964) Χρονικά, Αθήνα 1967, 447
- Βλαζάκη 1981 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, ΑΔ 36 (1981) Χρονικά, 404
- Βλαζάκη 1987 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Ομάδα Νεοανακτορικών Αγγείων από το Σταυρωμένο Ρεθύμνης, Ειλαπίνη, Τόμος τιμητικός για τον Καθηγητή Νικόλαο Πλάτωνα, Ηράκλειο 1987, 55-68
- Βλαζάκη 1991/93 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Κρητική Εστία Δ'4(1991/93), 245-47
- Βλαζάκη 1992 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, ΑΔ 47 (1992), 591
- Βλαζάκη 1993α Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Χαμαλεύρι Ρεθύμνου, ΑΔ 48 (1993), 482-484
- Βλαζάκη 1993β Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Χαμαλεύρι Ρεθύμνου, Κρητική Εστία Δ'4 (1993), 241-244
- Βλαζάκη 1994 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Χαμαλεύρι Ρεθύμνου ΑΔ 49(1994) Χρονικά, 730-737
- Βλαζάκη 1994/96 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Χαμαλεύρι, Κρητική Εστία Δ' 5 (1994/96), 260-262

- Βλαζάκη 1995α Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Το αρχαιολογικό ενδιαφέρον στην περιοχή Σταυρωμένου, Κρητολογικά Γράμματα 11 (1995), 367-379
- Βλαζάκη 1995β Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Νομός Ρεθύμνου Χαμαλεύρι, ΑΔ 50 (1995), Χρονικά, 742-743
- Βλαζάκη 1997 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Νομός Ρεθύμνου Χαμαλεύρι, ΑΔ 52 (1997), Χρονικά, 1037-1038
- Βλαζάκη 1999 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, λήμματα στον κατάλογο της έκθεσης, Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, eds. Γ. Τζεδάκης- Η. Martlew, Αθήνα 1999
- Βλαζάκη 2000/01 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Χαμαλεύρι, Κρ. Εστία 8 (2000/01), 290-300
- Βλαζάκη 2002 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Χαμαλεύρι, Κρ. Εστία Δ΄ (2002), 272-274
- Βλαζάκη 2004 Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Η περιοχή του Μυλοποτάμου κατά την αρχαιότητα, στο Ελεύθερα, Πόλη-Ακρόπολη-Νεκρόπολη, επιμ. Ν. Σταμπολίδης, Αθήνα 2004
- Γαβριλάκη 1988 Ει. Γαβριλάκη, ΑΔ 43 (1988) Χρονικά, 557-558
- Δαβάρας 1974 Κωστής Δαβάρας, Ανασκαφή Ιερού Κορυφής Βρύσινα Ρεθύμνης, ΑΑΑ 7 (1974), 210-213
- Δαβάρας 1973 Κωστής Δαβάρας, Βρύσινας, ΑΔ 28 (1973) Χρονικά, 583-84
- Θεοφανείδης 1941 Βασίλειος Θεοφανείδης, ΕΕΚΣ Δ΄ (1941), 268-269
- Θεοφανείδης 1948/49 Βασίλειος Θεοφανείδης, Αρχαιολογικά Έρευναι και Ευρήματα ανά τη Δυτική Κρήτη, ΑΕ 86-87 (1948-49), 1-24
- Καλοκύρης 1998 Κωνσταντίνος Καλοκύρης, Η αρχαία Ρίθυμνα, Ρέθυμνο 1998, β΄ έκδοση

Καλπαξής κ.ά. 1994	Θανάσης Καλπαξής κ.ά., <u>Ελεύθερα Τομέας ΙΙ, Ένα ελληνιστικό σπίτι (σπίτι Α) στη θέση Νησί, Ρέθυμνο 1994</u>
Μαρκουλάκη 1982	Σταυρούλα Μαρκουλάκη, <u>ΑΔ 37 (1982) Χρονικά</u> , 383
Μπάνου 1994/96	Καβούσι-Χάρκια, <u>Κρητική Εστία Δ'5 (1994/96)</u> , 266-267
Ξανθουδίδης 1918	Στ. Ξανθουδίδης, Ι' Αρχαιολογική Περιφέρεια Κρήτης, <u>ΑΔ 4 (1918) Παράρτημα</u> , 14-15
Ξανθουδίδης 1920/21	Στ. Ξανθουδίδης, Ι' Αρχαιολογική Περιφέρεια Κρήτης, <u>ΑΔ 6 (1920/21) Παράρτημα</u> , 164
Παπαδοπούλου 1995	Ελένη Παπαδοπούλου, <u>ΑΔ 50 (1995) Χρονικά</u> , 743
Παπαδοπούλου 1997	Ελένη Παπαδοπούλου, <u>ΑΔ 52 (1997) Χρονικά</u> , 1034-1035
Παπαδοπούλου 2000/01	Ελένη Παπαδοπούλου, <u>Κρ. Εστία 8 (2000/01)</u> , 287-288
Παπαποστόλου 1974	Ιωάννης Παπαποστόλου, <u>Περισυλλογή Αρχαίων εις Δυτικήν Κρήτη, ΠΑΕ 1974</u> , 252-256
Πλάτων 1947	Νικόλαος Πλάτων, Η αρχαιολογική κίνησις εν Κρήτη κατά τα έτη 1941-47, <u>Κρητικά Χρονικά 1947</u> , 632-640
Πλάτων 1948	Νικόλαος Πλάτων, Πόλεις της βόρειας ακτής της Κρήτης μεταξύ Δρεπάνου και Δίου Άκρου, <u>Κρητικά Χρονικά 1948</u> , 549-565
Πλάτων 1953	Ν. Πλάτων, <u>Κρητικά Χρονικά 7 (1953)</u> , 490
Πλάτων 1954	Νικόλαος Πλάτων, Ανασκαφή Γουλεδιανών Ρεθύμνης, <u>ΠΑΕ 110 (1954)</u> , 377-382

- Πλάτων 1955 Νικόλαος Πλάτων, Ανασκαφή Γουλεδιανών Ρεθύμνης, ΠΑΕ 111 (1955), 298-305
- Πλάτων 1956 Νικόλαος Πλάτων, Ανασκαφή Γουλεδιανών Ρεθύμνης, ΠΑΕ 112 (1956), 226-228
- Πολογιώργη 1984 Μέλπω Πολογιώργη, ΑΔ 39 (1984) Χρονικά, 301-302
- Πρέβε 1999 Σοφία Πρέβε, , λήμματα στον κατάλογο της έκθεσης, Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις, eds. Γ. Τζεδάκης- Η. Martlew, Αθήνα 1999
- Στεριώτου 1992 Ιωάννα Στεριώτου, Οι βενετικές Οχυρώσεις του Ρεθύμνου (1540-1646), Συμβολή στη φρουριακή αρχιτεκτονική του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα, Αθήνα 1992
- Τέγου 1997 Ευ. Τέγου, Αγρός Ν. Αγαθάγγελου, Αγρός Σ. Στρατιδάκη, ΑΔ 52 (1997) Χρονικά, 1038-1039
- Τέγου 2002 Ευ. Τέγου, Αγρός Ν. Αγαθάγγελου, Κρητική Εστία Δ'9 (2002), 275
- Τζεδάκης 1968 Γιάννης Τζεδάκης, ΑΔ 23 (1968) Χρονικά, 419
- Τζεδάκης 1969 Γιάννης Τζεδάκης, ΑΔ 24 (1969) Χρονικά, 435-436
- Τζεδάκης 1970 Γιάννης Τζεδάκης, ΑΔ 25 (1970) Χρονικά, 477-478
- Τζεδάκης 1971 Γιάννης Τζεδάκης, ΑΔ 26 (1971) Χρονικά, 516-517
- Τζεδάκης 1976 Γιάννης Τζεδάκης, ΑΔ 31 (1976) Χρονικά, 372
- Τζεδάκης 1981 Γιάννης Τζεδάκης, ΑΔ 36 (1981) Χρονικά, 402
- Φαράκλας 1998 Νικόλας Φαράκλας κ.ά., Οι επικράτειες των αρχαίων πόλεων της Κρήτης, Ρέθυμνο 1998

Χανιώτης 1987

Άγγελος Χανιώτης, Κλασική και
Ελληνιστική Κρήτη, στο Κρήτη, Ιστορία και
Πολιτισμός, Ηράκλειο 1987

Ψαρουδάκης 2004

Κυριάκος Ψαρουδάκης, Ονιθέ
Γουλεδιανών: Νέα ματιά στα ίχνη μιας
αρχαίας κρητικής πόλης, Κρ. Εστία 10
(2004), 9-50

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

Κατάλογος Εικόνων

εικ.1: Εικόνα της Κρήτης με εντοπισμένη την περιοχή ενδιαφέροντος

εικ. 2: Σπήλαιο Γερανίου, αρχαιολογικό στρώμα

εικ.3: Μπολάνης Χαμαλευρίου, αγρός Δ. Στρατιδάκη

εικ.4: Πατέρας Χαμαλευρίου, αγρός Γ. και Σ. Δευτεραίου

εικ.5: Τζαμπακάς Χαμαλευρίου, αγρός Γ. Ζαχαράκη

εικ.6: Βατέ-Κακαβέλλα Χαμαλευρίου, αγρός Σ. Σταυρουλάκη

εικ.7: Καβούσι, αγρός Μ. Κατσανέβα

εικ.8: Σινάνης Σταυρωμένου, νεοανακτορικός τάφος

εικ.9: Κακαβέλλα-Μαντράκια Χαμαλευρίου, αγρός Σ. Στρατιδάκη

εικ.10: Βίγλα Σταυρωμένου, ΥΜΙΙΙ τάφος

εικ.11: Άδελε, ΥΜΙΙΙ τάφος

εικ.12: Παγκαλοχώρι, ΥΜΙΙΙ τάφος

εικ.13: Μαρουλάς, ΥΜΙΙΙ τάφος

εικ.14: Αρμένοι, ΥΜΙΙΙ νεκροταφείο, κάτοψη

εικ.15: Ονιθέ, «οικία Α»

εικ.16: Φορτέτζα Ρεθύμνου, ελληνιστικά λαξεύματα

εικ.17: Φορτέτζα Ρεθύμνου, νεώσοικοι

εικ.18: Σταυρωμένος, ιδ. Δαφνομήλη, ρωμαϊκό λουτρό

εικ.19: Σταυρωμένος, ιδ. Δαφνομήλη, ρωμαϊκό λουτρό

Κατάλογος Χαρτών

χάρτης 1: Αρχαιολογικές θέσεις στην υπό μελέτη περιοχή

χάρτης 2: Θέσεις νεολιθικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή

χάρτης 3: Θέσεις προανακτορικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή

χάρτης 4: Θέσεις παλαιοανακτορικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή

χάρτης 5: Θέσεις νεοανακτορικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή

χάρτης 6: Θέσεις τελικής ανακτορικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή

χάρτης 7: Θέσεις τέλους Εποχής του Χαλκού στην υπό μελέτη περιοχή

χάρτης 8: Θέσεις πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην υπό μελέτη περιοχή

χάρτης 9: Θέσεις αρχαϊκής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή

χάρτης 10: Θέσεις κλασικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή

χάρτης 11: Θέσεις ελληνιστικής περιόδου στην υπό μελέτη περιοχή
χάρτης 12: Θέσεις περιόδου της ρωμαϊοκρατίας στην υπό μελέτη περιοχή
χάρτης 13: ψηφιοποιημένες ισοϋψείς
χάρτης 14: ψηφιοποιημένα χαρτογραφικά στοιχεία - ρέματα, οδικό δίκτυο, τριγωνομετρικά, οικισμοί
χάρτης 15: ψηφιακός γεωλογικός χάρτης
χάρτης 16: Δίκτυα Ακανόνιστων Τριγώνων
χάρτης 17: Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους
χάρτης 18: Ανάλυση κλίσης
χάρτης 19: Ανάλυση δαπάνης Επιφανείας
χάρτης 20: Ανάλυση απόστασης από ακτογραμμή
χάρτης 21: Ανάλυση Διαδρομής Ελαχίστου Κόστους
χάρτης 22: Ανάλυση Ζώνης Εκμετάλλευσης
χάρτης 23: Μοντέλο Γεωργικής Γης
χάρτης 24: Ανάλυση κατανομής χώρου
χάρτης 25: Νεολιθική Περίοδος-Αναλύσεις
χάρτης 26: Προανακτορική περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης
χάρτης 27: Προανακτορική περίοδος, δίοδοι επικοινωνίας
χάρτης 28: Παλαιοανακτορική περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης 30' και 15'
χάρτης 29: Παλαιοανακτορική περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης 30' και 15'
χάρτης 30: Παλαιοανακτορική περίοδος, δίοδοι επικοινωνίας
χάρτης 31: Νεοανακτορική περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης 30' και 15'
χάρτης 32: Νεοανακτορική περίοδος, δίοδοι επικοινωνίας
χάρτης 33: Τελική Ανακτορική, ζώνες εκμετάλλευσης
χάρτης 34: Τελική Ανακτορική, δίοδοι επικοινωνίας
χάρτης 35: Τέλος εποχής του Χαλκού-Αναλύσεις
χάρτης 36: Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Ζώνες Εκμετάλλευσης
χάρτης 37: Αρχαϊκή Περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης1
χάρτης 38: Αρχαϊκή Περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης2
χάρτης 39: Αρχαϊκή Περίοδος, ζώνες εκμετάλλευσης3
χάρτης 40: Κλασσική περίοδος, Ζώνες Εκμετάλλευσης1
χάρτης 41: Κλασσική περίοδος, Ζώνες Εκμετάλλευσης2
χάρτης 42: Κλασσική περίοδος, Ζώνες Εκμετάλλευσης3
χάρτης 43: Κλασσική περίοδος, ανάλυση κατανομής χώρου

χάρτης 44:Ελληνιστική περίοδος, Ζώνες Εκμετάλλευσης

χάρτης 45:Περίοδος Ρωμαιοκρατίας, Ζώνες Εκμετάλλευσης¹

χάρτης 46:Περίοδος Ρωμαιοκρατίας, Ζώνες Εκμετάλλευσης²

Κατάλογος Πινάκων

Πιν.1: Συγκεντρωτικά στοιχεία νεολιθικής περιόδου

Πιν.2: Συγκεντρωτικά στοιχεία προανακτορικής περιόδου

Πιν.3: Συγκεντρωτικά στοιχεία παλαιοανακτορικής περιόδου

Πιν.4: Συγκεντρωτικά στοιχεία νεοανακτορικής περιόδου

Πιν.5: Συγκεντρωτικά στοιχεία τελικής ανακτορικής περιόδου

Πιν.6: Συγκεντρωτικά στοιχεία τέλους Εποχής του Χαλκού

Πιν.7: Συγκεντρωτικά στοιχεία πρώιμης Εποχής του Σιδήρου

Πιν.8: Συγκεντρωτικά στοιχεία αρχαϊκής περιόδου

Πιν.9: Συγκεντρωτικά στοιχεία κλασικής περιόδου

Πιν.10: Συγκεντρωτικά στοιχεία ελληνιστικής περιόδου

Πιν.11: Συγκεντρωτικά στοιχεία περιόδου της ρωμαιοκρατίας